

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний
університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

За редакцією В. А. Дерія
Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 19
№ 1

Тернопіль
2015

Економічний аналіз

Том 19. № 1.

2015 рік

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету, протокол № 10 від 29 квітня 2015 р.

Рекомендовано рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету до поширення через мережу Інтернет, протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:

Тернопільський національний економічний університет

Виходить чотири рази на рік

Заснований у червні 2007 року

Збірник входить до переліку наукових фахових видань Вищої атестаційної комісії України у галузі економічних наук

(постанова ВАК України № 1-05 / 4 від 14. 10. 2009 р.)

Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах

Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor

Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 19. – № 1. – 248 с. – ISSN 1993-0259. – ISSN 2219-4649.

Збірник наукових праць „Економічний аналіз” містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор

Дерій В. А., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Заступник головного редактора

Ярошук О. В., к. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Почесний головний редактор

Шкарабан С. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Абуселідзе Г. Д., д. е. н., проф., Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Длугопольський О. В., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Гуцал І. С., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Задорожний З. -М. В., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крупка Я. Д., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крик Барбара, д. габ., проф., Щецинський університет (Республіка Польща)

Крисоватий А. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Лазаришина І. Д., д. е. н., проф., Національний університет водного господарства та природокористування (Україна)

Мартинюк В. П., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Мних Є. В., д. е. н., проф., Київський національний торговельно-економічний університет (Україна)

Монастирський Г. Л., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Панков Д. О., д. е. н., проф., Білоруський державний економічний університет (Республіка Білорусь)

Предеус Н. В., д. е. н., доц., Саратовський державний соціально-економічний університет (Російська Федерація)

Рудницький В. С., д. е. н., проф., Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (Україна)

Сковронська Агнешка, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Чая Станіслав, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Літературний редактор

Руденко М. І., к. філол. н., доц.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://econa.org.ua/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/index.html

<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 1993-0259 (Print)

ISSN 2219-4649 (Online)

© Тернопільський національний економічний університет, 2015

© «Економічний аналіз», 2015

© Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2015

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Калабухова Світлана Вікторівна Елементи методу бухгалтерського аналізу в інформаційній економіці	6
Степанчук Світлана Олександрівна Особливості формування та використання інтелектуального потенціалу	13

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

Artemenko Lyubov Viktorivna The role of foreign direct investments in the innovation-driven growth of Ukraine	24
Бурак Олена Миколаївна Інструменти бізнес-аналітики в регіональному аналізі	29
Дмитрієва Вікторія Анатоліївна Стійкі та нестійкі цикли в коливаннях економічних показників України	36
Дорофєєва Христина Михайлівна Основні тенденції розвитку транспортних мереж європейського союзу в умовах глобалізації	47
Ільницький Денис Олександрович Конкурентна карта світового науково-освітнього простору: інтелектуально-ресурсний вимір	53
Кардаков Олександр Юрійович Кластеризація як особливість сучасного етапу інтелектуалізації світової економіки	64
Мазуренко Ольга Костянтинівна, Горна Марина Олексіївна Методичні підходи до формування стратегії розвитку у системі послуг соціального захисту	69
Орловська Тетяна Михайлівна Статистичний аналіз варіації оплати праці	76
Охота Віталій Іванович Конкурентоспроможність України на світовій економічній арені	84
Приходько Ірина Валеріївна Теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції	91
Хапов Денис Вікторович Аналіз інтегрального показника якості життя населення	101
Хассуна Белал Анализ экономического и инновационного развития стран Евро-Средиземноморского партнерства	108

Цимбалістова Олена Абдурахімівна Розвиток ринку послуг безпілотних літальних апаратів як основний напрямок інноваційного прогресу сучасної авіації	116
--	------------

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Боринських Вадим Дмитрович, Кміть Віра Мирославівна Особливості оподаткування прибутку комерційних банків України	123
Ботвіна Наталія Олександрівна Управління валютними ризиками, вплив процентної ставки та валютного курсу на прибуток банків	130
Гоманюк Олена Костянтинівна Методика оцінки розвитку регіональних ринків банківських послуг	136
Курдидик Назар Іванович Діяльність комерційних банків на ринку корпоративних облігацій	148
Нужна Світлана Анатоліївна Вибір стратегії маркетингу банку за результатами анкетування клієнтів	155
Скірка Андрій Сергійович Теоретична суть і необхідність гарантування вкладів фізичних осіб	162

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ

Височан Олег Степанович, Борис Ілона Ярославівна Принципи, методи і механізм фінансування бюджетних установ	171
Гусак Андрій Сергійович Перестраховування та його роль у підвищенні корпоративної відповідальності страхового бізнесу	178
Лаврик Олександр Леонідович Сутність фінансового посередництва на сучасному етапі розвитку економіки України	184
Пилипчук Наталія Миколаївна Концептуальна модель організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів	193
Сапоговська Оксана Володимирівна Аналітичне забезпечення аудиту інвестиційних проектів	200
Сліпченко Тетяна Олександрівна Інституціональні трансформації органів монетарної влади за умов фінансової нестабільності	206
Талько Марина Олександрівна Соціальні передумови пенсійної реформи в Україні	212

Фабіянська Вікторія Юхимівна, Попук Наталія Сергіївна Економічна ефективність постаудиту	218
Єлісєєва Людмила Володимирівна Оцінка конкурентоспроможності національної економіки через призму розвитку освіти в Україні	224
Піскунова Олена Валеріївна, Осипова Ольга Ігорівна Регресійний аналіз факторів, які визначають споживання продуктів харчування в регіонах України	230
Шаповаленко Надія Вікторівна Оцінка впливу факторів доходу та відносних цін на зовнішньоторговельні потоки	240

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

УДК 657.05:005.53

Світлана Вікторівна КАЛАБУХОВА

кандидат економічних наук,
доцент,

професор кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: lana.kalabukhova@gmail.com

ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО АНАЛІЗУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Калабухова, С. В. Елементи методу бухгалтерського аналізу в інформаційній економіці [Текст] / Світлана Вікторівна Калабухова // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 6-12. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Поглиблено дослідження питань, пов'язаних із визначенням елементів методу аналізу господарської діяльності в інформаційній економіці. Дослідження проведено в контексті уможливлення додавання цінності інформації про діяльність підприємства для прийняття якісних рішень зацікавленими користувачами. Термін «метод» визначено як структуровану сукупність взаємопов'язаних способів, що уможливають досягнення системи цілей конкретної науки. Сформульовано метод бухгалтерського аналізу як шлях наукового пізнання причинно-наслідкових змін в інформаційних потоках, що циркулюють у обліковій системі управління суб'єктом господарювання та спрямовані до зацікавленого користувача. В основу методу бухгалтерського аналізу покладено декомпозицію життєвого циклу облікової інформації. Узагальнено методологічні концепції дослідницьких процесів у різних сферах свідомої людської діяльності: гносеології, епістемології, семіотиці, бухгалтерському обліку, аналізі господарської діяльності. Обґрунтовано сукупність способів, що формують науковий апарат аналізу господарської діяльності в інформаційній економіці, спрямований на вирішення аналітичних задач у частині забезпечення користувачів релевантною інформацією для прийняття господарських рішень. Розроблено пропозиції щодо уточнення методології дослідницького процесу господарської діяльності економічних суб'єктів у частині конкретизації елементів методу бухгалтерського аналізу. Конкретизовано метод бухгалтерського аналізу за такими елементами: верифікація; формалізація; порівняння; параметризація; моделювання; елімінування; візуалізація; екстраполяція. Розкрито сутність запропонованих елементів методу бухгалтерського аналізу та визначено їх роль у досягненні цілей аналізу господарської діяльності суб'єкта господарювання. Аргументовано, що початковий імпульс прийняттю рішень на етапі ідентифікації симптомів управлінської проблеми в господарській діяльності задає сприйняття інформації про стан об'єкта управління шляхом верифікації та формалізації. Доведено, що для поняття проблемної ситуації в господарській діяльності слід осмислити інформацію та узагальнити знання про причини змін, що загрожують безперервності діяльності суб'єкта господарювання, шляхом порівняння та моделювання. Судження про ознаки індикаторів змін стану економічної системи суб'єкта господарювання запропоновано формувати шляхом параметризації та елімінування. Обґрунтовано, що підсумкове осмислення значних масивів накопиченої аналітичної інформації про економічні явища і процеси, а також тенденції і закономірності зміни та розвитку суб'єкта господарювання в інформаційній економіці доцільно здійснювати шляхом візуалізації та екстраполяції.

Ключові слова: верифікація; формалізація; порівняння; параметризація; моделювання; елімінування; візуалізація; екстраполяція.

ELEMENTS OF METHOD OF ACCOUNTING ANALYSIS IN THE INFORMATION ECONOMY

Abstract

The issues which are related to the elements of the method of analysis of economic activities in the information economy are considered in the article. The study has been conducted in the context of adding valueable information about the company for making quality decisions by the users. The term "method" is defined as a structured set of interrelated ways that enable the achievement of the objectives of a particular science. It has been formulated the accounting analysis method as a way of scientific knowledge of changes in information flows circulation in the accounting system management entity and directed up to the certain user. It has been overviewed the methodological concept of research processes in various spheres of conscious human activity: epistemology, semiotics, accounting, business analysis. It has been grounded the combination of techniques that form the scientific apparatus of business analysis in the information economy. Its aim is to solve the analytical problems in terms of providing users by relevant information for making economic decisions. The proposals to clarify the methodology of the research process of economic activities of economic entities in the specification of the elements of the method of accounting analysis are formulated. Accounting analysis method are specified by the following elements: verification; formalization; comparison; parameterization; modeling; elimination; visualization; extrapolation. The essence of the proposed elements of the method of accounting analysis is considered. Their role in the achievement the goals of business analysis of the entity is defined. It has been argued that the initial impetus for the decision-making stage of identification of symptoms management problems in business sets makes possible the perception of information about the state of the object of management through verification and formalization. It is proved that the concept of problem situations in business should understand the information and synthesize knowledge about the causes of changes that threaten the continuity of the entity, by comparing and modeling. Judgments about the signs of indicators change of the economic system entity have been proposed to form by parameterization and elimination. It has been proved that the final interpretation of vast accumulated analytical information on economic phenomena and processes, as well as trends and patterns of change and development of entity in the information economy should be done with the help of visualization and extrapolation.

Keywords: verification; formalization; comparison; parameterization; modeling; elimination; visualization; extrapolation.

JEL classification: M490

Вступ

В інформаційній економіці перевагу перед конкурентами забезпечують інформація та знання. Знання є перевіреним практикою і засвідченим логікою результатом пізнання дійсності. Для їх отримання та застосування потрібен відповідний метод, який у будь-якій науці є сукупністю розумових та практичних операцій, спрямованих на вирішення конкретного типу задач у частині досягнення предмета вивчення; сукупністю основних способів отримання нових знань і методів вирішення завдань у межах будь-якої науки. Добір конкретних способів дослідження визначається методологією наукового пізнання. Вона визначає принциповий підхід до вивчення явищ господарського життя і є центральним питанням розвитку кожної науки.

Сучасні технології збирання, накопичення, зберігання та передачі інформації суб'єктами господарювання є лише моментом загального інформаційного процесу, який залишиться незавершеним, якщо отриманий інформаційний продукт не буде засвоєний споживачем. Актуальність нашого дослідження обґрунтовується тим, що прийняття рішень зацікавленими учасниками господарської діяльності як процес засвоєння інформаційного продукту аналізу розпочинається з осмислення інформації та узагальнення знань про причини змін результатів господарських операцій суб'єкта господарювання у звітному та попередніх періодах. Тому якість прийнятих господарських рішень залежить не стільки від методології спостереження, вимірювання та реєстрації даних про предметну сутність господарського факту або господарської операції, тобто від бухгалтерського обліку, скільки від методології осмислення інформації, від принципів побудови та наукового інструментарію обробки

зафіксованої бухгалтерським обліком інформації для перетворення її у релевантну для зовнішніх та внутрішніх користувачів.

Питання методології аналізу господарської діяльності суб'єктів господарювання, що функціонують в індустріальному суспільстві, викладені в більшості підручників і навчальних посібників радянського та пострадянського періоду, виданих під керівництвом визнаних вчених, зокрема М. І. Баканова, С. Б. Барнгольц, Н. Р. Вейцмана, В. І. Ганштака, Е. В. Долгополова, М. Ф. Дьячкова, Д. А. Ендовіцького, В. В. Ковальова, І. І. Каракоза, А. Ш. Маргуліса, М. В. Мельнік, Є. В. Мниха, М. Я. Коробова, Н. П. Любушіна, Д. А. Панкова, В. Ф. Палія, І. І. Поклада, М. З. Рубінова, Г. В. Савицької, В. І. Самборського, В. І. Стражева, С. К. Татура, М. Г. Чумаченка, А. Д. Шеремета та інших.

Зокрема, у праці Н. Р. Вейцмана до елементів методу аналізу віднесено: «читання» даних обліку; комплексне використання цих даних для розкриття господарських взаємозв'язків показників діяльності підприємства; вимірювання таких взаємозв'язків; порівняння показників, залучених до аналізу [1, с. 112-113]. С. К. Татур елементами методу аналізу визнавав: вимірювання економічних явищ; виявлення факторів, що впливають на них; вимірювання впливу цих факторів; виявлення взаємозв'язку між факторами та його вимірювання [2, с. 25]. За твердженням М. З. Рубінова, методом економічного аналізу роботи підприємств є сукупність пов'язаних між собою способів дослідження господарських процесів [3, с. 13]; В. І. Ганштак до елементів методу аналізу господарської діяльності пропонував відносити порівняння, послідовне розчленування показників, групування, елімінування, балансовий та індексний прийоми [4, с. 10]. Характерними особливостями методу економічного аналізу М. І. Баканов, А. Д. Шеремет визначають: використання системи показників, вивчення причин зміни цих показників, виявлення та вимірювання взаємозв'язку між показниками з метою підвищення соціально-економічної ефективності [5, с. 44]. У дослідженні, проведеному С. Б. Барнгольц, М. В. Мельнік, підкреслюється, що метод аналізу діяльності господарюючого суб'єкта реалізується за допомогою спеціального наукового апарату, що дозволяє аналітично обробляти інформацію та зробити на її основі правильні висновки [6, с. 68], при цьому не уточнюється сукупність способів, що входять у цей апарат.

Характер зарубіжних економічних публікацій вказує на те, що саме ідеї постіндустріального суспільства, глобалізації, інституційної економічної теорії та інформаційної економіки зараз розглядаються як такі, що мають найбільший потенціал забезпечення подальшого розвитку економічних наук. Слід зауважити, що до нині у працях сучасних вітчизняних вчених [7-10] не звертається достатня увага на визначення елементів методу аналізу господарської діяльності підприємств, що функціонують у інформаційній економіці.

Утім, завдяки власному методу, будь-яка наука становить самовідтворювану і самоналаштовувану систему знань. Відтак, старі теорії відмирають і замінюються новими. З метою забезпечення прагматичного осмислення причин змін результатів господарської діяльності і уможливлення додавання цінності інформації про діяльність підприємства для прийняття якісних рішень зацікавленими учасниками, виникає необхідність поглибленого дослідження питань, пов'язаних із визначенням елементів методу аналізу господарської діяльності в інформаційній економіці.

Мета та завдання статті

Мета статті полягає у визначенні сукупності способів, що формують науковий апарат аналізу господарської діяльності в інформаційній економіці, спрямований на вирішення аналітичних задач у частині забезпечення користувачів релевантною інформацією для прийняття господарських рішень та розробці пропозицій щодо уточнення методології дослідницького процесу господарської діяльності економічних суб'єктів у частині конкретизації елементів методу бухгалтерського аналізу.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких задач:

- розглянути методологічні концепції дослідницьких процесів у різних сферах свідомої людської діяльності;
- конкретизувати елементи методу бухгалтерського аналізу;
- розкрити сутність запропонованих елементів методу бухгалтерського аналізу та визначити їх роль у досягненні цілей аналізу господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кожна наука користується певними прийомами дослідження, що становлять її метод або дають змогу розкрити його. Слово «метод» (від *methodos*) означає шлях дослідження, засіб досягнення цілей. Він може стосуватися будь-якої сфери людської діяльності, у тому числі і такого її різновиду, як дослідницька, пізнавальна діяльність. Тому загалом термін «метод» може бути визначений як структурована сукупність взаємопов'язаних способів, що уможливають досягнення деякої цілісної системи цілей. Під методом науки розуміємо властиву для неї сукупність способів проникнення у зміст предмета, що вивчається.

Оскільки науковою основою методу аналізу господарської діяльності визнається діалектичний, котрий є основою всіх суспільно-економічних наук та ґрунтується на принципах універсального взаємозв'язку, протиріччя, єдності якісного і кількісного, заперечення та відбиття, тому визначення методу бухгалтерського аналізу як науки пропонуємо сформулювати так – це діалектичний спосіб наукового пізнання причинно-наслідкових змін в інформаційних потоках, що циркулюють у обліковій системі управління суб'єктом господарювання та спрямовані до зацікавленого користувача. При цьому, з метою забезпечення прийняття якісних господарських рішень зацікавленими сторонами, в основу методу бухгалтерського аналізу покладаємо спосіб декомпозиції життєвого циклу облікової інформації.

З позиції системного підходу метод бухгалтерського аналізу (М) пропонуємо розглядати у вигляді кортежу: $M = \{K; I; P\}$, де К – множина теоретико-пізнавальних предметних категорій бухгалтерського аналізу; І – множина наукового інструментарію бухгалтерського аналізу (елементи методу); Р - множина регулятивних принципів організації процедур бухгалтерського аналізу.

Методологічні концепції дослідницьких процесів у різних сферах свідомої людської діяльності та отриманий науковий результат у частині елементів методу бухгалтерського аналізу узагальнено у табл.1.

Таблиця 1. Методологія дослідницьких процесів у різних сферах людської діяльності.

Гносеологія	Епістемологія	Семіотика	Бухгалтерський облік	Бухгалтерський аналіз
розкривається у понятті:				
вчення про пізнання реальної дійсності, механізми та закономірності пізнавальної діяльності свідомістю людини	вчення про наукове пізнання, механізми та закономірності пізнавальної діяльності свідомістю суспільства	пізнання дійсності через знакові (мовні) інформаційні системи	наукове пізнання діяльності суб'єктів господарювання через формування системи інформації про активи, капітал, зобов'язання, доходи і витрати	наукове пізнання причинно-наслідкових змін стану діяльності суб'єктів господарювання через формування системи інформації про показники, фактори та резерви розвитку
Метод (спосіб досягнення мети дослідницького процесу, спосіб одержання знання):				
Сходження від абстрактного до конкретного	Аксіоматико-дедуктивний	Моделювання та декомпозиція потоків даних	Балансове моделювання даних	Декомпозиція життєвого циклу облікової інформації
Елементи методу (способи проникнення у зміст дослідницького процесу):				
Сприйняття	Спостереження	Синтактика	Інвентаризація	Верифікація
			Документування	Формалізація
Поняття	Порівняння	Семантика	Оцінка	Порівняння
			Калькулювання	Моделювання
Судження	Вимірювання		Рахунки	Параметризація
			Подвійний запис	Елімінування
Висновок	Експеримент	Прагматика	Баланс	Візуалізація
			Звітність	Екстраполяція
Мета (результат) дослідницького процесу				
Накопичення інформації та знань у свідомості людини	Нагромадження соціально значущого знання у свідомості суспільства	Формування запасу знань, відображеного системою знаків та тезаурусом, що розкриває значення знаків, які передаються	Формування та нагромадження масиву даних про «минулу» діяльність підприємства (у бухгалтерських документах, облікових регістрах та фінансовій звітності)	Формування масиву інформації та нагромадження знань про резерви розвитку «майбутньої» діяльності підприємства (у аналітичних записках, аналітичних завданнях та аналітичних звітах)

Необхідно підкреслити, що з точки зору гносеології в основі аналізу як емпіричного методу пізнання реального світу завжди лежить процес розчленування предмета пізнання на складові частини. Відтак, з

точки зору епістемології, в основі аналізу як методу цілеспрямованого наукового пізнання завжди лежить системний підхід і, відповідно, процес декомпозиції. Підставою декомпозиції є модель системи. Оскільки сукупність будь-якої інформації, що характеризує істотні властивості і стани об'єкта управління, а також взаємозв'язок із зовнішнім світом, становить інформаційну модель системи, облікові інформаційні потоки необхідно розуміти як інформаційну модель системи управління суб'єктом господарювання.

Початковий імпульс прийняттю рішень на етапі ідентифікації симптомів управлінської проблеми в господарській діяльності задає сприйняття інформації про стан об'єкта управління, який розкривається у фінансовій звітності. Для набуття обліковою інформацією якісних характеристик, які б розкривали прагматичний аспект її сприйняття, тобто щоби облікова інформація була не тільки змістовною, але ще й корисною (ціннісною) при прийнятті рішень, необхідно здійснювати її верифікацію. Верифікація або емпіричне підтвердження істинності інформації є основним критерієм науковості знання. Декомпозиція процесу передачі інформаційних облікових потоків через процедури верифікації документів та процедури розробки системи аналітичних номенклатур дозволяє більш раціонально організувати інформаційний обліковий процес у контексті підвищення ефективності процедур встановлення істотних причинно-наслідкових зв'язків між елементами облікової інформації, яка слугуватиме предметом аналітичної обробки при прийнятті управлінських рішень.

Прогрес у сучасній науці пов'язаний із застосуванням формалізованої мови. Формалізована мова (або мова символів) є ефективним засобом будь-якого дослідження. Використання її у процесі дослідницької та практичної діяльності має низку переваг. По-перше, вона дає змогу стисло, у скороченому вигляді фіксувати і передавати різні відношення між досліджуваними об'єктами. Мова символів допомагає оцінити характер відношень між об'єктами, що зафіксовані у певній формулі. Застосування формалізованої мови в будь-якій галузі людської діяльності забезпечує оптимізацію (стислість) необхідної інформації, дає можливість за зовнішніми ознаками (за формою символів) оцінювати характер досліджуваних відношень.

Метод аналізу передбачає з'ясування типу та характеру зв'язків, побудову алгоритму факторної залежності і визначення послідовності оцінок впливу факторів. Економічні взаємозв'язки зазвичай відображають у вигляді математичних формул чи математичних моделей. Використання в аналізі аналітичних моделей дає змогу абстрактно (інформаційно) показати основні взаємозв'язки у реальній господарській системі. Формалізацію як елемент методу бухгалтерського аналізу пропонуємо визначити як вид знакового моделювання, в результаті якого сприйняття інформації про стан об'єкта управління зводиться до вивчення економічних формул. Тобто йдеться не про те, що в результаті формалізації ми абстрагуємося від змісту досліджуваних об'єктів, а про те, щоб за допомогою символів суттєві сторони змісту господарської діяльності виразити через формули, і тоді сприйняття змісту господарських операцій здійснюється на основі знакової факторної моделі згідно з формальними правилами. Формалізований опис задач аналізу базується на єдиних принципах побудови умовних позначень показників. Постановка задачі та її формалізований опис дають змогу визначитися з вибором інформаційної бази, вихідних даних для аналізу.

Для поняття проблемної ситуації в господарській діяльності слід осмислити інформацію та узагальнити знання про причини змін у стані майна, джерелах його утворення, формуванні доходів та витрат, руху грошових коштів суб'єкта господарювання та визначити фактори, що загрожують безперервності діяльності. Оскільки діалектика виходить з необхідності розглядати всі явища і процеси в постійному русі, зміні, розвитку, одним із характерних елементів методу бухгалтерського аналізу є порівняння. Загальновідома філософська теза "все пізнається у порівнянні" виводить спосіб порівняння в економічному аналізі в розряд основних. Пріоритетним при застосуванні порівняння є вибір його бази та досягнення якісної зіставності параметрів. Щодо бази порівняння, то її вибір зумовлюється цільовою орієнтацією аналізу, логічною коректністю оцінки зміни і розвитку системи управління суб'єкта господарювання. Коректність оцінки визначають за якісною характеристикою середовища зміни і розвитку.

Також поняття складних економічних явищ і процесів внутрішнього і зовнішнього середовища життєдіяльності суб'єкта господарювання пов'язане з факторним економічним аналізом причинно-наслідкових зв'язків їх зміни і розвитку. Методика факторного аналізу пов'язана насамперед зі структурно-функціональним моделюванням взаємозв'язків і взаємозалежностей елементів інформації та визначенням математичного алгоритму функціонального зв'язку і їх приведенням до коректного механізму інформаційної взаємодії за рівнями ієрархії управління. Моделювання як елемент методу бухгалтерського аналізу спрямоване на синтез результатів аналітичного пізнання елементів системи, в результаті чого формалізуються та ідентифікуються закони і закономірності, стабільні властивості елементів і зв'язків у процесі функціонування та розвитку досліджуваних явищ і процесів. Його слід розглядати як обов'язкову умову розвитку аналізу, оскільки узагальнення у моделі спільних характеристик явищ і процесів дає змогу якісно і кількісно їх інтерпретувати та на основі набутих знань

ідентифікувати в реальних умовах. Водночас результати проведеного моделювання дають змогу вдосконалювати розробку моделі і наближати її до реальної ситуації під час управління діяльністю суб'єкта господарювання.

Судження є більш складною, ніж поняття, формою абстрактного осмислення, у ній стверджується або заперечується існування предмета як такого, наявність або відсутність у предмета певної ознаки. Параметризація економічної системи досліджуваного об'єкта уможливорює судження про ознаки індикаторів структурно-функціонального моделювання економічної системи суб'єкта господарювання, адже розроблена модель аналізу не є постійною, вона змінюється, уточнюється, доповнюється. Вихід на параметри детермінованого зв'язку у проектуванні важелів організаційно-економічного механізму є найбільш бажаним, оскільки мінімізується ризик непередбачуваних змін. Параметризація як елемент методу бухгалтерського аналізу дозволяє за короткий час «програти» (за допомогою зміни параметрів факторних моделей економічних систем) різні конструктивні схеми і уникнути принципових помилок. На основі параметризації господарської діяльності можна досягти найбільшої оптимізації технології аналізу на різних рівнях управління, максимально уніфікувати аналітичний процес, забезпечити його глибоку стандартизацію, автоматизувати всі його етапи.

Одним з головних методологічних питань в аналізі господарської діяльності є вимір впливу факторів на величину результативних показників. Елімінування використовують в економічному аналізі для дослідження прямих чи обернених детермінованих факторних систем. Як елемент методу бухгалтерського аналізу, елімінування, абстрагуючись від взаємовпливу факторів, уможливорює судження про послідовний вплив кожного фактора на результативний показник за незмінності інших факторів.

З точки зору гносеології висновок є формою мислення, за допомогою якої з одного або кількох суджень виводиться нове, котре містить у собі нове знання. Як документ, висновок містить остаточну думку, логічний підсумок, зроблений на основі розгляду, аналізу певних фактів. В умовах інформаційної економіки стає очевидним: що більше накопичено інформації, то складніше з нею працювати. Стає набагато важче знайти потрібне і досягнути головне, побачити взаємозв'язки і тенденції, а приймаючи рішення, вже неможливо врахувати кожен факт. Інтерактивність і можливість гнучкої персоналізації форми подання результатів аналізу в разі підвищують зручність роботи з даними і спрощують їх інтерпретацію. Підсумкове осмислення значних масивів накопиченої аналітичної інформації про економічні явища і процеси, а також тенденції і закономірності їхньої зміни та розвитку суб'єкта господарювання в інформаційній економіці уможливорюється через візуалізацію та екстраполяцію.

Візуалізація даних є наочним представленням масивів різної інформації. Цілі візуалізації полягають у реалізації основної ідеї інформації, що адресується користувачу; у представленні абстрактних даних для посилення людського пізнання. Найпростіші, а тому й найпоширеніші способи візуалізації – це графіки. Оскільки візуалізація інформації (таблиці, графіки, діаграми) є потужним інструментом донесення висновків, думок та ідей до кінцевого споживача, що спрямовано на створення підходів до передачі абстрактної інформації в інтуїтивно зрозумілі способи, візуалізація інформації як елемент методу бухгалтерського аналізу забезпечує користувачам можливість побачити, вивчити і зрозуміти велику кількість релевантної інформації за один раз.

У теорії і практиці прогнозування фінансових показників досить часто використовують методологію екстраполяції, за якої висновки про значення прогнозних показників у майбутніх періодах робляться на основі вивчення їх динаміки у попередніх періодах. Екстраполяція полягає у вивченні сформованих у минулому і сьогодні стійких тенденцій економічного розвитку і перенесення їх на майбутнє. Оскільки пошукова функція аналізу господарської діяльності реалізується через виявлення невикористаних резервів розвитку «майбутньої» діяльності, екстраполяція як елемент методу бухгалтерського аналізу уможливорює поширення висновків, отриманих унаслідок вимірювання динаміки показників господарських операцій у попередніх періодах, на майбутню діяльність та забезпечує короткострокове прогнозування тенденцій економічного розвитку суб'єкта господарювання.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Реалізація процесу управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання повинна відповідати процесу переходу України до постіндустріального суспільства. Сталий розвиток суб'єкта господарювання багато в чому зумовлюється здатністю керівництва приймати якісні рішення, а для цього йому необхідна ефективна інформаційна основа. Саме глобалізація зумовлює тяжіння економічних зв'язків суб'єктів господарювання до типізації, стандартизації та уніфікації процедур генерування адресної інформації про господарську діяльність для прийняття якісних рішень зацікавленими сторонами.

Список літератури

1. Вейцман, Н. Р. Очерки по бухгалтерському учету и анализу [Текст] / Н. Р. Вейцман. – М.: Госполитиздат, 1958. – 195 с.
2. Татур, С. К. Анализ хозяйственной деятельности промышленных предприятий [Текст] / С. К. Татур. – М.: Изд-во экономической литературы, 1962. – 230 с.
3. Рубинов, М. З. Основы экономического анализа работы предприятий [Текст] / М. З. Рубинов. – М.: Госфиниздат, 1962. – 240 с.
4. Ганштак, В. И. Экономический анализ резервов на машиностроительном предприятии [Текст] / В. И. Ганштак. – М.: Машгиз, 1960. – 264 с.
5. Баканов, М. И. Теория экономического анализа [Текст] : учебник / М. И. Баканов, А. Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 416 с.
6. Барнгольц, С. Б. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта [Текст] : учеб. пос. / С. Б. Барнгольц, М. В. Мельник. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 240 с.
7. Мних, Є. В. До питання визнання методологічних рівнів економічного аналізу [Текст] / Є. В. Мних // Економічний аналіз: зб.наук. праць ТНЕУ. – Тернопіль, 2010. – Вип. 6. – С. 360-362.
8. Харічкін, О. Г. Методологічні проблеми теорії та практики економічного аналізу [Текст] / О. Г. Харічкін, О. Г. Березняк, О. О. Скорик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / ДВНЗ "УАБС НБУ". – Суми, 2004. – Вип. 11. – С. 173-179.
9. Корінько, М. Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація: [монографія] / М. Д. Корінько. – К.: ДП "Інформ-аналіт. агентство", 2007. – 429 с.
10. Зоріна, О. А. Методологічні підходи в економічному аналізі [Текст] / О. А. Зоріна // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 1 (55). – С. 89-91.

References

1. Weizmann, N. R. (1958). *Essays on accounting and analysis [Ocherki po buhgalterskomu uchetu i analizu]*. Moscow: Gospolitizdat.
2. Tatur, S. K. (1962). *Analysis of economic activity of industrial enterprises [Analiz hozyaystvennoy deyatel'nosti promyshlennykh predpriyatiy]*. Moscow: Publishing House of Economic Literature.
3. Rubinov M. Z. (1962). *Foundations of Economic Analysis of enterprises [Osnovy ekonomicheskogo analiza raboty predpriyatiy]*. Moscow: Gosfinizdat.
4. Ganshtak V. I. (1960). *Economic analysis of reserves at an engineering company [Ekonomicheskii analiz rezervov na mashinostroitel'nom predpriyatii]*. Moscow: Mashgiz.
5. Bakanov, M. I., Sheremet A. D. (2001). *Theory of Economic Analysis [Teoriya ekonomicheskogo analiza]*. Moscow: Finance and Statistics.
6. Barngolts, S. B., Melnik, M. V. (2003). *The methodology of economic analysis of a business entity [Metodologiya ekonomicheskogo analiza deyatel'nosti hozyaystvuyushchego obyekt]*. Moscow: Finance and Statistics.
7. Mnykh, E. V. (2010). *On the question of recognition of methodological levels of economic analysis [Do pytannya vyznannya metodologichnykh rivniv ekonomichnogo analizu]*. *Economic Analysis*, 6, 360-362.
8. Harichkin, O. G., Bereznyak O. G., Skoryk O. O. (2004). *Methodological problems in the theory and practice of economic analysis [Metodologichni problemy teorii ta praktyky ekonomichnogo analizu]*. Sumy: Collection of scientific papers of SHEE "UABS National Bank" "Problems and prospects of the banking system of Ukraine", 11, 173-179.
9. Korinko, M. D. (2007). *Control and analysis of business entities in terms of diversification: theory, methodology, organization [Kontrol ta analiz diyalnosti subyektiv gospodaruvannya v umovah ii dyversyfikacii: teoriya, metodologiya, organizatsiya]*. Kyiv: Inform-analit agentstvo.
10. Zorina, O. A. (2011). *Methodological approaches in economic analysis [Metodologichni pidhody v ekonomichnomu analizi]*. *Journal of Zhytomyr State Technological University*, 1 (55), 89-91.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2015 р.

Світлана Олександрівна СТЕПАНЧУК

аспірантка,
кафедра маркетингу,
Національний університет харчових технологій
E-mail: claira@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Степанчук, С. О. Особливості формування та використання інтелектуального потенціалу [Текст] / Світлана Олександрівна Степанчук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 13-23. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Удосконалення управління розвитку інтелектуального потенціалу особливо актуальне для національної економіки та її господарюючих суб'єктів, які знаходяться на початковій стадії формування та використання інтелектуальних ресурсів. Невирішеність окремих теоретичних і практичних проблем у сфері формування та використання національного інтелектуального потенціалу та провадження інтелектуальної діяльності обумовили тематику дослідження. У статті проаналізовано сучасні підходи, а також особливості формування та використання останнього і окреслено основні чинники впливу на систему інтелектуального потенціалу національної економіки.

Мета. Метою дослідження є розробка механізму формування та використання інтелектуального потенціалу в національній економіці для подальшого удосконалення управління його розвитку. А також пошук шляхів підвищення ефективності управління процесом формування та використання інтелектуального потенціалу і інтелектуального капіталу національної економіки за допомогою розроблення теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо поняття, змісту, структури, складових елементів останнього та чинників впливу. З огляду на мету визначено зміст сучасних поглядів на інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал у національній економіці. Обґрунтовано теоретичні положення розвитку та формування структури інтелектуального потенціалу, визначено можливості його моделювання з метою оцінки ступеня впливу витрат на його формування у національній економіці та очікуваний результат від використання інтелектуальних ресурсів. Запропоновано підходи щодо обґрунтування стратегічних напрямів розвитку інтелектуального потенціалу національної економіки.

Результат. На підставі науково-практичних праць та розробок було проаналізовано сучасні підходи та вивчено особливості формування та використання інтелектуального потенціалу в національній економіці. На основі проведених досліджень запропоновано власні моделі його формування та використання, уточнено окремі категорії, надано обґрунтовані висновки, розроблено основні напрямки розвитку останнього. Перспективою подальших наукових досліджень у сфері розвитку формування та використання інтелектуального потенціалу національної економіки є розробка та практичне впровадження відповідної соціально-економічної політики держави, бізнесу з питань збереження та розвитку інтелектуального потенціалу нації, забезпечення високої мотивації населення щодо розвитку та реалізації інтелектуальної діяльності в державному та приватному секторах економіки з максимальним зиском для держави та її громадян.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал; інтелектуальний капітал; структура інтелектуального потенціалу; інтелектуальна діяльність; інтелектуальні ресурси.

FEATURES OF FORMATION AND USE OF INTELLECTUAL POTENTIAL

Abstract

Introduction. Improvement of management of intellectual potential development is very actual for the national economy and its businesses which are in the early stage of formation and usage of the intellectual assets. The suspense of separate conceptual and practical challenges in the area of formation and usage of the national intellectual potential and carrying on intellectual activity have determined the research area. Modern approaches and aspects of intellectual potential formation and usage are analysed. The key factors of impact on intellectual potential system of the national economy are defined.

Purpose. The goal of research is the development of mechanism for intellectual potential formation and usage in the national economy for further improving management of intellectual potential development. The search of new ways of improvement of effectiveness of process of national economy intellectual potential and intellectual capital management by development of theory and practical recommendations concerning the notion, content, structure, constitutive elements of intellectual potential and impact factors has become very urgent nowadays. Taking into account the goal, the nature of current views on intellectual potential and intellectual capital in the national economy is defined. The theory of intellectual potential structure development and formation is explained. The possibilities of its modelling for the purpose of evaluation of degree of expenses impact on national economy intellectual potential formation and expected result of intellectual assets usage are determined. Approaches concerning grounding of strategic direction of growth of national economy intellectual potential are suggested.

Result. On the basis of research and practice the modern approaches have been analysed. The aspects of intellectual potential formation and its usage in the national economy have been studied. The models of intellectual potential formation and usage are presented. The main directions of intellectual potential development in national economy are worked out. The perspectives of the further scientific research in the area of intellectual potential formation of national economy relate to the practical implementation of the social and economic policy of state as for the nation intellectual potential saving and development, providing high motivation of people concerning intellectual activity development.

Keywords: intellectual potential; intellectual capital; structure of intellectual potential; intellectual activity; intellectual resources.

JEL classification: B4, I2

Вступ

Концепція економіки знань стала в останнє десятиріччя важливим теоретико-методологічним та науково-практичним підґрунтям політики економічного зростання багатьох країн. Вона розкриває нову роль і місце інтелекту людини в суспільстві. У зв'язку з прискоренням темпів розвитку технологій доступність знань стає найважливішою умовою для участі країни у глобальній конкуренції. Особливо в умовах кризи знання залишаються тим ресурсом, що набуває значення не лише як рівень інтелектуальних можливостей, а й як економічний ресурс, що стає базисом і засобом створення та впровадження інновацій.

За експертними оцінками вартість інтелектуального потенціалу (далі ІП) сучасного суспільства перевищує вартість основних фондів традиційних галузей індустрії національної економіки.

З точки зору принципів формування національної економічної політики одним із вирішальних пріоритетів для успішного розвитку країни є створення умов і механізмів для ефективного перетворення ІП нації на інтелектуальний капітал.

Дослідженнями людського капіталу загалом та ІП зокрема в процесі побудови нового інформаційного суспільства займалися такі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, Д. Белл, Дж. К. Гелбрейт, Р. Дорнбуш, П. Друкер, Дж. Кендрік, Ф. Махлуп, Я. Мінсер, А. Сен, А. Тоффлер, С. Фішер, Т. Шульц, російські вчені В. Іноземцев, Г. Мелікян, В. Пузанов, українські вчені: О. Бутнік-Сіверський, С. Вовканич, В. Приймак.

Різні підходи до визначення ролі ІП, його компонентів, рівня дослідження та чинників впливу відображено в роботах вітчизняних вчених О. Власюка, А. Гальчинського, В. Геєця, О. Грішної, Б. Губського, І. Каленюк, Е. Лібанової, Є. Марчука, Л. Михайлової, С. Мочерного, О. Нестеренка, С. Пирожкова, І. Чухна.

Питання використання ІП широко репрезентовані в багатьох теоретичних та прикладних дослідженнях. У працях таких закордонних вчених, як: Т. Стюарт, Е. Брукінгс, Н. Ісікава, С. Тайчі, М. Мелуон, Л. Едвінсон, та вітчизняних фахівців О. Амоші, В. Антонюк, С. Бандури, Л. Безтелесної, Н. Борецької, А. Л. Гапоненка, М. Долішнього, О. Єськова, Т. Заяць, С. Злупка, В. І. Корнієнка, Н. Лук'яненко, О. Мартякової, Є. Н. Мельникова, Л. Мельцер, О. Новікової, В. Панкова, М. Семікіної, Л. Семів, Л. Шаульської, Л. Шевчук та інших.

ІП у розрізі професійної діяльності індивідуума розглядався А. А. Бодальовим, Ю. М. Жуковим, А. Кохом, Е. С. Кузьмінім, Н. В. Кузьміною, А. К. Марковою, Л. А. Петровською, О. А. Яблоковою.

Проблемами оцінки ІП займалися Дж. Ален, Б. Г. Ананьєв, Л. М. Ваккер, І. П. Мойсеєнко, Б. Ф. Ломов та інші.

Але, незважаючи на такий обсяг досліджень, проблема формування та використання ІП в національній економіці не є до кінця вивченою. Диференціація досліджень різнопредметних виявів ІП у різних сферах діяльності людини руйнує цілісність поняття та спричиняє появу великої кількості галузевих і самостійних визначень та понять, що ускладнює розкриття такої категорії, як ІП національної економіки. Крім цього, нові вимоги постіндустріального суспільства, тотальна інформатизація всіх процесів діяльності, науково-технічний прогрес та загальна трансформація суспільних стосунків вимагають постійного оновлення аспектів, які потребують наукового дослідження.

Згідно з думкою багатьох учених, дослідження формування та використання ІП як можливості майбутньої капіталізації інтелектуальних ресурсів, аналіз та оцінка ІП суспільства, підвищення ефективності та продуктивності інтелектуальної праці населення країни є відносно самостійними частинами економічної теорії та практичного менеджменту.

Мета статті

Метою дослідження є розробка механізму формування та використання ІП в національній економіці для подальшого удосконалення управління розвитку ІП.

Виклад основного матеріалу дослідження

Категорія інтелект (з лат. *Intellectus*) у науковій літературі визначається як здібність людини до мислення, до раціонального пізнання, до створення понять та ідей, до абстрактно-аналітичної діяльності, генерації нової інформації. Інтелект є засобом «інтелектуальної праці» людини [6, с. 12].

Процес інтелектуальної праці за своєю сутністю прихований від дослідників. Він важко контролюється зовнішніми засобами, тому що людина знаходиться в процесі створення нового і користується внутрішнім засобом діяльності – мисленням.

Завершальною стадією мислення є створення певного продукту – судження, поняття або умовиводу. Як правило, управління такою діяльністю в процесі її здійснення суттєво ускладнено.

Інтелектуальна діяльність людини, як і її фізична трудова діяльність, оплачується і капіталізується. Процес накопичення та внутрішньої переробки зовнішньої інтелектуальної інформації деякі дослідники називають створенням інтелектуального капіталу [4, с. 8].

Інтелектуальна діяльність – це внутрішня діяльність людини. Інтелект у ній виступає як цілісний концепт внутрішніх процесів професійної діяльності людини (мислення) і складає інтелектуальний потенціал суб'єкта.

Сутність інтелектуальної діяльності складається з функціональних можливостей людини, способів та засобів її мислення [1, с. 10].

Змістом інтелектуальної діяльності є сукупність усіх можливих видів предметних і соціально-господарських відносин і соціокультурних цінностей, які необхідні для освоєння знань, умінь, навичок, виробництва нових інтелектуальних продуктів, а також для досягнення плану при вирішенні якої-небудь задачі, реалізації можливості окремого суб'єкта чи організації в певній галузі професійної діяльності [2, с. 39].

При системному підході до аналізу і оцінки ІП людини важливо знати, які засоби діяльності повинен мати суб'єкт, тобто набір його предметних та інтелектуальних функцій, та як ці функції ним реалізуються в нормативних умовах. ІП визначається [3, с. 107] передусім через оцінку способів мислення і поведінки людини, тобто в який спосіб мислиться та чи інша дія, з чим вона співвідноситься, якій нормі відповідає, як виконується.

Головною проблемою при дослідженні людського ІП, є те, що на практиці дослідження професійної діяльності достатньо чітко відпрацьовані окремі діагностичні процедури виявлення, визначення та виміру соціально-психологічних якостей самих професіоналів, а діагностування проявів певних соціально-психологічних якостей суб'єкта в процесі реальної професійної діяльності практично не наводиться. Тому спостерігається протиріччя між наявністю і затребуваністю якостей суб'єкта, а також їх реалізацією в процесі професійної діяльності.

Сутність та зміст ІП як в інноваційній політиці держави, так і в певній організації визначається

набором функцій, які виконують суб'єкти, та предметним змістом діяльності цих суб'єктів [5].

Професійна діяльність відбувається в соціально-економічному просторі. Це простір багатомірної життєдіяльності, категорій, відносин, їх освоєння та залучення у власні цикли діяльності.

Визначення такої моделі може розглядатися як теоретичне та змістове узагальнення, яке допомагає звести різні визначення ІП до певного загального, та конструктивне, у якому відображені загальні для будь-якої діяльності компоненти та їх зв'язки. Отже, пропонуємо наступну дефініцію ІП:

ІП є результатом інтеграції на ментальному (загальне мислення), концептуальному (цінності) та анатомічному (відносини) рівнях змісту (знань) та функцій (операційність) у цілісну, системно пов'язану сукупність, що втілюється у стратегічній та тактичній професійній управлінській діяльності.

Оцінка та організація формування нової якості ІП повинна бути спрямована на розв'язання наступних завдань:

- визначити, проаналізувати і оцінити потенціали діяльності – інтелектуальний, управлінський – кожного суб'єкта або сукупності суб'єктів, зокрема, в національній економіці;
- визначити характеристики групової структури суб'єктів, оцінити ступінь зорганізованості різних команд суб'єктів інтелектуальної діяльності;
- сформулювати алгоритм формування ІП для певної групи суб'єктів у національній економіці;
- розробити організаційно-практичні рекомендації (суб'єктивна стратегія і тактика поведінки) для суб'єктів, які залучені в процес організаційного розвитку (інноваційна діяльність) чи функціонування на різних рівнях провадження інтелектуальної діяльності.

Щодо особливостей формування структури ІП можна сказати, що на її елементи здійснює вплив безліч факторів, залежно від рівнів дослідження ІП: країна, організація, людина.

Формування ІП національної економіки залежить від трьох груп чинників: природних, економічних та інституційних (рис. 1).

До першої групи відносяться інтелектуально-творчі здібності індивідів, здоров'я населення, демографічна ситуація в країні та стан довкілля, екологія. Формування ІП відбувається під впливом не лише природних, а й економічних чинників, які можна поділити на макроекономічні (державна демографічна політика, величина ВВП на душу населення, стан економіки, інфляційні процеси, рівень освіти і науки в країні, фінансування сфери освіти і науки, стан трудових ресурсів та їх відповідність сучасним вимогам економіки, політика зайнятості, система соціального захисту, внутрішній та зовнішній рівень безпеки громадян) та мікроекономічні (механізм ціноутворення на ринку інтелектуальних продуктів, інноваційна та амортизаційна політика, система оплати праці у сфері інтелектуальної діяльності).

Розглядаються також інституційні чинники формування ІП суспільства, до яких належать система законодавчого регулювання інтелектуальної діяльності та механізм захисту об'єктів інтелектуальної власності.

До факторів, які впливають на ІП господарюючого суб'єкта, відносять чинники внутрішнього середовища (мікрофактори), чинники зовнішнього середовища (макрофактори) та егофактори. Основними внутрішніми факторами є: економічний, технічний рівні виробництва, ступінь задоволеності працею, внутрішньоколективні стосунки, а також рівень розвитку інтелектуального середовища на підприємстві. Серед макрофакторів виокремлюють становище підприємства на ринку, соціальний стан громадян у країні та стан громадської думки щодо діяльності колективу. Егофактори впливу на ІП наведено на рис. 2.

Егофактори формуються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, та є емоційно-психологічним станом особистості, тобто це те середовище, в якому реалізуються креативні здібності.

Фактори, які впливають на формування ІП окремого індивіда, наведено на рис. 3.

Звичайно, макрорівневі явища і процеси чинять вплив на формування ІП людини, їх розуміють як:

- економічні індикатори, а саме: рівень національного доходу країни, рівень інфляції, ВВП на душу населення, середній рівень доходів населення, витрати на фінансування освіти та науки, рівень бідності і безробіття, фіскальна державна політика тощо;
- політичні фактори: політика держави загалом, наявність кризових ситуацій, військові дії і стан війни, здатність швидко реагувати на потреби і запити населення, в тому числі провадження ефективного державного забезпечення розвитку ІП на різних рівнях (державний ІП, організаційний ІП, людський ІП) та представлення широкого спектру програм щодо стимулювання розвитку ІП;
- соціально-демографічна політика держави, яка залежить від демографічної ситуації в країні, рівня міграції, соціальної підтримки населення;
- рівень екологічного стану та реалізація програм щодо забезпечення екологічної безпеки в країні.

Рівень освіти і науки в країні чинить значний вплив на процес формування знань людини, вияв загального інтелекту і, як наслідок, ІП.

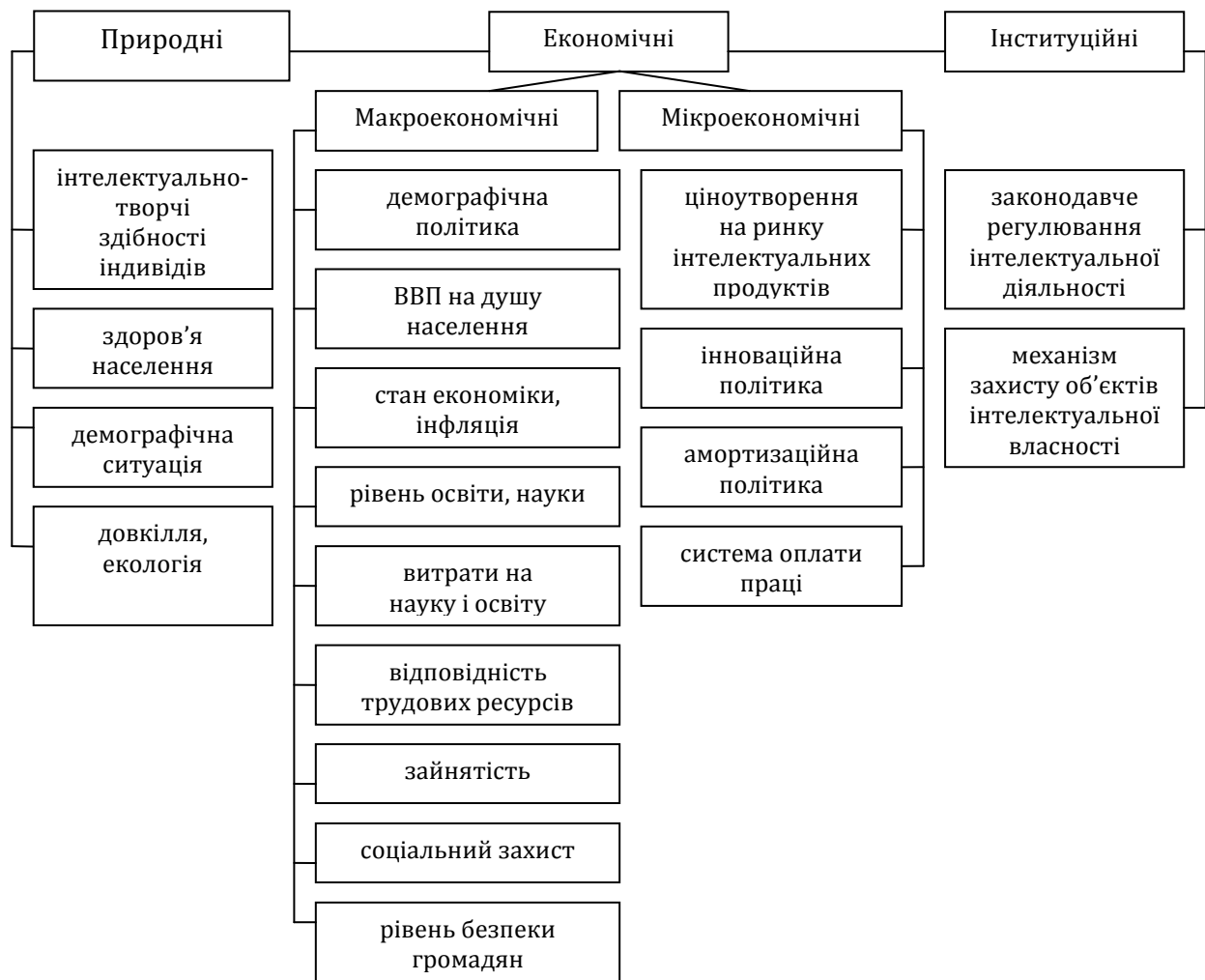

Рис. 1. Чинники формування ІП України*

*Розроблено автором на основі [16, с. 8]]

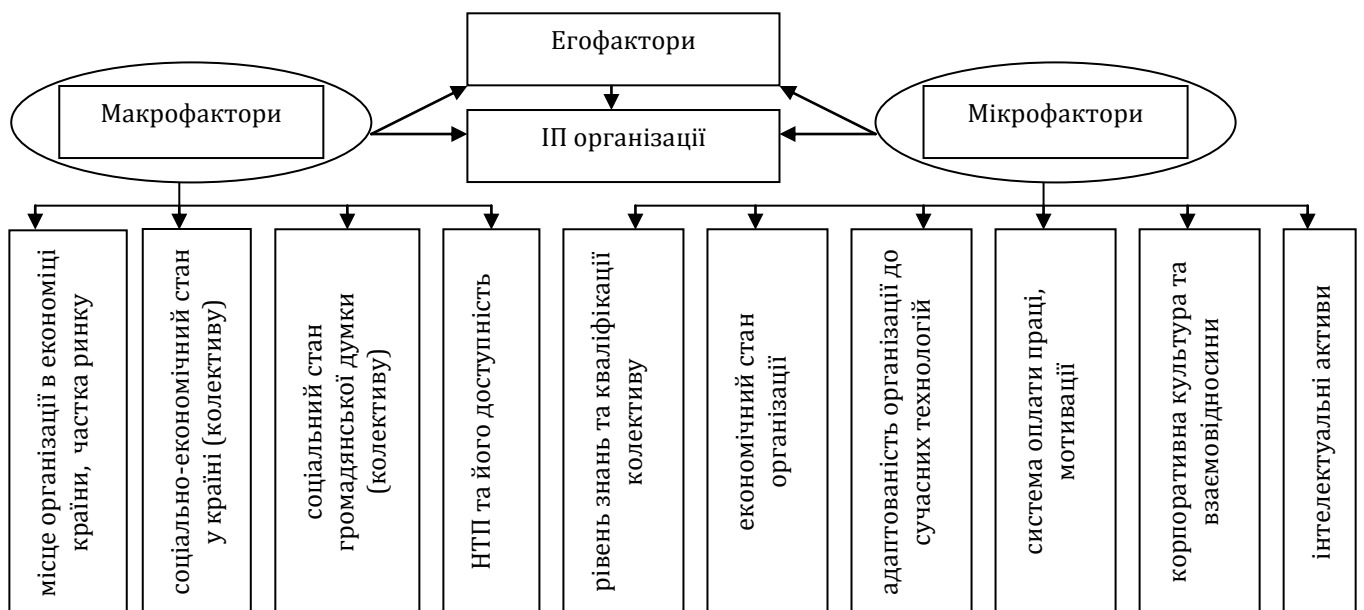

Рис. 2. Егофактори впливу на ІП організації*

*Розроблено автором на основі [20, с. 222]

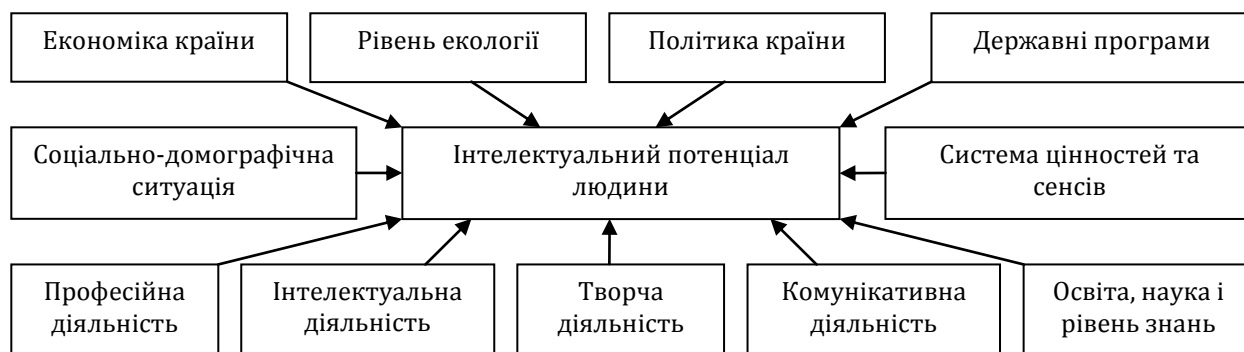

Рис. 3. Фактори, які впливають на ІП людини*

**Розроблено автором*

Усі інші чинники належать до особистих можливостей (окремих потенціалів), за допомогою яких формується ІП людини. До найвагоміших відносяться – інтелектуальні та творчі здібності, рівень знань, освіченості та професійні навички. Останніми роками зростає великий інтерес до комунікативних процесів і тому комунікативні процеси також займають важливе місце у формуванні ІП людини.

За допомогою аналізу і оцінки описаних вище факторів впливу можна уявити структуру та зміст ІП окремої людини, які зображено на рис. 4.

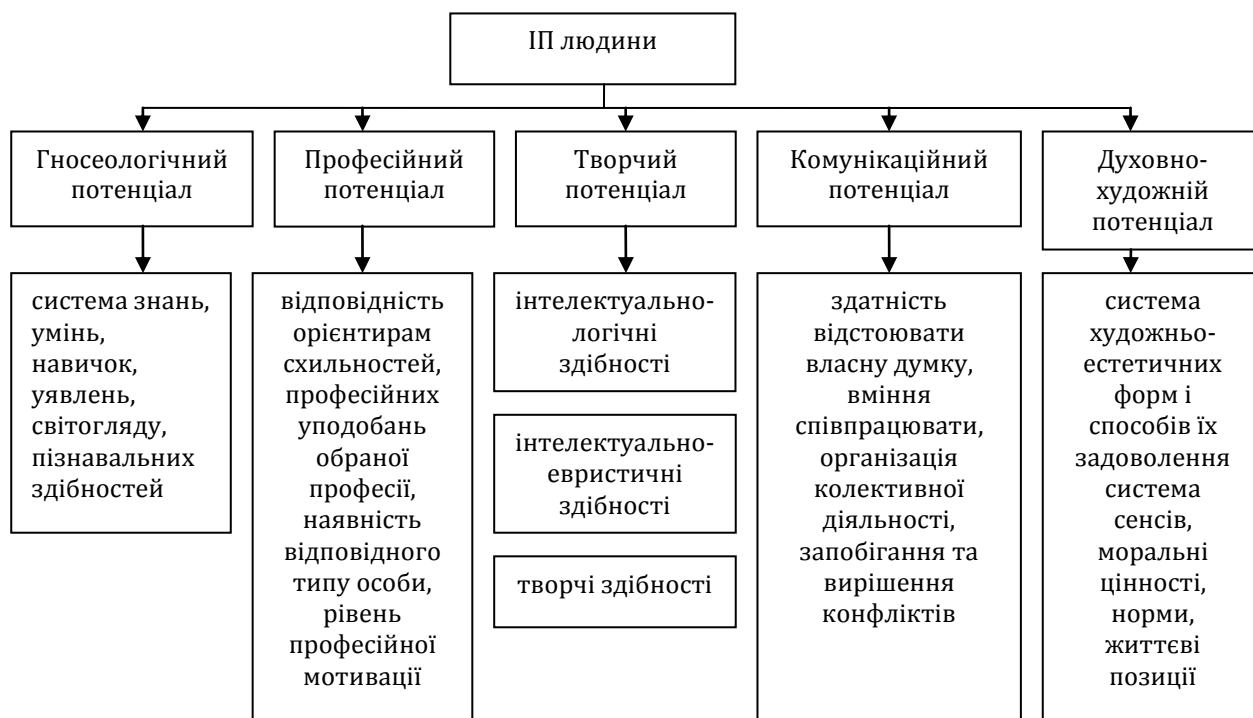

Рис. 4. Структура ІП людини*

**Розроблено автором на основі [11, 12, с. 18-20, 14, с. 200-203]*

Серед складових ІП окремої людини необхідно значну увагу звернути на творчий потенціал, оскільки під інтелектуально-логічними здібностями людини розуміємо певні дослідницькі елементи: уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, зіставляти тощо. І критерієм перевірки таких здібностей є: правильність, логічність, повнота і глибина суджень, оригінальність висновків. Інтелектуально-евристичні здібності розкриваються у: створенні нової системи дій, генеруванні ідей, гіпотез, рішеннях, уміннях, баченні проблем і протиріч, перенесенні знань і вмінь у нові системи. Творчі здібності втілюються в можливості творити, знаходити нове, діяти оригінально і нестандартно.

Щодо структури ІП на рівні суспільства, то значну увагу слід звернути на матеріальні та нематеріальні її компоненти (рис. 5).

Такі нематеріальні складові ІП, як освіта і наука, є чинниками нагромадження «людського капіталу», економічного розквіту та переходу від індустріального до інформаційного суспільства.

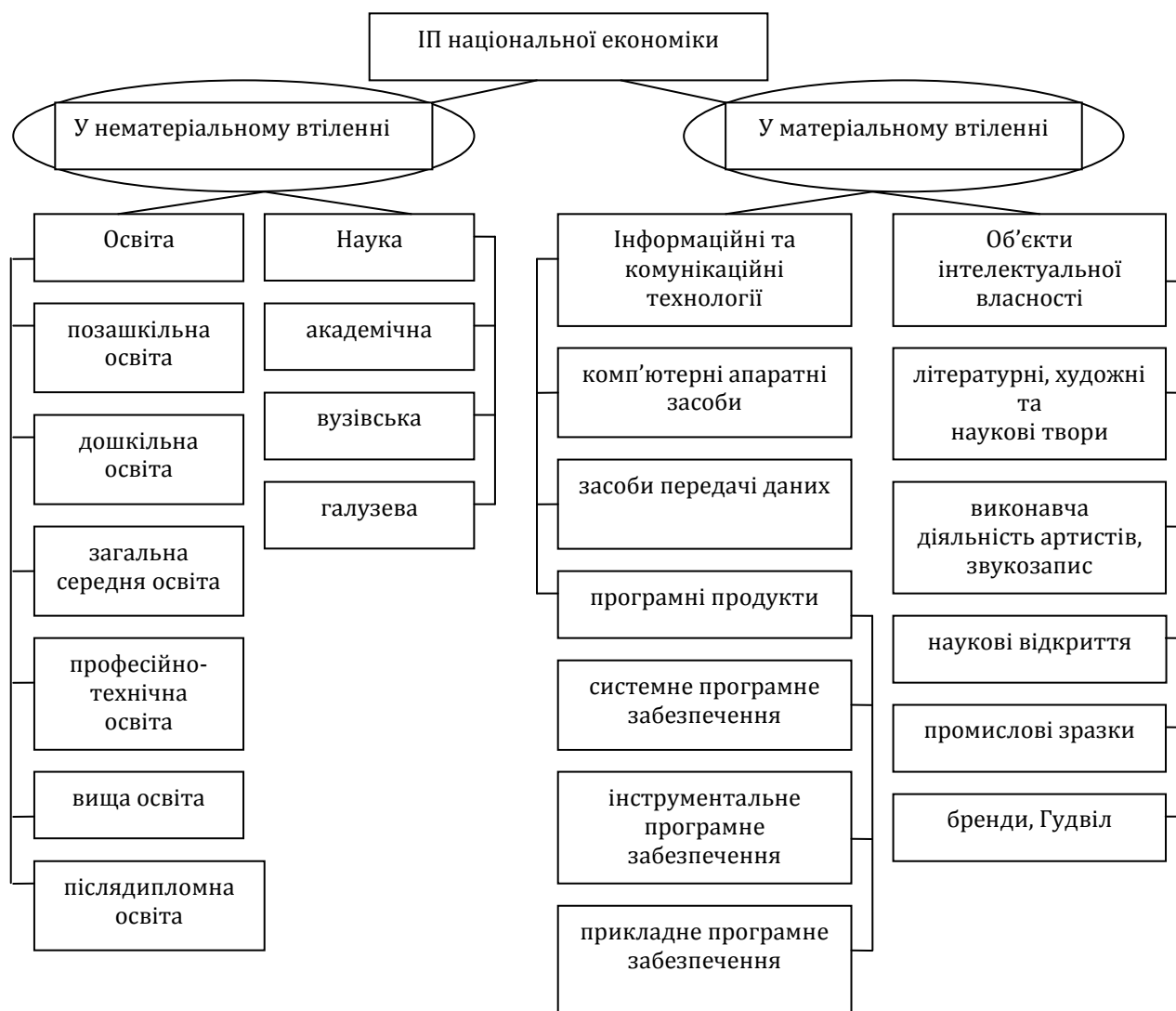

Рис. 5. Складові ІП національної економіки*

**Модифіковано автором на основі [16, с. 8]*

У сучасних умовах зростає роль матеріальних складових ІП, які виступають у формі об'єктів інтелектуальної власності (літературні, художні твори і наукові праці, винаходи, патенти, промислові зразки, бренди, Гудвіл, корпоративна культура та інші права, які належать до інтелектуальної та творчої діяльності); інформаційних та комунікаційних технологій (комп'ютерні апаратні засоби, засоби передачі даних, програмні продукти).

Структуру та зміст ІП національної економіки зображено на рис. 6, який узагальнює та уточнює наявні у фаховій літературі наукові погляди.

ІП національної економіки містить низку суттєвих складових, кожна з яких дозволяє інтегруватися всім іншим у цілісну систему.

Структурно ІП національної економіки можна уявити як єдність п'яти ключових складових: кадри, матеріально-технічна база, результат, інформація, організаційно-правові елементи [17, с. 90].

Рис. 6. Структура ІП національної економіки*

**Модифіковано автором на основі [18, с. 53]*

Отже, до структури ІП національної економіки належать: людські активи (людський ІП); інфраструктурні активи та інтелектуальна власність (організаційно-структурний капітал); ринкові активи (інтелектуальний капітал взаємодії з інститутами ринку). Пріоритетною складовою ІП національної економіки виступає людський ІП, тобто залучені в економіку люди, їх знання, творчі, інтелектуальні та комунікативні здібності та можливості, що можуть бути використані для створення інтелектуального продукту. Людський ІП на макроекономічному рівні є не що інше, як ІП зайнятого населення [18, с. 54]. З огляду на зазначене, в Україні особливої уваги і ретельних наукових досліджень заслуговують питання визначення сутності ІП населення, зайнятого в національній економіці, методологічні засади регулювання його розвитку та використання. Але, незважаючи на це, згідно з [18] необхідно зауважити, що не завжди людський ІП ототожнюється з ІП зайнятого населення, оскільки певний внесок у національну економіку можуть робити люди, не задіяні в економічних і наукових сферах, наприклад, талановиті діти (що створюють певні твори та яким притаманні художні, мистецькі, акторські, музикальні, літературні, технічні здібності та таланти тощо), люди похилого віку та пенсіонери, які вже не мають професійних трудових стосунків, але реалізують свої знання, навички, досвід у інтелектуальні продукти. Крім цього, у сучасному світі існує певна категорія людей, які не належать до економічно-бізнесових чи науково-освітніх сфер і не мають постійного місця роботи чи певної зайнятості, але це не заважає їм займатися інтелектуально-творчою діяльністю і втілювати власні ідеї в певні результати інтелектуальної діяльності, які в майбутньому можуть принести зиск для їх авторів та держави.

Зростання ІП визначається: з одного боку, можливостями забезпечувати науку сучасними капітало- і ресурсоемними приладами, апаратами й установками, які є втіленням новітніх досягнень наукової і технічної думки, а з іншого – ключовою роллю сфери освіти у формуванні НТП та ІП.

Саме сфера освіти створює базу для проведення НДДКР, забезпечує суспільство науково-дослідними кадрами, а також готує основу для впровадження результатів НДДКР у виробництво – здійснює підготовку та перепідготовку виробничо-управлінських, технічних та інших кадрів.

Розвиток ІП – достатньо складна задача, оскільки передбачає інвестування в умовах, коли ефективність і доцільність вкладень досить важко оцінити [13, с. 93].

Щодо питань використання ІП в національній економіці, то головною тезою виступає трансформація ІП в інтелектуальний капітал (ІК), рис. 7.

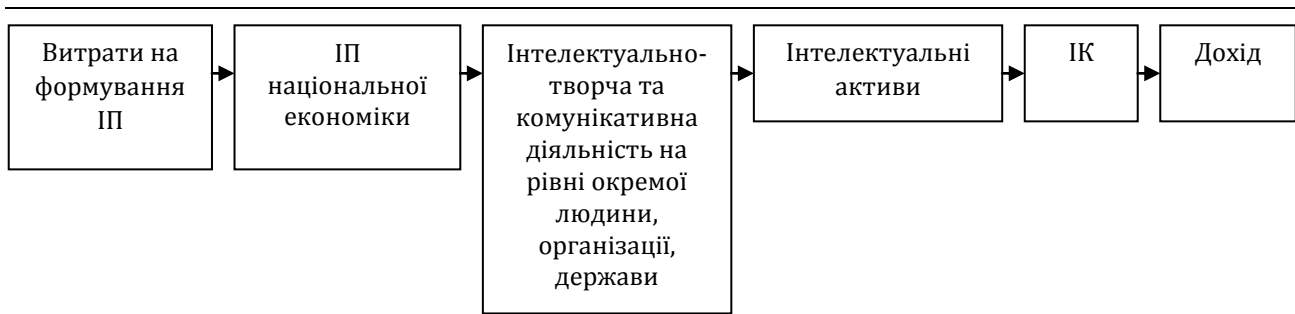

Рис. 7. Механізм використання ІП в національній економіці*

**Розроблено автором*

Багатьма науковцями інтелектуальний потенціал ототожнюється з інтелектуальним капіталом. Інтелектуальний капітал – це насамперед люди та знання, якими вони володіють, а також їх навички і все те, що допомагає ефективно використовувати знання та навички; це збірне поняття для визначення нематеріальних цінностей, які об'єктивно підвищують ринкову вартість компанії [7-10; 19].

Підводячи підсумки в дослідженні генезису наукової думки у фахових джерелах про ІП та ІК зазначимо наступне:

- існує розмаїття підходів до розуміння ІП та ІК;
- наявна близькість тлумачень, ототожнення сутності цих понять;
- спостерігається тісний взаємозв'язок зазначених понять з категоріями «людський потенціал», «людський капітал»;
- відсутнє тлумачення сутності ІП національної економіки як окремого поняття.

Категорія ІП, на нашу думку, набагато глибша, ніж категорія ІК. Поняття «потенціал» (potential) – визначається як приховані можливості, а його власником виступає той, хто володіє достатньою силою для здійснення яких-небудь дій [15]. Потенціальні можливості (інтелектуальні) можуть залучатися і використовуватися повністю, частково або залишатися нереалізованими з певних причин. З огляду на зазначене, пропонуємо наступні уточнення термінів ІП та ІК.

ІП національної економіки – сукупність усіх інтелектуальних активів (ресурсів): людські активи, їх знання, інтелектуальні, творчі та комунікативні здібності, нематеріальні активи, що разом визначають сукупні інтелектуальні можливості і можуть бути використані в процесі функціонування економіки, трансформуючись в інтелектуальний капітал, та дозволяють втілювати нові ідеї, стимулюють соціально-економічний розвиток, а можуть так і залишитися повністю або частково невикористаними.

Під ІК національної економіки розуміємо реалізований ІП, тобто сукупність інтелектуальних ресурсів (людський ІК, ІК організації, клієнтський ІК), якими володіє держава та які використовує в процесі здійснення економічних рішень, отримуючи сукупний інтелектуальний продукт, за допомогою якого забезпечується соціально-економічний та інноваційний розвиток, спостерігається збільшення національного доходу, підвищення конкурентоспроможності країни та покращення якості життя людей.

ІК в абсолютному значенні розуміємо як інтелектуальний продукт у вартісному втіленні. Через аспекти капіталізації людських інтелектуально-творчих і комунікативних здібностей та комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності в національній економіці пояснюється більш поширене у фахових джерелах застосування поняття «ІК» як синоніму поняття «ІП».

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для сучасної української економіки, яка шукає виходи з фінансових, політичних, соціальних, ресурсних, військових та моральних криз суспільства, знаходиться в стані стрімких втрат ринків, територій, обмежень ресурсів і високих витрат на проведення військових операцій з низьким власним інтелектуально-технічним та ресурсним потенціалом у стратегії і тактиці ведення війни, надзвичайно важливим є усвідомлення значення ІП суспільства та невикористаних можливостей щодо його реалізації та розвитку в інтересах зміцнення та стабілізації власної економіки. Досягнення таких результатів можливе за умови системних наукових досліджень ІП, які мають кардинально вплинути на теорію і практику формування, використання та розвитку ІП.

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей формування ІП національної економіки, наведено схематичні моделі ІП та проаналізовано складові елементи, досліджено чинники впливу на структуру ІП різних рівнів. Розглянуто механізм використання ІП національної економіки за рахунок трансформації ІП в ІК. Досліджено та уточнено такі соціально-економічні категорії, як ІП та ІК, наведено їх спільні риси та відмінності, підкреслено їх важливе значення для ефективності функціонування та розвитку національної економіки.

Перспективами подальших наукових досліджень у цій сфері є поглиблене вивчення механізму оцінки та управління ІП та ІК національної економіки з метою збереження інтелекту нації, забезпечення високої мотивації населення до розвитку та реалізації ІП з максимальним економічним, соціальним та інноваційним ефектом.

Список літератури

1. Al-Ali, N. *comprehensive intellectual capital management: Step-by-Step* / N. Al-Ali. – John Wiley & Sons, 2003. – 312 p.
2. Barney, J. *Resource-Based Theory: Creating and Sustaining Competitive Advantage* / J. B. Barney, D. N. Clark. – Oxford University Press, 2008. – 327 p.
3. Ансофф, И. *Стратегическое управление [Текст]* / И. Ансофф; сокр. пер. с англ. ; науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Эвенко. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
4. Букович, У. *Управление знаниями. Руководство к действию [Текст]* / У. Букович, Р. Уильямс. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 8.
5. Бутнік-Сіверський, О. Б. Інтелектуальний капітал [Електронний ресурс] / О. Б. Бутнік-Сіверський. – Режим доступу: http://www.ipdo.kiev.ua/files/articles/butniksiverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc.
6. Веккер, Л. М. *Психика и реальность: единая теория психических процессов [Текст]* / Л. М. Веккер. – М.: Смысл, 1998 – 670 с.
7. Гава, Ю. В. Інтелектуальний капітал – шлях до економічного зростання України [Текст] / Ю. В. Гава // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №4. – С. 129–134.
8. Гузенко, Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні [Електронний ресурс] / Г. М. Гузенко. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe.
9. Діба, Л. М. Сутність поняття інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал як економічних категорій [Електронний ресурс] / Л. М. Діба // Економічний вісник університету. – 2011. – Вип. 17. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Dyba.pdf.
10. Ковальова, О. М. Інтелектуальний капітал – важлива складова капіталу підприємства [Електронний ресурс] / О. М. Ковальова // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 19–21 червня 2012 року / За заг. ред. О. В. Прокопенко. Суми, СумДУ. – 2012. – С. 57-59. – Режим доступу: http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29781/1/Kovaliova%20O.M._Intelektualnyi%20kapital.pdf.
11. Корнух, О. В. Творчий процес – двигун розвитку інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Корнух // Ефективна економіка. – Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – №1, 2012 р. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=894>.
12. Кохан, Л. В. Розвиток творчих здібностей особистості засобами структурно-логічних схем у процесі вивчення гуманітарних дисциплін [Електронний ресурс] / Л. В. Кохан // Педагогіка та психологія. – 2013. – Вип. 44. – С. 15-21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpr_red_2013_44_4.pdf.
13. Лукичева, Л. И. Развитие интеллектуального потенциала персонала как инструмент эффективного управления интеллектуальным капиталом наукоемких предприятий [Текст] / Л. И. Лукичева, Е. В. Егорычева, Д. Н. Егорычев // Менеджмент в России и за рубежом. -2006, 1, С. 93.
14. Мурашко, І. В. Розкриття поняття «особистісний потенціал» та його психологічної структури [Електронний ресурс] / І. В. Мурашко – С. 196-205. – Режим доступу: http://newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/2010_7/st18.pdf.
15. Поняття потенціал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.
16. Прошак, В. В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Прошак Василь Васильович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 21 с.
17. Розумний, М. М. Інтелектуальний потенціал України: проблема реалізації [Текст] / М. М. Розумний; ред. кол.: В. В. Різун (гол. ред.), М. М. Розумний, В. І. Головенко та ін. // Київський нац. ун. ім. Тараса Шевченка. Наукові записки інституту журналістики – К.: Інститут журналістики. – 2003. – Т. 12. Липень – вересень. – С. 90–93.
18. Семикіна, М. В. Інтелектуальний потенціал та його роль у національній економіці [Електронний ресурс] / М. В. Семикіна, В. І. Гунько // Економіка і управління. – 2011. – №1. – Режим доступу: http://www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2011/1/p_50_56.pdf.
19. Сучасні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3-х т. [Текст] / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл. -кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 544 с.

20. Теницька, Н. Б. Складові та чинники формування інтелектуального потенціалу [Електронний ресурс] / Н. Б. Теницька // Економіка і регіон. – 2009. – С. 219-223. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.3/219.pdf>.

References

1. Al-Ali, N. (2003). *Comprehensive intellectual capital management: Step-by-Step*. John Wiley & Sons.
2. Ansoff, I. (1989). *Strategic management*. Moscow: Ekonomika.
3. Barney, J. & Clark D. N. (2008). *Resource-Based Theory: Creating and Sustaining Competitive Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
4. Bukovich, U. & Williams, R. (2002). *Management of knowledge. Guide to action*. Moscow: INFRA-M.
5. Butnik-Seversky, O. B. (2006). *Intellectual capital*. Retrieved from: http://www.ipdo.kiev.ua/files/articles/butniksiverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc.
6. Diba, L. M. (2011). The essence of the concept of intellectual potential and intellectual capital as economic categories, *Bulletin of Economic of University*, 17, Ukraine. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Dyba.pdf.
7. Gavva, V. N. (2006). Intellectual capital – is the way of economic growth of Ukraine Actual problems of economics, 4, 129–134.
8. Guzenko, G. M. (2010). Human potential: the nature and development priorities in Ukraine. Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgiirbis_64.exe.
9. Heyts, V. M., Seminozenko, V. P., Kvasnuk, B. E. (2007). *Modern challenges of the XXI century to society and economy in Ukraine*, Kyiv, FANYKS.
10. Kohan, L. V. (2013). The development of creative abilities of the individual means of structural logic in the study of the humanities. *Pedagogy and Psychology*, 44, 15-21. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2013_44_4.pdf.
11. Kornukh, O. V. (2012). The creative process – is the engine of the intellectual capital of the company, *Effective economy*, Dnipropetrovs'k, 1. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=894>.
12. Kovalova, O. M. (2012). Intellectual capital – is an important component of an enterprise capital, *Sumy, SumSU*, 57-59. Retrieved from: http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29781/1/Kovaliova%20O.M._Intelektualnyi%20kapital.pdf.
13. Lukicheva, L. I., Egorycheva, E. V., Egorychev, D. N. (2006). Development of the intellectual potential of personnel as a tool for effective management of the intellectual capital of high-tech enterprises. *Management in Russia and abroad*, 1, 93.
14. Murashko, I. V. (2010). Disclosure of the concept of "personal capacity" and the psychological structure. Retrieved from: http://newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/2010_7/st18.pdf.
15. Proshak, V. V. (2002). Intellectual potential of Ukraine under the market transformation of the economy. Manuscript. The Ivan Franko National University of Lviv, Lviv.
16. Meaning of potential. Retrieved from: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.
17. Rozumnyi, M. M. (2003). The intellectual potential of Ukraine: problem of implementation. *Scientific notes of Institute of Journalism*. Kyiv: Institute of Journalism, T. 12, July-September, 90–93.
18. Semykina, M. V., Gun'ko, V. I. (2011). Intellectual potential and its role in the national economy. *Economics and Management*, 1. Retrieved from: http://www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2011/1/p_50_56.pdf.
19. Heyets', V. P., Semynozhenko, V. M., Kvasnyuk, B. Ye. (2007). *Suchasni vyklyky XXI stolittya suspil'stvu ta ekonomitsi Ukrayiny*. Kyiv: Feniks.
20. Tenytska, N. B. (2009). Components and factors of intellectual potential. *Economics and the region*, 219-223. Retrieved from: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.3/219.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2015 р.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

УДК 330.3

Lyubov Viktorivna ARTEMENKO

PhD student,
National Institute for Strategic Studies

THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN THE INNOVATION-DRIVEN GROWTH OF UKRAINE

Artemenko, L. V. The role of foreign direct investments in the innovation-driven growth of Ukraine [Текст] / Lyubov Viktorivna Artemenko // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 24-28. – ISSN 1993-0259.

Abstract

The paper presents growth determinants in Ukraine, with a focus upon qualitative features of capital inflows and empirical arguments in favor of knowledge-oriented domestic and foreign investments. Firstly, the features of capital flows in Ukraine are outlined. Secondly, the necessary theoretical framework to study the effects of FDI on economic growth is provided with the help of Romer dynamic macro model. Thirdly, the relationship between GDP growth and factors of innovative development is estimated. Author argues that increase of FDI into innovative spheres will facilitate the raise of productivity, technology development and the structural transformation of economy.

Keywords: FDI; innovations; economic growth.

Любов Вікторівна АРТЕМЕНКО

аспірантка,
Національний інститут стратегічних досліджень,
регіональний філіал у м. Львові

РОЛЬ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація

У статті представлено фактори економічного зростання, з урахуванням якісних особливостей потоків капіталу. Наведено емпіричні аргументи на користь залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, зокрема прямих іноземних інвестицій, для активізації інноваційного розвитку в Україні. По-перше, представлено особливості потоків капіталу в Україні. По-друге, з допомогою динамічної макромоделі Ромера запропоновано теоретичні підходи до оцінки впливу ПІІ на економічний ріст. По-третє, проведено емпіричну впливу на ВВП факторів інноваційного розвитку. Автор стверджує, що збільшення прямих іноземних інвестицій в інноваційні сфери сприятиме підвищенню продуктивності, технологічному розвитку та структурним перетворенням всередині економіки України.

Ключові слова: ПІІ; інновації; економічний ріст.

JEL classification: E22

Introduction

As the 2008-2009 financial crisis has made it clear, liberal capital markets have pros and cons of their own. With the globalization process being intensified since the beginning of 1990s, wide-scale liberalization of capital flows and large-scale abolition of capital controls create new opportunities to develop local financial markets and provide with numerous advantages, as intertemporal optimization of private and public consumption, attraction of FDI, pro-growth competition, technology transfers [1], more efficient management, productivity gains, anti-inflationary aspects [2]. However, these advantages should be weighted off against potential drawbacks, such as speculative activities on the stock markets [3], misallocation of investments (especially in the banking sector), government profligacy [4], overheating and real exchange rate overvaluation [5, p. 164].

Empirical results for CEE countries in general and Ukraine in particular are quite ambiguous. IMF experts obtained that investments (including FDI) are neutral in respect to output growth [6]. Mankowska and Din established that the FDI growth effects are quite different in the tradable and nontradable sectors [7]. Recent

© Lyubov Viktorivna Artemenko, 2015

paper by Demchuk and Zelenyuk is quite disappointing, as FDI inflows (mostly from offshore zones, including Cyprus in the first place) do not contribute too much to the efficiency, in line with regional patterns of alcohol and tobacco consumption [8]. Such an outcome is explained in part by the recycling of tax optimization capital inflows, but weak institutional environment (inefficient administrative capacities, close relationship between politics and business, corruption), so instead of output growth and consumption smoothing, capital flows has become the most important single cause of BOP crises and instability of GDP growth path. Ukraine's financial crisis of 2008-2009 has materialized murky predictions of possible macroeconomic problems caused by money overhung fuelled by excessive capital inflows [9, p. 67-76]. Combining with well-known economic problems in the Baltic States, it cannot but raise questions on feasibility of capital controls in transition economies.

The purpose of the paper is to study growth determinants in Ukraine, with a focus upon qualitative features of capital inflows and empirical arguments in favor of knowledge-oriented domestic and foreign investments. First of all, the mechanisms of the so-called "price spasms" are outlined. Second, necessary theoretical framework is provided. Third, the relationship between GDP growth and knowledge-intensive factors is estimated.

1. Capital flows in Ukraine

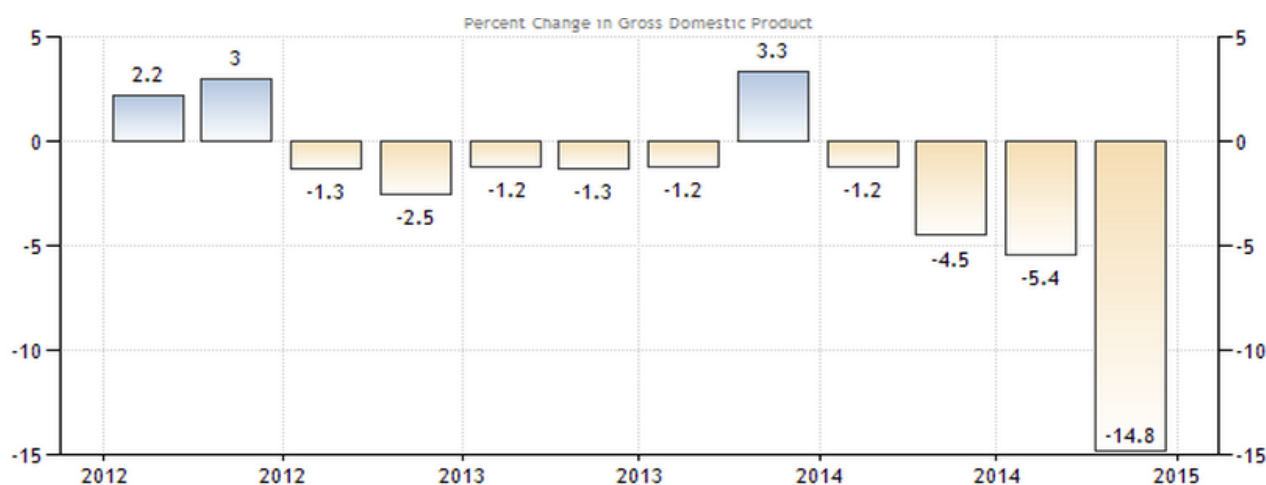
The phenomena of capital flows in Ukraine could be explained in the simplest fashion as a phenomenon of the so-called "price spasm". At the beginning uncontrolled influx of capital and inadequate sterilization efforts, strengthened by profit-hungry bankers, effects of credit crunch, massive loss of deposits that respectively disorientated borrowers and depositors, distrusted the market and led to an increase of money supply. Thus, Ukraine as a country dependent on short-term capital flows in a weak institutional environment has become vulnerable of sudden stop of capital. Under these circumstances, both external and internal factors are playing their role, but the last ones became more significant. Demand-led inflation is further reinforced by the expectation of devaluation of national currency with the excessive liberalization of the foreign market, insufficient consideration of the risk by bankers, worsening of the current account, excessive absorption as one of the advantages of foreign trade, and low savings to only worsen the macroeconomic situation.

One of the most noticeable problems was the "bubble" real estate market and the balance sheet effect (liabilities and assets in dollars, and the flow of money in Euro.) These problems were the addition for increase in global rates, global liquidity crisis, "contamination effect" reverse moral hazard, as well as the immediate economic problems in the economically leading industrial countries.

"Victims" under these conditions were banks that suffered heavy deposit losses and failed to meet their obligations. Refinancing by the National Bank of Ukraine aimed at the "rescue" of the banks could not help, as the money has been siphoned off abroad. Therefore the prospects for troubled banks are rather bleak: nationalization or selling off.

Ukraine really suffered from a sharp reversal of capital flows, threatening liquidity in the banking system. Sudden stop in capital flows used to spur currency crisis. In turn, it is followed with a sharp decrease in consumption and an increase in savings for the debt repayment combined with reduction in the short-term investments, and, in most of the case, of foreign debt restructuring.

Ukraine is still struggling with the consequences of the financial crisis, experiencing deep economic downturn (see Pic. 1). Ukraine's government debt in 2014 amounted 41% of GDP, while its foreign exchange reserves dropped dramatically to 5624.56 USD Million in March 2015 [10]. Therefore capital controls (in favour of FDI) and new approaches to innovative-driven economic growth are crucial these days.

Pic. 1. Ukraine GDP annual growth rate (percent change in Gross Domestic Product) in 2012-2014

2. FDI and economic growth: theoretical framework

Why should the priority be given to FDI? The era of information technologies and innovations opens new relations between economic development, FDI and human capital. In the knowledge economy, a human capital, especially intellectual capital, used to play a much bigger role compared to a traditional economy. In particular, formation of a subsistence level of the worker essentially depends on its creative abilities. The formal model explains the logic behind higher salary for workers.

P. Romer emphasized FDI's role in diffusing technology and its relationship to economic growth, and his dynamic macro model (1990) could be a good example to explore factors of knowledge production: work, the capital, an land (in a broad sense). Two sectors are presented in the model: the sector producing goods and services, and the sector producing new knowledge.

The model is described by the equations (1) – (4) as follows:

– production function

$$Y = K^\alpha (AL_Y)^{1-\alpha}, 0 < \alpha < 1 \quad (1)$$

– labor market equilibrium

$$L_Y + L_A = L \quad (2)$$

– production of new knowledge

$$\dot{A} = \bar{\delta} L_A \quad (3)$$

– average productivity of the knowledge sector

$$\bar{\delta} = \beta A^\varphi L_A^{\lambda-1}, \delta > 0, 0 < \lambda < 1 \quad (4)$$

From equations (1.3) and (1.4), a function of the new knowledge production is obtained as:

$$\dot{A} = \delta L_A^\lambda A^\varphi \quad (5)$$

where Y is production of goods and services; K is a fixed capital; L is a total labor supply; L_Y is a labor supply used to production of the goods and services; L_A is a labor employed in the new knowledge sector; A is technology, knowledge and ideas; $\dot{A}$ is a growth rate of technologies, knowledge and ideas (new technologies, knowledge and ideas); α is a factor of production function of the goods and services; $\bar{\delta}$ is a average labor productivity in the knowledge sector (quantity of new knowledge per one researcher); δ, φ, λ are constants.

This equation shows that producing of new knowledge at the present time depends on quantity of researchers and the volume of knowledge. From the equation (5) it follows that for $\varphi > 0$, there is a positive knowledges' spillover in the future; if $\varphi < 0$, then the basic knowledge have been produced in the past, and in the future it could be more difficult to improve new knowledge.

In Romer's seminal work (1990) a specific factor of knowledge production at constant "effect of scale" is defined, if $\varphi = 1$, $\lambda = 1$:

$$\dot{A} = \delta L_A A. \quad (6)$$

That is how the equation of knowledge' growth rate is received:

$$\frac{\dot{A}}{A} = \delta L_A \quad (7)$$

Hence, in a stationary condition we obtain:

$$g_Y = g_A = \delta L_A \quad (8)$$

The equation (1.8) demonstrates, that in the long-run production of knowledge, measured as the number of scientists, is going to increases the rate of economic growth per capita. Thus, the government policies aimed at increasing the number of employees in R&D industries (for example, by subsidizing them), has a direct positive influence on rate of long-term economic growth.

3. Empirical results

The investigation of Ukrainian model for interdependence of GDP and other investments' factors could be measured by such indicators, as expenses for R&D, million hryvnas (*Expenses*), personnel's number of scientific

and technical work (*Personnel*), the share of firms that introduce innovations, in percent (*Firms*); innovative products realized (*Products*) [11].

The model 2SLS estimates for the 2004-2012 period are presented below:

$$\text{GDP} = 0,808 \cdot \text{Expenses} + 0,767 \cdot \text{Personnel} - 0,032 \cdot \text{Firms} - 0,481 \cdot \text{Products}$$

(7,299)* (8,262)* (-0.390) (-6.398)*

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	0.808035	0.110694	7.299727	0.0000
C(2)	0.767308	0.092861	8.262998	0.0000
C(3)	-0.032995	0.084563	-0.390181	0.7039
C(4)	-0.481266	0.075211	-6.398919	0.0001
R-squared	0.966959			
Adjusted R-squared	0.957947			
Durbin-Watson stat	1.446130			

The Durbin-Watson statistics at 1.44 is rather low, but it could be the outcome of a small sample. Adjusted R-squared at 0.95 shows that all independent variables determine the dynamics of the dependent variable. It is clear that an increase in the R&D expenditure and number of scientists contributes to the GDP growth. However, an increase in the number of innovative products has an opposite impact, running counter to the logic of knowledge-based growth.

The Granger test supports that expenses on R&D and number of scientists have an impact upon GDP at the statistically significant level. However the hypothesis of the reverse causality between two variables is not ruled out. The results have shown the tight relation in the spirit of the Romer dynamic macro model, as in the long-run production of knowledge (number of scientists) is to increase the rate of economic growth per capita. Thus, the government policies aimed at increasing the number of employees in science has a direct positive impact on the rate of long-term economic growth.

Table 1. The Granger causality test

Hypothesis	Lags			
	1	2	3	4
EXPENSES does not Granger Cause GDP	8,034 (0.01*)	4.507 (0.048*)	20,42 (0.003*)	4,31 (0.197)
GDP does not Granger Cause EXPENSES	33,179 (0.000*)	10,967 (0.005*)	49,374 (0.000*)	2,339 (0.321)
PERSONNEL does not Granger Cause GDP	14,247 (0.00*)	20,501 (0.000*)	4,71 (0.064***)	0,638 (0.685)
GDP does not Granger Cause PERSONNEL	6,279 (0.029**)	11,069 (0.005*)	8,051 (0.023**)	1,783 (0.389)
FIRMS does not Granger Cause GDP	2,842 (0.295)	1,65 (0.251)	0,562 (0.662)	0,341 (0.835)
GDP does not Granger Cause FIRMS	0.295 (0.597)	0.471 (0.640)	1,252 (0.384)	1,471 (0.442)
PRODUCTS does not Granger Cause GDP	6,385 (0.028**)	2,701 (0.216)	1,489 (0.324)	0,648 (0.681)
GDP does not Granger Cause PRODUCTS	0.937 (0.353)	0,436 (0.661)	3,487 (0.106)	1,073 (0.534)

Number of firms seems to be neutral in respect to GDP, while there are weak signs that PRODUCTS Granger cause GDP. That means that the share of firms that introduce innovations and produce innovative products do not influence GDP. As those two indicators are quite related, the results above could be interpreted that Ukrainian products are not competitive enough to produce significant impact upon the growth rate. Also, it is

possible that profits of firms were not directed towards the development of domestic technologies and products but towards the adaptation of imported equivalents.

Conclusions

As capital flows can influence the growth dynamics in either way, positive or negative, the impact of capital flows liberalization is far from being straightforward. Present possibility of inefficient FDI argues in favor of their redirection into the knowledge-based sectors. According to the empirical estimates, Ukraine should invest more for the development of its research potential, with the universities becoming a catalyst for the Ukraine's economic growth. Also, Ukraine should be better off if not to decrease the investment into innovative activities, while pressing for better commercialization of them. More of FDI into innovative spheres should increase productivity, as well as accelerate technology developments and the structural transformation of economy.

References

1. Dorsey, T., Tadesse, H., Singh, S., and Brixiova, Z. (2008). *The Landscape of Capital Flows to Low-Income Countries*. IMF Staff Papers, 51, 1-60.
2. Carstensen, K. & Toubal, F. (2004). *Foreign direct investment in Central and Eastern European countries: a dynamic panel analysis*. Journal of Comparative Economics, 32 (3), 3-22.
3. Gubskyy, B. (2003). *Euroatlantychna integraciya Ukrainy*. Kyiv: Logos.
4. Gourinchas, P.-O., and Jeanne, O. (2006). *The Elusive Gains From International Financial Integration*. Review of Economic Studies, 73, 256, 715-741.
5. Oks. D., and van Wijnbergen, S. (1995). *Mexico after the debt crisis: is growth sustainable?* Journal of Development Economics, 47 (1), 155-178.
6. Havrylyshyn O., Izvorski I., van Rooden R. (1998). *Zrostannya u perechidnych ekonomikach protyagom 1990-1997 rr. Ukraina na rozdorizi*. Kyiv: Fenix.
7. Mankowska N., Din J. (2001). *The Relationship between Foreign Direct Investment and Trade Flows in a Transition Economy: The Case of Ukraine. Fostering Economic Growth in Ukraine*. Kyiv: Alfa-Prynt.
8. Demchuk, P., and Zelenyuk, V. (2009). *Testing differences in efficiency of regions within a country: the case of Ukraine*. Journal of Productivity Analysis, 32 (2), 81-102.
9. Shevchuk, V. O. (2008). *Platynij balans, ekonomichne zrostannya i stabilizacijna polityka*. Lviv: Kalvaria.
10. *Ukraine statistics, Trading Economics*. (2015). Retrieved from: <http://www.tradingeconomics.com/ukraine/indicators>.
11. *Science and innovations*. (2015). Retrieved from: http://ukrstat.org/en/operativ/oper_new_e.html.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2015 р.

Олена Миколаївна БУРАК

кандидат економічних наук,
доцент,

кафедра економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
E-mail: ledanext@mail.ru

ІНСТРУМЕНТИ БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ

Бурак, О. М. Інструменти бізнес-аналітики в регіональному аналізі [Текст] / Олена Миколаївна Бурак // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 19. – № 1. – С. 29-35. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Сучасний стан галузей благоустрою територій є слабозвиненим і потребує додаткових досліджень з метою пошуку напрямків вдосконалення системи озеленення, освітлення, дорожнього господарства і санітарної очистки. Регіони і міста України прагнуть створити високий якісний рівень проживання людей у урбанізованому середовищі, тому вивчення питань систематизації даних у сфері озеленення і їх візуалізації є необхідним і важливим.

Мета – Дослідити можливості застосування інструментів бізнес-аналітики у регіональному аналізі.

Метод. Вивчено теорію і практику застосування графічного методу, підходи до застосування методології нейронних мереж при побудові карт Кохонена, порівняльний аналіз для формування висновків за отриманими результатами візуалізації даних, використано сучасні методи для впорядкування багаточисельних та багатовимірних даних озеленення, створено карти за допомогою програмних продуктів.

Результати. У статті розглянуто застосування інструментів бізнес-аналітики для регіонального аналізу показників сфери озеленення. Побудовані карти Кохонена за окремими показниками і інтегральним показником розвитку сфери озеленення.

Виявлено, які саме регіони України є провідними за більшістю ключових показників. Проведено аналіз відхилення показників за картами, що дає змогу побачити диспропорції у розвитку сфери озеленення регіонів, а також первинну кластеризацію регіонів за вихідними показниками. Запропоновано застосовувати карти Кохонена для створення систематизованого каталогу карт, які можуть бути використані органами місцевого самоврядування для обґрунтування управлінських рішень.

Перелік карт Кохонена для сфери озеленення може стати основою каталогу картографічного матеріалу сфери озеленення, яка майже не забезпечена систематизованими даними. Дослідження стимулюватиме перехід підприємств сфери озеленення і місцевих органів управління до сучасних інформаційних систем обробки інформації. Також для потреб розробки стратегічних документів розвитку територій України необхідно проводити всебічний збір правдивої інформації про стан усіх сфер благоустрою.

Ключові слова: графічний метод; бізнес-аналітика; сфера озеленення; нейронні мережі; карти Кохонена; регіональний аналіз.

Olena Mykolayivna BURAK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics of Enterprise, Business Administration and Regional Development,
Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov
E-mail: ledanext@mail.ru

USE OF BUSINESS ANALYTICS TOOLS IN REGIONAL ANALYSIS

Abstract

Introduction. Current statement of landscaping branches is weakly developed and needs additional researches for searching directions of development of greenery system, lighting, roads and sanitary purification. Regions and cities of Ukraine strive to create high qualitative level of dwelling in urbanized environment, therefore studying issues of data systemizing in the domain of greenery and their visualization is necessary and of great importance.

Purpose is to investigate opportunities of use of business analytics tools for regional analysis.

Method. Theory and practice of graphical method, approaches to use of neural networks methodology for Kohonen maps creating, comparative analysis under forming conclusions for data visualization results according to achieved have been studied. The modern methods for mining massive and multidimensional data of greenery system have been used. The maps have been created with the help of software products.

Results. Use of business analytics tools for regional analysis of greenery sphere indicators has been considered in the article. Kohonen maps for separate indicators and integral indicator of greenery sphere development have been built. It has been revealed what regions of Ukraine are among the leading ones for the most of key indicators. Analysis of indicators deviation dealt with the maps has been conducted. It allows to see disproportions in the development of the greenery sphere of regions, as well as primary clusterization for initial indicators. It has been proposed to use Kohonen maps for creation of a systemized catalogue of maps that can be used for substantiation of managerial decisions by local authorities.

List of Kohonen maps can be the base of cartographic material of the greenery system that is almost fully not provided currently with the systemized data. This research can stimulate the transfer of greenery sphere enterprises and local authorities towards modern information systems of information processing. It is also necessary to conduct total collecting of reliable information about statement of all the spheres of landscaping in order to develop strategic documents of territories development in Ukraine.

Keywords: graphical method; business analytics; greenery sphere; neural networks; Kohonen maps; regional analysis.

JEL classification: C45, R58, H41

Вступ

Для потреб регіонального аналізу та прийняття обґрунтованих рішень органами місцевого самоврядування необхідно забезпечити сферу суспільних благ, а саме – сферу озеленення, достатньою кількістю систематизованої інформації в аналітичному і графічному вигляді. По-перше, слід визначити перелік репрезентативних показників, які можуть вільно порівнюватися в регіональному розрізі, а по-друге, на сучасному етапі застосування інформаційних технологій – відобразити показники у формі карт.

Основоположні розробки в питаннях побудови карт Кохонена були здійснені Г. Дебоком та Т. Кохоненом [3], застосування методологічного апарату нейронних мереж і карт, що самоорганізуються, використані в роботах С. Осовського [7], О. Годич [1], візуалізацію багатомірних даних наведено у праці А.Ю. Зинов'єва [5], аспекти природокористування і сфери озеленення репрезентовані в доробку Л. Г. Мельника [6].

Мета і завдання

Метою роботи є дослідити можливості застосування інструментів бізнес-аналітики у регіональному аналізі.

Завданнями роботи є: застосувати засоби візуалізації даних – карти Кохонена для показників сфери озеленення, побудувати карти і провести на їх основі аналіз стану сфери озеленення за вибраними показниками, запропонувати шляхи використання карт Кохонена для прийняття рішень на регіональному і міському рівнях управління.

Виклад основного матеріалу дослідження

За допомогою графічного зображення можливо вивчення закономірностей розвитку явища,

встановлення взаємозв'язків. Просте зіставлення даних не завжди дає можливість встановити наявність залежності, водночас їх графічне зображення сприяє виявленню причинних зв'язків.

Графіки широко використовуються для вивчення структури явищ, їх зміни в часі і розташування в просторі.

Пропонується використання карт Кохонена як засобу бізнес-аналізу багаточисельних та багатовимірних даних і засобу аналізу у дослідженнях регіональної статистики озеленення.

Карта Кохонена, яка самоорганізується, виконує проектування багатовимірних даних у простір меншої розмірності (здебільшого двовимірне – простір пари осей координат або пари головних компонент) і застосовується зазвичай на практиці при візуалізації даних, щоб людина змогла «побачити» наявність або відсутність кластерної структури в даних, число кластерів, закони сумісного розподілу ознак, залежність між змінними [3].

Карти Кохонена виступають графічним відображення мереж Кохонена.

Нейронна мережа карт Кохонена складається із вхідного і вихідного шарів. При надходженні вхідного образу на карту, що відображає, нейрони у вихідному шарі конкурують один з одним за право бути переможцем. Переможцем вважається той нейрон, у якого вага, що входить, є найближчою до вхідного образу. Таким чином, кожен вихідний осередок визначає свою схожість або близькість із вхідним образом.

У класичному алгоритмі Кохонена мережа ініціалізується шляхом приписання нейронам визначених позицій у просторі та зв'язування їх з сусідами на постійній основі. Отже, мережа Кохонена здійснює стискання даних.

Карти Кохонена, що самоорганізуються, слугують насамперед для візуалізації і первинного («розвідувального») аналізу даних [3]. Кожна точка даних відображається відповідним кодовим вектором із грат. Так одержують уявлення даних на площині («карту даних»). На цій карті можливе відображення багатьох шарів: кількість даних, що потрапляють у вузли (тобто «густина даних»), різні функції даних і так далі. За допомогою карти можна візуалізувати дані, одночасно наносити на підкладку супровідну інформацію (підписи, анотації, атрибути, інформаційні розфарбовування). Карта слугує також інформаційною моделлю даних [5]. З її допомогою можна заповнювати відсутні дані. Ця здатність використовується, наприклад, для вирішення задач прогнозування.

Розглянемо застосування зазначених карт для графічного подання статистичних даних (показників) за регіонами України (станом на 01.01.2015 р.) [8].

Вихідною для побудови карт є інформація, наведена у таблиці 1. У табл. 1 використовується скорочення: зн – зелені насадження. Дані за Луганським регіоном прийняті на рівні 2013 р., у зв'язку з відсутністю їх у поточній статистиці.

Для побудови табл. 1 здійснено відбір показників сфери озеленення, які частіше зустрічаються у посиланнях, звітах та наукових працях.

Для формування карт Коханена використана програма Deductor Academic 5.3 build 0.68.

По-перше, побудуємо карти за окремими показниками, зазначеними в таблиці 1. На рисунку 1 опрацьовано показники: загальна площа зелених насаджень (Zagpl), кількість зелених насаджень, які припадають на 1 тис. мешканців міст (Zagplzhit).

З рис 1. бачимо, що початковий візуальний розподіл показників можна зробити на сім груп. Але за заданими нами параметрами, які відображають однорідність і щільність групи, множина даних поділена на 3 явні кластери і залишковий масив неоднорідних даних.

Важливим є те, що при розрахунку кількості зелених насаджень на 1 тис. мешканців ми враховуємо фактор їх кількості, але загальна візуальна карта не відображає суттєвих диспропорцій. Тобто неможливо назвати регіони, де площа зелених насаджень значна, а забезпеченість на 1 тис. жителів невелика. Крім того, явна ситуація з більшою однорідністю множини показників питомої забезпеченості зеленими насадженості на 1 тис. жителів, що підтверджується інтенсивністю заливки осередків.

Далі проаналізуємо групування регіонів за показниками: загальна площа зелених насаджень (Zagkorzhit), кількість зелених насаджень, що припадають на 1 тис. мешканців міст (Zagkor).

З рис 2. бачимо, що однорідність множини даних забезпечення зеленими насадженнями загального користування за регіонами вища, ніж множини даних забезпечення зеленими насадженнями. Цей факт підтверджує, що використання нормування зелених насаджень загального користування відповідно до містобудівних норм призводить до збалансування систем озеленення.

Нормування сприяє раціональному використанню міських і приміських озелених територій. Норми озеленення залежать від розміру населеного пункту, його планувальної структури, поверховості забудови, природно-кліматичних умов та ін.

Проблема у встановленні питомих показників озеленення і їх нормуванні в Україні полягає в тому, що законодавчо закріпленою є лише «норма озеленення», відповідно до Закону України «Про благоустрій населених пунктів» [4], тобто площа озелених територій загального користування, яка припадає на одного жителя.

Але в переліку статистичних показників таких даних немає. Як ми бачимо, дані узагальнюються задля того, щоб громадськість не бачила реальної ситуації з озелененням. Для можливості порівняння показників забезпеченості зеленими насадженнями загального користування відтворимо в таблиці 2, якими мають бути показники за містобудівельними нормами[2] і якими вони є за фактичними даними.

Таблиця 1. Показники сфери озеленення за регіонами України

Регіон	Загальна площа зн (га)	Кількість зн, що припадають на 1 тис. жителів міст (га)	Площа зн загального користування (га)	Кількість зн загального користування, що припадають на 1 тис. жителів міст (га)	Відсоток зн загального користування, охоплених доглядом, %	Витрати на утримання зн загального користування (тис. грн)
1	2	3	4	5	6	7
Вінницька	10959,8	6,8	2153,6	1,3	58,8	10899,0
Волинська	6531,0	6,3	4620,0	4,4	100,0	1713,6
Дніпропетровська	69983,2	21,4	6943,5	2,1	71,4	40896,1
Донецька	98500,4	22,9	19316,0	4,5	49,7	72522,2
Житомирська	28983,6	23,1	3866,2	3,1	62,2	9067,9
Закарпатська	2979,9	2,4	483,9	0,4	86,2	3468,8
Запорізька	11192,9	6,3	7708,8	4,4	36,4	31227,5
Івано-Франківська	7222,5	5,2	2247,6	1,6	56,3	5312,8
Київська	14599,4	8,4	6239,1	3,6	63,7	13823,8
Кіровоградська	13248,9	13,5	4160,9	4,2	39,9	7193,4
Луганська	134905,6	60,8	54397,5	24,5	71,7	21488,2
Львівська	17444,1	6,9	5548,9	2,2	100,0	16911,4
Миколаївська	14692,9	12,6	3643,4	3,1	100,0	15602,6
Одеська	36896,1	15,4	4621,5	1,9	96,5	16315,3
Полтавська	19889,3	13,7	10436,9	7,2	100,0	21238,9
Рівненська	3001,7	2,6	1029,1	0,9	85,7	9627,5
Сумська	17671,1	15,7	4678,1	4,2	50,1	8323,6
Тернопільська	1760,1	1,6	1197,4	1,1	96,9	2221,2
Харківська	36894,0	13,5	13887,0	5,1	81,4	38104,0
Херсонська	9535,6	8,9	1324,4	1,2	72,0	7124,0
Хмельницька	25755,7	19,8	2528,6	1,9	99,9	11545,1
Черкаська	8987,8	7,2	5884,8	4,7	50,6	6323,6
Чернівецька	1884,1	2,1	630,9	0,7	100,0	4138,2
Чернігівська	14103,4	13,4	2834,1	2,7	100,0	9983,4

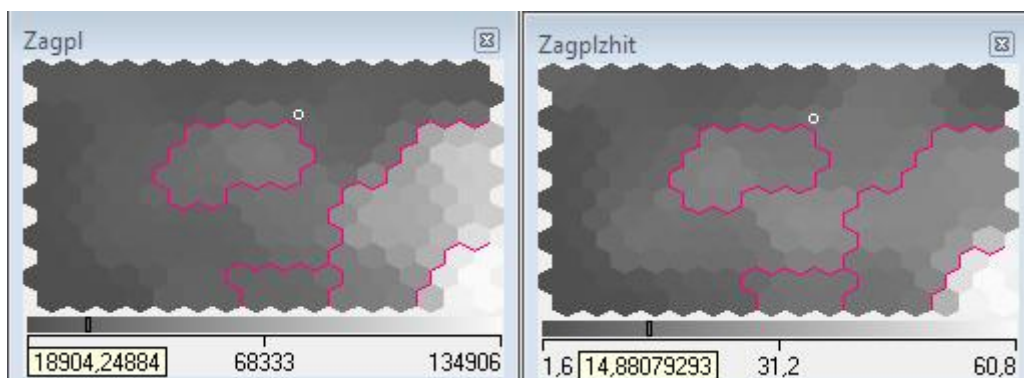

Рис. 1. Групування регіонів за загальними показниками

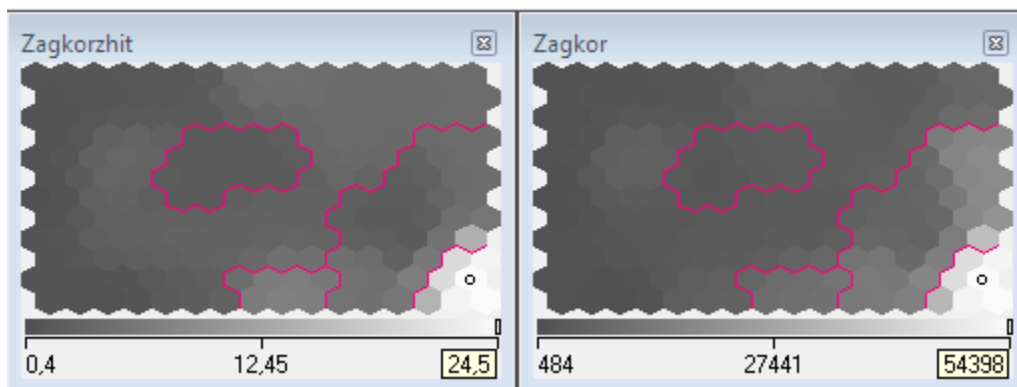

Рис. 2. Групування регіонів за показниками забезпеченості зеленими насадженнями загального користування

Таблиця 2. Питомі показники сфери озеленення

Адміністративно-територіальна одиниця	Фактична площа озелених територій загального користування м ² / ос.	Нормативна площа озелених територій загального користування м ² / ос.	Кількість зелених насаджень загального користування в га на 1 км ² площі регіону
1	2	3	4
Вінницька	13,37141	11-13	81,23
Волинська	44,29955	10-12	2,29
Дніпропетровська	21,19123	12-14	2,18
Донецька	44,95219	12-14	7,28
Житомирська	30,78185	10-12	1,30
Закарпатська	3,841378	10-12	0,38
Запорізька	43,65349	12-14	2,84
Івано-Франківська	16,25633	10-12	1,62
Київська	36,08096	11-13	2,22
Кіровоградська	42,43167	12-14	1,69
Луганська	245,0338	12-14	20,39
Львівська	21,8648	10-12	2,54
Миколаївська	31,29262	12-14	1,48
Одеська	19,28518	12-14	1,39
Полтавська	72,0283	11-13	3,63
Рівненська	8,862556	10-12	0,51
Сумська	41,64189	11-13	1,96
Тернопільська	11,19133	11-13	0,87
Харківська	50,84392	11-13	4,36
Херсонська	12,40191	12-14	0,47
Хмельницька	19,43268	11-13	1,22
Черкаська	47,0107	11-13	2,82
Чернівецька	6,932418	11-13	0,49
Чернігівська	26,84569	10-12	0,89

За даними таблиці 2, спостерігається виняткова забезпеченість усіх регіонів зеленими насадженнями (крім Закарпатського, Рівненського, Чернівецького регіонів). Усе це відбувається через те, що методика розрахунку площі зелених насаджень за регіоном є недосконалою, бо не враховує, що відбувається неприпустиме узагальнення браку зелених насаджень у містах з їх достатньою величиною поза містом. Неадекватність показників також спостерігається у останньому стовпці таблиці 2.

Наступним на рис 3. зобразимо групування регіонів за показниками: відсоток зелених насаджень загального користування, охоплених доглядом (Ohor), витрати на утримання зелених насаджень загального користування (Vytr).

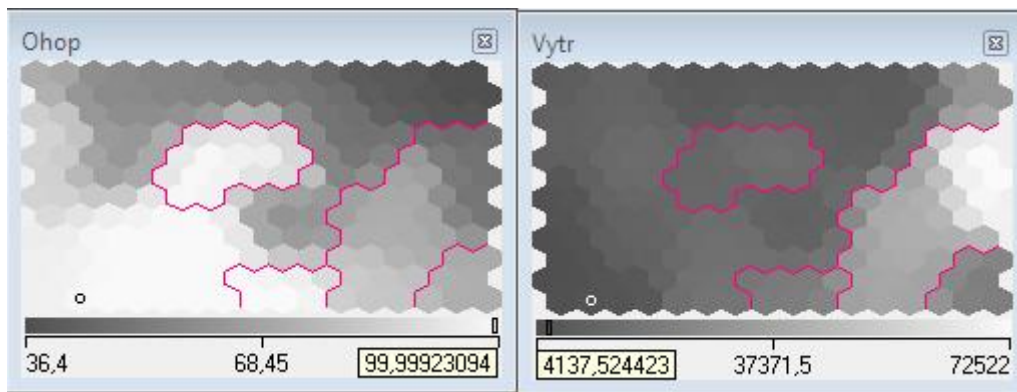

Рис. 3. Групування регіонів за показниками «відсоток зелених насаджень загального користування, охоплених доглядом» і «витрати на утримання зелених насаджень загального користування».

З рис. 3 бачимо, що кількість зелених насаджень, охоплених доглядом, низька, а витрати на утримання зелених насаджень достатньо однорідні.

На рис. 4 графічно отримано інтегральний показник по кожному з регіонів, який є граничним відображенням сукупності обраних вище показників сфери озеленення. Кожен регіон при цьому має свої специфічні координати, які встановилися залежно від значень вихідних даних.

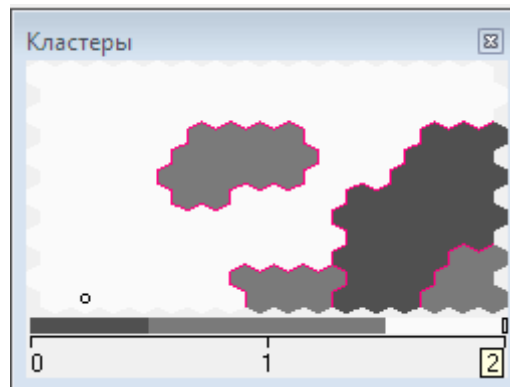

Рис. 4. Інтегральний показник забезпеченості регіонів зеленими насадженнями і доглядом за ними

На основі цієї карти ми маємо можливість зробити наочну кластеризацію регіонів.

Тепер звернемося до вихідних даних, за якими в програмі були кодовані окремі осередки мережі, і визначимо складові кластерів:

1. Нульовий кластер (Дніпропетровська, Донецька, Харківська області);
2. Перший кластер (Луганська, Одеська, Полтавська, Хмельницька області);
3. Другий кластер (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська області).

Висновки та перспективи подальших розвідок

У роботі використано показники, які відображають стан сфери озеленення. Зміст і методики їх розрахунку вказують на неоднозначність, що потребує подальшого їх вдосконалення.

Побудовані карти Кохонена як один із засобів бізнес-аналізу у сфері data mining значно спрощують подання статистичного матеріалу стосовно озеленення території регіонів. Вони дають змогу зробити аналіз відхилення показників за картами, визначити інтегральні показники, які дають змогу побачити диспропорції у розвитку регіонів.

Для прийняття управлінських рішень, що ґрунтуються на базі сформованих за певними напрямками каталогів карт Кохонена, органи державного управління і місцевого самоврядування мають забезпечити:

- перегляд показників статистичної звітності по сфері озеленення;

-
- збір і систематизацію даних по сфері озеленення не тільки за регіонами, але і за окремими населеними пунктами;
 - побудову карт і укладання їх у каталоги.

Список літератури

1. Годич, О. Самоорганізація нейромереж та класифікація даних / О. Годич, Ю. Щербина // Вісник Львівського національного ун-ту ім. І. Франка, серія "Прикладна мат. та інформ. " . – 2003. – № 7. – С. 234–247
2. ДБН 360-92**. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. – К.: Укрархбудінформ, 1993
3. Дебок, Г. Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующихся карт / Г. Дебок, Т. Кохонен. – Москва : Альпина Паблицер, 2001. – 317 с.
4. Про благоустрій населених пунктів [Електронний ресурс] : закон України від 6.09.2005 р. №2807-IV – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2807-15>.
5. Зиновьев, А. Ю. Визуализация многомерных данных / А. Ю. Зиновьев. – Красноярск: Изд. Красноярского государственного технического университета, 2000. – 180 с.
6. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / Під заг. ред. д. е. н., проф. Л. Г. Мельника та к. е. н., проф. Шапочки Н. К. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 759 с.
7. Осовский, С. Нейронные сети для обработки информации / С. Осовский. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 356с.
8. Стан сфери зеленого господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/zhkh/Blahoustri-terytoriy/stan-sferi-zelenogo-gospodarstva-za-2014-rik-559231/>.

References

1. Hodych, O. (2003). Self-organization of neural networks and data classification [Samoorhanizatsiia nejromerezh ta klasyfikatsiia danykh]. Bulletin of the Lviv National University named after I. Franko, Series "Applied mathematics and informatics", 7, 234–247.
2. DBN 360-92**(1993). State building norms 360-92**. City planning. Planning and development of urban and rural settlements [Mistobuduvannia. Planuvannia i zabudova mis'kykh i sil's'kykh poselen']. Kyiv:Ukrarkhbuildinform.
3. Debok, G., Kohonen, T. (2001). The analysis of financial data using self-organizing maps [Analiz finansovykh dannykh s pomoshh'ju samoorganizujushhihsja kart]. Moscow: Alpina.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "About landscaping of the settlements". Retrieved March 28, 2015, from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2807-15>.
5. Zinov'ev, A. Ju. (2000). Visualization of multidimensional data [Vizualizacija mnogomernykh dannykh]. Krasnojarsk: KSTU.
6. Mel'nyk, L. H. & Shapochka, N. K. (2007). Osnovy ekolohii. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnia pryrodokorystuvanniam. Ecology fundamentals. Environmental economics and nature management. Sumy: University book.
7. Osovskij, S. (2004). Neural networks for information processing [Nejronnye seti dlja obrabotki informacii]. Moscow: Finance and Statistic.
8. Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services (2015). Statement of the greenery sphere. Retrieved March 28, 2015, from <http://www.minregion.gov.ua/zhkh/Blahoustri-terytoriy/stan-sferi-zelenogo-gospodarstva-za-2014-rik-559231/>.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2015 р.

Вікторія Анатоліївна ДМИТРИЄВА

кандидат історичних наук,
доцент,
кафедра статистики, обліку та економічної інформатики,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: Vdmitriyeva@i.ua

СТІЙКІ ТА НЕСТІЙКІ ЦИКЛИ В КОЛИВАННЯХ ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ УКРАЇНИ

Дмитрієва, В. А. Стійкі та нестійкі цикли в коливаннях економічних показників України / Вікторія Анатоліївна Дмитрієва // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 36-46. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Динамічна природа економік країн світу обумовлює постійну змінюваність, яка стимулює розвиток, якщо знаходиться в динамічній рівновазі. При цьому спади та підйоми в поведінці економічних систем свідчать про повторюваність та циклічність, а отже, про існування певного закону або функції, якій така поведінка підпорядковується протягом тривалого часу. Існують різні чинники, одні з яких незначною мірою змінюють поведінку економічної системи, інші – спричиняють якісні зміни, формування нової тенденції, призводять до її руйнації або кризи. Знання законів поведінки систем, як простих, так і складних, дозволило б отримати відповіді на актуальні питання, серед яких є й таке: якщо криза – це прояв неефективності економічного процесу, то чи є виправданими значні матеріальні та інші витрати для підтримання стійкості за таких умов.

Мета. Реконструкція фазових портретів для виявлення особливостей поведінки простих та складних економічних показників за щомісячними даними 2004-2014 рр., серед яких: курс валют, індекс ПФТС, обсяг торгів цінними паперами на Фондовій біржі, бюджетне сальдо України.

Метод (методологія). Для тригонометричного перетворення ряду застосовано Фур'є-аналіз. Для покращення просторової локалізації методу використано базовий DOG-вейвлет (на різницях Гауссіанів).

Результати. Протягом 2004-2014 рр. прості економічні показники: курс валют та обсяг торгів на Фондовій біржі підпорядковувалися детермінованій періодичності та характеризувалися стійкими циклами. Цикли індексу ПФТС визначилися порушеннями гармонічності в коливаннях показника та відобразили його чутливість до зміни економічної кон'юнктури. У поведінці бюджетного сальдо України наявні аперіодичність, хаотичність у зміні напрямків коливань та зміни траєкторії, що свідчить про нестійкість бюджетної системи країни.

Ключові слова: динамічна рівновага; нелінійність; амплітуда коливань; вейвлет-аналіз; бюджетне сальдо; курс валют; індекс ПФТС; періодичність; криза.

Viktoria Anatoliyivna DMYTRIYEVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Statistics, Accounting and Economic Informatics,
Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar
E-mail: Vdmitriyeva@i.ua

STABILITY AND INSTABILITY IN THE OSCILLATIONS CYCLES OF ECONOMIC INDICATORS OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The dynamic nature of the world economy is a cause of variability. It stimulates the development being in dynamic equilibrium. The ups and downs in the behavior of economic systems indicate cyclic recurrence. It suggests the existence of a law or function that creates this behavior for a long time. There are some factors insignificantly modifying the behavior of the economic system and others forming a new trend, sometimes lead to the

destruction of the old behavior or crisis. Knowledge of the laws of behavior of the simple and complex systems would answer the question: if crisis is a sign of inefficiency of the economic process, is maintenance stability justified by significant financial and other costs in these conditions.

Purpose is to reconstruct the phase portraits for identification of the behavior of simple and complex economic indicators for monthly data of 2004-2014 such as exchange rate, PFTS index, trading volume on the stock exchange, budget balance in Ukraine.

Method (methodology). Fourier analysis is applied to convert trigonometric series. Basic DOG wavelet (on Gaussian differences) has been used to improve the spatial localization method.

Results. During 2004-2014 the behavior of exchange rate and trading volume on the stock exchange formed stable cycles. Soft bifurcation in harmonicity fluctuations in the PFTS index reflects sensitivity to economic conditions. Chaotic oscillations in changing direction and trajectory fractures are behavior characteristics of the budget balance. It indicates budget balance instability of Ukraine.

Keywords: dynamic equilibrium; nonlinearity; oscillation amplitude; wavelet analysis; budget balance; exchange rates; PFTS index; rhythm; crisis.

JEL classification: C32, E37, G01, O11, P44

Вступ

Розвиток економік країн світу відбувається в динамічній рівновазі, яка не передбачає неперервності та сталості через свою мінливу природу. Сталість або стаціонарність зумовлює нульові темпи приросту, відсутність конкуренції, мотивації до розвитку. У дослідженні довготривалого розвитку країн М. Д. Кондратьєв сформулював висновок про те, що стаціонарної економіки не існує, оскільки процеси господарювання, виробництва, обміну та споживання постійно змінюються. Розвиток як процес є нелінійним явищем, якому властиві прискорення та уповільнення темпів зміни показників у корисній взаємодії та змінюваній циклічності [1; 2, с. 17-18]. Окрім Кондратьєва, який є автором теорії великих циклів економічної активності, світові надбання в галузі нелінійності поповнили видатні дослідники: від Й. Шумпетера [3; 4], Б. Мандельброта [5; 6], Е. Петерса [7, с. 91-107; 8, с. 159-188], В. -Б. Занга [9, с. 104-154] до С. П. Курдюмова, Л. Є. Гриніна, А. В. Коротаєва [10; 11, с. 143-185.], Г. Г. Малинецького [12], Н. А. Магницького [13], В. Д. Дербенцева [14] та інших вчених [15; 16; 17; 18, с. 5-13; 19]. Їх дослідження нелінійності розвитку сприяли розкриттю видів та причин виникнення криз в економіках країн. До переліку цих причин були віднесені дисбаланс складових економічної системи, порушення пропорцій, знецінювальні чинники, дисбаланс витрат та доходів, паніка, режими із загостренням та ін. Однак, якщо економічна наука заговорила про повторюваність та циклічність у системах країн світу, то фізико-математична наука, з якої, до речі, в економіку і запозичена ідея циклічності коливань, пішла далі шляхом вивчення їх природи та видів для того, щоб отримати відповідь на питання: які циклічні коливання можуть характеризувати систему як таку, що здатна протистояти зовнішнім впливам, а які – ні. Адже цикли бувають різні: одинарні, подвійні, періодичні, аперіодичні тощо. Як наголошував В. І. Арнольд, саме деталі циклів визначають їх особливості, які формують поведінку системи [20, с. 25]. Здавалося б, якщо природа коливань в економіці циклічна, то будь-який розвиток неминуче спочатку має уповільнитися, стати сталим (оскільки відбуватиметься вичерпання всіх напрацьованих на певний момент інновацій), а потім перейти в регрес та завершитися кризою, яка має не лише знищувальний ефект, але й ефекти виявлення протиріч, які накопичилися за попередні періоди, і стимуляції пошуку нових інновацій та технологій для розвитку. Для пошуку шляхів відтермінування переходу економічної системи в регрес та кризовий стан сучасники досліджують принципи антициклічного управління [21]. Ідея антикризового менеджменту застосовується сьогодні як на рівні окремих фірм, держав, так і світу загалом [22].

Однак на сьогодні все ще залишаються невирішеними питання, які, імовірно, є причинами невідповідності життєвим реаліям результатів економічних досліджень. Серед цих питань є такі:

- чи всі економічні показники підпорядковуються законам циклічних коливань і, якщо так, то які цикли їм властиві;
- чи всі економічні процеси підлягають антикризовому управлінню;
- чи не є криза виявом неефективності певних економічних процесів;
- якою мірою природа методу виявлення циклічності впливає на результат аналізу;
- якщо циклічність процесу є об'єктивним явищем, то чи виправданим є суб'єктивне антициклічне управління;
- і, нарешті, останнє актуальне питання і протиріччя сучасної методології: чи доцільно динаміку нелінійних економічних процесів вивчати лінійними методами?

Мета та завдання статті

Метою статті є характеристика особливостей нелінійного розвитку економіки України протягом останнього десятиріччя. Для досягнення мети вирішувалися такі завдання, як виявлення та аналіз циклічності, реконструкція фазових портретів, з'ясування характеру циклічних коливань простих і складних показників.

Виклад основного матеріалу дослідження

Динамічну рівновагу економічних систем пояснюють дією законів циклів. Рух від підйому до спаду і навпаки або повторюваність, хвилеподібність динамічного процесу означає, що зміна параметрів певного об'єкта чи системи відбувається під впливом відповідної функції. Ця функція формує траєкторію руху досліджуваної системи. Змінюваність поведінки в припустимих межах та здатність протистояти зовнішнім імпульсам утримує систему в стані динамічної рівноваги та обумовлює її стійкість. Швидкість налаштування системи на імпульси обумовлює її структурну перебудову та перехід від стійкого стану до нестійкого [9, с. 138]. При цьому система може змінювати свою поведінку. Формування нової поведінки системи є точкою якісного переходу – народження нового аттрактора, яку вчені називають біфуркацією. Розрізняють біфуркації м'які, які супроводжуються зміною лише топології аттрактора, та жорсткі, які зумовлюють його кризу та руйнування [13, с. 57]. В економіці України існували різні біфуркації. Чи завжди вони були критичними та породжували кризу поведінки економічної системи?

При побудові ламаних кривих динаміки за фактичними значеннями курсу валют, обсягів торгів на фондовій біржі, індексу ПФТС та бюджетного сальдо циклічність не є очевидною. Однак утворення циклів є характерним для економічних процесів. За Г. Дженкінсом та Д. Ваттсом, будь-які неперіодичні коливання можна описати періодичними функціями [23, с. 33-37].

Для виділення періодів у коливаннях показників та дослідження їх амплітуд застосовано методи Фур'є та вейвлет-аналізу. Тригонометричне перетворення рядів методом Фур'є виконувалося таким чином, щоб досліджувана система робила одне повне коливання гармоніки за рік. Це зроблено з таких міркувань. Основна звітність щодо показників (наприклад, доходів та витрат бюджету) формується щомісяця, поквартально та на календарний рік. Проте саме загалом за рік підводять підсумки, які стають базовими при плануванні на майбутнє. Це уможливило порівняння поведінки системи за річними періодами.

Аналіз щомісячних показників останнього десятиріччя (2004 по 2014 рр.) за понад 130 точками дозволив зафіксувати плавні річні зміни показників та біфуркації, якщо такі були наявні. Виявилось, що цикли мають свої особливості для простих систем та таких, вихідний параметр яких утворюється за рахунок багатьох інших показників (складників чи мультиплікаторів), кожен з яких також має власну амплітуду коливань.

Середньомісячний курс гривні до євро або долара США як проста односкладова система формується під безпосереднім впливом зовнішньої та внутрішньої економічних кон'юнктур. У результаті аналізу архівних даних Національного банку України [24; 25] в коливаннях національної грошової одиниці до іноземних валют (рис. 1) визначено три періоди: перший – від січня 2004 р. до листопада 2008 р.; другий – від грудня 2008 р. до лютого 2014 р.; третій – від березня 2014 р. і до грудня 2014 р.

Перший період охарактеризований відносною детермінованою рівновагою курсу валют протягом тривалого часу. Надалі світова фінансова криза 2008-2009 рр. виявилася зовнішнім імпульсом, який в Україні спричинив зростання вартості іноземних грошових одиниць: долара – від 5,04 грн. в жовтні 2008 р. до 7,7 грн. у січні 2009 р., а євро – від 6,75 грн. в жовтні 2008 р. до 10,29 грн. в січні 2009 р. Після цього вартості іноземних валют перейшли на новий рівень, нижче якого вони жодного разу не опускалися. До січня 2014 р. поведінка вартості долара була більш регульованою, ніж євро. А вже від січня 2014 р., коли курс гривні до долара становив 7,99, а до євро 10,92, відбувся стрімкий злет вартості (станом на листопад 2014 р.: 14,7 грн. за дол. США та 18,36 грн. за євро), що можна пояснити складною ситуацією в Україні: кризою економічних відносин через відторгнення Автономної Республіки Крим, руйнацією економіки в Донецькій та Луганській областях, енергетичною кризою, вимушеним підвищенням цін й зростанням витрат на оборону здатність країни. Однак проведений гармонічний аналіз (рис. 2) дозволив сформулювати висновок, що навіть за названих умов до кінця 2014 р. курсова політика не виходила за допустимі межі і не порушувала динамічної рівноваги.

Дві виділені на рис. 2 точки біфуркації супроводжувалися зростанням маху коливань, що, однак, не порушило періодичності та не змінило траєкторії руху. Як наслідок, поведінка курсу валют з 2004 по 2014 рр. охарактеризувалася стійкістю подвійних циклів.

За словами М. В. Карлова та М. О. Кириченка, стан системи в кожний певний момент часу можна описати значеннями узагальнених координати x та швидкості $\dot{x}$, тобто похідної координати x за часом. Тоді на площині $\{x, \dot{x}\}$ стан системи можна представити як точку A з координатами $x(t)$ та $\dot{x}(t)$, яку

називають фазовою точкою. З часом розташування фазової точки на площині $\{x, \dot{x}\}$ змінюється, внаслідок чого вона описує фазову траєкторію. Площину $\{x, \dot{x}\}$, яка містить всі допустимі фазові траєкторії, називають фазовою площиною досліджуваного коливального руху системи [26, с. 19]. Спочатку системи, які характеризувалися періодичними коливаннями, назвали осциляторами. Згодом назву «осцилятор» почали застосовувати до будь-яких коливальних систем [26, с. 22].

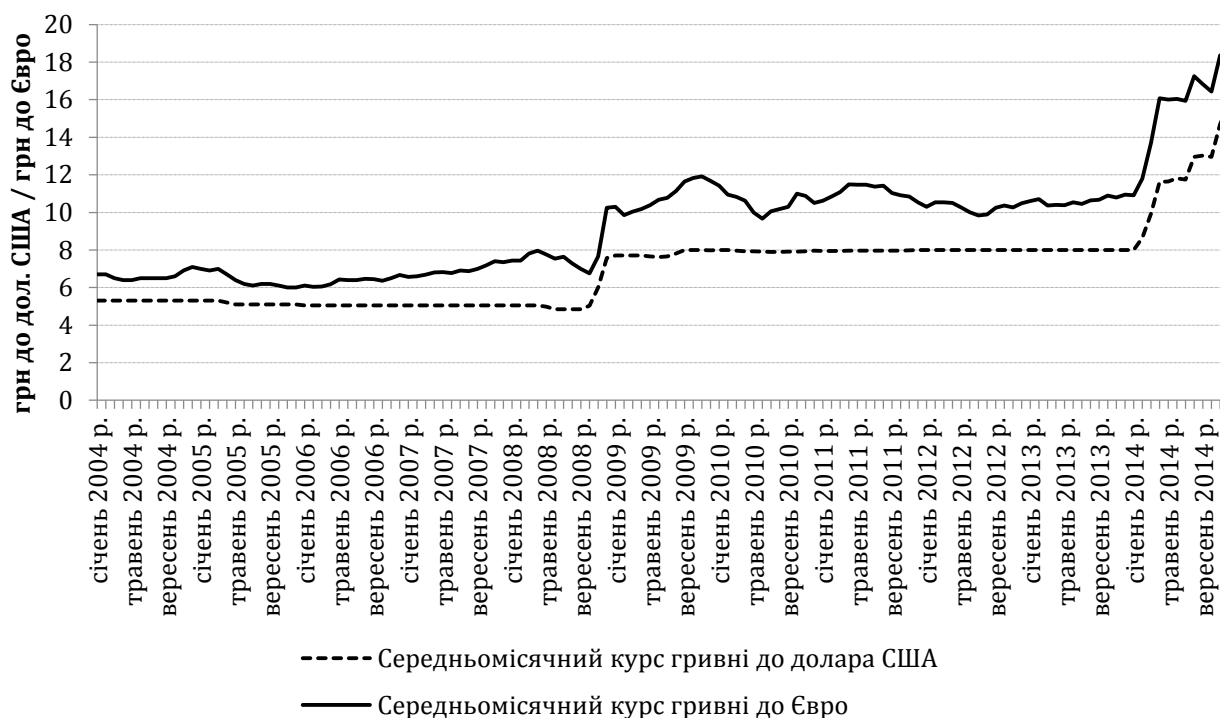

Рис. 1. Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України, середній за місяць (за даними [24; 25])

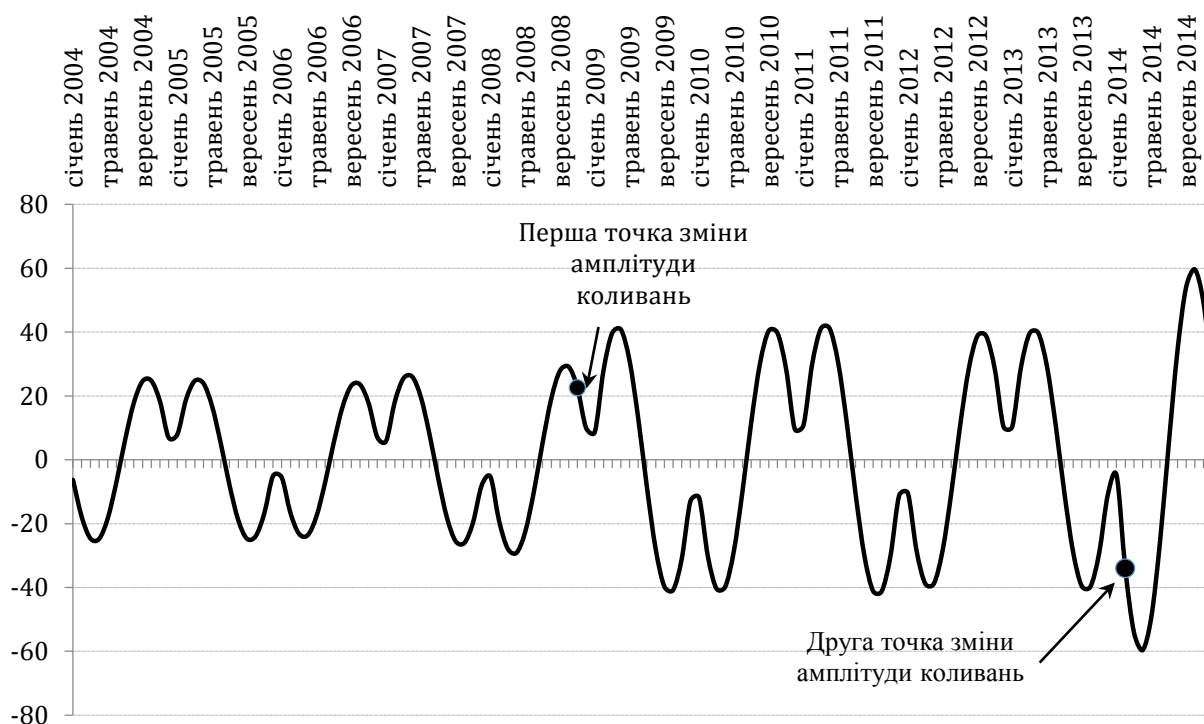

Рис. 2. Гармонічна складова коливань курсу гривні до євро (побудовано за авторськими розрахунками)

Зображення коливань курсу євро (рис. 3) відтворює існування подвійних циклів, наявність фазових

ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. Економічний аналіз. 2015 рік. Том 19. № 1.

переходів на наступні орбітали курсового руху та незавершеність останнього переходу. На кожній наступній орбіталі вигляд системи не змінюється, аттрактор не зникає, що свідчить про м'які біфуркації в курсі валют.

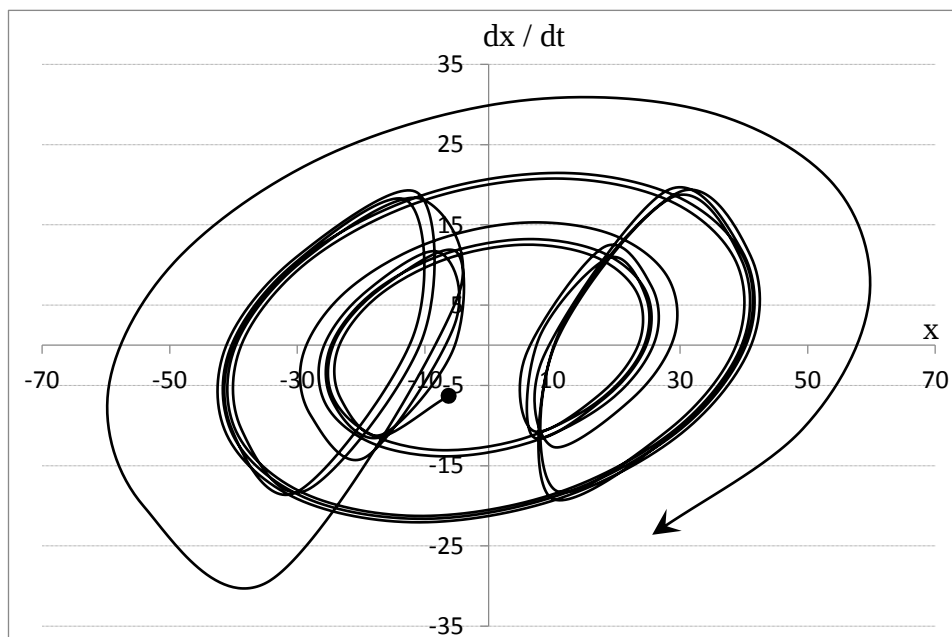

Рис. 3. Фазовий портрет осцилятора курсу гривні до євро за похідною амплітуди коливань (побудовано за авторськими розрахунками)

Натомість коливання індексу ПФТС та обсягів торгів цінними паперами України на Фондовій біржі демонструють не пов'язану між собою поведінку. Відомо, що український фондовий індекс ПФТС, який розраховують щодня за результатами торгів ПФТС за середньозваженими цінами угод, є основним показником стану фінансового ринку України. До індексу ПФТС входять найбільш ліквідні акції, за якими укладалося найбільше угод. Аналіз амплітуди коливань виконаний за даними інформації Фондової біржі ПФТС [24; 27]. Фактичні дані (рис. 4) відображають таку особливість, за якої збільшення обсягів торгів на фондовій біржі у 2012-2014 рр. не сприяло зростанню індексу ПФТС.

Амплітуда обсягів торгів фондової біржі ПФТС (рис. 5а та 5б) утворена подвійними циклами, містить злам циклічності в період світової фінансової кризи 2008-2009 рр. та зростання розмаху зміни показника з поверненням до гармонічності коливань з 2011 р. Фазовий портрет відображає тенденцію «розхитування маятника», проте про відхід від циклічності та гармонічності коливань цього показника не йдеться. Це означає, що коливання обсягів торгів Фондової біржі формували детерміновані закони, а зовнішній імпульс 2008-2009 рр. м'яко збільшив розмах, але не змінив траєкторію руху.

Іншою є картина коливань індексу ПФТС (рис. 5в та 5г). Подвійні цикли містять порушення гармонічності в коливаннях показника, що означає, що індекс ПФТС є чутливим до економічної кон'юнктури. Окрім зламу циклічності в період світової фінансової кризи (2008-2009 рр.), у 2012-2014 рр. відбулося зменшення амплітуди коливань, що може свідчити про недовіру до заходів, які могли вживати для зростання індексу, а отже, стратегія фондових продажів виявилася неефективною – система почала згортатися (іншими словами, «маятник почав зупиняти свій рух»).

Якщо обсяги торгів зростали, а індекс ПФТС залишався низьким, це може свідчити про існування більш потужного чинника, який протидіяв біржовим законам продажу цінних паперів. Імовірно, що таким чинником міг бути психологічний фактор, наприклад, недовіра до цінних паперів країни з їх подальшим здешевленням. Цикли коливань виявилися подвійними: по обсягах торгів – з характером «розхитування», по індексу ПФТС – з характером «уповільнення та зупинки». Психологія торгів залишилася більш усталеною, ніж гнучкою: продавати цінних паперів більше, всупереч низькому рівню довіри до них (що відобразилося у падінні індексу ПФТС та подальшій його нерухомості щодо зростання).

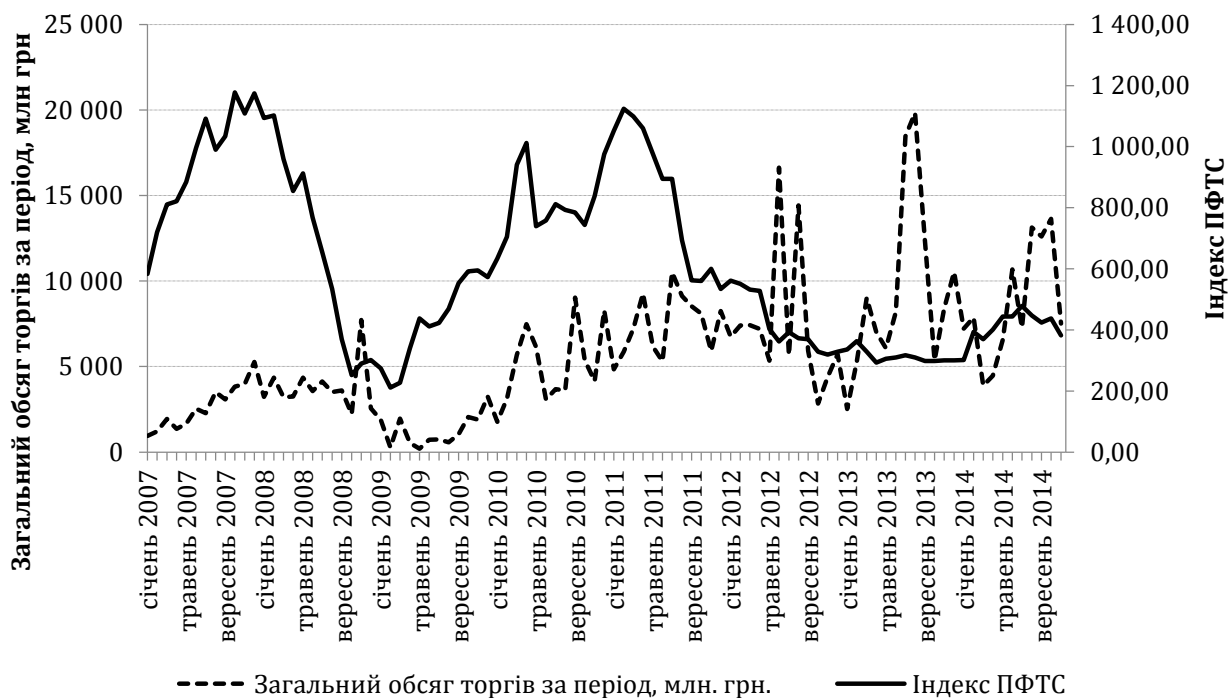

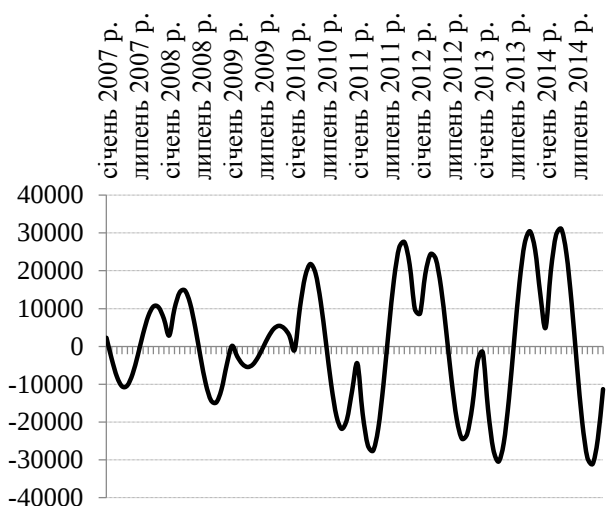
Рис. 4. Фактичні значення індексу ПФТС та загального обсягу торгів (за даними [24; 27])

Портрет такого складного показника, як дефіцит / профіцит бюджету країни, має специфічні особливості. Зазначений макропоказник є сальдовим, тобто залежним від багатьох інших, кожен з яких має свою гармоніку коливань, що не завжди корелює з коливаннями бюджетного сальдо. Окрім цього зауважимо, що за 2014 р. дані слід обережно зіставляти з попередніми періодами, оскільки, як зазначено в [28, с. 6], з 01. 05.2014 р. відсутня офіційна звітність з Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Для наочного порівняння зобразимо два окремих графіки: один за період з 2004 по 2013 рр., а другий – разом з 2014 р. (рис. 6) за даними Джерел [28, с. 17; 29, с. 14-16; 30, с. 14-16; 31, с. 17].

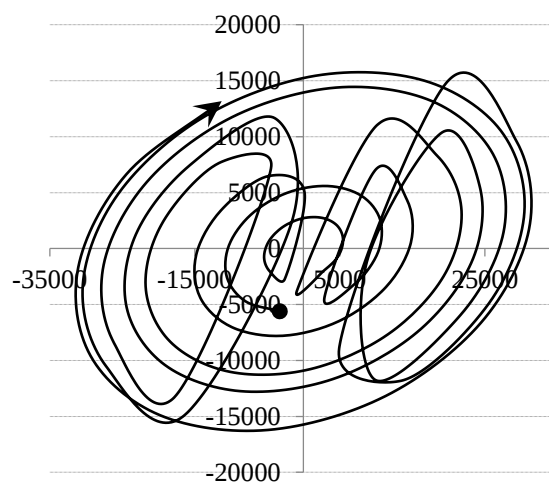
Змодельована нами динаміка бюджетної системи [32, с. 54, 58] показала, що амплітуда коливань бюджетного сальдо за останні місяці 2013 р. порівняно з кінцем 2009 р. (тобто за три роки) зросла в понад п'ять разів (швидкість склала 1,7), тоді як з 2004 р. по 2009 р. (за шість років) амплітуда коливань збільшилася лише в 1,35 раза (швидкість 0,225). Стрімке зростання амплітуди коливань сальдо за вдвічі коротший термін неминує мало зумовити критичні біфуркаційні наслідки.

Для аналізу динаміки бюджетного сальдо разом із даними 2014 р. було зроблено припущення, що зібрані фактичні дані другої половини 2014 р. не чинитимуть значного впливу на виділення гармонік в основних коливаннях показника. Оскільки 6 із 130 точок становлять 4,6 % від загалу, гранична похибка цієї частки не перевищує 4 % за рівня довіри у 95 %, а отже, неповні дані за шість місяців не повинні істотно змінити результати аналізу поведінки системи загалом за десятиріччя. Коливання бюджетного сальдо містять цикли, які мають свою характерну особливість (рис. 7).

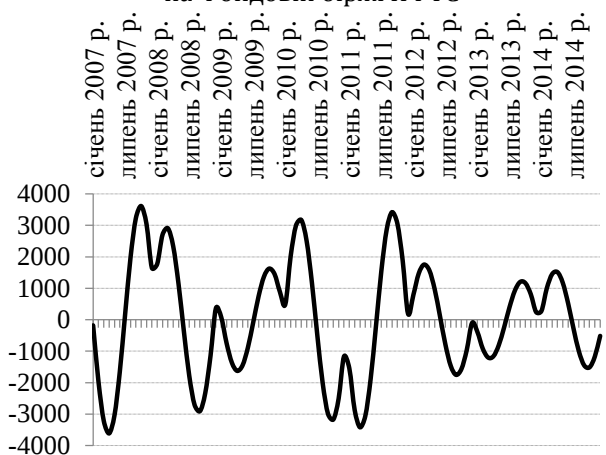
По-перше, виявлені цикли бюджетного сальдо виявилися аперіодичними. По-друге, коливання після 2009 р. стали більш хаотичними. По-третє, після зростання амплітуди коливань за останні роки система не повернулася у свої початкові межі, в яких вона знаходилася протягом попередніх періодів. По-четверте, коливання останніх років залишилися аперіодичними, а цикли – нестійкими. По-п'яте, зростання коливань за короткий проміжок часу свідчить про розхитування бюджетної системи та «режим із загостренням». У її поведінці наявна хаотична зміна напрямку коливань та негармонійні злами траєкторії руху, що говорить про існування жорстких біфуркацій у бюджетній системі нашої країни. Побудований фазовий портрет осцилятора дефіциту / профіциту (рис. 8) відображає всі зазначені особливості та демонструє нестійкість бюджетної системи України.

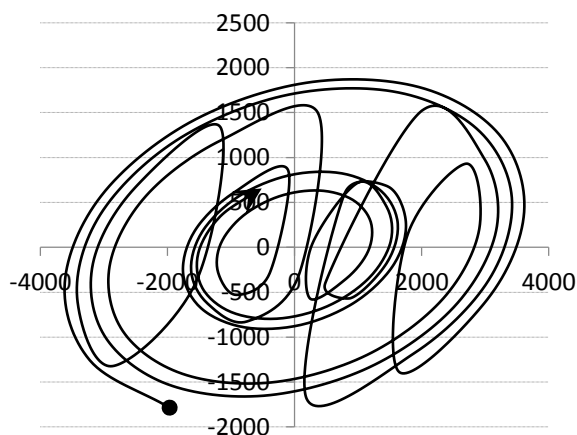
а) амплітуда коливань загальних обсягів торгів на Фондовій біржі ПФТС

б) фазовий портрет коливань загальних обсягів торгів на Фондовій біржі ПФТС

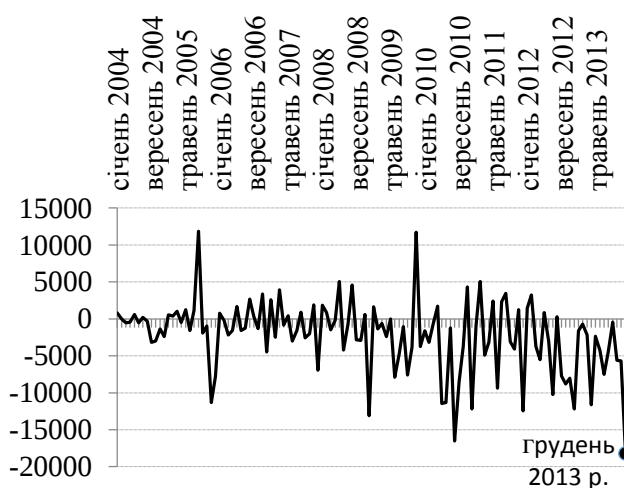

в) амплітуда коливань індексу ПФТС

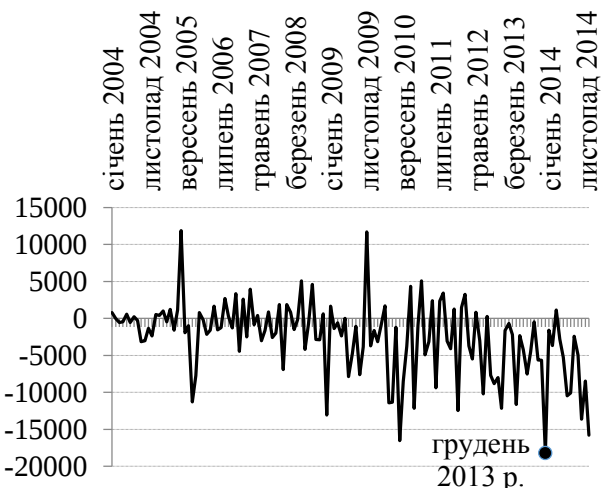

г) фазовий портрет коливань індексу ПФТС

Рис. 5. Фазові портрети осциляторів індексу ПФТС та загальних обсягів торгів на Фондовій біржі (побудовано за авторськими розрахунками)

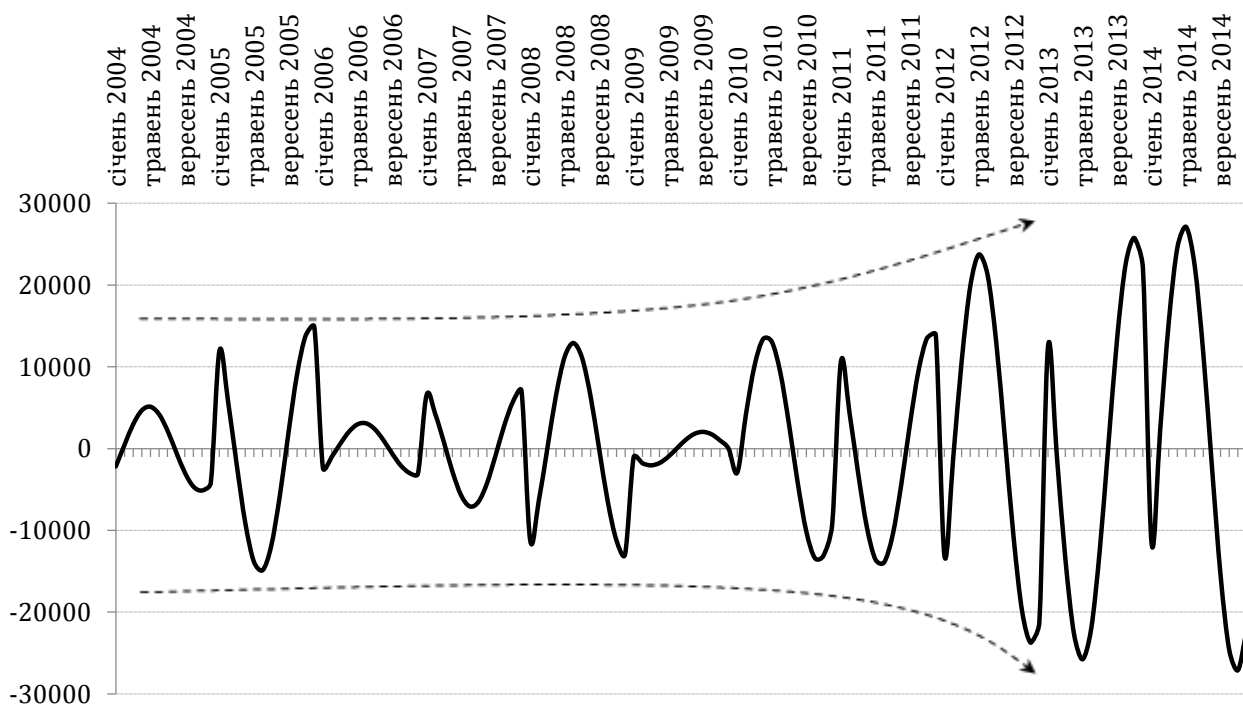

Період з січня 2004 по 2013 рр.

Період з січня 2004 по 2014 рр.

Рис. 6. Фактичні дані бюджетного сальдо України (за даними [28; 29; 30; 31])

**Рис. 7. Амплітуда коливань бюджетного сальдо України, 2004-2014 рр.
(побудовано за авторськими розрахунками)**

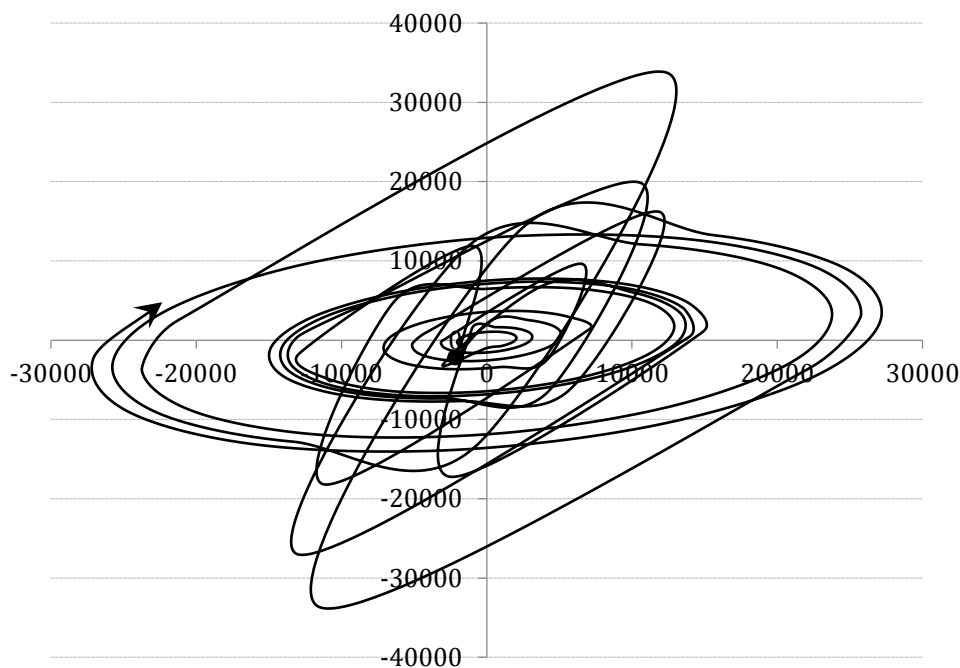

Рис. 8. Фазовий портрет осцилятора бюджетного сальдо (побудовано за авторськими розрахунками)

Подальший аналіз поведінки бюджетної системи залежно від зміни курсу валют показав, що перехід на іншу орбіталь вартості грошових одиниць не завжди викликав перехід на іншу орбіталь у коливаннях бюджетного сальдо. Тобто м'які біфуркації в курсах валют не обов'язково спричиняли не лише жорсткі, але й м'які біфуркації в бюджетному сальдо. Вочевидь, що стрімкі зміни в траєкторії руху бюджетної системи були викликані іншими причинами.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Висновок 1. Поведінка курсу валют з 2004 по 2014 рр. в Україні підпорядковувалася періодичності (стійкості) подвійних циклів, не виходила за допустимі межі і залишалася в динамічній рівновазі. На кінець 2014 р. спостерігалася незавершеність останнього переходу в поведінці валютного курсу. При кожному переході на наступну орбіталь портрет системи не змінювався, аттрактор не зникав, що свідчить про м'які біфуркації в курсі валют та відсутність кризи аттрактора.

Висновок 2. Коливання обсягів торгів Фондової біржі формувалися дією детерміністичних законів, а зовнішній імпульс 2008-2009 рр. м'яко збільшив розмах, але не змінив траєкторію руху.

Висновок 3. Індекс ПФТС виявився більш чутливим до економічної кон'юнктури. Подвійні цикли виявилися нестійкими з порушенням гармонійності в коливаннях показника, що могло свідчити про наближення поведінки індексу до критичної межі.

Висновок 4. Збільшення обсягів торгів на фондовій біржі не сприяло зростанню індексу ПФТС. Це обумовлює існування більш потужного чинника, який протидіє біржовим законам продажу цінних паперів. Існувала недовіра до цінних паперів країни з їх подальшим здешевленням.

Висновок 5. Психологія торгів на фондовій біржі залишилася більш усталеною, ніж гнучкою: намагалися продавати більше цінних паперів, всупереч падінню довіри до них.

Висновок 6. Виявлені цикли бюджетного сальдо виявилися аперіодичними та нестійкими. Коливання після 2009 р. стали більш хаотичними. Негармонійні злами траєкторії руху в поведінці бюджетного сальдо свідчать про існування жорстких біфуркацій у бюджетній системі нашої країни. Зростання амплітуди коливань сальдо за вдвічі коротший термін неминуче мало зумовити критичні біфуркаційні наслідки.

Список літератури

1. Kondratieff, N. D. (1984). *The Long Wave Cycle*. New York, NY: Richardson&Snyder.
2. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения [Текст] / Н. Д. Кондратьев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 767 с.
3. Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles*. New York, NY: McGraw-Hill.
4. Шумпетер, Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982.
5. Мандельброт, Б. (Не)послушные рынки: фрактальная революция в финансах [Текст] / Б. Мандельброт, Хадсон Ричард Л. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 400 с.
6. Мандельброт, Б. Фрактальная геометрия природы. – М.: Институт компьютерных исследований, 2002. – 656 с.
7. Петерс, Э. Фрактальный анализ финансовых рынков: Применение теории Хаоса в инвестициях и экономике [Текст] / Э. Петерс. – М.: Интернет-Трейдинг, 2004. – 304 с.
8. Петерс, Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка [Текст] / Э. Петерс; пер. с англ. В. И. Гусева; под ред. А. Н. Романова. – М.: Мир, 2000. – 333 с.
9. Занг, В. -Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории [Текст] / В. -Б. Занг; пер. с англ. – М.: Мир, 1999. – 335 с.
10. Гринин, Л. Е. Глобальный кризис в ретроспективе: Краткая история подъёмов и кризисов: от Ликурга до Алана Гринспена [Текст] / Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев; отв. ред. С. Ю. Малков. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 336 с.
11. Гринин, Л. Е. Анализ и моделирование глобальной динамики [Текст] / Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 352 с.
12. Малинецкий, Г. Г. Новая реальность и будущее глазами синергетики [Электронное джерело] / Г. Г. Малинецкий. – Режим доступу: <http://www.w3.org/1999/xhtml>; <http://spkurdyumov.narod.ru/maalin.htm>.
13. Магницкий, Н. А. Новые методы хаотической динамики [Текст] / Н. А. Магницкий, С. В. Сидоров. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 320 с.
14. Дербенцев, В. Д. Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем: монографія / В. Д. Дербенцев, О. А. Сердюк, В. М. Соловйов, О. Д. Шарапов. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 287 с.
15. Грабинська, І. В. Еволюція поглядів на методи дослідження коливань ділової активності [Текст] / І. В. Грабинська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій». Вип. 2, 2013. – С. 3-9.
16. Степанюк, Н. А. Прогнозування кризових явищ в економіці [Текст] / Н. А. Степанюк // Наукові записки. Серія «Економіка». Вип 23, 2013. – С. 103-107.
17. Лопатін, О. К. Система випереджаючих показників для виявлення закономірностей функціонування економіки України напередодні криз ділових циклів [Текст] / О. К. Лопатін, Т. С. Обухівська // Актуальні проблеми економіки №12 (102), 2009. – С. 210-217.

18. Сучасний стан, проблеми та тенденції розвитку суб'єктів фінансового ринку: колективна монографія / під заг. ред. К. Ф. Ковальчука. — Павлоград: АРТ СИНТЕЗ-Т, 2014. — 246с.
19. Пластун, В. Л. Стратегія формування оптимальних інвестиційних портфелів із врахуванням фази економічного циклу [Текст] / В. Л. Пластун // Актуальні проблеми економіки №6 (156), 2014. — С. 530-538
20. Арнольд, В. И. Теория катастроф [Текст] / В. И. Арнольд. — М.: Наука, 1990. — 128 с.
21. Сацук В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. — економічна теорія / Сацук Володимир Іванович. — Луцьк, 2006. — 215 с.
22. World Bank. 2013. World Development Report 2014 Overview: Risk and Opportunity – Managing Risk for Development. Washington, DC: World Bank. License: Creative Commons Attribution CC BY 3. 0. [E-Reader Version]. Retrieved from http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/10/10/000442464_20131010175441/Rendered/PDF/817850WDR0ENGL00Box379841B00PUBLIC0.pdf.
23. Дженкинс, Г. Спектральный анализ и его приложения [Текст] / Г. Дженкинс, Д. Ваттс. — М.: Издательство «Мир», 1971. — 316 с.
24. Національний банк України Грошово-кредитна статистика [Електронний бюлетень]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/files/elbul_2014_xls_archiv.zip.
25. Національний банк України. Обмінні курси. Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України, середній за період. Статистичний бюлетень (електронне видання). — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/files/5-Exchange_rates.xls.
26. Карлов Н. В., Кириченко Н. А. Колебания, волны, структуры / Н. В. Карлов, Н. А. Кириченко. — М.: Физматлит, 2003. — 496 с.
27. Національний банк України. Архів. Статистичний бюлетень [Електронне видання]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195.
28. ІБСЕД. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України станом на 01.12.2014. — Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Monthly%202014/2014_11_budget_new_ukr.pdf.
29. ІБСЕД. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України станом на 01.12.2013. — Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Month%202013/2013_11_budget_new_ukr.pdf.
30. ІБСЕД. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України станом на 01.01.2014. — Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Month%202013/2013_12_budget_new_ukr.pdf.
31. ІБСЕД. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України станом на 01.01.2015. — Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Monthly%202014/2014_12_budget_new_ukr.pdf.
32. Дмитрієва, В. А. Динаміка бюджетного сальдо в Україні 2004-2013 рр.: монографія / В. А. Дмитрієва. — Дніпропетровськ: «Видавництво «Промінь», 2014. — 104 с.

References

1. Kondratieff, N. D. (1984). *The Long Wave Cycle*. New York, NY: Richardson&Snyder [In original].
2. Kondratiyev, N. D. (2002). *Bolshiye tsikly koniyunktury i teoriya pryedvidyeniya*. Moscow: ZAO "Izdatyelstvo "Ekonomika" [in Russian].
3. Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles*. New York, NY: McGraw-Hill [In original].
4. Schumpeter, J. A. (1982). *Tyeoriya ekonomicheskogo razvitiya*. Moscow: Progress [in Russian].
5. Mandelbrot, B., Hudson, Richard L. (2006) *The (mis)Behavior of Markets. A Fractal View of Risk, Ruin and Reward*. New York: A Member of the Perseus Books Group [In original].
6. Mandelbrot, B. (2002). *Fraktalnaya geometriya prirody*. Moscow: Institut kompiyuternykh issledovaniy [in Russian]; Mandelbrot, B. (1982). *The fractal geometry of Nature*. Freeman, San Francisco [In original].
7. Peters, Edgar E. (2004) *Fraktalniy analis phinansovykh rynkov: Primyenyeniye thyeorii khaosa v investitsiyakh i ekonomike*. Moscow: Internet-Trading [in Russian]. Peters, Edgar E. (2003) *Fractal Market Analysis: Applying Chaos Theory to Investment and Economics*. New York: Jhon Wiley&Sons, Inc. [In original].
8. Peters, Edgar E. (2000). *Khaos i poryadok na rynkakh kapitala. Novyi analiticheskii vzglyad na tsykly, tseny i izmenchivost rynka*. Moscow: Mir [in Russian]. Peters, Edgar E. (1996). *Chaos and Order in the Capital Markets: A New View of Cycles, Prices and Market Volatility*. New York: Jhon Wiley&Sons, Inc. [In original]
9. Zhang, Wei-Bin (1999). *Sinergeticheskaya ekonomika. Vryemya i peremyeny v nyelinyeinoi ekonomicheskoi teorii*. Moscow: Mir [in Russian]. Zhang, Wei-Bin (1991). *Synergetic Economics*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag [In original].
10. Grinin, L. E., Korotayev, A. V. (2010). *Globalnyi crizis v retrospektivye: Kratkaya istoriya podiyomov i*

-
- krizisov: ot Likurga do Alana Grinspena. Moscow: Book House "LIBROKOM" [in Russian].
11. Grinin, L. E., Korotayev, A. V. (2010). *Analiz i modelirovaniye globalnoi dinamiki*. Moscow: Book House "LIBROKOM" [in Russian].
 12. Malinyetskii, G. G. *Novaya ryealnost i budushcheye glazami sinyergyetiki* [E-Reader Version]. Retrieved from <http://www.w3.org/1999/xhtml>; <http://spkurdyumov.narod.ru/maaalin.htm> [in Russian]
 13. Magnitskii, N. A., Sidorov, S. V. (2004). *Novyye metody khaoticheskoi dinamiki*. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
 14. Derbentsev, V. D., Serdyuk, O. A., Soloviyov, V. M., Sharapov, O. D. (2010). *Synergetychni ta ekonophizychni metody doslidzhennya dynamichnykh ta strukturnykh kharakterystyk ekonomichnykh system*. Cherkassy: Brama-Ukraina [in Ukrainian].
 15. Grabynska, I. V. (2013). *Evolutsiya poglyadiv na metody doslidzhennya kolyvan dilovoiiy aktivnosti*. Visnyk Dnipropetrovskogo Universytetu. Seriya: "Menedzhment innovatsii", 2, 3-9 [in Ukrainian].
 16. Stepanyuk, N. A. (2013). *Prognozuvannya kryzovykh yavyshch*. Naukovi zapysky. Seriya "Ekonomika", 23, 103-107 [in Ukrainian].
 17. Lopatin, O. K., Obukhivska, T. S. (2009). *System of leading indicators for patterns' finding in Ukraine's economy functioning prior to crisis of business cycles*. Aktualni problemy ekonomiki, 12(102), 210-217 [in Ukrainian].
 18. *Suchasnyi stan, problemy ta tendencyi rozvytku subyektiv finansovogo rynku* (2014). Pavlograd: ART SYNTEZ-T [in Ukrainian].
 19. Plastun, V. L. (2014). *Strategiya formuvannya optymalnykh investytsiinykh portfeliv iz vrakhuvannyam fazy ekonomichnogo tsiklu*. Aktualni problemy ekonomiky, 6(156), 530-538 [in Ukrainian].
 20. Arnold, V. I. (1990). *Tyeoriya katastrof*. Moscow: Nauka [in Russian].
 21. Satsyk, V. I. (2006). *Antycyklichne reguluvannya za umov globalizatsiyi* [Countercyclical regulation in globalization conditions]. Candidate's thesis. Lutsk [in Ukrainian].
 22. World Bank. 2013. *World Development Report 2014 Overview: Risk and Opportunity – Managing Risk for Development*. Washington, DC: World Bank. License: Creative Commons Attribution CC BY 3. 0. [E-Reader Version]. Retrieved from http://www-wds.worldbank.org / external / default / WDSContentSer-ver / WDSP/IB/2013/10/10/000442464_20131010175441/Rendered/PDF/817850WDR0ENGL00Box379841B00PUBLIC0.pdf [in original]
 23. Jenkins, G., Watts, D. (1971). *Spektralnyi analiz i yego prilozheniya*. Moscow: Izdatelstvo "Mir" [in Russian].
Jenkins, Gwilym M., Watts, Donald G. (1969). *Spectral Analysis and its Applications*. San Francisco, Cambridge, London, Amsterdam: Holden-Day [in original].
 24. National Bank of Ukraine (2014). *Groshovo-kredytna statystyka* [Electronic-bulletin]. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/ files / elbul_2014_xls_archiv. zip [in Ukrainian].
 25. National Bank of Ukraine. *Obminni kursy. Ofitsiinyi kurs hryvni do inozemnykh valyut, vstanovlenyi Natsionalnym Bankom Ukrainy, serednii za period*. [Electronic-bulletin]. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/ files / 5-Exchange_rates. xls [in Ukrainian].
 26. Karlov, N. V., Kirichenko, N. A. (2003). *Kolyebaniya, volny, struktury*. Moscow: Phizmatlit [in Russian].
 27. National Bank of Ukraine. *Statistical bulletin*. Archive [E-Reader Version]. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/ control / uk / publish / category?cat_id=71195 [in Ukrainian].
 28. IBSER. *Shchomicyachnyi monitoring osnovnykh indykatoriv byudzhethnoyi systemy Ukrainy stanom na 01.12.2014*. [E-Reader Version]. Retrieved from http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Monthly%202014 / 2014_11_budget_new_ukr.pdf [in Ukrainian].
 29. IBSER. *Shchomicyachnyi monitoring osnovnykh indykatoriv byudzhethnoyi systemy Ukrainy stanom na 01.12.2013*. [E-Reader Version]. Retrieved from http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Month%202013 / 2013_11_budget_new_ukr.pdf [in Ukrainian].
 30. IBSER. *Shchomicyachnyi monitoring osnovnykh indykatoriv byudzhethnoyi systemy Ukrainy stanom na 01.01.2014*. [E-Reader Version]. Retrieved from http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Month%202013 / 2013_12_budget_new_ukr.pdf [in Ukrainian].
 31. IBSER. *Shchomicyachnyi monitoring osnovnykh indykatoriv byudzhethnoyi systemy Ukrainy stanom na 01.01.2015*. [E-Reader Version]. Retrieved from http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Monthly%202014 / 2014_12_budget_new_ukr.pdf [in Ukrainian].
 32. Dmytriyeva, V. A. (2014). *Dynamika byudzhethnogo saldo v Ukrayini 2004-2013 rr*. Dnipropetrovsk: "Vydavnytstvo "Promin" [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.03.2015 р.

Христина Михайлівна ДОРОФЄЄВА

аспірантка,
кафедра міжнародної економіки і туризму,
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
E-mail: kristina_d92@mail.ru

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНИХ МЕРЕЖ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дорофєєва, Х. М. Основні тенденції розвитку транспортних мереж Європейського Союзу в умовах глобалізації [Текст] / Христина Михайлівна Дорофєєва // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 47-52. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Протягом останніх десятиліть розвиток транспортних мереж багатьох держав зазнав значних потрясінь, які спричинені як зовнішніми факторами, такими, як вплив кризових явищ в економіці, так і внутрішніми – транспортні системи більшості країн потребують капітальних змін відповідно до вимог сучасного етапу розвитку світового господарства. Транспорт – одна з найбільш важливих галузей господарства будь-якої держави. Особливого значення розвиток транспортної галузі набуває в такому інтеграційному об'єднанні, як Європейський Союз, головною метою якого є забезпечення вільного пересування товарів, послуг та робочої сили. Ефективне функціонування транспортної мережі кожної з країн інтеграційного об'єднання та їх залучення в європейську та світову транспортні мережі сприятиме вирішенню найважливіших завдань сучасності і дозволить збільшити обсяги міжнародних перевезень. Рівень розвитку транспортної мережі – один з найважливіших показників економічної інтеграції ЄС до світової економіки.

Мета. Метою дослідження є виявлення основних тенденцій розвитку транспортних мереж ЄС та визначення базових проблем, що перешкоджають швидкій інтеграції транспортних мереж країн-членів до єдиної європейської мережі.

Результати. Наведено основні напрями розвитку європейських транспортних мереж. Розглянуто найважливіші транспортні коридори, що проходять територією країн-членів ЄС. Проаналізовано показники перевезення вантажів кожним видом транспорту останніх, що є необхідним для обумовлення формування стратегічно-важливих транспортних коридорів. За кожним видом транспорту наведено особливості регулювання ринку перевезень наднаціональними органами ЄС. Розглянуто особливості розвитку транспортної політики за кожним видом транспорту, що суттєво впливає на розвиток транспортних мереж загалом. За результатами аналізу виявлено залежність між рівнем економічного розвитку країни та ступенем її залученості до світової економічної системи й основними показниками розвитку транспортних мереж. Запропоновано засоби активізації інтеграційних процесів усередині ЄС, що мають залучити всі транспортні мережі його країн-членів до єдиної європейської транспортної мережі.

Ключові слова: транспортна система; транспортна мережа; Європейський Союз; транспортна політика; транспортний коридор.

Khrystyna Mykhailivna DOROFYEYeva

PhD Student,
Department of International Economics and Tourism,
Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovskyi
E-mail: kristina_d92@mail.ru

MAJOR TRENDS IN EU TRANSPORT NETWORK DEVELOPMENT UNDER GLOBALIZATION CONDITIONS

Abstract

Introduction. During recent decades, the development of transport networks of many countries faced major shocks

© Христина Михайлівна Дорофєєва, 2015

that have been caused by both external factors such as the impact of the economic crisis and internal - transport systems of most countries require capital changes according to the requirements of contemporary development of the world economy. Transport is one of the most important sectors of the economy of any country. Particular importance the development of the transport sector has taken in European Union. Its main objective is to ensure the free movement of goods, services and labor. The effective functioning of the transport network in each country of integration association and its involvement in European and global transport networks contribute to solving the major problems of our time and will increase international traffic. The level of development of the transport network is one of the most important indicators of economic integration of the EU in the global economy.

Purpose. The study aims to identify the main trends of EU transport networks and determine the basic problems that prevent the rapid integration of transport networks of member countries to the single European network.

Results. The basic directions of development of European transport networks are shown. The most important transportation corridors passing through the territory of the Member States are considered. The indicators of transportation of cargo by each mode of transport are analyzed. They are necessary for the formation for strategically important transport corridors. The peculiarities of the transport policy for each vehicle, which affect the development of transport networks in general are defined. The analysis has revealed correlation between economic development and the degree of involvement of the global economic system and the main indicators of transport networks. The means of intensification of integration processes within the EU are proposed. They have to involve all transportation networks to a single European transport network.

Keywords: transportation system; transportation network; The European Union; transport policy; transport corridor.

JEL classification: F14, F19

Вступ

На початку XXI століття кожна держава почала прагнути до того, щоб забезпечити сталість економічного зростання, покращення рівня і якості життя населення. Транспорт є однією з найважливіших галузей економіки, які сприяють поглибленню інтеграційних процесів. Під впливом структурних змін в економіці, насамперед таких, як заміна матеріало- та енергомістких галузей наукомісткими, формується світова транспортна система, особливістю якої є фрагментарність розвитку. Перспективними напрямками розвитку транспортної галузі стали зменшення навантаження на автомобільний транспорт, бо він має найбільший негативний вплив на довкілля, удосконалення транспортних мереж з метою забезпечення безпеки перевезень, удосконалення транспортної інфраструктури, упровадження інноваційних транспортних систем та ін.

Особливої актуальності розвиток транспортної галузі набуває в інтеграційних об'єднаннях, головною метою більшості з яких є забезпечення вільного пересування товарів, послуг та робочої сили. Сучасна економічна система є динамічною у зв'язку з процесами глобалізації, що обумовлює необхідність постійного дослідження та корегування (за необхідністю) загальних положень транспортної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості функціонування та оптимізації транспортної системи розглядалися у роботах таких вчених, як А. Е. Горєва, В. К. Городецький, А. Е. Емірова та ін. Аналізу особливостей функціонування транспортних мереж ЄС присвячені праці В. В. Мацкевича, Т. М. Пахомової, І. В. Познанської. Особливості політики ЄС у транспортній галузі вивчали Бабиніна Л. О., Громогласова Е. С., Жиленкова Е. Е., Чайковська Ю. В. та ін.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є виявлення основних тенденцій розвитку транспортних мереж ЄС та визначення базових проблем, що перешкоджають швидкій інтеграції транспортних мереж країн-членів до єдиної європейської мережі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Європейський Союз (ЄС) – найбільше регіональне об'єднання, що має на меті створення політичного і валютно-економічного союзу європейських держав з метою усунення всіх перешкод вільного пересування товарів, послуг, капіталу і людей, а також для формування єдиної зовнішньої політики. Нині Європейський Союз залишається одним з основних центрів світового господарства, що має значний транспортний потенціал та звертає достатню увагу на розвиток єдиної транспортної системи. Проте зберігаються значні соціально-економічні диспропорції між країнами-членами ЄС, а також між деякими регіонами усередині об'єднання, які особливо збільшилися після інтеграційної хвилі 2007 р. та світової фінансової кризи у 2008-2012 рр.

Розвиток транспортних мереж є одним із головних завдань транспортної політики ЄС. Транспортні мережі, які ефективно функціонують, забезпечують зв'язки між країнами, що є необхідною умовою для

сталого економічного розвитку та добробуту громадян, а активізація інтеграції національних транспортних мереж країн ЄС стимулює не тільки регіональне, а й міжнародне співробітництво. Особливої уваги вимагають нові країни-члени – значні обсяги інвестування спрямовуються до них з метою реалізації стратегій інтеграції їх транспортних мереж до європейських та укріплення Єдиного ринку. Фінансування розвитку транспортних мереж Словенії, Румунії, Угорщини, Хорватії та інших нових країн ЄС повинно закрити прогалини між державами-членами, ліквідувати проблеми, що все ще чинять перешкоди для нормального функціонування внутрішнього ринку, та подолати такі технічні бар'єри, як несумісність стандартів для залізничного руху та ін.

У жовтні 2013 року Європейська Комісія репрезентувала новий проект розвитку транспортних мереж ЄС, метою якого є зміцнення зв'язків між країнами-членами та усунення їх ізольованості. Проект передбачає створення 15 тис. км залізничних шляхів для високошвидкісних та звичайних поїздів, 94 портів та 38 аеропортів. [1]

Основними транспортними коридорами у межах проекту мають стати [1; 2]:

1. Скандинавсько-Середземноморський коридор. Проходить через Балтійське море з Фінляндії до Швеції. Через Німеччину, Альпи та Італію транспортна мережа поєднує великі міські центри та порти Скандинавії із промислово розвиненими центрами Південної Німеччини, Австрії та Північної Італії.

2. Північне море – Балтійське море. Мережа з'єднує порти східного узбережжя Балтійського моря з портами Північного моря, пов'язуючи Фінляндію з Естонією, залучає транспортні мережі між трьома країнами Балтії, з одного боку, і Польщею, Німеччиною, Нідерландами і Бельгією – з іншого.

3. Північне море – Середземне море. Це мультимодальний коридор, що містить внутрішні водні шляхи в країнах Бенілюксу та Франції. Мережа проходить від Ірландії, через Нідерланди, Бельгію і Люксембург, у Середземному морі і до півдня Франції.

4. Балтійсько-Адріатичний коридор (найбільш важливий для транс'європейських автомобільних і залізничних мостів). З'єднує Балтійське і Адріатичне моря, через промислові райони Південної Польщі, Відня та Братислави, із Східно-альпійським регіоном і Північною Італією.

5. Східно-середземноморський коридор. Пов'язує морські виходи Північного, Балтійського, Чорного та Середземного морів, що дозволяє оптимізувати використання портами пов'язаних з ними морських магістралей.

6. Рейн-альпійський коридор. Найбільш поживлена мережа вантажних маршрутів, що проходить портами Північного моря, Роттердаму і Антверпена, в басейні Середземного моря, через Швейцарію і деякі з основних економічних центрів Рейн – Рур, Рейн – Майн – Неккар, регіонами та агломераціями Мілана в Північній Італії.

7. Атлантичний коридор. Зв'язує швидкісними та звичайними залізничними дорогами та внутрішніми водними шляхами західну частину Піренейського півострова через порти Гавр і Руан у Парижі і далі Мангейм – Страсбург.

8. Коридор Рейн – Дунай. Водні шляхи Дунаю з'єднують центральні райони навколо Страсбурга і Франкфурта через Південну Німеччину та Відень, Братиславу, Будапешт, Прагу, Жиліну, Кошице та український кордон.

9. Середземноморський коридор. Автомобільні та залізничні шляхи поєднують Піренейський півострів з угорсько-українським кордоном.

У табл. 1 наведено обсяг перевезення вантажів усіма видами транспорту кожної з країн ЄС. Найбільше навантаження має автомобільний транспорт, яким у 2013 році було перевезено 1,72 млн.т вантажу, що складає майже 40 % від загального обсягу перевезених вантажів. Саме автомобільні транспортні мережі ЄС мають найбільш високі темпи розвитку через збільшення кількості автомобілів. Найбільші обсяги перевезень виконують підприємства транспортної галузі таких країн, як Іспанія, Італія, Німеччина, Польща, Великобританія та Франція, через територію яких проходять головні транспортні коридори ЄС. Але слід зазначити, що протягом останніх п'яти років більшість країн ЄС значно скоротили обсяги вантажних перевезень автомобільним транспортом. Значне скорочення відбулося в Швеції – на 18,9 %, Румунії – 39,6 %, Австрії – 29,2 % та на Кіпрі – майже у 2 рази. Це пов'язано з кризовими явищами 2008-2012 років, які мали суттєвий вплив на всі країни, а країни, що розвиваються, виявилися одними з найслабших.

Необхідно зазначити, що ринок автомобільних перевезень на сьогоднішньому етапі розвитку ЄС є найбільш лібералізованим. Але, незважаючи на вільне переміщення автомобільного транспорту всередині ЄС, у законодавстві кожної з країн-членів є суттєві відмінності щодо його використання, наприклад дозволений рівень алкоголю в крові водія або максимальна швидкість руху. Лише у 2006 році держави ЄС погодили введення єдиних водійських прав на території об'єднання. [3] Найбільшою і досі не вирішеною проблемою ЄС на ринку автомобільних перевезень є висока завантаженість доріг, забруднення довкілля та високий рівень смертності у дорожніх аваріях. Саме тому впровадження нових з точки зору економіки технологій – один з пріоритетних напрямів розвитку транспортних мереж ЄС. У 2007 році Європейський Парламент підтримав рішення Європейської Комісії щодо введення норм Євро-5

та Євро-6 для автомобілів, які мають на меті скорочення викидів вихлопних газів до атмосфери [3].

Залізничний транспорт країн ЄС знаходиться в стані занепаду. Протягом останніх сорока років частка цього виду транспорту в пасажирських перевезеннях впала з 10 % до 6 %, а у вантажних – з 21 % до 8 % [4]. Відповідно до даних табл. 1 лідерами серед країн ЄС за обсягами перевезення вантажів є Німеччина та Польща. Найменші обсяги перевезень мають Греція, Ірландія та Люксембург. Проте, попри скорочення питомої ваги залізничного транспорту у загальному обсязі перевезень, протягом останніх п'яти років більшість країн-членів ЄС активно нарощувала темпи зростання цього виду перевезень. Так Італія збільшила обсяги перевезень на 15 %, Німеччина – на 19,5 %, Польща – на 16 %, а Великобританія – на 34,5 %. На сучасному етапі розвитку залізничний транспорт не може на рівних умовах конкурувати з іншими видами транспорту: національні залізничні шляхи ЄС мають різні технічні стандарти та недостатньо інтегровані між собою. Але залізничний транспорт є найбільш безпечним, екологічним та відносно дешевим, саме тому Рада ЄС та Європейська Комісія намагаються приймати найбільш актуальні рішення щодо модернізації цього виду перевезень, і результатом транспортної політики у цьому напрямку є збільшення обсягів перевезень саме у лідерів економічного і соціального розвитку серед країн ЄС.

Таблиця 1. Обсяги перевезення вантажів усіма видами транспорту кожної з країн ЄС, тис. тонн [5]

Країна	Залізничний транспорт		Автомобільний транспорт		Морський транспорт		Авіаційний транспорт	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2013
Австрія	98 887	95 449	33 510	23 758	-	-	24 089	25 827
Бельгія	45 718	-	42 751	38 170	243 819	228 130	22 340	26 599
Болгарія	13 284	13 539	15 338	27 209	26 576	28 841	6 447	7 106
Греція	3 377	1 980	28 852	18 708	152 498	160 986	35 056	34 021
Данія	6 163	-	19 482	16 073	106 096	87 827	24 483	27 575
Естонія	45 954	43 682	7 494	5 981	36 191	42 925	1 804	1 985
Ірландія	631	589	17 087	9 013	51 081	46 722	30 166	24 644
Іспанія	21 087	24 949	242 978	192 594	416 158	403 664	162 236	158 072
Італія	76 336	87 960	180 457	127 237	526 219	457 078	106 539	116 332
Кіпр	-	-	1 308	633	7 962	7 172	7 575	7 140
Латвія	53 679	55 831	12 270	12 713	61 430	67 148	3 700	4 803
Литва	42 669	48 028	20 405	26 317	36 379	39 757	2 562	3 502
Люксембург	6 446	-	8 966	8 606	-	-	1 692	2 169
Мальта	-	-	-	-	5 501	5 474	3 109	4 031
Нідерланди	33 594	38 927	78 157	70 138	530 359	548 420	50 670	58 316
Німеччина	312 087	373 738	332 741	295 638	320 636	297 281	167 763	181 879
Польща	200 819	232 596	164 926	247 590	48 833	64 282	18 729	23 298
Португалія	8 947	9 291	39 024	36 495	65 275	78 244	24 773	29 451
Румунія	50 595	50 348	56 372	34 035	50 458	43 577	8 061	10 104
Словаччина	37 603	48 401	29 216	30 113	-	-	2 600	1 562
Словенія	13 774	17 156	16 233	15 885	16 554	17 184	1 676	1 269
Великобританія	87 666	117 769	161 705	155 895	562 166	502 971	214 857	210 784
Угорщина	42 277	-	35 678	35 695	-	-	8 429	8 441
Фінляндія	32 860	36 433	31 037	24 430	114 725	105 117	14 848	16 606
Франція	86 126	88 989	206 323	171 489	351 976	304 216	122 723	138 872
Хорватія	11 651	10 661	11 043	9 130	29 223	19 366	4 587	5 747
Чехія	76 715	83 957	50 875	54 892	-	-	13 343	12 027
Швеція	56 466	67 330	38 048	30 869	187 778	161 570	28 063	31 654

Ринок вантажних перевезень морським транспортом є найменш лібералізованим. На початку XXI століття під натиском змін транспортного ринку в умовах глобалізації, Парламент та Рада ЄС зробили спробу прийняти новий пакет законодавчих актів для морського транспорту, але спільної згоди досягти не вдалося. Радою ЄС лише був заснований незалежний орган з розслідування випадків на морі, а також схвалені правила відповідальності транспортних компаній перед пасажирами. Морські маршрути від однієї держави-члена ЄС до іншої з правової точки зору все ще є зовнішніми [3]. Однак необхідно зауважити, що у вантажних перевезеннях морський транспорт має достатньо велику частку. До складу ЄС входять кілька держав, які мають вихід до моря, і, таким чином, їх транспортні мережі набувають

стратегічного значення. Так Іспанія, Італія, Нідерланди та Великобританія мають найбільші обсяги вантажних перевезень. По території цих країн проходить більшість транс'європейських мереж. Та протягом останніх п'яти років обсяги перевезень морським видом транспорту цих країн (окрім Нідерландів), як і інших країн-членів ЄС, значно скоротилися: показник Великобританії скоротився на 10,6 %, Італії – на 13,1 %, Іспанії – на 3,1 %. Найбільше скорочення обсягів перевезень морським транспортом серед країн ЄС продемонструвала Франція – на 13,4 % або на 47 млн. т. Це пов'язано передусім із зростанням тарифів на перевезення.

Європейською Комісією були проголошені основні напрями розвитку транспортних морських мереж у «Стратегічних та рекомендованих цілях для транспортної морської політики ЄС» до 2018 року. У документі підкреслюється, що до 2018 року морський транспорт ЄС повинен підвищити рівень конкурентоспроможності та зміцнити свою позицію на світовому ринку. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити проблеми нестабільності на ринку морських перевезень, нівелювати наслідки світової фінансової кризи, вирішити питання стосовно суден, що простоюють, а також підвищити ефективність заходів щодо захисту довкілля. Окрім цього, необхідно врахувати розвиток ринку енергоносіїв та внести корективи у комплектацію флоту танкерів для перевезень природного газу, що стане гарантією стабільності постачань до країн ЄС [3].

Лібералізація ринку авіаперевезень є достатньо складною процедурою, яка обумовлюється темпами зростання світової економіки. Як найбільш швидкий та безпечний вид, авіаційний транспорт розвивається дуже динамічно відповідно до вимог світової економіки. У 2006 році Європейська Комісія запропонувала спростити нормативне поле єдиного ринку авіаційних перевезень шляхом поєднання чинних директив в один документ. Водночас почалася підготовка Європейського кодексу громадянської авіації, основним завданням якого є підтримка сталого розвитку громадянської авіації в країнах-членах ЄС, гармонізація правил та методів роботи відповідно до міжнародних стандартів (ІКАО) та підготовка впровадження міжнародних стандартів і правил ЄС, що стосуються авіаційної безпеки, управління повітряним рухом та охорони довкілля. [3] Відповідно до даних табл. 1 обсяги авіаперевезень вантажів є найменшими, порівняно з іншими видами транспорту, проте питома вага цього виду транспорту у пасажирообігу значно вища. Лідерами за обсягами перевезень авіаційним транспортом є Іспанія, Італія, Німеччина, Великобританія та Франція, що стабільно нарощують кількість перевезень (окрім Іспанії та Великобританії). Найменші показники демонструють Естонія, Словенія та Люксембург.

Аналіз обсягів перевезень дозволяє зазначити, що використання того чи іншого засобу перевезень суттєво залежить від рівня економічного розвитку держави та ступеня її інтегрованості до світового господарства, адже найбільші обсяги перевезень демонструють ті країни ЄС, що є старішими та найрозвиненішими, до того ж транспортні мережі цих країн охоплюються всіма стратегічно важливими транспортними коридорами. У 2012 році міністри транспорту країн-членів ЄС ухвалили план зі створення на території ЄС єдиної транспортної системи. План розрахований на строк до 2030 року та враховує модернізацію транспортних мереж країн-членів до 2050 року. У межах розвитку мереж передбачається облаштування десяти транспортних коридорів. До 2030 року 15 тисяч кілометрів залізничних доріг повинні бути модернізовані для швидкісного сполучення, 86 головних європейських портів – з'єднані авто- та залізничними дорогами. [6] Реалізація цього плану є важливою для підвищення рівня конкурентоспроможності як ЄС загалом, так і кожної з країн-членів. Проте національні інтереси країн-членів ЄС все ще суперечать намірам Європейської комісії: необхідні заходи щодо подальшої лібералізації ринку транспортних послуг, результатом якої мають стати посилення конкуренції, покращення якості послуг та зниження цін.

Окрім необхідності інтеграції всередині ЄС національних і регіональних транспортних мереж в одне ціле, розвиток транспортної галузі призводить до виникнення інших проблем, що потребують негайного вирішення. Так непропорційне збільшення пропускних можливостей автомобільних доріг та аеропортів призвело до появи дорожніх заторів та значних витрат робочого часу, що є найбільш вагомим аргументом у подальшій реалізації політики, спрямованої на розвиток транспортних мереж ЄС. На всіх рівнях управління ЄС стає зрозумілим, що відсутність єдиної транспортної політики, сучасної та ефективної транспортної системи призводить до скорочення темпів розвитку інтеграційного об'єднання.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, транспорт є невід'ємною частиною розвитку інтеграційних процесів. Він робить суттєвий внесок в інтеграцію та зростання внутрішнього ринку, що надає європейській економіці значні переваги. Багаторічні зусилля ЄС щодо покращення роботи транспортного комплексу призвели до виникнення нового уявлення про нього як єдиного цілого. Європейська транспортна політика визначає стандарти для сектору перевезень, таких, як покращення умов роботи, підвищення безпеки та гарантування прав пасажирів. Найбільш перспективними видами транспорту є залізничний і водний транспорт, який покликаний розвантажувати автошляхи ЄС та розширити транспортні мережі. Удосконалення

регулювання діяльності транспорту в ЄС – це найважливіший напрям економічних реформ, що мають проводитися на сучасному етапі розвитку світової економіки.

Список літератури

1. Офіційний сайт Європейської Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/index_en.htm.
2. Познанська, І. В. Сучасні тенденції розвитку транспортної інфраструктури ЄС / І. В. Познанська – Молодий вчений. – 2014. – №9. – С. 56-59.
3. Європейський Союз: факти та коментарії. Розділ «Транспортна політика» Офіційний сайт Інформаційного центру Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edcaes.ru/ru/union>.
4. Офіційний сайт Міжнародного транспортного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internationaltransportforum.org>.
5. Офіційний сайт EuroStat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>.
6. Офіційний сайт Законодавства ЄС. Дорожня карта єдиного європейського транспортного простору. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0144:FIN:EN:PDF>.

References

1. Ofitsiynyy sayt Yevropeys'koyi Komisiyi. (2015). Retrieved from: http://ec.europa.eu/index_en.htm.
2. Poznans'ka, I. V. (2014). Suchasni tendentsiyi rozvytku transportnoyi infrastruktury YeS. Molodyy vchenyy, 9, 56-59.
3. Yevropeys'kyi Soyuz: fakty ta komentariyi. Rozdil «Transportna polityka» Ofitsiynyy sayt Informatsiynoho tsentru Yevropeys'koho Soyuzu. Retrieved from: <http://www.edcaes.ru/ru/union>.
4. Ofitsiynyy sayt Mizhnarodnoho transportnoho forumu. Retrieved from: <http://www.internationaltransportforum.org>.
5. Ofitsiynyy sayt EuroStat. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>.
6. Ofitsiynyy sayt Zakonodavstva YeS. Dorozhnya karta edynoho yevropeys'koho transportnoho prostiru. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0144:FIN:EN:PDF>.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015 р.

Денис Олександрович ІЛЬНИЦЬКИЙ

кандидат економічних наук,

доцент,

докторант кафедри міжнародної економіки,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

E-mail: ilnitskyd@gmail.com

КОНКУРЕНТНА КАРТА СВІТОВОГО НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-РЕСУРСНИЙ ВИМІР

Ільницький, Д. О. Конкурентна карта світового науково-освітнього простору: інтелектуально-ресурсний вимір [Текст] / Денис Олександрович Ільницький // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 53-63. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У роботі для визначення сучасної диспозиції національних науково-освітніх систем проведено апробацію методики побудови конкурентних карт світового науково-освітнього простору на прикладі захисту прав інтелектуальної власності. Використано інструментарій аналізу щільності кореляційного зв'язку між показниками якості захисту прав інтелектуальної власності та ВВП на душу населення. Обґрунтовано вибір показників, які використовуються для складання Індексу глобальної конкурентоспроможності, в якості базових для складання карт ринку, серед яких ідентифіковано ті, що характеризують глобальний науково-освітній простір. Аналіз щільності кореляційного зв'язку цих показників з ВВП на душу населення виявив, що за останнє десятиліття найбільш міцним зв'язок був з якістю захисту прав інтелектуальної власності, що обумовлює високий конкурентний статус найбільш розвинених країн.

Підтверджено гіпотезу про необхідність урахування розмірів ВВП на душу населення при побудові конкурентних карт світового ринку на основі якісних показників на прикладі показників якості захисту прав інтелектуальної власності. У результаті аналізу карт науково-освітнього простору виявлено, що для багатьох країн системи захисту прав інтелектуальної власності адекватно реалізовані та функціонують. Близько 22 країн можна віднести до тих, які розуміють та використовують об'єкти інтелектуальної власності як капітал.

Підготовлено рекомендацію, яку можна запропонувати Україні, а саме: проведення системної роботи щодо реалізації національних економічних інтересів на глобальному ринку науково-освітніх послуг має обов'язково містити всі аспекти забезпечення прав інтелектуальної власності, трансформації ставлення до них як до капіталу та ресурсу соціально-економічного розвитку.

Враховуючи те, що період, який аналізувався, охопив майже десятиліття, то можна також зробити висновок, що економіка характеризується досить значною інерційністю процесів у випадках, коли йдеться про функціонування систем захисту прав інтелектуальної власності, але існують вдалі приклади можливостей їх вдосконалення та міжнародного визнання.

Ключові слова: інтелектуальна власність; інтелектуальний капітал; конкурентна карта ринку; науково-освітній простір; міжнародна конкурентоспроможність.

**COMPETITIVE WORLD MAP OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL SPACE:
INTELLECTUAL RESOURCE DIMENSION**

Abstract

The author in order to determine the disposition of modern national scientific and educational systems has conducted the testing of methods of constructing competitive maps of global scientific and educational space based on a sample of intellectual property protection. The tools of correlation analysis of density of quality protection indicators of intellectual property and GDP per capita are used. Paper provides the reasons for choice of indicators, that are used to compile the Global Competitiveness Index, as a base for mapping the market, including identification of those that characterize the global scientific and educational space. Analysis of correlation of these parameters with GDP per capita has found out that over the past decade there has been the closest connection with the quality of protection of intellectual property, which causes high competitive status of the most developed countries.

It has been confirmed the hypothesis of the need to consider the size of GDP per capita in the construction of competitive global market maps on the basis of quality indicators on a sample of quality indicators of intellectual property protection. The analysis of scientific and educational space maps has revealed that a number of systems of intellectual property protection is adequately implemented and functioning. About 22 countries can be attributed to those who are aware of and use intellectual property as capital.

It has been proposed the recommendation that can be applied in Ukraine, namely: conduction of systematic work to implement the national interests in a global scientific and educational space must necessarily include all aspects of intellectual property rights, transformation of its treatment as capital and resource of socio-economic development. Taking into account that the period under review has encompassed almost a decade, we can also conclude that the economy is characterized by a significant lag processes when it comes to the functioning of the protection of intellectual property, but there are good examples of its fast improvements and their international recognition.

Keywords: *intellectual property; intellectual capital; competitive market map; scientific and educational space; international competitiveness.*

JEL classification: A23, I2, F63, L8

Вступ

Дослідження доводять, що власники землі, акцій чи навіть об'єктів інтелектуальної власності не мають схильності до інвестицій у вдосконалення та збереження своєї власності у випадку, якщо їх права не захищені [1]. Коли йдеться про об'єкти інтелектуальної власності, можемо говорити, що передусім йдеться про економіку знань, де останні розглядаються ключовим ресурсом розвитку, який часом замінює капітал у його інших формах. Об'єкти промислової власності (передусім патенти) є результатами значних зусиль діяльності науковців та винахідників, тому вважається, що їх захист не лише пов'язує університетський сектор вищої освіти з економікою, але й зі сферою інноваційної діяльності, які разом формують передумови реалізації конкурентних переваг підприємств та національних економік. Вивчення можливостей побудови конкурентних карт світового ринку на прикладі окремих вимірів науково-освітнього простору становить важливе теоретичне та прикладне завдання, адже саме результати науково-освітньої діяльності є чинником соціально-економічного розвитку в глобальній економіці знань. Рух економіки України до економіки знань наштовхується на певні перешкоди, виявленню яких може слугувати побудова та аналіз карт світового науково-освітнього простору, вивчення досвіду їх лідерів. Актуальності досліджуваному питанню додають задекларовані у Стратегії сталого розвитку України реформи державної політики у сфері освіти, науки та досліджень, захисту інтелектуальної власності [2].

На жаль, досі у вітчизняній та доступній іноземній фаховій літературі аналіз світового науково-освітнього простору на основі побудови конкурентних карт ринку не зустрічався. Досить наближеним до нього є регулярна публікація ОЕСР зведених збірок, що характеризують світовий освітній простір за різними ознаками та вимірами [3]. Крім того, у світі досить поширеним є складання рейтингів університетів та освітніх систем, що також можуть характеризувати науково-освітній простір, але не з точок зору їх динаміки та розміру. Прикладами таких рейтингів є світовий рейтинг університетів

компаній QS та Times Higher Education, а також рейтинг освітніх систем, що складається австралійським Університетом Мельбурну [4-6]. Останній навіть пропонує візуалізацію свого рейтингу на карті світу та відповідний інструментарій, що, на жаль, досі зустрічається з технічними обмеженнями та можливостями авторів. Одним з нещодавніх досліджень стало вивчення світового досвіду та перспектив розвитку в Україні дослідницьких університетів, які можна назвати серцем науково-освітнього простору [7].

Мета та завдання статті

Метою статті є визначення сучасної диспозиції національних науково-освітніх систем на основі опрацювання методики побудови конкурентних карт світового науково-освітнього простору на прикладі захисту прав інтелектуальної власності. Для цього було визначено низку завдань, а саме: обґрунтування вибору бази отримання даних та проведення розрахунків, опрацювання теоретико-методологічних засад побудови конкурентних карт ринку на прикладі систем захисту прав інтелектуальної власності, проведення аналізу отриманих результатів та перевірка гіпотези про необхідність урахування розмірів доходів населення при побудові карт ринку на основі якісних показників.

Отримані результати можуть бути використані для обґрунтування змін у вітчизняному законодавстві та при розвитку міжнародних економічних відносин з представниками країн, про які йдеться у роботі, а також визначення ефективності внутрішніх політик з точки зору світового співтовариства та у зіставленні з іншими країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження

У світі досить багато наукових та аналітичних центрів займаються питаннями дослідження міжнародної конкурентоспроможності на мікро- та макрорівнях. Значні зусилля для збору даних з країн світу та гармонізації методик їх отримання докладають міжнародні організації та інституції, наприклад, Інститут статистики ЮНЕСКО, Евростат, Світовий банк, Світова організація інтелектуальної власності тощо. Враховуючи те, що в різних сферах склалася різна ситуація зі збором даних, а головне – їх доступність дослідникам із країн з перехідною економікою, в якості інформаційної бази дослідження було обрано матеріали Всесвітнього економічного форуму (далі – ВЕФ), який довгий час розробляв та вдосконалював методологію обрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності та публікує його у щорічних звітах [8].

Структура Індексу глобальної конкурентоспроможності (далі – ІГК) вже досить детально аналізувалася у вітчизняних та іноземних роботах [9; 10]. Пропонуємо звернути увагу на коло показників, які можуть бути зарахованими до тих, які характеризують науково-освітній простір країн та світової економіки загалом (табл. 1.).

Серед усіх показників, які використовуються для обрахунків ІГК за їх сутністю, нами було виокремлено ті, що можуть бути використані для характеристики науково-освітніх систем країн та, відповідно, для їх порівняння між собою, визначення розмірів кореляційного зв'язку з розміром доходів на душу населення, а також складання конкурентних карт світового ринку. Їх щорічна переоцінка створює можливості визначення динаміки їх розвитку.

Інструментарій виявлення існування та щільності кореляційного зв'язку між окремими показниками економічних систем досить широко використовується в економічних дослідженнях та добре зарекомендував себе [11; 12]. Водночас важливого значення слід надавати не лише інтерпретації отриманих результатів, але і підбору показників для проведення такого аналізу. Крім достатньої вибірки, у нашому прикладі країн та періодів, показники мають бути нормалізовані у зіставні діапазони, що підвищуватиме достовірність отриманих результатів. Методика отримання показників для різних країн та у різні періоди в ідеалі має бути однаковою. На практиці цим може характеризуватися незначна кількість джерел, що стало одним з аргументів вибору ІГК ВЕФ у якості бази проведення дослідження.

Теоретичне окреслення можливостей та особливостей складання конкурентних карт ринків достатньо добре описано у вітчизняній та іноземній науковій періодиці та підручниках [15-18]. Методологія складання конкурентних карт ринків вже знайшла досить широке застосування у практиці аналізу стану та динаміки розвитку окремих ринків, наприклад, на фондовому ринку [19]. Активно використовується методологія складання конкурентної карти внутрішніх регіональних та галузевих ринків, зокрема для регіонального ринку плодоовочевої продукції та сільськогосподарських ринків загалом [20; 21]. Аналіз конкурентних карт ринків на прикладі науково-освітніх послуг має свою специфіку, адже у світі практично відсутні достовірні джерела, які можуть давати об'єктивну характеристику таким якісним показникам, як доступність технологій, глибина підготовки працівників, природа конкурентних переваг, якість науково-дослідних інституцій тощо. Адже для складання більшості міжнародних рейтингів університетів та освітніх систем використовуються саме варіанти інтерпретації кількісних показників, що за своєю сутністю є якісними показниками. Хоча якісні показники додають значного суб'єктивного фактору в результати аналізу, при складанні методики

визначення ІГК вдалося значною мірою подолати такі недоліки. Наприклад, у звіті за 2014-15 роки для визначення якісних характеристик було використано думки 13 264 керівників компаній з 144 країн, які представляють 98,7 % світового ВВП [8, с. 86]. Тому оцінка якості як характеристика об'єкта ринкових відносин може розглядатися в якості бази для визначення позицій суб'єктів ринкових відносин, наприклад, оцінка якості захисту прав інтелектуальної власності в різних країнах може давати основу для побудови конкурентної карти глобального ринку науково-освітніх послуг.

Таблиця 1. Ієрархія науково-освітніх показників, що формують ІГК, за розміром кореляційного зв'язку з розміром доходів на душу населення*

№	Показник	2013-2014 pp.	2012-2013 pp.	2011-2012 pp.	2010-2011 pp.	2009-2010 pp.	2008-2009 pp.	2007-2008 pp.	2006-2007 pp.
1.	Інновації та фактори ускладнення	0,736	0,694	0,703	0,681	0,643	0,624	0,627	0,598
2.	Захист прав інтелектуальної власності (місце серед показників)	0,731 (2)	0,701 (1)	0,710 (1)	0,702 (1)	0,706 (1)	0,701 (1)	0,689 (2)	0,662 (3)
3.	Доступність останніх технологій	0,702	0,678	0,678	0,682	0,693	0,672	0,678	0,662
4.	Глибина маркетингу	0,700	0,671	0,690	0,697	0,649	0,574	0,596	0,586
5.	Університетсько-промислове співробітництво у НДДКР	0,690	0,642	0,650	0,622	0,595	0,590	0,564	0,508
6.	Якість науково-дослідних інституцій	0,686	0,633	0,638	0,601	0,566	0,539	0,527	0,486
7.	Природа конкурентних переваг	0,685	0,609	0,635	0,591	0,555	0,600	0,616	0,586
8.	Доступність дослідницьких послуг та послуг з профпідготовки	0,678	0,609	0,587	0,579	0,571	0,554	0,560	0,529
9.	Здатність до інновацій	0,664	0,608	0,644	0,572	0,503	0,507	0,501	0,486
10.	Витрати підприємств на НДДКР	0,660	0,610	0,601	0,558	0,535	0,551	0,557	0,507
11.	Глибина підготовки працівників	0,653	0,621	0,613	0,611	0,626	0,599	0,617	0,599
12.	Якість початкової освіти	0,642	0,600	0,622	0,630	0,637	0,599	0,607	-
13.	Охоплення середньою освітою	0,625	0,612	0,571	0,591	0,610	0,597	0,563	0,534
14.	Сподівання на професійний менеджмент	0,621	0,600	0,602	0,583	0,554	0,488	0,502	0,503
15.	Спроможність країни утримувати таланти	0,621	-	-	-	-	-	-	-
16.	Спроможність країни приваблювати таланти	0,587	-	-	-	-	-	-	-
17.	Якість управлінських шкіл	0,585	0,542	0,556	0,570	0,543	0,480	0,512	0,475
18.	Якість математичної та наукової освіти	0,554	0,520	0,530	0,552	0,546	0,499	0,509	0,500
19.	Патенти, захищені конвенцією щодо патентного співробітництва	0,554	0,502	-	-	-	-	-	-
20.	Доступність науковців та інженерів	0,552	0,512	0,518	0,553	0,523	0,431	0,456	0,413
21.	Набір на навчання для отримання вищої освіти	0,498	0,438	0,428	0,414	0,424	0,434	0,456	0,424
22.	ППІ та трансфер технологій	0,460	0,455	0,460	0,435	0,423	0,441	0,375	0,263
23.	Набір на навчання для отримання початкової освіти	0,386	0,390	0,331	0,324	0,355	0,344	0,292	0,297

*Складено автором на основі даних [13; 14].

Вибір ІГК в якості бази для аналізу карти світового ринку науково-освітніх послуг також обумовлений тим, що ВЕФ є єдиним, що надає у вільному доступі готові до опрацювання дані за тривалий період часу і дані при цьому отримуються за методикою, яка з часом практично не змінюється. При його складанні фахівці опрацювали інформаційні можливості основних міжнародних організацій, що можуть надавати ці дані. Основними джерелами стали Світовий економічний форум та Світовий банк, хоча кожен показник має власну специфіку походження.

Серед основних стовпців, на яких базується обрахунок ІГК, на першому місці за розміром кореляційного зв'язку з розміром доходів на душу населення знаходиться технологічна готовність, а інші стовпчики, що пов'язані з науково-освітнім простором, також демонструють щільний кореляційний зв'язок (табл. 2.). При цьому за період з 2006 року щільність кореляційного зв'язку технологічної готовності країни з розміром ВВП на душу населення зросла на 13,7 %, вищої освіти та підготовки – на 17,3 %, інновацій – на 31,2 %, охорони здоров'я та базової освіти – 17,9 %, що становило найбільше зростання (крім випадку з розміром ринку, де зв'язок хоча і зріс, але не був таким сильним). Захист прав інтелектуальної власності певним чином знаходить свій прояв у всіх блоках показників ІГК. Тож за

характером цей показник можна назвати таким, що має горизонтальний характер (за аналогією з горизонтальними політиками ЄС). Зазначимо, що вибір періоду з 2006 по 2014 роки обумовлений інерційністю, досить повільною швидкістю змін, що відбуваються у науково-освітньому просторі, та єдиною методикою складання.

Для побудови конкурентної карти використовуються середні значення показників, що надаються як самими джерелами, так і перевірялися при розрахунках. Середні значення грають визначальну роль, адже саме відхилення від них є чинником зарахування країн до тієї чи іншої групи на конкурентній карті ринку. Для визначення місця країни використано підхід порівняння показників країн із середнім значенням у світі (формула 1). Для визначення місця країн на конкурентній карті далі використовуємо описані у згадуваних працях формули.

$$S_i = P_i / P_{avg} \quad (1)$$

де S_i – ринкова частка досліджуваної країни на релевантному ринку;

P_{avg} – середнє значення приведенного¹ якісного показника по всій вибірці країн;

P_i – значення приведенного якісного показника країни – i .

Таблиця 2. Ієрархія основних блоків показників, що формують ІГК, за розміром кореляційного зв'язку з розміром доходів на душу населення*

№	Стовпчик (блоки показників) ІГК	коефіцієнти кореляції за роками							
		2013-2014	2012-2013	2011-2012	2010-2011	2009-2010	2008-2009	2007-2008	2006-2007
	Індекс глобальної конкурентоспроможності	0,782	0,774	0,764	0,759	0,752	0,723	0,701	0,675
1	9-й технологічна готовність	0,788	0,754	0,748	0,742	0,754	0,722	0,711	0,693
2	2-й інфраструктура	0,757	0,743	0,740	0,743	0,707	0,701	0,702	0,695
3	1-й інституції	0,735	0,709	0,697	0,695	0,712	0,700	0,703	0,688
4	5-й вища освіта та підготовка	0,728	0,687	0,671	0,680	0,686	0,655	0,655	0,621
5	11-й задоволення бізнесом	0,728	0,690	0,705	0,684	0,648	0,634	0,651	0,627
6	12-1 інновації	0,721	0,675	0,675	0,649	0,612	0,591	0,584	0,550
7	6-й ефективність товарних ринків	0,681	0,659	0,679	0,698	0,668	0,638	0,656	0,652
8	4-й охорона здоров'я та базова освіта	0,615	0,617	0,612	0,598	0,622	0,615	0,600	0,521
9	8-й розвиток фінансових ринків	0,567	0,553	0,577	0,553	0,554	0,627	0,645	0,663
10	7-й ефективність ринку праці	0,537	0,477	0,502	0,491	0,513	0,498	0,493	0,517
11	3-й макроекономічне середовище	0,494	0,560	0,590	0,586	0,547	0,572	0,530	0,593
12	10-й розмір ринку	0,362	0,363	0,356	0,360	0,333	0,339	0,276	0,223

*Складено автором на основі даних [13; 14].

До обмежень результатів нашого аналізу слід віднести те, що випали з дослідження країни, які загалом мають незначну частку у світовому господарстві, через брак відомостей щодо них у базах даних міжнародних організацій. До них переважно потрапили островні країни, економіка яких заслугове окремого напрямку досліджень (наприклад, острови Маршала, Мікронезії, Антигуа, Соломонові, Карибські, Кайманові, Папуа Нова Гвінея, Мальдіви, Куба тощо), новоутворені невеликі країни (Косово, Еритрея, Південний Судан). На жаль, до складу цих країн не потрапили також ті, дані щодо яких могли б збагатити наші результати, зокрема - це Білорусь, Афганістан, Ірак, Туркменістан, Узбекистан, Судан, Корейська НДР. Для низки країн, що не з перших років брали участь у складанні ІГК, дані за перший період були замінені на найближчий період участі у рейтингу, зокрема до них увійшли такі, як Іран, Бірма, Ангола, Бутан, Ліберія, Кот д'Івуар, Ємен, Молдова, Гана тощо.

З 2008 року ІГК будується таким чином, що найбільші показники кореляції з ВВП на душу населення демонструє сам індекс, а окремі його компоненти його не випереджають, і таким чином у сукупності демонструють синергетичний ефект окремих чинників на результат функціонування економічних систем. Крім того, показник ВВП на душу населення є таким, що має сильний та позитивний зв'язок з

¹ Показники ІГК проходять цілу низку процедур обробки, приведення до стану, коли їх можна використовувати для отримання достовірних результатів. Див. [22].

результатами ІГК та часто використовується науковцями для аналізу національних рівнів продуктивності [8, с. 46].

Нами було прийнято рішення про перевірку показників ІГК на існування кореляційного зв'язку з розміром доходів на душу населення як основним підсумовуючим всі види економічної діяльності показником. Однією з переваг цього показника є його певна незалежність від розміру економіки та інших її характеристик.

Аналіз конкурентної карти світового науково-освітнього ринку. Складемо конкурентну карту світового науково-освітнього ринку за показником якості захисту прав інтелектуальної власності, який за всі роки складання ІГК завжди перебував у трійці показників, які за розміром кореляційного зв'язку з доходів на душу населення демонстрували найвищі коефіцієнти, а у звітах за 2013- 2007 роки займав перше місце. Експерти ВЕФ оцінювали захист прав інтелектуальної власності за шкалою від 1 до 7, де остання є максимально можливою оцінкою, що дає нам можливість використати ці дані для складання карти світового освітнього ринку за показником якості захисту прав інтелектуальної власності (табл. 3).

Як бачимо, до країн-лідерів слід зарахувати Фінляндію та Сінгапур, які при цьому погіршили свої позиції за період, що аналізується (2006-2014 рр.). Значна група країн має сильні конкурентні позиції, але до тих, хто продовжує покращувати якість захисту прав інтелектуальної власності, належать Китай та його провінції Тайвань і Гонконг, а також деякі невеликі країни. Країни великої сімки (крім Японії) – Великобританія, Канада, Франція, Німеччина та США – погіршили свої позиції, а Італія навіть опинилася в групі країн зі слабкою конкурентною позицією разом з Україною, Індією та Румунією. Зазначимо, що країни ЄС можна побачити як серед груп країн з сильною конкурентною позицією, так і з слабкою, що засвідчує значну диференціацію рівнів їх розвитку загалом та щодо захисту ПІВ зокрема, а також потребу в їх подальшій інтеграції. Отже, можна стверджувати, що близько 67 країн, які входять до груп лідерів та країн з сильною конкурентною позицією, мають досить якісні системи захисту ПІВ.

Аналізуючи позицію України на цій карті, приходимо висновку про високу ступінь суб'єктивності отриманого показника. Однак таке бачення України світом має спонукати до дій щодо зміни цього ставлення.

Аналіз лише якості систем захисту прав інтелектуальної власності, на жаль, не дає нам уявлення про дійсний розподіл сил на світовому ринку науково-освітніх послуг у глобальній економіці. Тому було реалізовано підхід, що враховує економічні результати діяльності національних господарств на добробут їх громадян шляхом зваження якісних показників на розмір ВВП на душу населення (формула 2.). Для підвищення достовірності результатів було використано показник ВВП на душу населення за паритетом купівельного стандарту.

$$Siw = Si * (Pi/P_{avg}) \quad (2),$$

де P_i - ВВП на душу населення за паритетом купівельного стандарту країни i .

P_{avg} – середньосвітове значення ВВП на душу населення за паритетом купівельного стандарту.

Результати врахування ВВП на душу населення дали зовсім іншу картину карти глобального ринку за рівнем захисту прав інтелектуальної власності, яка більш адекватно характеризує сучасний стан справ щодо захисту прав інтелектуальної власності та його взаємного впливу на добробут громадян країн світу (табл. 4.). Так до лідерів монополю відносяться США, які, втім, за період, що аналізується, погіршили свої позиції. Китай та Індія активно та цілеспрямовано покращують свої сильні конкурентні позиції, а їх намагаються наздоганяти Корея, Бразилія, Росія, Туреччина та інші. Всі країни великої сімки погіршили своє становище, але все ще займають сильні конкурентні позиції. Зваження показників виявило, що багато країн ЄС погіршили свої позиції настільки, що їх слід відносити до аутсайдерів – Угорщина, Хорватія, Словенія, Естонія, Кіпр, Латвія. Практично всі країни G-20 увійшли до лідерів чи країн з сильними ринковими позиціями, крім Індонезії, Південної Африки та Аргентини.

Однак Україна залишилася у групі аутсайдерів, хоча дещо покращила свої ринкові позиції. Вже багато років науковці пишуть, що таке місце нашої країни відповідає реальному стану справ та відображає структурні асиметрії та диспропорції в політиках, що проводяться урядами країни [10].

Опрацювання методики складання конкурентних карт на основі комбінування якісних показників з макроекономічними, основним з яких можна називати ВВП (ВНД) на душу населення, відкриває можливості до апробації розрахунків інших показників. Зокрема йдеться про показники інтенсивності конкуренції Герфіндала–Гіршмана, Розенблюта, чотиричастковий показник концентрації, індекси концентрації, коефіцієнти варіації, показники ентропії тощо. Наші попередні розрахунки показують, що у глобальному науково-освітньому просторі відбувається досить *інтенсивна конкуренція*, незважаючи на значне домінування США, Японії, Китаю та Німеччини, які разом займають близько його половини. Тому розвиток людства має враховувати цю конкуренцію, при цьому стимулювати країни до співробітництва, взаємовигідного обміну здобутками.

Таблиця 3. Карта глобального ринку науково-освітніх послуг за якістю захисту прав інтелектуальної власності*

розмір ринкової частки				
	лідер	сильна конкурентна позиція	слабка конкурентна позиція	аутсайдер
Швидке покращення конкурентної позиції		Нова Зеландія, Катар, Люксембург, Пуерто-Рико, Гонконг (Китай), Південна Африка, Об'єднані Арабські Емірати, Тайвань (Китай), Оман, Саудівська Аравія, Мальта, Панама, Йорданія, Бруней-Даруссалам, Намібія, Гамбія, Ботсвана, Латвія, Свазіленд, Китай, Македонія, Індонезія, Гана, Замбія, Кувейт	Азербайджан, Польща, Казахстан, Туреччина, Вірменія, Чорногорія, Філіппіни, Еквадор, Бразилія, Нікарагуа, Ефіопія, Кенія, Сьєрра-Леоне, Малаві, Тринідад і Тобаго, Лесото, Болівія, Камбоджа, Болгарія, Капе Верде, Російська Федерація, Албанія, Сербія, Непал, Суринам, Уганда, Перу, Кот-д'Івуар, Тімор-Лесте, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Ємен, Бурунді	Чад, Гаїті
	покращення конкурентної позиції	Японія, Естонія, Руанда, Барбадос, Уругвай, Сейшели, Коста-Рика, Шрі-Ланка	Литва, Мексика, Ямайка, Танзанія, Сенегал, Зімбабве, В'єтнам, Іран, Мозамбік, Монголія, Ангола, Парагвай	Гвінея
	погіршення конкурентної позиції	Фінляндія, Сінгапур	Великобританія, Канада, Норвегія, Ірландія, Бахрейн, Кіпр, Бутан, Чеська Республіка, Лаос	Словацька Республіка, Беліз, Грузія, Молдова, М'янма
швидке погіршення конкурентної позиції		Швейцарія, Нідерланди, Франція, Німеччина, Швеція, Австрія, Австралія, Бельгія, США, Данія, Ісландія, Малайзія, Ізраїль, Португалія, Словенія, Корея, Маврикій, Іспанія, Угорщина, Чилі	Італія, Ліберія, Греція, Індія, Хорватія, Буркіна-Фасо, Марокко, Єгипет, Колумбія, Туніс, Камерун, Бенін, Тайланд, Гондурас, Домініканська Республіка, Мадагаскар, Пакистан, Румунія, Гватемала, Ель-Сальвадор, Нігерія, Малі, Габон, Мавританія, Україна, Ліван, Аргентина, Киргизька Республіка	Алжир, Лівія, Венесуела
	темп зростання ринкової частки			

*складено автором на основі даних [13].

Таблиця 4. Карта глобального ринку науково-освітніх послуг за рівнем захисту прав інтелектуальної власності, зваженого за розміром ВВП на душу населення за ПКС*

		Розмір ринкової частки			
		лідер	сильна конкурентна позиція	слабка конкурентна позиція	аутсайдер
Темп зростання ринкової частки	швидке покращення конкурентної позиції	-	Китай, Індія	Індонезія	Перу, В'єтнам, Шрі-Ланка, Ангола, Панама, Азербайджан, Ефіопія, Гана, Танзанія, Замбія, Уганда, Мозамбік, Грузія, Руанда, Лаос, Монголія, Бутан
	покращення конкурентної позиції	-	Австралія, Корея, Тайвань (Китай), Бразилія, Російська Федерація, Швейцарія, Саудівська Аравія, Туреччина	Південна Африка, Польща, Гонконг (Китай), Об'єднані Арабські Емірати, Сінгапур, Малайзія, Ізраїль, Аргентина, Таїланд, Колумбія, Чилі, Іран	Філіппіни, Нігерія, Пакистан, Румунія, Єгипет, Алжир, Казахстан, Венесуела, Марокко, Словацька Республіка, Люксембург, Україна, Бангладеш, Домініканська Республіка, Туніс, Литва, Коста-Ріка, Гватемала, Уругвай, Бахрейн, Болгарія, Кенія, Йорданія, Камерун, Ліван, Кот д'Івуар, Ель-Сальвадор, Тринідад і Тобаго, Ботсвана, Болівія, Намібі, Гондурас, Сенегал, Маврикій, Непал, Парагвай, Албанія, Габон, Македонія, Камбоджа, Буркіна-Фасо, Чад, Вірменія, Малі, Мадагаскар, Малаві, Молдова, Чорногорія, Гаїті, Киргизстан, Сієра Леоне, Гвінея, Лесото, Суринам, Мавританія, Сейшели, Кабо Верде, Бурунді, Гайана, Гамбія
	погіршення конкурентної позиції	США	Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Канада, Італія, Іспанія, Нідерланди, Мексика, Швеція, Бельгія	Австрія, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ірландія, Португалія, Нова Зеландія, Греція, Чеська Республіка	Пуерто-Рико, Угорщина, Хорватія, Словенія, Ісландія, Естонія, Кіпр, Латвія, Лівія, Ємен, Мальта, Нікарагуа, Зімбабве, Свазіленд
	швидке погіршення конкурентної позиції	-	-	-	-

Висновки та перспективи подальших досліджень

Можна стверджувати, що для багатьох країн системи захисту прав інтелектуальної власності реалізовані та функціонують адекватно їх місцю у світовому господарстві. Наприклад у Росії, що орієнтована на експорт енергоносіїв, чи в Китаї та Індії, які намагаються реалізовувати кількісний потенціал робочої сили. Місця Росії, Індії, Бразилії, Туреччини на картах кардинально різняться у кращий бік, що може знаходити й інші пояснення, крім адекватності економічним інтересам та стратегії розвитку країн, але їх слід ще знайти.

Країни-аутсайдери (92 країни світу) можна віднести до тих, що виступають у світовій економіці постачальниками ресурсів, передусім інтелектуальних. Можна стверджувати, що зі зростанням статусу країни від тих, що мають слабку конкурентну позицію, до сильних та лідерських позицій, відбувається зміна ставлення на об'єкти інтелектуальної власності та інші компоненти національного інтелектуального капіталу з використанням їх як ресурсу на ставлення як до капіталу. 67 країн, які входять до груп лідерів та країн з сильною конкурентною позицією, мають досить якісні системи захисту ПІВ. Як мінімум чи лише 22 країни можна віднести до тих, які розуміють та використовують об'єкти інтелектуальної власності як капітал, у тому числі шляхом залучення їх з-за кордону.

Функціонування систем захисту ПІВ має бути адекватним моделі національної економіки та відповідати стратегічним цілям її розвитку. Лише якісної системи захисту ПІВ не достатньо для лідерства чи сильних позицій на світових ринках, що доводить приклад Фінляндії та Сінгапуру. Вона повинна відповідати як наявним ресурсам та капіталам країни, так і національним економічним інтересам. Тому ключовою рекомендацією, яку можна запропонувати Україні, є проведення системної роботи щодо реалізації національних економічних інтересів на глобальному ринку науково-освітніх послуг із залученням до них усіх аспектів забезпечення ПІВ, трансформації ставлення до них як до капіталу та справжнього ресурсу соціально-економічного розвитку.

Ще одним результатом дослідження є те, що у світі практично відсутні країни, які можна охарактеризувати як такі, де відбувалося швидке погіршення конкурентної позиції. Враховуючи те, що період, який аналізувався, охопив майже десятиліття, то можна також зробити висновок, що економіка характеризується досить значною інерційністю процесів у випадках, коли йдеться про функціонування систем захисту прав інтелектуальної власності, але існують вдалі приклади можливостей їх вдосконалення та міжнародного визнання.

Краще аргументувати отримані висновки, спростувати чи підтвердити їх можуть подальші дослідження у цьому напрямку. Зокрема аналіз конкурентних карт світового ринку з використанням інших показників, що використовуються для складання ІГК. Ймовірно, що використання інших показників може дати дещо іншу картину карти глобального ринку науково-освітніх послуг. Одним із найбільш важливих подальших досліджень має стати більш чітка ідентифікація змісту понять «глобальний науково-освітній простір» та «ринки науково-освітніх товарів і послуг». Пріоритетні напрямки подальших досліджень мають бути визначені на основі ідентифікованих національних економічних інтересів.

Список літератури

1. De Soto H. *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else* / De Soto H. – New York: Basic Books, 2000. – 288 p.
2. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020", схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015// Офіційний вісник України, 23.01.2015. – № 4. – С. 8.
3. *Education at a Glance 2014 OECD Indicators* / OECD. – OECD Publishing. – 568p. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2014-en>.
4. *QS World University Rankings: Methodology*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/university-rankings-articles/world-university-rankings/qs-world-university-rankings-methodology>.
5. *World University Rankings 2014-2015 methodology*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2014-15/world-ranking/methodology>.
6. *U21 Ranking of National Higher Education Systems*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems>.
7. *Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія* / [А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький та ін.] ; за заг. ред. д.е.н., проф. А. Ф. Павленка та д.е.н., проф. Л. Л. Антонюк. — К. : KHEU, 2014. — 550, [2] с.
8. *The Global Competitiveness Report 2013–2014. Full Data Edition*. / Klaus Schwab, Xavier Sala-i-Martin, World Economic Forum. - World Economic Forum. Switzerland. – 553 p. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

9. Юринець, З. В. Аналіз методик і результатів оцінки конкурентоспроможності національних економік у напрямі впровадження інновацій / З. Юринець // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С.57-63.
10. Лошенко, В. Є. Конкурентоспроможність економіки України у міжнародних рейтингах [Електронний ресурс] / В. Є. Лошенко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Випуск 494. Економіка. – С. 14-22. Режим доступу: http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/746/1/nv_494_losheniuk.pdf.
11. Мочерний, С. В. Методологія економічного дослідження / С. В. Мочерний – Л.: Світ, 2001. – 415 с.
12. Економіко-математичне моделювання: навч. посібник/ За заг. ред. В. В. Вітлінського. – К.: КНЕУ, 2008. – 536 с.
13. Global Competitiveness Reports. Dataset 2006-07 to 2014-15. / World Economic Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2014-15/GCI_Dataset_2006-07-2014-15.xlsx.
14. The World Bank Group. 2015. GDP per capita, PPP (current international \$) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>.
15. Дяченко, Т. А. Теоретико-методичні засади оцінки конкурентного середовища та конкурентної позиції підприємства на ринку / Т. А. Дяченко// Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 203-208.
16. Буднік, М. М. Формування та розвиток конкурентних переваг підприємства в сучасних умовах роботи на ринку [Електронний ресурс] / М. М. Буднік, Є. С. Криворучко // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2013. – № 2. – С. 74-78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pirpr_2013_2_17.pdf.
17. Ковтун, Н. Використання статистичної інформації для побудови конкурентної карти ринку [Електронний ресурс] / Н. Ковтун, О. Хвостенко // Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Економіка. – 2011. – № 124-125. – С. 21-25. – Режим доступу: papers.univ.kiev.ua/ekonomika/10852.pdf.
18. Малярець, Л. М. Економіко-математичні аспекти діагностики конкуренто-спроможності підприємства / Л. М. Малярець, Л. О. Норік. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. – 214 с.
19. Кобушко, І. М. Визначення рівня конкуренції на фондовому ринку як провідному сегменті інвестиційного ринку / І. М. Кобушко // Економіка України, 2012. - №9. - С.33-46.
20. Маркова, О. В. Формування конкурентної карти регіонального ринку плодоовочевої продукції [Електронний ресурс] / О. В. Маркова // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – 2011. – Вип. 112. — Харків: ХНТУСГ. – Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_112/68.pdf.
21. Мартинчик, О. А. Оцінка конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств Житомирської області / О. А. Мартинчик // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2014. – № 7. – С. 149-153.
22. The Global Competitiveness Report 2014–2015 (2014). Full Data Edition. / Klaus Schwab, Xavier Sala-i-Martin, World Economic Forum. - World Economic Forum. Switzerland. – 549 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.

References

1. De Soto, H. (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else* / De Soto H. New York: Basic Books.
2. *Stratehiya staloho rozvytku "Ukrayina - 2020" (2015)*, skhvalena Ukazom Prezidenta Ukrayiny vid 12 sichnya 2015 roku № 5/2015. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, 23.01.2015, 4, 8.
3. *Education at a Glance 2014 OECD Indicators (2014)*. / OECD. – OECD Publishing. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2014-en>.
4. *QS World University Rankings: Methodology. (2014)*. Retrieved from: <http://www.topuniversities.com/university-rankings-articles/world-university-rankings/qs-world-university-rankings-methodology>.
5. *World University Rankings 2014-2015 methodology. (2014)*. Retrieved from: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2014-15/world-ranking/methodology>.
6. *U21 Ranking of National Higher Education Systems (2014)*. Retrieved from: <http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems>.
7. Pavlenko, A. F., Antonyuk, L. L., Vasylykova, N. V., Il'nyts'kyi, D. O. (2014). *Doslidnyts'ki universytety: svitovyy dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukrayini*. Kyiv : KNEU.
8. Schwab, Klaus & Sala-i-Martin, Xavier. *The Global Competitiveness Report 2013–2014 (2013)*. Full Data Edition. World Economic Forum. Switzerland. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

-
9. Yurynets', Z. V. (2014). Analiz metodyk i rezul'tativ otsinky konkurentospromozhnosti natsional'nykh ekonomik u napryami vprovadzhennya innovatsiy. *Stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, 34, 57-63.
 10. Loshenyuk, V. Ye. (2009.) Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy u mizhnarodnykh reytynhakh. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu*, 494, 14-22. Retrieved from: http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/746/1/nv_494_losheniuk.pdf.
 11. Mochernyy, S. V. (2001) *Metodolohiya ekonomichnoho doslidzhennya*. Lviv: Svit.
 12. Vitlins'kyi, V. V. (2008). *Ekonomiko-matematychne modelyuvannya*. Kyiv: KNEU.
 13. *Global Competitiveness Reports. Dataset 2006-07 to 2014-15.* / World Economic Forum. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/GCR2014-15/GCI_Dataset_2006-07-2014-15.xlsx.
 14. The World Bank Group. (2015). GDP per capita, PPP (current international \$). Retrieved from: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>.
 15. Dyachenko, T. A. (2012). Teoretyko-metodychni zasady otsinky konkurentnoho seredovyscha ta konkurentnoyi pozytsiyi pidpryyemstva na rynku. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, 4, 203-208.
 16. Budnik, M. M. & Kryvoruchko, Ye. S. (2013). Formuvannya ta rozvytok konkurentnykh perevah pidpryyemstva v suchasnykh umovakh roboty na rynku. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva*, 2, 74-78. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/piprp_2013_2_17.pdf.
 17. Kovtun, N. & Khvostenko, O. (2011). Vykorystannya statystychnoyi informatsiyi dlya pobudovy konkurentnoyi karty rynku. *Visnyk natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 124-125, 21-25. Retrieved from: papers.univ.kiev.ua/ekonomika/10852.pdf.
 18. Malyarets', L. M., Norik, L. O. (2009). *Ekonomiko-matematychni aspekty diahnozy konkurentospromozhnosti pidpryyemstva*. Kharkiv: Vyd. KhNEU.
 19. Kobushko, I. M. (2012). Vyznachennya rivnya konkurentsiyi na fondovomu rynku yak providnomu sehmenti investytsiynoho rynku. *Ekonomika Ukrainy*, 9, 33-46.
 20. Markova, O. V. (2011). Formuvannya konkurentnoyi karty rehional'noho rynku plodoovochevoyi produktsiyi. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva: Ekonomichni nauky*, 112. — Kharkiv: KhNTUS-H. Retrieved from: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_112/68.pdf.
 21. Martynchyk, O. A. (2014). Otsinka konkurentnoho seredovyscha sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv Zhytomyrs'koyi oblasti. *BIZNESINFORM*, 7, 149-153.
 22. Schwab, Klaus & Sala-i-Martin, Xavier. (2014). *The Global Competitiveness Report 2014-2015. Full Data Edition*. World Economic Forum. - World Economic Forum. Switzerland. – 549 p. Retrieved from : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2015 р.

Олександр Юрійович КАРДАКОВ

здобувач,
кафедра міжнародного обліку і аудиту,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: kirikma@ukr.net

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Кардаков, О. Ю. Кластеризація як особливість сучасного етапу інтелектуалізації економіки [Текст] / Олександр Юрійович Кардаков // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 64-68. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Сучасний етап розвитку економіки позначений прискореними темпами науково-технічного прогресу та інтелектуалізацією всіх сфер економіки. Інтенсивне дослідження та розробка нових технологій, їх вихід на міжнародні ринки та міжнародна інтеграція у науково-виробничій сфері стали ключовим фактором економічного зростання для провідних високорозвинених країн. Інтелектуалізація економіки як об'єктивна закономірність господарської діяльності виступає значним фактором забезпечення життєдіяльності суспільства.

Мета статті – дослідження інтелектуалізації господарської діяльності як сучасної тенденції розвитку економіки. Визначення взаємозв'язку інтелектуалізації та кластеризації сучасної економіки.

Результати. Інноваційні кластери відіграють особливу роль в інтелектуалізації економіки, оскільки на їх основі формується організована та стабільна система створення, розповсюдження та впровадження нових знань та технологій. У контексті інтелектуалізації економіки інноваційні кластери та їх діяльність вигідні як приватному сектору, так і державі. До списку таких переваг можна зарахувати: зростання рівня знань у кластері та розширення можливостей для їх розповсюдження, наявність умов для міжфірмового навчання та співпраці, обмін інформацією та об'єднання зусиль для спільної реалізації проектів, формування колективів спеціалізованих висококваліфікованих працівників, укріплення формальних та інших зв'язків, що сприяє появі нових ідей та створенню нових видів бізнесу.

Ключові слова: інтелектуалізація економіки; інноваційні кластери; наукомісткі сектори економіки.

Oleksandr Yuriyovych KARDAKOV

PhD Student,
Department of International Accounting and Auditing,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: kirikma@ukr.net

CLUSTERISATION AS A PECULIARITY OF THE CURRENT STAGE OF WORLD ECONOMY INTELLECTUALIZATION

Abstract

Introduction. The current stage of economic development is marked by accelerated technological progress and intellectualization of all sectors of the economy. Intensive research and development of new technologies, their access to international markets and international integration of scientific and manufacturing sector have become a key factor of developed countries economic growth. Intellectualization of an economy becomes an objective factor which ensures a significant indicator of society.

Purpose. The main purpose is to research intellectualization of economic activity as the current trend of economic development. Determination of relationship of intellectualization and clustering of the modern economy has to be done.

Results. Innovative clusters play a special role in the intellectualization of the economy as on their basis it is formed the organized and stable system of creation, dissemination and application of new knowledge and technologies. In

the context of intellectualization of economy innovation clusters and their activities are considered to be profitable to the private sector and the state. The list of these benefits include the following aspects: the increase of awareness in the cluster and expanding of opportunities for dissemination, the conditions for learning and inter-company collaboration, the information exchange and joint efforts for common projects, the team of highly qualified workers, the strengthening of formal and other relations. All of them will assist the formation of new ideas and creation of new businesses.

Keywords: *intellectualization of economy; innovation clusters; knowledge-intensive sectors.*

JEL classification: O33

Вступ

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується швидкими темпами науково-технічного прогресу та інтелектуалізації. Інтенсивна розробка та впровадження нових технологій на національних та міжнародних ринках та міжнародна інтеграція у сфері новітніх технологій є стратегічною моделлю швидкого економічного зростання високорозвинених країн.

Зростаюча інтелектуалізація світового ринку спричинює витіснення застарілих технологій та сприяє впровадженню нових продуктів, які спираються на останні наукові досягнення в галузі науки та техніки. Інтелектуалізація та науково-технічний прогрес призведуть до глобалізації світового господарства та утворення єдиного ринку товарів та послуг.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження впливу науково-технічного прогресу та інтелектуалізації на розвиток економіки. Завданнями статті : розглянути інтелектуалізацію господарської діяльності як сучасної тенденції розвитку економіки; визначити взаємозв'язок інтелектуалізації та кластеризації сучасної економіки та вплив кластерного підходу на виробництво, розповсюдження та використання знань в економіці.

Виклад основного матеріалу

Головним завданням економічної науки є виявлення, актуалізація та дослідження закономірностей розвитку виробничих відносин у взаємодії з виробничими силами. Категоріально закономірності відображають загальний вектор розвитку стійких взаємодій економічних агентів у взаємозв'язку зі змінами у виробничих силах. На сучасному етапі розвитку економіки, який характеризується якісними змінами всіх її складових, вирішення цього завдання має найвищий пріоритет. Революційним трансформаціям підлягає матеріально-технічна база, розвивається нематеріальна структура економіки, відбувається швидка зміна форм організації виробництва. Зменшується значення його матеріально-суттєвих факторів, що зумовлює виникнення та функціонування нових соціально-економічних форм та закономірностей. Сьогодні знання насичують усі сфери економічної діяльності та їх важко відділити від виробничих економічних благ.

У відносинах господарюючих суб'єктів наявна інтелектуальна взаємодія. Часові та просторові трансформації, які відбуваються у сучасному виробництві під впливом посилення ролі знань, зумовлюють зміну пріоритетів у забезпеченні використання та виконання економічних законів. Безпосередньо це стосується організаційно-економічних відносин, прямо пов'язаних з виробництвом та господарюючим механізмом. Далі через господарюючий механізм та форми організації виробництва відбувається вплив на відносини власності. Розвиток відносин власності ініціює зміни соціально-економічного типу суспільного виробництва. Соціально-економічні зміни, які відбуваються в суспільстві, трансформують зміст економічних законів. На думку західних вчених, «рух інформації кидає виклик кордонам виняткової та індивідуальної власності» [1, с. 38]. Деформація основ приватної власності зумовлюється неможливістю відокремлення інтелектуальної праці від інтелектуального капіталу. Знання, з їх квазісуспільним характером, міцно пов'язані зі своїм носієм, а фактори та форми їх дифузії стають все більш доступними.

Розкриття сутності закономірності інтелектуалізації економіки полягає в розумінні ролі праці, та ставлення до цього з боку соціуму. Праця виступає як субстанція економічних відносин. У контексті субстанційного підходу до дослідження інтелектуалізації економіки стає можливим виявлення сутнісних та якісних характеристик останньої як закономірності розвитку економічних відносин.

До трудової субстанції господарства варто віднести як матеріальне, так і інтелектуальне виробництво, в тому числі і генерацію суспільно важливих ідей. Уся господарча еволюція людства характеризується протиріччям взаємодії двох архетипів: праці та багатства. Індивідуалізація цих архетипів втілена в суб'єктах працівника та власника фізичного чи фінансового капіталу.

Досліджуючи працю як суб'єкт інтелектуалізації економіки важливо ранжувати пріоритети різних

форм трудової діяльності у позитивному розвитку людського суспільства та цивілізації загалом. Без сумніву, у сучасному світі ідей пріоритет належить інтелектуальній праці, тобто креативній діяльності. Саме цей вид діяльності визначає об'єктивні закони еволюції світогосподарського устрою.

Людина в процесі трудової діяльності постійно розвивається: накопичуються та вдосконалюються знання, збагачуються компетенції, розвиваються навички. У процесі навчання через досвід зростає продуктивність праці, вдосконалюються її засоби, технології, форми організації виробництва. Тим самим відбувається оснащення знаннями виробничих сил суспільства.

У сучасній економіці значно зростає роль креативних індустрій, у яких конкурентні переваги забезпечуються шляхом створення, накопичення та використання інтелектуальних ресурсів.

Розробка та засвоєння високих, інтелектуальних технологій кардинально трансформували характер людської праці, перетворивши її в інтелектуальну, креативну. Креативна праця – удосконалений вид трудової діяльності. Мотивація такої праці, на відміну від звичайної, полягає у задоволенні потреб до самореалізації, формуванні компетенцій та розвитку своїх творчих здібностей.

Прискорена інтелектуалізація господарської діяльності стала притаманною рисою суспільного прогресу на межі століть. Звичайно, знання використовувались у господарстві завжди. Проте ХХ століття продемонструвало, наскільки швидко в сучасному світі відбувається засвоєння нових ідей, обробка інформації та використання нових знань у виробництві, трудовій діяльності та повсякденному житті людини. З моменту відкриття принципу фотографування до першого фотознімку пройшло близько 112 років, для телефонів та радіо цей відрізок часу склав вже 56 та 35 років, а у другій половині ХХ століття він скоротився до 5-7 років [2]. Інтернету для розповсюдження серед 10 % світового населення знадобилось 29 років, персональному комп'ютеру – вже 26 років, а мобільному телефону – всього 15 років. «Зробимо планету розумнішою» – такий сучасний девіз компанії IBM. Реалізуючи його, компанія пропонує «розумні» інноваційні рішення, в результаті використання яких інтелект проникає в системи, процеси, речі, які не можна назвати звичайними комп'ютерами – автомобілі та автомобільні дороги, побутову техніку та навіть природні системи (наприклад, сільське господарство та водні шляхи).

Попри кризові явища у світовій економіці, значущість освіти, науки, прикладних розробок, інновацій та наукомістких технологій для стійкого розвитку та покращення якості життя не стала меншою. Ще у 2009 році у розроблених ОЕСР стратегічних рекомендаціях зверталась увага не тільки на загальні заходи прискореної стабілізації економіки, але й на розвиток інновацій та збільшення інвестицій у людський капітал у якості найважливіших факторів стійкого зростання у довгостроковій перспективі [3]. Сьогодні в США приблизно 45 млн.чол. використовують у якості засобів виробництва лише власний інтелект. Близько 80 % робочих місць у Європі та США належать до різних секторів інтелектуальної економіки, серед яких виробництво наукових знань, їх комерціалізація, розробка нових технологій та програмних продуктів.

Наведені приклади свідчать про те, що сучасна економіка стає все більш інтелектуальною, оскільки для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності вона виробляє, розповсюджує та використовує нові знання. Тому таку економіку ще називають «економікою, заснованою на знаннях» – knowledge-based economy [4]. Інтелектуалізація економіки прямо пов'язана з науковими дослідженнями, прикладними розробками та їх реалізацією, а також постійною генерацією та реалізацією інновацій.

В економіці, заснованій на знаннях, активно використовується кластерний підхід у створенні інновацій та виробничої діяльності. Формування інтелектуальної економіки в розвинутих країнах світу відбувається на основі кластеризації.

Як показує практика розвитку найбільш успішних фірм та процвітаючих країн світу, важливим інструментом розвитку конкурентоспроможності та інтелектуалізації економіки стають кластери, насамперед – інноваційні. Подібні кластери відносно легко ідентифікувати: комп'ютерні програми (Силіконова долина, Бангалор), оптичне обладнання (Токіо), мобільний зв'язок (Стокгольм та Гельсінкі), біотехнології, науки про життя та медичні інструменти (Boston's Route 128, BioValley 21, MedisonValley 22), автомобілі (Детройт, Тойота-City, Вольфсбург та ін.). Кожний подібний кластер – це багато учасників. Наприклад, кластер Medicon Valley (Копенгаген, Данія та Мальме, Швеція) об'єднує сім наукових парків та фокусується на наукових дослідженнях світового класу в галузі природознавства. Medicon Valley об'єднує лікарні, університети, державні науково-дослідні інститути, промисловість та інвесторів. Мережа учасників цього проекту – «Академія Medicon Valley» – сприяє співпраці між різними типами компаній у галузі природознавства [5].

Європейські країни вже в середині 90-х років розпочали розвиток кластерних програм через очевидну перевагу інтелектуалізації власної економіки на базі кластерів. У США звертається більша увага на створення на базі університетів мережі центрів упровадження технологій та підтримки взаємодії між великими та малими компаніями, університетами, фінансовими структурами на основі кластерних стратегій. У Фінляндії діє міжміністерська програма кластерних досліджень. Національні кластерні програми мають також інші європейські країни.

В економічній науці перше осмислення кластерного підходу у розвитку виробництва пов'язано з

ім'ям А. Маршала [6]. Ще в кінці XIX ст. видатний економіст вказав на переваги концентрації спеціалізованих виробництв в окремих районах, які і зараз сприяють інтелектуалізації господарської діяльності. Серед таких переваг – спадкова майстерність, розвиток допоміжних галузей, використання вузькоспеціалізованих машин, постійний місцевий ринок кваліфікованої праці, а також вільний обмін ідеями.

Надалі для позначення регіональних та територіальних аспектів розвитку господарської діяльності М. Портером був запропонований власне термін «кластер». За його визначенням, кластер – це група «географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері, що характеризується загальністю діяльності, та які взаємодоповнюють один одного» [7]. М. Портер також зазначив, що в кластері сильніше проявляються переваги для інновацій, оскільки фірми, які входять до нього, швидше дізнаються про прогрес технології, про нові вироби та устаткування, про нові концепції. Такі кластери ще називають інноваційними. Вони формуються та розвиваються у наукомістких секторах економіки, серед яких: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), біотехнології, технології нових матеріалів, сектори послуг, пов'язані з творчою діяльністю.

Інноваційні кластери відіграють особливу роль в інтелектуалізації економіки, оскільки на їх основі формується організована та стабільна система створення, розповсюдження та впровадження нових знань та технологій. В огляді європейської економічної комісії ООН «Підвищення інноваційної ефективності фірм: варіанти політики та практичні інструменти» пропонується таке визначення інноваційного кластера – це «система тісних зв'язків між фірмами, їх постачальниками, клієнтами, та науковими закладами, результатом яких є генерація інновацій» [8]. Новий продукт чи послуга в цій системі породжується зусиллями декількох фірм та дослідних організацій завдяки відмінним характеристикам інноваційного кластеру.

У контексті інтелектуалізації економіки інноваційні кластери та їх діяльність вигідні як приватному сектору, так і державі. До списку таких переваг можна віднести: зростання рівня знань у кластері та розширення можливостей для їх розповсюдження, наявність умов для міжфірмового навчання та співпраці, обмін інформацією та об'єднання зусиль для спільної реалізації проектів, формування колективів спеціалізованих висококваліфікованих працівників, укріплення формальних та інших зв'язків, що сприяє появі нових ідей та створенню нових видів бізнесу.

Можна виокремити декілька основних причин значного внеску інноваційних кластерів в інтелектуалізацію сучасної економіки:

1. Інноваційні кластери втілюють реалізацію концепції «відкритих інновацій» на практиці [9]. Основна ідея «відкритих інновацій»: інновації створюються не ізольованими підприємствами, а виникають у динамічному оточенні, де взаємодіють компетентні організації та кваліфіковані працівники, виробники та постачальники. У такому оточенні складаються інтенсивні партнерські відносини, а до процесу обміну науково-технічною інформацією активно долучаються університети. Такий підхід дозволяє асимілювати знання, які вже накопичені, та генерувати нові ідеї та товари. Наприклад, для прискорення генерації та розповсюдження нових технологій та просування ідеї «відкритих інновацій» компанія Philips Electronic з Ейндховена, (Нідерланди) перевела науково-дослідні лабораторії Philips, де вона була єдиним користувачем, до «Капусу Високих Технологій (High Tech Campus)». Вона запросила не тільки своїх партнерів, але й конкурентів (таких, як IBM) для створення там власних науково-дослідних потужностей. На сьогодні в «Капусі» зосереджено більше 35 компаній та науково-дослідних організацій.

2. Успіхи інноваційних кластерів зумовлені взаємодією трьох сил (концепція «потрійної спіралі») [10]: академічні центри (університети), підприємництво та ризиковий капітал (бізнес), а також інноваційна політика держави (уряду). Університет є джерелом знань та технологій, роль бізнесу полягає у виробництві, а уряд – гарант стабільних взаємодій та джерело сприятливих умов. У такій моделі інновації не стільки є відокремленою ініціативою певної сторони (наприклад, країни), а створюються з цієї взаємодії, що підвищує ефективність результатів спільної праці.

3. Тісна співпраця з економічною, соціальною, наукомісткою сферами знижує неоднозначність, ризики та дестабілізацію, які зумовлені інноваціями. Кластери компаній, що взаємодіють, формують інтеграційне середовище, щоб знизити транзакційні витрати, збільшити гнучкість, встановити комунікаційні зв'язки та збільшити інформаційні потоки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Зазначені тенденції ще раз підтверджують висновок – кластери забезпечують обмін знаннями, що стимулює інновації. Іншими словами, сучасні кластери – це не просто господарська агломерація, поява якої зумовлена прагненням мінімізувати витрати та наблизитись до ринків збуту, а ефективне інноваційне середовище, яке дозволяє фірмам, які входять до нього, та організаціям стати більш інноваційними та наукомісткими.

Список літератури

1. Ходжсон, Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 38.
2. Лаврентьев, М. А. От идеи до машины: ответы на вопросы А. Левикова, специального корреспондента «Литературной газеты» / М. А. Лаврентьев // Российская академия наук. Сибирское отделение: Стратегия лидеров / Сост. В. Д. Ермиков, Н. А. Притвиц, О. В. Подойницына. Новосибирск: Наука, 2007. С. 98 – 104.
3. OECD Strategic Response to the Financial and Economic Crisis. Contributions to the global effort [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/economy/42061463.pdf>.
4. The Knowledge-based Economy. Paris, 1996. – P. 3.
5. Cluster Observatory Scoreboard [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.clusterobservatory.eu/index.html#!view=scoreboard;url=/scoreboard/>
6. Маршал, А. Принципы экономической науки / А. Маршал. – М.: Прогресс, 1993. – С. 352-355.
7. Портер, М. Конкуренция / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – С. 258.
8. Enhancing the Innovative Performance of Firms: Policy Options and Practical Instruments. Geneva, 2009. – P. 105, 106.
9. Чесбро, Г. Открытые инновации: Создание прибыльных технологий / Г. Чесбро. – М.: Поколение, 2007. – 336 с.
10. Etzkowitz, H. The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university-industry-government relations / H. Etzkowitz, L. Leydesdorff // Research Policy. # 29. 2000. P. 109-123.

References

1. Hodgson, D. (2001). Socio-economic consequences of progress of knowledge and the growth of complexity. Questions of economic, 8.
2. Lavrentiev, M. A. (2007). From the idea to the machine. Novosibirsk: Science.
3. OECD Strategic Response to the Financial and Economic Crisis. (2009). Contributions to the global effort.
4. The Knowledge-based Economy (1996). Paris.
5. Cluster Observatory Scoreboard. (2012).
6. Marshal, A. (1993). The principles of economic science. Moscow: Progress.
7. Porter, M. (2005). competition. Moscow: Publishing house “Williams”.
8. Enhancing the Innovative Performance of Firms: Policy Options and Practical Instruments (2009). Geneva.
9. Chesbro, G. (2007). Open innovation: the creation of profitable technologies. Moscow: Generation.
10. Etzkowitz, H., Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university-industry-government relations.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2015 р.

Ольга Костянтинівна МАЗУРЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Марина Олексіївна ГОРНА

асистент кафедри статистики,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: kstat@kneu.edu.ua

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ У СИСТЕМІ ПОСЛУГ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Мазуренко О. К. Методичні підходи до формування стратегії розвитку у системі послуг соціального захисту [Текст] / Ольга Костянтинівна Мазуренко, Марина Олексіївна Горна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 69-75. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Розглянуто особливості вітчизняної системи загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з розвитком економіки України та динамічних змін у царині соціальної сфери. Проаналізовано відповідність діяльності фондів соціального страхування економічно обґрунтованим макроекономічним пропорціям задля адекватного реагування на дестабілізуючі фактори.

Метою статті є визначення статистичних закономірностей формування динаміки послуг соціального захисту населення.

Предметом дослідження є кількісна сторона соціально-економічних явищ і процесів, що відбуваються у системі соціального страхування у нерозривному взаємозв'язку з їх якісною стороною.

Метод (методологія). Для оцінювання відповідності якості послуг по соціальному захисту населення сучасним викликам як економічного, так і соціального характеру, базуючись на взаємозв'язку динаміки окремих показників, використано індексну модель та метод побудови соціально-економічної нормалі.

Результати. Визначено фактори впливу на рівень соціального захисту населення, проаналізовано проблеми та особливості сучасного стану соціальної сфери, означено показники, які можуть бути включені до соціально-економічної нормалі. Побудовано соціально-економічну нормаль, яка становить теоретично обґрунтоване оптимальне співвідношення темпів зміни показників системи обслуговування населення послугами державного соціального страхування, що забезпечує гармонійний розвиток і стабільну якість роботи соціальної сфери. На основі одержаної нормалі проведено аналіз дотримання умов розвитку системи соціального страхування в Україні. За його результатами з'ясовано необхідність адаптації набутого досвіду прикладної статистики до специфічних завдань реформування державного соціального страхування під час кризи. Це має відбуватись на базі комплексного статистичного дослідження діяльності кожного з фондів соціального страхування під впливом ендотажних факторів. Результати аналізу є необхідною основою розроблення ефективних науково обґрунтованих управлінських рішень щодо діяльності фондів державного загальнообов'язкового соціального страхування в Україні.

Ключові слова: соціальна статистика; соціальне страхування; фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування; соціально-економічна нормаль; статистичний аналіз.

Olga Kostyantynivna MAZURENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Statistics,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Maryna Oleksiyivna HORNA

Assistant,
Department of Statistics,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: kstat@kneu.edu.ua

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF DEVELOPMENT STRATEGY IN THE SOCIAL SERVICES SYSTEM

Abstract

Introduction. The features of the national system of compulsory state social insurance in connection with the development of economy of Ukraine and the dynamic changes in the field of social services are considered. It has been analyzed compliance of social insurance funds to economically reasonable macroeconomic proportions for an adequate response to destabilizing factors.

Purpose. The purpose of the article is to determine the statistical regularities of formation social protection services dynamics. The object of the study is quantitative aspect of social and economic phenomena and processes occurring in the social security system in close relationship with their quality side.

Method. To evaluate the quality of service for social protection of the population today's challenges as an economic and social nature on the basis of the relationship dynamics of individual indicators used index model and the method of construction of social and socioeconomic normal.

Results. The factors that influence the level of social security are determined. The problems and peculiarities of the current state of the social sphere are analysed. The indicators that may be included in the socioeconomic normal are defined. It has been constructed the socio-economic normal, which is theoretically proved optimal ratio of the rate of change indicators of public service state social insurance, which provides a stable and harmonious development of the quality of social services. The results of the analysis have become the necessary basis for development of the effective scientifically based management decisions regarding the funds of the state social insurance in Ukraine.

Keywords: social statistics; social insurance; Obligatory State Social Insurance Funds; socioeconomic normal; statistical analysis.

JEL classification: C490

Вступ

Першочерговою задачею для кожної держави є створення сприятливих умов для довгого, здорового і наповненого творчістю життя людей. Тобто держава повинна гарантувати кожному громадянину право на працю та соціальний захист, задовольняти потреби у здобутті освіти, охороні здоров'я, забезпечувати достатній рівень заробітної плати, пенсії, соціальних виплат тощо. Соціальне страхування є основою системи соціального захисту населення. Загальнообов'язкове державне страхування постійно розвивається й удосконалюється залежно від фінансової та соціальної політики держави. Регулювання у системі Фондів соціального страхування полягає у розробленні та прийнятті законів, що регламентують відносини учасників; перегляді страхових внесків, норм і порядку формування доходів з урахуванням поточної соціально-економічної ситуації; підвищенні розмірів соціальних виплат з метою покращення матеріального забезпечення громадян; контролі за рухом грошових коштів. Однак не менш важливим є економічний стан держави, тенденції в економіці, від яких і залежить наповнюваність дохідної частини бюджетів фондів соціального страхування населення та їх фінансова стабільність.

Проведене дослідження необхідне для виявлення і кількісного описування основних тенденцій у сфері соціального захисту і на їх основі обґрунтування методичних та організаційних засад статистичного забезпечення управління фондами соціального захисту населення. Методологічним аспектам соціальної статистики присвячені наукові праці С. Герасименка, А. Головача, А. Єріної, В. Захожая, А. Колота, І. Манцурова, В. Паніотто, Н. Парфенцевої, А. Ревенка, В. Швеця та інших [1- 3].

Сучасні проблеми соціальної статистики в контексті визначення механізмів реалізації державної соціальної політики стали об'єктом дослідження широкого кола українських науковців і фахівців:

О. Гладуна, І. Калачової, Е. Лібанової, М. Огай, В. Саріогло, інших науковців [4-7]. Водночас надзвичайно високий динамізм, притаманний реформуванню фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування України, вимагає постійного розширення та доповнення цих досліджень. Загалом сучасний стан наукової розробки цієї проблематики уможливорює аналіз соціально-економічних процесів, які відбуваються в країні, зокрема це стосується фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування України.

Мета та завдання статті

Метою статті є визначення статистичних закономірностей формування динаміки послуг соціального захисту населення. Для досягнення мети було сформульовано та вирішено такі завдання:

- визначення факторів впливу на рівень соціального захисту населення;
- відбір факторів, які можуть бути включені до соціально-економічної нормалі;
- побудова соціально-економічної нормалі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Запропонована соціально-економічна нормаль становить теоретично обґрунтоване, оптимальне співвідношення темпів зміни показників системи обслуговування населення послугами державного соціального страхування, яке забезпечує гармонійний розвиток і стабільну якість роботи соціальної сфери.

Першим етапом побудови соціально-економічної нормалі є обґрунтування системи первинних абсолютних показників, які характеризують економічні, демографічні та інші аспекти функціонування системи соціального страхування як елемента національної економіки України. Оскільки система показників, що використовується для аналізу, має характеризувати попит і пропозицію за цим видом соціальних послуг, їх ресурсне забезпечення, в тому числі оцінку трудових, матеріальних та фінансових ресурсів, то до моделі включаємо:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- чисельність населення (Н);
- чисельність населення працездатного віку (ПН);
- чисельність зайнятого населення (ЗН);
- чисельність застрахованих осіб у системі соціального страхування (ЗО);
- страхові виплати (пенсії за віком, допомога по безробіттю, оплата лікарняних, допомога постраждалим на виробництві тощо) загальнообов'язкового державного страхування (СВ);
- фонд оплати праці (ФОП);
- доходи фондів соціального страхування (Д);
- витрати фондів соціального страхування (В).

Наступними кроками є побудова матриці похідних показників і поступове перетворення її на матрицю темпів зростання цих показників (табл.1).

Таблиця 1. Матриця темпів зростання похідних показників

Показник	ВВП	Н	ПН	ЗН	ЗО	СВ	ФОП
ВВП	1	$K'_{Н/ВВП}$	$K'_{ПН/ВВП}$	$K'_{ЗН/ВВП}$	$K'_{ЗО/ВВП}$	$K_{СВ/ВВП}$	$K_{ФОП/ВВП}$
Н	$K_{ВВП/Н}$	1	$K_{ПН/Н}$	$K_{ЗН/Н}$	$K_{ЗО/Н}$	$K_{СВ/Н}$	$K_{ФОП/Н}$
ПН	$K_{ВВП/ПН}$	$K'_{Н/ПН}$	1	$K_{ЗН/ПН}$	$K_{ЗО/ПН}$	$K_{СВ/ПН}$	$K_{ФОП/ПН}$
ЗН	$K_{ВВП/ЗН}$	$K'_{Н/ЗН}$	$K'_{ПН/ЗН}$	1	$K_{ЗО/ЗН}$	$K_{СВ/ЗН}$	$K_{ФОП/ЗН}$
ЗО	$K_{ВВП/ЗО}$	$K'_{Н/ЗО}$	$K'_{ПН/ЗО}$	$K'_{ЗН/ЗО}$	1	$K_{СВ/ЗО}$	$K_{ФОП/ЗО}$
СВ	$K'_{ВВП/СВ}$	$K'_{Н/СВ}$	$K'_{ПН/СВ}$	$K'_{ЗН/СВ}$	$K'_{ЗО/СВ}$	1	$K'_{ФОП/СВ}$
ФОП	$K'_{ВВП/ФОП}$	$K'_{Н/ФОП}$	$K'_{ПН/ФОП}$	$K'_{ЗН/ФОП}$	$K'_{ЗО/ФОП}$	$K_{СВ/ФОП}$	1

Побудована матриця динамічного розвитку характеристик розвитку соціального захисту населення забезпечує взаємозв'язок обраних макроекономічних чинників. Вони ранжовані за економічною нормаллю, згідно з якою:

- темпи зростання середніх страхових виплат мають бути не меншими, ніж темпи зростання валового внутрішнього продукту;
- темпи зростання валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу мають бути не меншими, ніж темпи зростання чисельності застрахованих осіб;
- темпи зростання чисельності застрахованих осіб мають бути не меншими за темпи збільшення чисельності працездатного населення;
- темп зростання чисельності працездатного населення мають бути не меншими за темпи зростання чисельності всього населення;
- темп зростання чисельності населення мають бути не меншими за темпи зростання решти факторів.

Реалізація вищенаведених вимог позначилася на послідовності розміщення показників у матричній моделі, яка відповідає економічній нормалі, тобто стратегії розвитку економічної системи соціального страхування, згідно з якою темпи зростання кінцевих результатів мають бути вищими за темпи зростання витрат і трудових ресурсів:

$$K_{всп} > K_{фон} > K_{св} > K_{зо} > K_{зн} > K_{пн},$$

де K – темпи зростання відповідних показників.

Негативні явища в економіці країни вплинули на основні тенденції у сфері соціального захисту населення. У 2014 році знизився рівень економічної активності населення з 65,2 % у 2013 році до 63,0 %; зменшилась на 1,1 млн осіб чисельність зайнятого населення у працездатному віці порівняно з 2013 роком. Рівень зайнятості населення знизився з 60,6 % у 2013 році до 57,4 % у 2014 році, при чому зниження рівня зайнятості відбулося в усіх регіонах. Кількість зайнятих, які працювали у неформальному секторі економіки, у 2014 році становила 4,6 млн або 25 % від загальної кількості зайнятого населення. Рівень безробіття серед економічно активного населення віком 15–70 років становив 8,9 %, а серед населення працездатного віку – 9,3 %.

Тож перелічені вище характеристики сучасного стану соціальної сфери є вкрай небезпечними і створюють певні загрози для стабільного функціонування системи соціального страхування. Задля оцінювання реакції системи соціального захисту населення на низку демографічних і економічних проблем, на основі одержаної нормалі проведемо аналіз дотримання умов розвитку системи соціального страхування в Україні (табл.2).

Таблиця 2. Макроекономічні показники соціально-демографічного стану в Україні*

Рік	Валовий внутрішній продукт, млрд грн	Фонд оплати праці, млрд грн	Страхові виплати, млрд грн	Чисельність застрахованих осіб, млн осіб	Зайняте населення, млн осіб	Працездатне населення, млн грн	Чисельність населення, млн осіб
<i>Абсолютні показники</i>							
2006	544	151	105	13,8	20,7	32,4	46,7
2007	721	204	117	14,1	20,9	32,3	46,5
2008	948	277	154	14,5	21,0	32,2	46,2
2009	913	263	148	12,5	20,2	32,2	46,0
2010	1 079	317	180	12,6	20,3	32,1	45,8
2011	1 300	399	215	13,7	20,3	32,1	45,7
2012	1 405	443	228	13,8	20,4	32,0	45,6
2013	1 445	482	234	13,8	20,4	31,8	45,5
2014	1 347	510	210	11,9	18,5	31,6	43,0
<i>Ланцюгові темпи зростання (зменшення)</i>							
2007	1,082	1,352	1,112	1,025	1,008	0,995	0,994
2008	1,022	1,357	1,316	1,025	1,003	0,998	0,994
2009	0,963	0,948	0,963	0,860	0,963	1,000	0,995
2010	1,041	1,207	1,217	1,011	1,004	0,999	0,996
2011	1,055	1,260	1,194	1,091	1,003	1,000	0,998
2012	1,002	1,110	1,058	1,004	1,001	0,996	0,998
2013	1,000	1,088	1,029	1,003	1,002	0,995	0,998
2014	0,932	1,057	0,897	0,860	0,906	0,992	0,945

* За даними Держстату України та офіційних веб-сайтів Фондів соціального страхування

Аналіз динаміки наведених показників дозволяє зробити наступний висновок: комплекс взаємопов'язаних причин, передусім економічних, соціальних, психологічних й культурних, призводить до стійкої та довготривалої депопуляції населення в Україні. Причому в основі демографічної кризи лежать економічні чинники. За останні роки знизився середній рівень доходів населення, а втрати доходів визначально вплинули на зменшення чисельності і погіршення здоров'я, а також на процеси еміграції.

Негативні явища в економіці країни вплинули на основні тенденції на ринку праці: спостерігається зменшення чисельності зайнятого населення, збільшення кількості безробітних та зайнятих, які працювали у неформальному секторі економіки. Збалансованість солідарної системи соціального

страхування є максимально вразливою саме до демографічних ризиків. Безперечно, ще мають значення рівень безробіття та тінізації економіки.

Для подальшого аналізу та побудови соціально-економічної нормалі розраховано відносні (вторинні) показники та їх темпи зростання (зменшення), які наведено в табл. 3.

Таблиця 3. До розрахунку соціально-економічної нормалі**

Рік	Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	Фонд оплати праці до ВВП, %	Середні страхові виплати, грн	Частка застрахованих осіб серед зайнятих, %	Частка зайнятого населення серед працездатного, %	Частка працездатного населення, %
<i>Відносні показники</i>						
2006	11 666	27,7	761	66,6	63,9	69,3
2007	15 542	28,3	825	67,7	64,8	69,4
2008	20 546	29,2	1 059	69,1	65,2	69,7
2009	19 871	28,7	1 187	61,7	62,8	70,0
2010	24 798	29,4	1 429	62,2	63,1	70,2
2011	29 980	30,7	1 564	67,6	63,2	70,3
2012	32 480	31,6	1 649	67,8	63,6	70,2
2013	33 965	33,4	1 691	67,8	64,1	70,0
2014	34 127	37,9	1 765	64,4	58,5	73,5
<i>Нормаль: $K_{ввп} > K_{фон} > K_{св} > K_{зо} > K_{зн} > K_{пн}$</i>						
2007	1,332	1,021	1,085	1,016	1,013	1,001
2008	1,322	1,302	1,283	1,022	1,005	1,004
2009	0,967	0,984	1,121	0,893	0,963	1,005
2010	1,248	1,202	1,204	1,007	1,005	1,002
2011	1,209	1,046	1,095	1,088	1,003	1,002
2012	1,083	1,027	1,054	1,008	1,006	0,998
2013	1,046	1,058	1,025	1,002	1,007	0,998
2014	1,005	1,135	1,044	0,949	0,913	1,050

*Заливка даних означає, що значення показника не відповідає умовам нормалі

** Розраховано за даними Держстату України та офіційних веб-сайтів Фондів соціального страхування

Отримані нерівності свідчать про те, що фактичні співвідношення показників – індикаторів соціально-демографічної ситуації були наближені до оптимальних і відповідали вищезазначеним умовам лише у 2007 і 2008, 2011 роках та частково у 2012 і 2013 рр. Довготривалі посткризові процеси спричинили повне порушення нормалі у 2009 та 2014 рр. Протягом кризових для України 2009 та 2014 років, коли військовий конфлікт на сході, що відбувається впродовж останнього часу і досі спричиняє заглиблення економічної та соціально-демографічної кризи, не виконується майже жодна з умов соціально-економічної нормалі. Старіння населення України спричиняє зменшення частки працездатного населення протягом останніх років, а ситуація на ринку праці (безробіття та високий рівень тіньових зарплат) призводить до зниження темпів зростання частки застрахованих осіб серед зайнятих порівняно з часткою зайнятого населення серед працездатного у 2012-2013 роках.

Отже, якщо у 2008-2009 роках про кризу традиційно вказували лише в економічній площині, то сьогодні дедалі частіше згадується не тільки падіння темпів економічного зростання, а й поширення кризових явищ на всі сфери життєдіяльності суспільства. Сучасний стан характеризується низькими показниками якості життя, несприятливою демографічною ситуацією, поганим станом здоров'я населення, соціальною нерівністю, значним поширенням бідності та безробіття. Все це ускладнює виконання фондами соціального страхування обов'язків по забезпеченню застрахованих осіб своєчасно і якісно належними послугами та виплатами. А отже, реформи у сфері соціального забезпечення та антикризові заходи мають бути підпорядковані стратегічним цілям розвитку системи соціального страхування з обов'язковим гарантуванням мінімальних стандартів рівня життя, справедливих страхових виплат, прозорих правил їх призначення та індексації.

Основними напрямками використання одержаної нормалі є:

- аналіз даних обласних відділень фондів соціального страхування і виявлення областей повної або часткової невідповідності нормалі;
- побудова індексної системи, яка оцінює вплив факторів на якість надання послуг соціального страхування.

Динамічні зміни соціально-економічної ситуації в Україні потребують подальшого вдосконалення інформаційно-статистичного забезпечення управління фондами соціального страхування.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У системі соціальних позабюджетних фондів потрібно завершити процес реформування, запровадити досконалі, науково обґрунтовані методи планування доходів і видатків, упорядкувати облік і звітність, посилити результативність контролю за рухом фінансових ресурсів, створити достатню економічну основу забезпечення відшкодування основних фінансових ризиків, що вимагає встановлення обґрунтованого розміру тарифів страхових внесків з використанням актуарних розрахунків.

Розроблення ефективних науково обґрунтованих управлінських рішень щодо діяльності Фондів державного загальнообов'язкового соціального страхування в Україні неможливо без здійснення статистичного забезпечення управління. Це має відбуватись на базі комплексного дослідження діяльності кожного Фонду (за видами соціального страхування) і вивчення як внутрішнього, так і зовнішнього середовища їхнього функціонування. На сучасному етапі необхідною також стає адаптація набутого досвіду прикладної статистики до специфічних завдань реформування державного соціального страхування під час кризи та бойових дій у країні.

Список літератури

1. Елисеева, И. И. Статистика: учебник / Под ред. И. И. Елисеевой. — М.: ПРОСПЕКТ, 2010. — 448 с.
2. Єріна, А. М. Статистичне моделювання та прогнозування: підручник/ А. М. Єріна, Д. Л. Єрін. — К.: КНЕУ, 2014. — 348 с.
3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах і фактах — Міністерство праці та соціальної політики України, Київ, 2012; 71 с.
4. Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління: монографія / О. Г. Осауленко, О. Ф. Новікова, Н. С. Власенко, І. В. Калачова та ін. — Київ; Донецьк: ІЕП НАН України; Держкомстат України, 2004. — 656 с.
5. Колот, А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку [Текст]: монографія / А. М. Колот. — К.: КНЕУ, 2010. — 251 с.
6. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики (колективна монографія)/ за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2014. — 380 с.
7. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегія розвитку : [монографія] / Е. М. Лібанова, В. М. Новіков, О. В. Макарова, У. Я. Садова, Н. І. Андрусишин ; відп. ред. Е. М. Лібанова. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006. — 179 с.
8. Реформування системи соціальних послуг. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>
9. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : Національна доповідь / кер. авт. кол. Е. М. Лібанова ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. — Умань : Візаві, 2012. — 412 с.
10. Якість інформаційного забезпечення соціальної політики [Текст] : монографія / Лібанова Е. М. [та ін.]; [за ред. Е. М. Лібанової]. - К. : Дух і літера, 2010. - 245 с.
11. Human Development Reports 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerability and Building. - Published for the UNDP United Nations Development Programme. Доповідь про людський розвиток за 2014 рік „Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєстійкості” / Програми розвитку ООН. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/2014-report>.

References

1. Elyseeva, I. (2010). *Statistics: Textbook*. Moscow.
2. Yerina, A. and Yerin, D. (2014). *Statistical modeling and forecasting tutorial : Textbook*. Kyiv.
3. *State Social Insurance and pensions in facts and figures (2012)* - Ministry of Labour and Social Policy of Ukraine, Kyiv.
4. Kolot, A. (2010). *Cotsialno-labor sphere: staterelations, new challenges and trends: monograph*. Kyiv.
5. *Information support of national and regional social management (2004)*. Donetsk
6. Libanova, E. (2014). *Human development in Ukraine : the historical dimension of transformation of social policies*, Institute of Demography and Social Studies . National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.
7. Libanova, E. (2006). *The national system of compulsory state social insurance : current problems and development strategy*. Institute of Demography and Social Studies Ukraine, Kyiv.

-
8. *Reform of social services. Ministry of Social Policy of Ukraine. (n.d.). Retrieved from : <http://www.mlsp.gov.ua>*
 9. *Libanova, E. (2012). Sustainable human development : equity : National Report, Institute of Demography and Social Studies, Uman.*
 10. *Libanova, E. (2010). The quality of information provision of social policy. Kyiv.*
 11. *Human Development Reports 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerability and Building. (2014). Published for the UNDP United Nations Development Programme.*

Стаття надійшла до редакції 17.04.2015 р.

Тетяна Михайлівна ОРЛОВСЬКА

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри аудиту, ревізії та аналізу,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: tbez2005@yahoo.com

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВАРІАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ

Орловська, Т. М. Статистичний аналіз варіації оплати праці [Текст] / Тетяна Михайлівна Орловська // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 76-83. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Як соціально-економічна категорія, оплата праці слугує основним засобом задоволення особистих потреб працівників, економічним важелем, що стимулює розвиток суспільства, зростання продуктивності праці, скорочення витрат на виробництво, засобом перерозподілу кадрів за видами економічної діяльності. Тому ця категорія завжди залишається актуальною в контексті наукових досліджень різних її аспектів. Проблема аналізу варіації оплати праці в Україні та регіонах потребує здійснення глибокого та комплексного дослідження з використанням статистичної методології та інструментарію.

Мета. Розробка підходів до порівняльного статистичного аналізу варіації оплати праці в Україні.

Метод (методологія). Для досягнення мети та виконання поставлених завдань було використано елементи статистичної методології, зокрема зведення та групування, аналіз варіації, метод елімінування.

Результати. Використання системи статистичних показників для аналізу варіації оплати праці за видами економічної діяльності дозволяє визначати та оцінювати рівень та ступінь варіації показника, закономірності його змін у часі. Зокрема, можна визначати тенденції до зростання чи скорочення показників, робити висновки про вплив окремих факторів на результативний показник тощо. Ранжування з подальшим групуванням дозволяє класифікувати систему показників, зокрема оплати праці.

Ключові слова: аналіз оплати праці; варіація оплати праці; показники варіації; рівень та ступінь варіації; середньомісячна заробітна плата; структура найманих працівників.

Tetiana Mykhailivna ORLOVSKA

PhD in Economics,
Senior Lecturer,
Department of Audit, Revision and Analysis
Ternopil National Economic University
E-mail: tbez2005@yahoo.com

STATISTICAL ANALYSIS OF WAGE'S VARIATION

Absrtact

Introduction. Wage as social and economic category and main tool of reaching personal needs of employees is considered in this article. The wage is also an economic lever that stimulates the development of society, growth of productivity, reducing of production costs, personnel distribution among economic activities. Therefore, this category is always relevant in the context of research of it's different aspects. The problem of wages' variations in Ukraine and Ukrainian regions needs a deeper and comprehensive research using statistical methods and tools.

Purpose is to design approaches to comparative statistical analysis of wages' variation in Ukraine and Ukrainian regions.

Method (methodology). Elements of statistical methodology, including summarizing and grouping of variations, the method of elimination have been used in this research to achieve it's main purpose.

Results. The usage of statistical indicators to analyze the variation of wages by economic activity allows to define

and assess the level and degree of variable's variation patterns. Changes over time have been also investigated because of their major role in wage's variation. In particular, it becomes possible to identify increasing or reducing trends of variables to draw conclusions about the influence of some factors on effective indicator. Ranking with further grouping allows to classify the system of indicators.

Keywords: *wage's analysis; wage's variation; indicators of variation; the level and degree of variation; average wages; structure of employees.*

JEL classification: C1, J31

Вступ

Вагомим чинником соціально-економічного розвитку України і регіонів у контексті євроінтеграційних процесів та реформування управління економікою на всіх рівнях є організація оплати праці та рівень заробітної плати. Заробітна плата – це економічна категорія, яка відображає відносини між роботодавцем і найманим працівником з приводу розподілу новоствореної вартості. Проте в економічній теорії й практичній діяльності, зокрема й статистичній, широко застосовують категорію «оплата праці», котра, крім власне заробітної плати, містить й інші витрати роботодавця на робочу силу [1, с.398]. У статистичних дослідженнях для оцінювання рівня оплати праці використовують систему статистичних показників, до якої належать заробітна плата за оплачену годину, номінальна місячна заробітна плата штатних працівників, реальна заробітна плата, середньомісячна заробітна плата штатних працівників та ін.

Наявність об'єктивної й обґрунтованої варіації рівня оплати праці є передумовою для посилення її мотиваційної функції, а також підвищення продуктивності праці, руху робочої сили тощо. Варіація оплати праці зумовлюється багатьма чинниками, зокрема - це відмінності рівня розвитку галузей економіки і територій, співвідношення попиту та пропозиції на регіональних ринках праці за професіями, кваліфікацією, рівень прибутковості суб'єктів господарювання, нормативно-правові умови регулювання оплати праці, що визначаються галузевими угодами, колективними договорами, складність та умови праці, рівень компетенції працівників тощо [2, с.4].

Дослідженню проблем порівняльного аналізу оплати праці, її динаміки, виявленню та оцінюванню впливу факторів, що зумовлюють диференціацію заробітної плати, присвячено праці українських учених, зокрема В. Близнюка, В. Дієсперова, Д. Богині, Н. Бондарчука, О. Грішнєвої, В. Данюка, А. Колота, Г. Кулікова, Е. Лібанової, В. Новікова, В. Онікієнка, С. Цимбалюка та ін. Н. Бондарчук відзначає роль заробітної плати як вагомого чинника соціально-економічного захисту найманих працівників [2], С. Цимбалюк [3] досліджує диференціацію оплати праці в Україні у контексті її видів і чинників, В. Близнюк [4] аналізує гендерні відмінності оплати праці, В. Дієсперов [5] вивчає варіацію оплати праці залежно від її продуктивності та дохідності. Водночас, на нашу думку, проблема аналізу останньої в Україні та регіонах потребує здійснення більш глибокого та комплексного дослідження з використанням статистичної методології та інструментарію.

Мета та завдання статті

Метою статті є розробка методологічних засад і методичних підходів порівняльного статистичного аналізу варіації оплати праці в Україні та Тернопільській області.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для статистичного аналізу варіації оплати праці в Україні та в Тернопільській області використаємо вихідні дані, які містять середньомісячну заробітну плату в розрахунку на одного штатного працівника, грн (f_i) і частку кількості штатних працівників (d_i) у 2010, 2013 й 2014 роках за видами економічної діяльності (табл.1, 2).

Аналіз даних, наведених у табл.1, свідчить про те, що у 2013 р. порівняно з 2010 р. середньомісячна заробітна плата загалом по Україні зросла на 45,8 %, при цьому за окремими видами економічної діяльності, у яких рівень оплати праці нижчий середнього по країні, темпи зростання були помітно вищими (А, С, D, F, O, P) і навпаки - при значно вищому рівні оплати праці темпи її зростання суттєво нижчі (Е, G, H, L). Отже, за цей період слід очікувати зменшення варіації оплати праці за видами економічної діяльності. У 2014 р. порівняно з 2013 р. по декількох видах економічної діяльності ситуація змінилася (В, С, F, G, H, I, O), тому сформулювати гіпотезу про зміну варіації оплати праці неможливо.

Дані, наведені у табл.2, свідчать про те, що у 2013 р. порівняно з 2010 р. середньомісячна заробітна плата загалом по Тернопільській області зросла на 42,2 %, але, як і по Україні загалом, в окремих видах економічної діяльності, у яких рівень оплати праці нижчий середнього по області, темпи зростання були вищими (А, С, D, N, O) і, навпаки - при значно вищому рівні оплати праці темпи її зростання суттєво нижчі (Е, H, L). Таким чином, за цей період також можна очікувати зменшення варіації оплати праці за видами

економічної діяльності. У 2014 р. порівняно з 2013 р. в області по декількох видах економічної діяльності ситуація змінилася (D, G, H, I, J, N, O), тому зробити припущення про зміну варіації оплати праці неможливо.

Таблиця 1. Вихідні показники для оцінювання варіації заробітної плати за видами економічної діяльності в Україні¹

Вид економічної діяльності	Секція КВЕД	2010 р.		2013 р.		2014 р.		Темп зростання зарплати, %	
		f_i^{10}	d_i^{10}	f_i^{13}	d_i^{13}	f_i^{14}	d_i^{14}	2013 до 2010	2014 до 2013
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна		2239	1,000	3265	1,000	3439	1,000	145,8	105,3
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	A	1472	0,062	2340	0,056	2538	0,054	159,0	108,5
Промисловість	B	2570	0,266	3763	0,263	3947	0,253	146,4	104,9
Будівництво	C	1758	0,036	2702	0,029	2821	0,024	153,7	104,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	D	1877	0,084	3010	0,090	3384	0,087	160,4	112,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	E	2658	0,077	3589	0,080	3747	0,083	135,0	104,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	F	1455	0,010	2249	0,011	2231	0,009	154,6	99,2
Інформація та телекомунікації	G	3161	0,019	4599	0,018	5121	0,017	145,5	111,4
Фінансова та страхова діяльність	H	4638	0,025	6276	0,027	6933	0,026	135,3	110,5
Операції з нерухомим майном	I	1856	0,015	2757	0,013	3068	0,012	148,5	111,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	J	2869	0,033	4465	0,031	5195	0,031	155,6	116,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	K	1839	0,020	2527	0,023	2580	0,025	137,4	102,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	L	2722	0,060	3702	0,058	3721	0,060	136,0	100,5
Освіта	M	1905	0,155	2700	0,162	2718	0,174	141,7	100,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	N	1628	0,115	2367	0,118	2414	0,122	145,4	102,0
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	O	1928	0,018	3286	0,017	3569	0,020	170,4	108,6
Надання інших видів послуг	P	1717	0,005	2707	0,005	3297	0,004	157,7	121,8

¹ Складено автором за даними [6, с. 151, 176; 7; 8, с. 2]

**Таблиця 2. Вихідні показники для оцінювання варіації заробітної плати
за видами економічної діяльності в Тернопільській області¹**

Вид економічної діяльності	Секція КВЕД	2010		2013		2014		Темп зростання зарплати, %	
		f _i ¹⁰	d _i ¹⁰	f _i ¹³	d _i ¹³	f _i ¹⁴	d _i ¹⁴	2013 до 2010	2014 до 2013
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Україна		1659	1,000	2359	1,000	2527	1,000	142,2	107,1
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	A	1312	0,071	2048	0,074	2260	0,067	156,1	110,4
Промисловість	B	1658	0,177	2424	0,185	2734	0,177	146,2	112,8
Будівництво	C	1244	0,033	1858	0,026	2134	0,017	149,4	114,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	D	1265	0,058	2112	0,050	2631	0,042	167,0	124,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	E	2009	0,062	2614	0,059	2686	0,063	130,1	102,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	F	1024	0,004	1390	0,005	1476	0,003	135,7	106,2
Інформація та телекомунікації	G	1960	0,017	2677	0,014	2685	0,014	136,6	100,3
Фінансова та страхова діяльність	H	2910	0,020	3772	0,015	4254	0,013	129,6	112,8
Операції з нерухомим майном	I	1469	0,008	1854	0,008	2257	0,007	126,2	121,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	J	1631	0,027	2752	0,012	2593	0,012	168,7	94,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	K	1358	0,010	1606	0,016	1592	0,015	118,3	99,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	L	2353	0,069	3128	0,076	3209	0,089	132,9	102,6
Освіта	M	1728	0,242	2421	0,266	2504	0,275	140,1	103,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	N	1425	0,165	2037	0,159	2105	0,171	142,9	103,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	O	1443	0,034	2148	0,032	2170	0,032	148,9	101,0
Надання інших видів послуг	P	1213	0,003	1429	0,006	1479	0,004	117,8	103,5

¹ Складено автором за даними [7; 9, с. 120, 136; 10, с. 2]

Для оцінювання варіації оплати праці розрахуємо:

$$\begin{aligned}
 \text{розмах варіації (R):} & \quad R = f_{\max} - f_{\min} & (1) \\
 \text{середнє квадратичне відхилення (S):} & \quad S = \frac{\sum (f_i - \bar{f})^2 d_i}{\sum d_i} & (2) \\
 \text{коефіцієнт осциляції (K):} & \quad K = R \times 100 / \bar{f} & (3) \\
 \text{коефіцієнт варіації (V):} & \quad V = S \times 100 / \bar{f}. & (4)
 \end{aligned}$$

Результати розрахунків цих показників по Україні та Тернопільській області в 2010 р., 2013 р. і 2014 р. (табл. 3) дають підстави для висновку про послаблення ступеня варіації оплати праці впродовж 2010-2013 рр., оскільки значення коефіцієнта осциляції та коефіцієнта варіації досить помітно зменшилися в обох випадках, про що свідчать їхні темпи зростання (графа 5). Проте у 2014 р. порівняно з попереднім роком по Україні загалом ступінь варіації помітно зріс (майже до рівня 2010 р.), в Тернопільській області значення коефіцієнта осциляції зросло, а коефіцієнта варіації – несуттєво зменшилося, тому зробити однозначні висновки неможливо.

Таблиця 3. Статистичні характеристики варіації плати праці за видами економічної діяльності в Україні та Тернопільській області¹

Показник	Позначення	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2013 р. порівняно з 2010 р., %	2014 р. порівняно з 2013 р., %
A	1	2	3	4	5	6
Україна						
Середньомісячна заробітна плата, грн	$\bar{f}$	2239	3265	3439	145,8	105,3
максимальна	f_{max}	4638	6276	6933	135,3	110,5
мінімальна	f_{min}	1455	2249	2231	154,6	99,3
Розмах варіації, грн	R	3183	4027	4702	126,5	116,8
Середнє квадратичне відхилення, грн	S	601,7	803,3	921,5	133,5	114,7
Коефіцієнт осциляції, %	K	142,2	123,3	136,7	86,7	110,9
Коефіцієнт варіації, %	V	26,9	24,6	26,8	91,4	108,9
Тернопільська область						
Середньомісячна заробітна плата, грн	$\bar{f}$	1659	2359	2527	142,2	107,1
максимальна	f_{max}	2910	3772	4254	129,6	112,8
мінімальна	f_{min}	1024	1390	1476	135,7	106,2
Розмах варіації, грн	R	1886	2382	2778	126,3	116,6
Середнє квадратичне відхилення, грн	S	334,2	372,6	393,1	111,5	105,5
Коефіцієнт осциляції, %	K	113,7	101,0	109,9	88,8	108,8
Коефіцієнт варіації, %	V	20,1	15,8	15,6	78,6	98,7

¹Розраховано автором за даними табл.1, 2

Оскільки середнє квадратичне відхилення формується під впливом двох чинників – розміру середньомісячної заробітної плати і структури працюючих за видами економічної діяльності, з метою уникнення впливу структурного чинника обчислимо цей показник для 2013 р. і 2014 р., використовуючи частку працівників у 2010 р. (графа 3 табл.1, 2). За результатами розрахунків по Україні у 2013 р. середнє квадратичне відхилення і коефіцієнт варіації становили 796,7 грн і 24,4 %, а у 2014 р. – 917,3 грн і 26,7 %, по Тернопільській області – відповідно 378,9 грн і 16,1 % та 403,3 грн і 16,0 %. Порівняння цих результатів з наведеними у табл.3 (графи 3,4) свідчить про те, що по Україні відмінність значень коефіцієнта варіації становить 0,2 і 0,1 в.п., тобто вплив структурного чинника на варіацію оплати праці практично відсутній, у Тернопільській області різниця значень коефіцієнта варіації становить 0,3 і 0,4 в.п., отже, вплив структурного чинника на варіацію оплати незначний.

Порівняння значень коефіцієнтів осциляції та варіації свідчить про те, що впродовж досліджуваного періоду в Тернопільській області ступінь варіації оплати праці суттєво менший, ніж в Україні загалом. Проте на відмінність коефіцієнтів варіації впливає як рівень середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності, так і структурний чинник. З метою елімінування впливу останнього доцільно розрахувати для Тернопільської області значення коефіцієнта варіації, використовуючи частку працівників по Україні (графи 3, 5, 7 табл.1). Результати розрахунків (2010 р. – 21,0 %, 2013 р. – 17,1 %, 2014 р. – 17,2 %) показують, що структурний чинник дещо зменшує відмінність ступеня варіації оплати праці, проте суттєвого впливу він не має.

Для порівняльного аналізу варіації оплати праці в Україні та Тернопільській області виконаємо ранжування у зростаючому порядку видів економічної діяльності з подальшим утворенням трьох груп – з низькою середньомісячною заробітною платою (5 видів), з середньою (6 видів) і з високою (5 видів). Для кожної групи у кожному році обчислимо середній рівень заробітної плати ($\bar{f}_j$), частку працівників (d_j) і коефіцієнт відношення середнього рівня заробітної плати до першої групи (k_j). Результати розрахунків (графи 1, 5, 9 табл. 4) показують, що в Україні впродовж 2010-2014 рр. низький рівень оплати праці притаманний сільському, лісовому та рибному господарству (А), тимчасовому розмішуванню й організації харчування (F), охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (N), середній – операціям з нерухомим майном (I), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (D), мистецтву, спорту, розвагам та відпочинку (O), високий – інформації та телекомунікації (G), фінансовій та страховій діяльності (H), професійній, науковій та технічній діяльності (J). У решти видів економічної діяльності відбувалася зміна рівня оплати праці, отже, вони переміщувалися з однієї групи до іншої. Відношення середньої заробітної плати в групах (графи 4, 8, 12) свідчить про те, що міжгрупова варіація оплати праці у 2013 р. скоротилася, а у 2014 р. – знову зросла.

У Тернопільській області у 2010-2014 рр. низький рівень оплати праці притаманний тимчасовому розмішуванню й організації харчування (F), наданню інших видів послуг (P), будівництву (C), середній – тільки мистецтву, спорту, розвагам та відпочинку (O), високий – інформації та телекомунікації (G), фінансовій та страховій діяльності (H), транспорту, складському господарству, поштовій та кур'єрській діяльності (E), державному управлінню й обороні, обов'язковому соціальному страхуванню (L). В інших видах економічної діяльності відбувалася зміна рівня оплати праці в бік зменшення або зростання. Відношення середньої заробітної плати в групах свідчить про те, що міжгрупова варіація оплати праці в 2013 р. зросла, а в 2014 р. – помітно зменшилася. Порівняння середньої заробітної плати в групах в Україні та Тернопільській області показує, що у 2010 р. найбільша відмінність була притаманна третій групі (-35 %), у 2013 р. – першій групі (-32 %), у 2014 р. – третій групі (-31,6 %). Загалом упродовж досліджуваного періоду суттєвих змін у співвідношенні оплати праці по групах не відбулося, хоча у 2013 р. порівняно із 2010 р. воно різко зменшилося в першій групі та зросло в третій, проте в 2014 р. відбулися протилежні зміни.

У 2010-2014 рр. як в Україні загалом, так і в Тернопільській області відбувалися інтенсивні структурні зрушення кількості найманих працівників за видами економічної діяльності та рівнем оплати праці (графи 3, 7, 11 табл.4). Так в Україні частка працівників видів економічної діяльності з низьким рівнем оплати праці дещо зросла, з середнім – зменшилася більше ніж вдвічі, а з високим – збільшилася майже вдвічі. У Тернопільській області у 2014 р. порівняно з 2010 р. дещо зросла частка працівників у першій та другій групі, проте в третій зменшилася. Кардинальні структурні зрушення відбулися у 2013 р., оскільки частка першої групи зменшилася до 0,060, другої – зросла до 0,765, третьої – зменшилася до 0,175 проти відповідних показників у 2010 р. 0,170, 0,421, 0,409. Слід зауважити наявність суттєвих відмінностей частки найманих працівників за видами економічної діяльності та рівнем оплати праці в Україні та Тернопільській області, про що свідчать відповідні відсоткові співвідношення, наведені в табл.4.

За коефіцієнтами співвідношення групових середніх (графи 4, 8, 12 табл.4) можна зробити висновок, що в Тернопільській області у 2010 р. і 2014 р. міжгрупова варіація оплати праці була меншою, ніж в Україні загалом, а у 2013 р. – більшою.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для оцінювання статистичного аналізу варіації оплати праці за видами економічної діяльності доцільно використовувати систему показників (середні та відносні величини, показники розміру і ступеня варіації, інтенсивності динаміки), на основі якої вивчається рівень та ступінь цієї варіації, закономірності зміни у часі, вплив структурного чинника тощо. Динаміка статистичних характеристик варіації оплати праці за видами економічної діяльності в Україні та Тернопільській області у 2010-2014 рр. свідчить про тенденцію до скорочення впродовж 2010-2013 рр., проте у 2014 р. відбулося її підвищення. Розрахунки доводять, що на варіацію оплати праці структура найманих працівників за видами економічної діяльності не справляє суттєвого впливу. Ранжування видів економічної діяльності за середньомісячною заробітною платою у 2010 р., 2013 р., і 2014 р. з подальшим групуванням дозволяє виокремити ті види, які стабільно мають низький, середній та високий рівень оплати праці, а також ті, рівень оплати праці в яких зростає або зменшувався. Порівняльний аналіз результатів групування по Україні загалом і Тернопільській області свідчить про наявність досить значних відмінностей як групових середніх рівнів оплати праці, так і структури найманих працівників і міжгрупової варіації оплати праці. Упродовж досліджуваного періоду Тернопільська область характеризувалася не тільки нижчим рівнем оплати праці, але й меншою її варіацією за видами економічної діяльності, ніж по Україні загалом.

Таблиця 4. Групування видів економічної діяльності за рівнем оплати праці в Україні та Тернопільській області

Групи за рівнем оплати праці	2010					2013					2014				
	Код КВЕД	$\bar{f}_I$	d_j	k_j	Код КВЕД	$\bar{f}_I$	d_j	k_j	Код КВЕД	$\bar{f}_I$	d_j	k_j			
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
Україна															
Низький	F, A, N, P, C	1600	0,229	1	F, A, N, K, M	2515	0,369	1	F, N, A, K, M	2576	0,385	1			
Середній	K, I, D, M, O, B	2215	0,557	1,384	C, P, I, D, O, E	3170	0,233	1,260	C, I, P, D, O, L	3416	0,205	1,326			
Високий	T, L, J, G, H	2987	0,214	1,867	L, B, J, G, H	4019	0,398	1,598	E, B, G, J, H	4241	0,410	1,647			
Тернопільська область															
Низький	F, P, C, D, A	1274	0,170	1	F, P, K, I, C	1709	0,060	1	F, P, K, N, C	2050	0,210	1			
Середній	K, N, O, I, J, B	1537	0,421	1,207	N, A, D, O, M, B	2275	0,765	1,331	O, I, A, M, J, D	2453	0,434	1,196			
Високий	M, G, E, L, H	1942	0,409	1,525	E, G, J, L, H	2950	0,175	1,726	G, E, B, L, H	2900	0,356	1,414			
Тернопільська область у % до України															
Низький	-	79,6	74,2	-	-	68,0	16,3	-	-	79,6	54,5	-			
Середній	-	69,4	75,6	87,2	-	71,8	328,3	105,6	-	71,8	211,7	90,2			
Високий	-	65,0	191,1	81,7	-	73,4	44,0	108,0	-	68,4	86,8	85,9			

Список літератури

1. Грішнова, О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини [Текст] / О. А. Грішнова – К.: Знання, 2006. – 559 с.
2. Бондарчук, Н. Заробітна плата в контексті соціально-економічного захисту найманих працівників [Текст] / Н. Бондарчук // Україна: аспекти праці. – 2010. – №1. – С.3-9.
3. Цимбалюк, С. Диференціація заробітної плати: види, чинники, сучасний стан в Україні [Текст] / С. Цимбалюк // Україна: аспекти праці. – 2009. – №4. – С. 16-22.
4. Близнюк, В. Гендерні відмінності оплати праці в Україні [Текст] / В. Близнюк // Україна: аспекти праці. – 2008. – №6. – С. 18-25.
5. Дієсперов, В. Оплата праці як похідна від її продуктивності та доходності [Текст] / В. Дієсперов // Україна: аспекти праці. – 2008. – №7. – С. 32-37.
6. Праця України у 2013 році [Текст] / Статистичний збірник. Державна служба статистики України. – К.: ТОВ Видавництво «Консультант», 2014. – 316 с.
7. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2014 році [Електронний Ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/gdn/Zarp_ek_p/zpp2014_u.htm.
8. Кількість, робочий час та оплата праці найманих працівників у 2014 році [Електронний Ресурс] / Експрес-випуск. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.
9. Праця Тернопільської області в 2013 році [Текст] / Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль: 2014. – 251 с.
10. Кількість, робочий час та оплата праці найманих працівників у 2014 році [Електронний Ресурс] / Експрес-випуск. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

References

1. Hrishnova, O. A. (2006). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny*. Kyiv: Znannia.
2. Bondarchuk, N. (2010). *Zarobitna plata v konteksti sotsialno-ekonomichnoho zakhystu naimanykh pratsivnykiv*. Ukraina: aspekty pratsi, 1, 3-9.
3. Tymbaliuk, S. (2009). *Dyferentsiatsiia zarobitnoi platy: vydy, chynnyky, suchasnyi stan v Ukraini*. Ukraina: aspekty pratsi, 4, 16-22.
4. Blyzniuk, V. (2008). *Henderni vidminnosti oplaty pratsi v Ukraini*. Ukraina: aspekty pratsi, 6, 18-25.
5. Diiesperov, V. (2008). *Oplata pratsi yak pokhidna vid yii produktyvnosti ta dokhodnosti*. Ukraina: aspekty pratsi, 7, 32-37.
6. *Pratsia Ukrainy u 2013 rotsi* (2014). Kyiv: TOV Vydavnytstvo «Konsultant».
7. *Serednomisiachna zarobitna plata za vydamy ekonomichnoi diialnosti za period z pochatku roku u 2014 rotsi*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/gdn/Zarp_ek_p/zpp2014_u.htm.
8. *Kilkist, robochyi chas ta oplata pratsi naimanykh pratsivnykiv u 2014 rotsi*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. *Pratsia Ternopilskoi oblasti v 2013 rotsi* (2014). Ternopil.
11. *Kilkist, robochyi chas ta oplata pratsi naimanykh pratsivnykiv u 2014 rotsi*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2015 р.

Віталій Іванович ОХОТА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного бізнесу та туризму,
Тернопільський національний економічний університет

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ НА СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ АРЕНІ

Охота, В. І. Конкурентоспроможність України на світовій економічній арені [Текст] / Віталій Іванович Охота // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 84-90. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У дослідженні здійснюється аналіз міжнародної конкурентоспроможності України у світовому економічному просторі. Метою статті є аналіз конкурентоспроможності України у світовому економічному просторі та визначення макроекономічних та інституційних факторів підвищення її конкурентних позицій.

Результати. Доведено, що вирішальною умовою досягнення високого рівня конкурентоспроможності країни є сильна держава із сформованою та розвинутою ринковою і галузевою структурою, високою діловою активністю підприємців, кваліфікованими фахівцями та передовим науковим потенціалом. На основі аналізу рейтингів конкурентоспроможності країн світу досліджено особливості розвитку української економіки та її місце в міжнародному глобальному середовищі. Зокрема, здійснено аналіз наступних: індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), індекс глобалізації (KOF Index of Globalization), індекс легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index), індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI), індекс свободи преси (Press Freedom Index, PFI). Виявлені макроекономічні та інституційні фактори підвищення конкурентоспроможності України на світовій арені. З'ясовано, що зниження вітчизняної конкурентоспроможності в міжнародних рейтингах пов'язане із нестабільною політичною ситуацією та зі зростанням агресії Росії в країні. Оскільки військові протистояння на Донбасі призводять до постійного зниження загальноекономічних показників, руйнування інфраструктури, спаду виробництва, це все негативно позначиться на майбутніх рейтингах міжнародної конкурентоспроможності України. Тому пошук шляхів підвищення конкурентних позицій країни у світовому економічному просторі є одним із найактуальніших завдань українського уряду. Для переходу вітчизняної економіки на якісно новий рівень розвитку та підвищення міжнародної конкурентоспроможності пропонується розробити дієву систему державного управління (концепції, стратегії розвитку, програми, механізми тощо), спрямовану на реалізацію політики перерозподілу ресурсів на користь інноваційного розвитку шляхом підтримки наукоємних галузей, формування попиту на інтелектуальну продукцію, впровадження прогресивних нововведень. Запропоновано механізм підвищення конкурентних переваг України, який спрямований на здійснення внутрішніх реформ у країні та трансформацію векторів зовнішньоекономічної політики.

Ключові слова: конкурентоспроможність; економічний розвиток; міжнародний ринок; міжнародний бізнес; глобалізаційні процеси; рейтинг конкурентоспроможності.

COMPETITIVENESS OF UKRAINE IN THE WORLD ECONOMIC SCENE

Abstract

The analysis of Ukraine's international competitiveness in the world economy has been carried out. The purpose of the article is to analyse Ukraine's competitiveness in the world economy. The definition of macroeconomic and institutional factors of improving Ukraine's competitive position is proposed. It is proved that the first condition for achieving a high level of competitiveness of the country is a strong state with formed and developed market and sectoral structure, high business activity of entrepreneurs, skilled professionals and advanced scientific potential. On the basis of analysis of the competitiveness rankings of the world the features of the Ukrainian economy are defined and its place in the international global environment is determined. In particular, it has been made the analysis of the following ranks: the Global Competitiveness Index, KOF Index of Globalization, Ease of doing business Index, Index of Economic Freedom, Corruption Perceptions Index, CPI, Human Development Index, HDI, Press Freedom Index, PFI. The macroeconomic and institutional factors of Ukraine's competitiveness increase on the world stage are identified. It has been found out that reduction of the competitiveness of Ukraine in the international rankings is connected with the political instability and aggression. Since military confrontation in the Donbas region lead to a steady decline in general economic indicators, destruction of infrastructure, lower production, it has a negative impact on future international competitiveness ranking of Ukraine. Therefore, looking for the ways to improve the country's competitive position in the world economy is one of the most important tasks of the Ukrainian government. So that the national economy could move to a new level of development and international competitiveness it has been proposed to develop the effective system of public administration (concept development strategies, programs, mechanisms, etc.) to achieve the policy of redistribution of resources in favor of innovation by supporting knowledge-intensive industries, demand for intellectual products, the introduction of advanced innovations. It has been proposed the mechanism of increase of competitive advantages of Ukraine, which aims to carry out internal reforms in the country and transformation vectors of foreign policy.

Keywords: competitiveness; economic development; international markets; international business; globalization; competitiveness ranking.

JEL classification: O12

Вступ

Сучасні тенденції розвитку світової економіки та процеси глобалізації, які підсилюють взаємозалежність економік, сприяючи формуванню та функціонуванню міжнародних фінансових та товарних ринків, підвищили актуальність проблематики міжнародної конкурентоспроможності країн, залучених у світогосподарські процеси. Серед основних завдань державної політики забезпечення високого рівня міжнародної конкурентоспроможності є одним із найголовніших, оскільки впливає на досягнення динамічного економічного розвитку та підвищення якості життя населення. Світова фінансова криза внесла фундаментальні зміни як в ефективність функціонування світової економіки, так і в економічний розвиток країн, що відобразилось у рейтингах їх міжнародної конкурентоспроможності. Світовий досвід довів, що вирішальною умовою досягнення високого рівня конкурентоспроможності країни є сильна держава із сформованою та розвиненою ринковою і галузевою структурою, високою діловою активністю підприємців, кваліфікованими фахівцями та передовим науковим потенціалом.

Жорстка конкурентна боротьба на світових ринках з високим ступенем представництва різних суб'єктів господарювання потребує від України пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності національної економіки, формування у країні потужного інноваційного та науково-технічного потенціалу, сприятливого бізнес-середовища, що в перспективі дозволить зайняти гідні позиції на міжнародних ринках.

Мета та завдання статті

Міжнародна конкурентоспроможність країн є однією із найактуальніших тем не лише зарубіжних економічних досліджень, але й вітчизняних. Проблема встановлення рівня міжнародної конкурентоспроможності країн присвячено праці багатьох вчених, зокрема: Паламарчука О. М. [8], Дергачової В. В. [9], Шевченко О. О. [10], Й. Шумпетера, Дж. Сакса, М. Портера [11] та інших. Проте, незважаючи на численні досягнення в теорії та практиці дослідження конкурентоспроможності країни, подальшого вивчення потребують інструменти підвищення конкурентних позицій нашої держави на світовому ринку. Метою статті є аналіз конкурентоспроможності України у світовому економічному просторі та визначення макроекономічних та інституційних факторів підвищення її конкурентних позицій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Поняття «конкурентоспроможність» є важливим в оцінці позицій країн у світовому господарстві. Найвагоміший внесок у дослідження проблематики конкурентоспроможності країн вніс М. Портер [11], автор теорії конкурентних переваг, згідно з якою конкурентоспроможність у національній економіці визначається здатністю підтримувати продуктивність праці на значно вищому рівні, ніж у конкурентів, шляхом безперервного впровадження інновацій. Автор зазначає, що країна досягає високої конкурентоспроможності не у всіх галузях господарства, а лише у тих, у яких вона має конкурентні переваги.

Сучасні визначення національної конкурентоспроможності, прийняті офіційними міжнародними організаціями, відображають новий етап еволюції поняття конкурентоспроможності країн. Експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) стверджують, що конкурентоспроможність може бути охарактеризована як рівень, у якому в умовах відкритої ринкової економіки країна виробляє товари та послуги, які пройшли тестування міжнародною конкуренцією, одночасно підтримуючи та збільшуючи реальний національний дохід.

Серед інших інтерпретацій визначення конкурентоспроможності можна виокремити наступні:

- здатність країни досягати стійко високих темпів зростання ВВП на душу населення (World Economic Forum);
- конкурентоспроможність країни – це набір факторів, політик та інститутів, які визначають рівень продуктивності країни (World Economic Forum);
- поточна і майбутня здатність і можливість підприємців створювати товари, чиї цінові та нецінові характеристики є більш привабливими, ніж у їхніх місцевих і зарубіжних конкурентів (European Management Productand Market);
- під конкурентоспроможністю розуміються елементи продуктивності, ефективності і прибутковості. Але це не самоціль. Це потужний засіб досягнення зростання життєвого рівня та соціального благополуччя, тобто це інструмент для досягнення цілей. Загалом, збільшуючи продуктивність і прибутковість у контексті міжнародної спеціалізації, конкурентоспроможність надає основу для неінфляційного збільшення доходів населення (Competitiveness Advisory Group);
- конкурентоспроможність – це стан, у якому країна в межах вільної торгівлі та відкритих ринкових відносин може виробляти товари і послуги, які проходять тест міжнародних ринків, зберігаючи і збільшуючи при цьому реальні доходи населення в довгостроковому періоді (OECD).

Отже, міжнародну конкурентоспроможність країни слід розглядати як здатність держави активно брати участь у світових економічних відносинах, формуючи таке внутрішнє бізнес-середовище, яке б сприяло розвитку конкурентних переваг вітчизняних суб'єктів господарювання та стійкій позиції на світових ринках, тим самим забезпечуючи відкритість та прозорість економічних процесів та високий рівень життя громадян.

На сьогодні розробляються та застосовуються безліч інструментів, які дозволяють здійснити комплексний аналіз факторів конкурентоспроможності країн. Найбільш поширеними є: індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), індекс глобалізації (KOF Index of Globalization), індекс легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index), індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI), індекс свободи преси (Press Freedom Index, PFI).

Найвідомішим рейтингом міжнародної конкурентоспроможності країн є «індекс глобальної конкурентоспроможності» (Global Competitiveness Index), який, починаючи з 1979 року, щорічно публікується у звітах Всесвітнього економічного форуму (м. Давос).

За результатами опитувань 14 тисяч керівників компаній у 144 країнах світу, Всесвітнім економічним форумом був складений Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index 2014-

2015), у якому Україна посіла 76 місце серед 144 держав, піднявшись на 8 сходинок порівняно з минулим роком (таблиця 1). Основними факторами зростання позиції України в глобальному індексі конкурентоспроможності стало підвищення ефективності вітчизняних ринків, покращення довіри до суспільних інститутів, зростання частки студентів у вищих навчальних закладах та розширення використання ІТ-телекомунікацій у повсякденному житті та бізнесі. Основними факторами, що перешкоджають країні опинитись у верхніх позиціях рейтингу, є недостатня конкурентоспроможність внутрішніх ринків та неефективність інституційного середовища.

Проте слід урахувувати, що рейтинг формувався ще до початку агресії Росії в Україні, за основу брались статистичні дані за 2013 рік та результати опитувань, проведених на початку 2014 року. Наслідки збройних конфліктів, очевидно, матимуть відображення в оцінці вітчизняної конкурентоспроможності вже наступного року. За прогнозами експертів Україна втратить як мінімум 10 позицій у рейтингу глобальної конкурентоспроможності під впливом погіршення загальноекономічного становища, руйнування інфраструктури, скорочення виробництва та зниження інвестиційної привабливості.

Таблиця 1. Україна в рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму*.

Показник	Місце України		Сусіди України по рейтингу 2014-2015	Країна-лідер (1 місце) у 2014-2015 рр.
	2014-2015 рр. (з 144 країн)	2013-2014 рр. (з 148 країн)		
Базові вимоги	87	91	Суринам, Бутан	Швейцарія
Якість інститутів	130	137	Нігерія, Бангладеш	Нова Зеландія
Інфраструктура	68	68	Іран, Гватемала	Гонконг
Макроекономічна стабільність	105	107	Кабо-Верде, Киргизька Республіка	Норвегія
Охорона здоров'я і початкова освіта	43	62	Маврикій, Ізраїль	Фінляндія
Підсилювачі ефективності	67	71	Хорватія, Кенія	США
Вища освіта і професійна підготовка	40	43	Бразилія, Росія	Фінляндія
Ефективність ринку товарів і послуг	112	124	Гамбія, Камерун	Сінгапур
Ефективність ринку праці	80	84	Камерун, Польща	Швейцарія
Рівень розвитку фінансового ринку	107	117	Нікарагуа, Камерун	Гонконг
Технологічна готовність	85	94	Домініканська Республіка, Ліван	Люксембург
Розмір ринку	38	38	Австрія, Швейцарія	США
Інновації та розвиток	92	95	Туніс, Намібія	Швейцарія
Конкурентоспроможність бізнесу	99	97	Кот д'Івуар, Камерун	Японія
Інновації	81	93	Уругвай, Таджикистан	Фінляндія
Глобальний індекс конкурентоспроможності	76	84	Словацька Республіка, Хорватія	Швейцарія

*Розроблено за даними [1; 2]

У світовій практиці для оцінки рівня залученості країн у глобальні процеси Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute) розробляється індекс рівня глобалізації країн світу. Для проведення експертного аналізу використовувались статистичні дані міжнародних організацій, зокрема Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, ЮНЕСКО тощо. Кінцеве значення індексу коливається

в межах від 0 до 100 балів та формується шляхом оцінки 24 показників, об'єднаних у 3 складові: глобалізація в економічній, соціальній та політичній сферах. Для оцінки рівня глобалізації додатково використовуються показники портфельних інвестицій, а також доходи нерезидентів у формі заробітної плати або прибутки від інвестицій, виражені у відсотках до ВВП. Що вище значення індексу глобалізації країни, то активніше вона залучена у світові процеси.

Згідно з «KOF Index of Globalization 2014» за 2014 рік Україна піднялась на три позиції та зайняла 44 місце серед 191 країни [3]. Значення індексу глобалізації України досягло історичного максимуму і склало 68,85 бала, що дозволило країні випередити Росію (65,42), Молдову (64,12) та Білорусію (59,85) та розташуватись у рейтингу між Йорданією (69,46) та Ісландією (68. 66).

З метою порівняння сприятливості бізнес-середовища у різних країнах світу, щороку Світовим банком складається Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index), який базується на вивченні та квантифікації національних законів, правил та постанов щодо ведення підприємницької діяльності.

В оцінці легкості ведення бізнесу Doing Business-2015 Україна за рік піднялась з 112 позиції на 96 серед 189 країн, тим самим увійшовши в сотню рейтингу Всесвітнього банку (таблиця 2). Покращення позицій у рейтингу стало можливим, завдяки тому, що Україна спростила процес сплати податків, увела електронну систему подачі фінансової звітності та сплати єдиного соціального внеску та підвищила ставку екологічного податку. Слід зауважити: що вища позиція країни в рейтингу легкості ведення бізнесу, то сприятливіше підприємницьке середовище для відкриття та функціонування бізнесу.

Таблиця 2. Україна в рейтингу легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index)*

	Місце України		Зміни в рейтингу
	2015 р	2014 р.	
Реєстрація підприємства	76	69	-7
Отримання дозволу на будівництво	70	68	-2
Підключення до системи електропостачання	185	182	-3
Реєстрація власності	59	88	+29
Кредитування	17	14	-3
Захист інвесторів	109	107	-2
Оподаткування	108	157	+49
Міжнародна торгівля	154	153	-1
Забезпечення виконання контрактів	43	44	+1
Закриття підприємства	142	141	-1
Індекс легкості ведення бізнесу	96	112	+16

**Розроблено за даними [4, 5]*

Щороку американським дослідницьким центром «The Heritage Foundation» та газетою «The Wall Street Journal» опубліковується рейтинг економічної свободи країн світу (Index of Economic Freedom). Експерти Heritage Foundation визначають економічну свободу як "відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за винятком необхідного громадянам захисту та підтримки свободи як такої".

У рейтингу економічної свободи Україна у 2014 році зайняла 155-ту позицію серед 186 країн світу, отримавши найнижчі показники не тільки серед країн Європи, а й пострадянського простору.

Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) складається комбінований показник, який характеризує якість життя людини в країнах та регіонах світу, так званий індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI) [5]. Цей показник розподіляє країни на чотири рівні розвитку та містить індекс тривалості життя, освіти та доходів населення. У 2014 році Україна посіла 83 місце з 187 країн світу в Індексі людського розвитку. За період з 1990 до 2014 року значення індексу зросло в середньому на 4,1 %.

Міжнародна правозахисна організація «Репортери без кордонів» (Reporters Without Borders) щороку

проводить дослідження та публікує індекс свободи преси (Press Freedom Index, PFI). Зі 180 досліджених країн та регіонів світу у 2013 році Україна посіла 127 місце. Проте індекс складався ще до початку подій у грудні 2013 року та репресивні заходи української влади щодо преси в дослідженні не відображені.

Щороку міжнародною організацією Transparency International розраховується Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) [6] на базі даних, отриманих з експертних джерел та наданих міжнародними організаціями. У 2014 році Україна залишилась однією із найбільш корумпованих країн світу та зайняла 142-гу позицію зі 175. Для того, аби в Україні відбулися реальні антикорупційні зміни, Transparency International Україна закликає уряд, парламент та президента зробити п'ять негайних кроків [6]:

1. Належним чином запустити роботу нових антикорупційних органів, ухваливши зміни до антикорупційних законів та передбачивши необхідні ресурси на створення інституцій та добір кваліфікованих кадрів.

2. Невідкладно ухвалити розроблене експертами законодавство про повну прозорість фінансів політичних партій та виборчих кампаній.

3. На основі прийнятої Антикорупційної стратегії України розробити деталізований план дій уряду у сфері протидії корупції, до виконання якого залучити широку громадськість та медіа.

4. Забезпечити реальне розкриття даних державних реєстрів, передусім реєстру нерухомості та земельного кадастру.

5. Розпочати регулярні перевірки публічних службовців на доброчесність, у тому числі через зіставлення їх стилю життя із задекларованими майном і статками.

На думку міжнародних та вітчизняних експертів, зниження конкурентоспроможності України в міжнародних рейтингах пов'язане із нестабільною політичною ситуацією та зі зростанням агресії Росії в країні. Оскільки військові протистояння на Донбасі призводять до постійного зниження загальноекономічних показників, руйнування інфраструктури, зниження виробництва, це все негативно позначиться на майбутніх рейтингах міжнародної конкурентоспроможності України. Тому пошук шляхів підвищення конкурентних позицій країни у світовому економічному просторі є одним із найактуальніших завдань українського уряду.

Для переходу вітчизняної економіки на якісно новий рівень розвитку та підвищення міжнародної конкурентоспроможності необхідно розробити дієву систему державного управління (концепції, стратегії розвитку, програми, механізми тощо), спрямовану на реалізацію політики перерозподілу ресурсів на користь інноваційного розвитку шляхом підтримки наукоємних галузей, формування попиту на інтелектуальну продукцію, впровадження прогресивних нововведень. Високий рівень технологічної готовності міг би стати підґрунтям для підвищення конкурентоспроможності українських компаній на зовнішніх ринках, а впровадження передових інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності урядових структур дозволило значно підвищити оцінку країни в рейтингах у позиції ефективності роботи державних інституцій.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отож, стратегічні пріоритети України щодо підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності повинні відображатись у системі поступових кроків адаптації національної економіки до змін світових глобалізаційних та інтеграційних процесів. Основним механізмом підвищення конкурентних переваг України є здійснення внутрішніх реформ та трансформація векторів зовнішньоекономічної політики. Також зусилля держави слід спрямувати на формування сприятливого бізнес-середовища, яке дозволить реалізувати наявний інноваційний та людський потенціал та стане передумовою поступового підвищення міжнародної конкурентоспроможності України у світових рейтингах.

Список літератури

1. *The Global Competitiveness Report 2013-2014* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.
2. *The Global Competitiveness Report 2014-2015* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
3. *KOF Index of Globalization 2014* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalization.kof.ethz.ch/>.
4. *World Bank Ease of Doing Business Report 2014*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/rankings>.
5. *Human Development Report 2014* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf.

-
6. *Corruption Perceptions Index – 2014* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.transparency.org/cpi2014.
 7. *World Press Freedom Index – Reporters Without Borders* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rsf.org/index2014/data/index2014_en.pdf.
 8. Паламарчук, О. М. Міжнародна конкурентоспроможність України: оцінка проблем та шляхи покращення конкурентних позицій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%9E%D0%BB%D1%8F/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/ecvu_2013_20\(1\)_24.pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%9E%D0%BB%D1%8F/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/ecvu_2013_20(1)_24.pdf).
 9. Дергачова, В. В. Україна в системі міжнародної конкурентоспроможності: оцінка позицій, причини і шляхи відродження / В. В. Дергачова, Т. Г. Шеремет // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2010. – №7. – С. 86-90.
 10. Шевченко, О. О. Моделі підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни: теоретико-методологічний аспект / О. О. Шевченко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3. – С. 25-28.
 11. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, A Division of Macmillan.

References

1. *The Global Competitiveness Report 2013-2014*. (2014). Retrieved from : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.
2. *The Global Competitiveness Report 2014-2015*. (2015). Retrieved from : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
3. *KOF Index of Globalization 2014*. (2014). Retrieved from : <http://globalization.kof.ethz.ch/>.
4. *World Bank Ease of Doing Business Report 2014*. (2014). Retrieved from : <http://www.doingbusiness.org/rankings>.
5. *Human Development Report 2014*. (2014). Retrieved from : hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf.
6. *Corruption Perceptions Index - 2014*. (2014). Retrieved from : www.transparency.org/cpi2014.
7. *World Press Freedom Index - Reporters Without Borders*. (2014). Retrieved from : https://rsf.org/index2014/data/index2014_en.pdf.
8. Palamarchuk, O. M. (2013). *International competitiveness of Ukraine: assessment of problems and ways to improve the competitive position*. Retrieved from : [https://file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%9E%D0%BB%D1%8F/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/ecvu_2013_20\(1\)_24.pdf](https://file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%9E%D0%BB%D1%8F/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/ecvu_2013_20(1)_24.pdf).
9. Dergacheva, V. V. (2010). *Ukraine in the international competitiveness: assessment position, causes and ways of revival*. *Economic Bulletin NTU "KPI"*, 7, 86-90.
10. Shevchenko, A. A. (2011). *Models of the international competitiveness of the country: theoretical and methodological aspects* *Economic Bulletin Donbass*, 3, 25-28.
11. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, A Division of Macmillan.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2015 р.

Ірина Валеріївна ПРИХОДЬКО

асистент,
кафедра міжнародних економічних відносин,
Львівський національний університет імені Івана Франка
E-mail: iryna.prykhodko2010@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Приходько, І. В. Теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції [Текст] / Ірина Валеріївна Приходько // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 91-100. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У світлі сучасних інтеграційних процесів дослідження поняття міжнародної економічної інтеграції постає особливо актуально. Інтеграція є об'єктивною закономірністю розвитку сучасних відносин між державами. Міжнародна інтеграція є складним, суперечливим та неоднозначним процесом, однак водночас вона є і одним із засобів підвищення добробуту країн у результаті переходу до більш ефективного виробництва. Дослідження вітчизняної та зарубіжної теорії розвитку світових інтеграційних процесів вказує на її позитивний теоретичний та практичний вплив на економіку країни. Аналізуючи різні погляди на сутність інтеграційних процесів, можна зробити висновок про те, що єдиної теорії міжнародної економічної інтеграції не існує. Кожна країна обирає власний унікальний шлях. Узагальнення різноманітних теорій міжнародної економічної інтеграції обумовлюється вибором України ефективної інтеграційної моделі.

Метою роботи є формування сукупності науково-методичних засад та змісту міжнародної економічної інтеграції. Дослідити феномен інтеграції як економічної та політичної категорії та висвітлити основні погляди на поняття інтеграції з історичного ракурсу. Виявити модель міжнародної економічної інтеграції, найбільш прийнятної для економіки України на сучасному етапі.

Метод (методологія). У дослідженні використано методи узагальнення, історичний, логічний, абстракції та аналізу.

Результати. Систематизовано основні напрямки наукової думки щодо сутності поняття «міжнародна економічна інтеграція». Проведено узагальнення та запропоновано його визначення, подано оцінку підходів щодо розвитку цього поняття. Систематизовано тлумачення категорії «міжнародна економічна інтеграція». Досліджено еволюцію ліберальних та неоліберальних поглядів на процес розвитку міжнародної економічної інтеграції, розкрито основні засади теорій ринкової, ринково-інституціональної, реалістичної та ідеалістичної шкіл, кейнсіанства, а також висвітлено основні положення функціоналізму та неофункціоналізму.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція; стадії міжнародної економічної інтеграції; моделі міжнародної економічної інтеграції; ефективність міжнародної економічної інтеграції; ефекти міжнародної економічної інтеграції; митний союз; економічний союз; реальна інтеграція; інтеграційний процес.

THEORETICAL CONCEPTS OF INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION

Abstract

Introduction. The investigation of the international economic integration becomes important. Integration is an objective feature of modern relations between states. Having analyzed different points of views on the nature of the integration processes, we can conclude that the unified theory of the international economic integration does not exist. Each country chooses its own unique way of the integration. The integration is an objective means of the development of the modern relations between states. The international integration is very complicated and contradictory process but at the same time it means the welfare improvement of the state and the transition to the more efficient production. The generalization of the various theories of the international economic integration is caused by the choice of the effective integration model of Ukraine. The phenomenon of integration as an economic and political category has been examined. Different points of view on economic integration in the historical aspect are shown.

Purpose of the study is to work out a set of scientific and methodological principles on the content of international economic integration.

Method (methodology). Generalization, historical, logical methods, method of abstraction and analysis are used.

Results. The scientific approaches to the definition of the term «international economic integration» are described. Different approaches to the definition of «the international economic integration» are tested from historical point of view. The author has given her own definition of «the international economic integration». The interpretation of the “economic integration” definitions is systematized. The evolution of the liberal, neo-liberal points of view on the international economic integration process development are investigated. The main principles of the market theory, market-institutionalist theory, realistic and idealistic schools, and the basic grounds of functionalism, neo-functionalism are considered.

Keyword: the international economic integration; the stages of the international economic integration; the models of the international economic integration; the efficiency of the international economic integration; the effects of the international economic integration; custom union; economic union; real integration; integration process.

JEL classification: F020, F150

Вступ

Проблеми міжнародної економічної інтеграції висвітлені у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед українських фахівців варто назвати напрацювання І. Бабець, О. Білоуса, І. Бураковського, В. Геєця, Ю. Данилишина, Д. Лук'яненко, П. Луцишин, М. Мальського, С. Писаренко, Л. Сардар'ян, В. Сіденка, А. Філіпенка, О. Шниркова, О. Шумило. Серед іноземних дослідників інтеграції можна відзначити роботи М. Алле, П. Баклі, Б. Баласси, Е. Бенуа, М. Бійє, Дж. Вайнера, Д. Віллія, Я. Гальперіна, Ф. Гереса, М. Дюватріона, М. Кесона, К. Ланкастера, А. Лібмана, Р. Ліпсея, Дж. Міда, Ж. Моне, Г. Мюрдаля, А. Панагарії, Ч. Пентланда, Ф. Перру, В. Репке, П. Робсона, В. Рошера, А. Ругмана, Ф. Рута, Р. Соланда, Я. Тінбергена, Е. Хааса, Г. Шмолера, Р. Шумана.

Однак питання визначення міжнародної економічної інтеграції з політико-економічної точки зору висвітлені частково, що визначає актуальність теми дослідження.

Мета та завдання статті

Метою роботи є формування сукупності науково-методичних положень щодо визначення змісту поняття міжнародної економічної інтеграції. Аналіз сучасних концепцій та положень основних шкіл дослідження міжнародної економічної інтеграції.

Основними завданнями є: систематизація основних напрямків наукової думки щодо сутності поняття «міжнародна економічна інтеграція» та виведення власного визначення.

Термін „економічна інтеграція” вперше з’явився в 30-ті роки XX ст. У працях німецьких та шведських економістів.

Теоретичні обґрунтування необхідності економічної інтеграції були запропоновані у 70-80-х роках XIX ст. представниками німецької історичної школи – Ф. Лістом (1891)[1, с. 155-156], Г. Шмолером (1902)[2] та ін.

У 40-х роках XX ст. американець Дж. Вайнер висунув концепцію митного союзу, яка базувалась на вимірюванні кількісного ефекту від митного союзу через збільшення добробуту країни, що інтегрується на основі принципу порівняльних переваг Д. Рікардо (1817) [3]. Дж. Вайнер висвітлив ці питання у своїй праці „Проблеми митного союзу” (1950) [4]. Він прослідкував позитивні та негативні ефекти від інтеграції, увів поняття „потокостворюючого” і „потоківідвертаючого” ефектів інтеграції.

Головною ідеєю його праці було обґрунтування створення зони вільної торгівлі, для вільного безтарифного переміщення товарів всередині неї та аргументація на користь спільного тарифу від товаропотоку із зовнішніх держав. Він також визначив основну схожість зони вільної торгівлі та митного союзу як дискримінаційну угоду.

Основою його дослідження було порівняння розвитку та ефективності торгівлі країн, при умові відокремленого функціонування митного тарифу в кожній з них та при умові запровадження митного союзу та встановлення спільного митного тарифу щодо третіх країн. Він прослідкував, що утворення митного союзу спричиняє статичні та динамічні ефекти міжнародної економічної інтеграції. Вчений також доводить, що при створенні митного союзу товари, які традиційно купувались на внутрішньому ринку, можуть стати дорожчими, ніж такі самі імпортовані. Після створення митного союзу іноземний товар стає дешевшим за вітчизняний, а це призводить до зменшення споживання товарів внутрішнього виробництва та переорієнтацію на зовнішні товари. Цей висновок Дж. Вайнер назвав третім наслідком – ефектом створення торгівлі, у результаті якого виникає торгівля без митних обмежень, масштаби торгівлі зростають, добробут усіх країн підвищується і зростає рівень спеціалізації. Недоліками цієї теорії є її теоретичність, неврахування її наслідків на практиці, коли окремо взята країна досягає рівнозначних або й вищих показників, аніж країна інтеграційного об’єднання, що породжує четвертий наслідок – ефект відхилення торгівлі. Він означає переорієнтацію закупівлі товару місцевими споживачами у більш ефективного, позаінтеграційного виробника на менш ефективне внутрішньоінтеграційне джерело, що відбувається в результаті усунення мита в межах митного союзу. Рівень добробуту країн-учасниць залежатиме від співвідношення ефекту відхилення торгівлі та ефекту розширення торгівлі. До прикладу, якщо наявний ефект відхилення торгівлі, то добробут країни-нечлена інтеграційного угруповання погіршиться, водночас для країн учасниць добробут підвищиться, але за умови, якщо цей ефект за ціною буде нижчим за ефект створення торгівлі. Загалом на практиці ефект створення торгівлі є більшим, ніж ефект скорочення.

Ця концепція була продовжена такими вченими як Р. Ліпсей (1960)[5, с. 496-513], Дж. Мід(1955)[6] та Ф. Герес (1957)[7, с. 61-64]. У своїх працях вони дійшли висновку, що „потокостворюючий” ефект може створити позитивний наслідок та підвищити добробут, якщо вигоди від зміни структури споживання на користь дешевого імпорту переважають втрати від переорієнтації з торгівлі з країною, що виробляє товари при нижчих затратах, на торгівлю з країною, що витрачає для виробництва такого товару набагато більше коштів. У концепцію регіональної інтеграції були введені такі поняття виробничого та споживачького ефектів митного союзу. Ці вчені вважали, що митний союз буде мати позитивний ефект лише для споживачів, які є незалежними. Однак Р. Ліпсей дійшов висновку, що добробут країни від створення митного союзу залежить від кожного конкретного випадку. Зокрема, він також вказував на важливість транспортних витрат. Що нижчі витрати країн-учасниць митного союзу, то більший ефект добробуту. На практиці ця теорія митного союзу була втілена у 1957 році створенням Європейської економічної спільноти. Виявилось, що ця концепція не врахувала аспекту розміщення виробництва і породжує нерівномірність економічного розвитку.

Ф. Ліст у праці «Національна система політичної економії, міжнародної торгівлі, торговельна політика і німецький митний союз» (1841) виступав за «виховний протекціонізм», що базувався на стадіях (періодах) соціально-економічного розвитку держави. На його думку, при вирівнюванні рівнів розвитку країн, вільна торгівля призведе до створення загальносвітової спільноти та міжнародного союзу промислових країн.

Розвиток цієї концепції продовжив у своїх працях американський вчений Баласса Б. (1961)[8], який зробив спробу визначення ефектів створення та відхилення торгівлі на прикладі Європейського Союзу. Він зробив порівняння еластичності попиту на імпорт країн Європейського Союзу до створення інтеграційного угруповання з тим самим показником після формування інтеграційного об’єднання. Він дійшов висновку, що утворення Європейського Союзу мало ефект утворення торгівлі дуже суттєвих розмірів. Під інтеграцією

Б. Баласса розумів вирівнювання умов для економічної діяльності суб'єктів ринку незалежно від того, резидентом якого з двох або більше держав, об'єднаних в інтеграційне об'єднання, вони є.

Теорія Баласси Б. не дає чіткої відповіді щодо позитивності формування митного союзу. Після політики вільної торгівлі немає іншої торгівельної політики, яка була б повністю позитивною і мала ефект зростання добробуту.

Баласса Б. дійшов висновку, що міжнародна інтеграція не є суцільною інтеграцією, оскільки повноцінна інтеграція – це взаємні відносини з переростанням в узгоджуваність інтересів країн-учасниць інтеграційного угруповання.

У своїй роботі «Багатство народів» (1973)[9] А. Сміт доводить, що усунення всіх обмежень у торгівлі неминує веде до зростання загального добробуту. Дослідження ґрунтується на теорії абсолютних переваг, однак недоліком цієї теорії є те, що вона не пояснює, чому навіть за відсутності абсолютної переваги країни торгують між собою.

Дещо пізніше у своїй праці А. Панагарія (1999)[10] розглядав наслідки створення митного союзу із зовнішнім тарифом. Основним припущенням був незмінний обсяг торгівлі між країнами. Панагарія А. дійшов висновку, що при незмінних товарних потоках країни-учасниці матимуть зростання добробуту в межах інтеграційного угруповання.

Представники іншої школи Л. Кохане (1993) [11, с. 269-300], П. Робсон [12, с. 145] розглядали інтеграційне об'єднання як „елітний клуб”, а вступ до нього вважався престижним. Їх теорія «домінуючих неекономічних чинників» пояснювала мотивацію інтеграції позаекономічними чинниками, а головною метою був престиж країни та покращення її іміджу у світі, сама ж інтеграція пояснювалася з політичної точки зору.

Продовженням цих положень став інший підхід, за яким державі через інтеграційне угруповання набагато легше досягти своїх цілей (забезпечення зростання виробництва, зайнятості, суспільної стабільності та безпеки). У межах цього підходу було зроблено спробу довести, що позитивних ефектів при створенні митного союзу є набагато більше, аніж при проведенні державою самостійної політики лібералізації. Критики цього напряму зійшлися на думці, що на практиці в інтеграційному угрупованні важко забезпечити однорідність поглядів усіх держав-членів, а протиріччя між ними призводять до менших економічних ефектів від інтеграції.

Дещо пізніше на основі чинних підходів було розроблено концепцію, за якою держави прагнуть до інтегрування своїх економік для подолання „факторів обмеження”. Очевидно, що країні вигідно купувати сировину, обмежені ресурси, а також запозичати новітні технології в країнах-членах угруповання.

Наступним етапом концепційного розвитку міжнародної економічної інтеграції стали ринково-інституціональні теорії. Інтеграція розглядалася як процес і як стан економіки та господарської політики.

Явище міжнародної економічної інтеграції на макрорівні спирається на теорію інтернаціоналізації, яку розвинули такі відомі вчені, як П. Баклі та М. Кесон[13], А. Ругман[14, с. 150]. Макрорівень міжнародної економічної інтеграції детально описаний у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних економістів. Така інтеграція прослідковується у таких основних формах: зонах преференційної та вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного та політичного союзів.

Розвиток ліберального напрямку припадав на 60-ті роки, коли розпочиналися європейські інтеграційні процеси. Інтеграція передбачала відміну кількісних та митних обмежень.

Лібераліст А. Маршал (1963)[15] дивився на економічну інтеграцію як на процес, що базується на статичних порівняльних перевагах, що суперечило поглядам дирижистів про інтегрування однорідних конкурентоспроможних економік. Вчений виступав за структурну економічну інтеграцію.

З часом виникли нові теорії, серед яких першою була теорія неолібералізму. Економісти неоліберального напрямку М. Алле [16, с. 38-39], А. Мюллер-Армак [17, с. 231-242], А. Предоль [18, с. 1044-1065], В. Репке [19] розуміли під інтеграцією створення єдиного ринкового простору на території кількох держав, де забезпечується свобода ринкових сил. Для інтеграції, на їх думку, необхідно заборонити будь-яке державне втручання в зовнішньо-торгівельну і валютну сфери, що повинно призвести до оптимального функціонування розширеного ринку відповідно до принципу порівняльних витрат. Представники цього напрямку розуміли, що вирішення таких проблем, як подолання депресії, відсталості деяких регіонів неможлива без коригування політичного втручання та контролю в інтеграційний процес. Загалом неоліберальний або, як його ще називають, ринковий (ринково-інституціональний) напрям визначав процес інтеграції як об'єднання ринків країн на основі принципів вільної торгівлі, що забезпечують вільну гру цін і конкуренцію у взаємодоповнювальних економіках. Інтеграція розумілася як уніфікація торгових і валютних проблем, усунення митних і валютних бар'єрів. Представники цього напряму також вперше розглянули

інтеграцію як процес і як стан.

Неоліберальна концепція допускає державне втручання з метою вирівнювання умов функціонування національних господарств, що інтегруються. Представники ринково-інституціонального напрямку М. Алле [20], М. Хейлперін [21, с. 173-192], Т. Сцитовські [22] та ін. відстоюють можливість оптимального співвідношення державного регулювального втручання і дії ринкових сил. Роль держави полягає у вирівнюванні умов конкуренції та узгодженні політики країн, що інтегруються. Б. Баласса вперше ввів двоякий розгляд феномену інтеграції – як процесу (реалізація заходів по усуненню дискримінації між господарюючими суб'єктами країн, що інтегруються) і як стану (відсутність дискримінації в межах інтеграційного простору), а також виділив форми інтеграції (зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз та повна економічна інтеграція) [23, с. 79-86].

Кейнсіанський напрям теорії міжнародної економічної інтеграції відображено в дирижистській течії, представниками якої були А. Філіп [24], Р. Купер та Б. Массел [25, с. 742-747], Г. Мюрдаль [26], Е. Хаас [27] та ін. Вони вважали, що проблемою міжнародної економічної інтеграції є пошук оптимального сполучення національних програм господарської політики із забезпеченням переваг, які надає тісне економічне співробітництво. Але використати ці переваги можна лише за умови делегування частини своїх повноважень або передачі частини автономії в центри визначення економічних цілей для їх досягнення.

Е. Хаас у своїх працях «Динаміка міжнародних відносин» (1956) та «Об'єднання Європи: політичні, соціальні та економічні сили» (1968) [27; 28] виступав за активне втручання держави в ринкові процеси, координацію економічної, політичної, соціальної сфер. На його думку, злиття ринків має супроводжуватись злиттям економік. Е. Хаас був прихильником політичного визначення інтеграції, за яким під інтеграцією розуміється процес, за допомогою якого лояльність політичних акторів декількох національних утворень зміщується у бік нового наднаціонального центра прийняття рішень, який стає центром політичної активності.

Кейнсіанці поділяють інтеграцію на негативну та позитивну. Негативна передбачала ліквідацію національних адміністративних та вартісних бар'єрів. Натомість позитивна інтеграція, ціль якої – передача права прийняття рішень від національних до міждержавних органів. Що більші повноваження, то вищий рівень інтеграції.

Некейнсіанці розглядали інтеграцію як процес, який поєднує дію ринкових сил і поетапне інтегрування економіки держав-членів інтеграційного угруповання [29].

Поєднання попередніх концепцій вилилося у створення певного підсумку та поділ інтеграції на позитивну та негативну [30]. Під позитивною інтеграцією мався на увазі процес формування спільної економічної політики в межах спільного економічного простору, натомість негативна інтеграція засуджувала скасування бар'єрів.

Ведучі представники структурної школи Я. Тінберген [31], А. Маршалл [15], Ф. Перру [32] започаткували модель інтеграції, у якій провідну роль відіграють суб'єктивні фактори. Загальна ідея цієї школи ґрунтується на визначальному значенні політичних факторів та намаганні виокремити структурний аспект інтеграційних процесів (обов'язковий характер національних та міжнаціональних заходів та інтеграційної політики). Інтеграція можлива на стадії економічного союзу та приводить до докорінної зміни структури національної економіки та досягнення оптимальної збалансованості суспільно-економічного розвитку країни [33]. У межах цього напрямку Я. Тінберген увів дві моделі інтеграції: «негативна» (взаємне усунення дискримінації у відносинах між господарюючими суб'єктами країн-членів) та «позитивна» (розробка та проведення узгодженої економічної політики).

У 50-60ті роки ХХ ст. проблемою економічної інтеграції займалися К. Мейер [34], Р. Шуман [35], А. Паніч [36], Ж. Моне [37] та ін. Теоретики світової економіки розглядали економічну інтеграцію як елемент вчення про ефективність зовнішньої торгівлі або про державне регулювання зовнішньоекономічних процесів та факторів, які впливають на платіжний баланс країни.

Ж. Моне відзначав, що політична інтеграція неможлива за відсутності економічної єдності країн інтеграційного угруповання. Повна інтеграція, на його думку, можлива лише при поєднанні так званої «позитивної» та «негативної» інтеграції, тобто скасування всіх торговельних бар'єрів у поєднанні зі спільною політикою держав-учасниць.

Відповідно до іншого напрямку, представники якого С. Хаймер [38], Р. Барнет [39], інтеграцію пов'язують з вільним переміщенням товарів, робочої сили, капіталу та технологій усередині інтеграційного об'єднання. Вчені вважали, що інтеграція розвивається нерівномірно, концентруючись у певних секторах. Формально представники цієї теорії були близькі за тлумаченням інтеграції до представників неокласичної теорії. Хоча, на відміну від останніх, вони вважали, що засобами регулювання в інтеграційному об'єднанні має бути

система централізованого розподілу фінансів.

Сучасне розуміння міжнародної економічної інтеграції прослідковується у розвитку традиційної теорії, яка розглядає процес інтеграції як створення нових товарних потоків між країнами-членами інтеграційного угруповання, які усувають виробництво дорожчих аналогічних товарів усередині країни. Товари, які виготовлені в країнах-членах інтеграційного об'єднання, витісняють імпорتنі. Таким чином, наслідком інтеграції є зростання внутрішнього виробництва, а отже, і добробуту країн інтеграційного угруповання, збільшення рівня міжнародної спеціалізації. Згодом було висунуто припущення, що країни інтегруються через „факт обмеженості” (щоб не бути осторонь природних ресурсів, сировини тощо).

Слід зазначити, що на сьогодні немає єдиної теорії, яка б урахувала всі внутрішні та зовнішні чинники формування інтеграційного об'єднання, а також не враховується чинник часу.

Найбільш чітко сформульовані на сьогодні є дві школи західноєвропейської інтеграції – „реалістична” та „ідеалістична”. Реалісти виступають за те, що найважливішим завданням суверенної держави є утримання свого впливу та поширення його на решту світу. Прибічники ідеалістичної школи вважають, що традиційна національна політика з позиції сили втрачає своє значення в умовах зростаючої залежності промислових держав, тобто спостерігається політична взаємозалежність, і особливо у таких сферах, як економіка, технологія та екологія [40, с. 9].

У межах системного підходу до інтеграційної взаємодії держав слід виокремити реальну, функціональну та інституціональну інтеграцію, які відбуваються паралельно та взаємопов'язано.

Реальна інтеграція втілюється через інтенсивність формування та поглиблення економічних зв'язків національних економічних систем на різних рівнях, а також через розширення політичних та суспільних контактів. Функціональна інтеграція передбачає формування механізмів взаємодії в економічній, політичній, інституціонально-правовій, соціальній та інших сферах. Інституціональна інтеграція – процес встановлення та розширення інституціональних-інструментальних та адміністративних зв'язків, правового оформлення поглиблення взаємодії держав, тобто створення інституціонального середовища (політичних, соціально-економічних, юридичних правил для зниження затрат ресурсів) як базису суспільно-економічних відносин [40, с. 10].

Інша теорія сучасності – „економічна інтеграційна модель” – базується на ідеї зовнішньоекономічної політики, орієнтованої на вільну торгівлю. На думку Шниркова О. І., скасування внутрішніх митних тарифів у Європі може привести до ефекту відкритості, який веде до економічного зростання і підвищення добробуту загалом. Створення митного союзу мало привести до низки економічних інтеграційних переваг [40, с. 11].

Модель міжурядового співробітництва передбачає поступове спільне злиття держав угруповання. Ця модель відноситься до „реалістичної” школи. Інша модель „європейської держави” передбачає утворення федеративної спільної держави.

Дві інші моделі – „європейської державної федерації” та „європейської держави” – схожі між собою і ґрунтуються радше на правових, а не економічних принципах.

Прихильники функціоналізму вказували на необхідність функціоналістичного зв'язку між державами. Інші вчені вважали більш прийнятною модель ринкової інтеграції, яка була популярна на початку 80-х років ХХ ст., основним завданням якої є контроль за всіма сферами економічної діяльності, але при умові забезпечення конкурентності. Її прибічники припускали, що оптимальних економічних результатів можна досягти лише тоді, коли ринкові механізми починають функціонувати безперешкодно в межах угруповання, тобто без втручання держави.

Таблиця 1. Інтеграційний процес*

Інтеграційний процес	Державна модель	Модель спільноти
прямий (політичні змінні)	федералізм	плюралізм
непрямий (соціо-економічні змінні)	нео-функціоналізм	функціоналізм

**За даними [41]*

„Поступова інтеграція” простежується на прикладі сучасного ЄС, держави-учасниці якого при вступі мають певні відмінності в економічному розвитку і змушені застосовувати певні заходи для покращення своєї економічної ситуації, що в майбутньому сприяє економічному вирівнюванню в усіх державах-членах інтеграційного угруповання.

Модель «часткової участі» в інтеграції передбачає участь країн в окремих сферах взаємодії (зовнішня,

оборонна або соціальна політика).

Принципово важливою проблемою пояснення феномену інтеграції є співвідношення економіки та політики. Окреслимо три можливих варіанти вирішення поставленого питання:

- перший напрям – інтеграційні процеси мають політичні причини і є політичною дією (П. Уайлс [42]); об'єктивний історичний процес веде перш за все до досягнення політичної єдності держав, повинен свідомо регулюватися та керуватися, а економічні переваги можуть бути незначними;
- другий напрям – інтеграційні процеси базуються насамперед на економічних факторах, мають економічне походження (інтернаціоналізація господарських зв'язків, міжнародний поділ праці і т. д.), однак переслідують і політичні цілі, які є більш важливі (Дж. Капоразо [43]);
- третій напрям – інтеграційні процеси розуміють винятково як об'єктивну економічну закономірність (необхідність розширення масштабів виробництва, вихід виробничих циклів за національні кордони) (Т. Раковська-Хармстоун[44]) [45].

На думку В. Сіденка, теорія міжнародної економічної інтеграції спирається на концепцію переваг великого господарського простору. Початок розвитку концепцій міжнародної економічної інтеграції супроводжувався протиріччями між прихильниками та противниками економічного лібералізму [45, с. 36]. Перші вбачали інтеграцію держав як процес злиття ринків за умови вільного ціноутворення та вільної конкуренції, зняття торгових та валютних бар'єрів, уніфікації ринкового механізму.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Незважаючи на багатоманіття концепцій розвитку міжнародної економічної інтеграції, єдиного спільного підходу не виокремлено. На наш погляд, на сучасному етапі неможливо говорити про міжнародну інтеграцію лише з економічної чи політичної точки зору.

Під міжнародною економічною інтеграцією слід розуміти політико-економічний процес зближення та об'єднання держав з переплетінням їх економічних систем, з єдиною економічною політикою та наднаціональним політичним управлінням.

Список літератури

1. Лист, Ф. Национальная система политической экономии [Текст] / Ф. Лист // 25 ключевых книг по экономике. – Пермь: Урал – LTD, 1995. – С. 155-156.
2. Шмоллер, Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы [Текст] / Г. Шмоллер. – М., 1902.
3. Рікардо, Д. Принципи політичної економії та оподаткування [Текст] / Д. Рікардо, 1817.
4. Вайнер, Дж. Теорія митного союзу [Текст] / Дж. Вайнер. – Нью Йорк, 1950.
5. Ліпсей Р. Теорія митного союзу: загальний огляд [Текст] / Р. Ліпсей // Економічний журнал. – №70 (279). – с. 496-513.
6. Мід, Дж. Теорія митного союзу [Текст] / Дж. Мід. – Амстердам, 1955.
7. Герес, Ф. Митний союз для малої країни [Текст] / Ф. Герес // Огляд економічних наук. – 1957. – 24(1). – С. 61-64.
8. Баласса, Б. Теорія економічної інтеграції [Текст] / Б. Баласса. – Іллінойс: Річард Ірвін, 1961. – 324 с.
9. Смит, А. Исследования о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М., 1973.
10. Панагарія, А. Преференційна торговельна лібералізація: традиційна теорія та нові підходи [Текст] / А. Панагарія // Журнал економічної літератури. – 2000. – №2. – Т. 38. – С. 287-331.
11. Кеохане, Р. Інституціоналістська теорія та реальні виклики після холодної війни. Неореалізм та неолибералізм: сучасні дебати [Текст] / Р. Кеохане. – Нью Йорк: Колумбія університі пресс, 1993. – С. 269-300.
12. Робсон, П. Економіка міжнародної інтеграції [Текст] / П. Робсон. – Лондон: Аллен та Унвін, 1987. – 321с.
13. Баклі, П. Майбутнє мультинаціональної діяльності [Текст] / П. Баклі, М. Кессон. – Лондон: Макміллан, 1976.
14. Ругман, А. М. ТНК зсередини [Текст] / А. М. Ругман. – Лондон: Крум Хелм, 1981. – 179с.
15. Маршалл, А. Л. Територіальна інтеграція [Текст] / А. Л. Маршалл. – Париж, 1963.
16. Алле, М. Условия эффективности в экономике [Текст] / М. Алле. – М., 1998. -с. 38-39.
17. Мюллер-Армак, А. Економічний порядок та економічна політика в умовах інтеграції [Текст] / А. Мюллер-Армак. – Берн: Штутгарт, 1976. – с. 231-242.
18. Предоль, Дж. Світове господарство у перспективі [Текст] / Дж. Предоль // Міжнародна економіка. – 1950. – №11. – с. 1044-1065.

-
19. Репке, В. Інтеграція та дезінтеграція міжнародної економіки в економічних питаннях вільного світу [Текст] / В. Репке. – Франкфурт, 1957. – 500с.
 20. Алле, М. Л. Європейський союз [Текст] / М. Л. Алле. – Париж, 1960.
 21. Хейлперін, М. А. Вільна торгівля та соціальний добробут [Текст] / М. А. Хейлперін // Огляд міжнародної праці. – 1957. – №3. – с. 173-192.
 22. Скитовські, Т. Економічна теорія та західноєвропейська інтеграція [Текст] / Т. Скитовські. – Лондон: Дж. Аллен та Унвін, 1958.
 23. Белозубенко, В. С. Отношения интеграционных процессов на уровне регионов мира [Текст] / В. С. Белозубенко, А. С. Усова // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 91. – С. 79-86.
 24. Філіп, А. Регіональна конкуренція у Європейському союзі [Текст] / А. Філіп // Міжнародна економіка. – 1999.
 25. Купер, К. Новий погляд на теорію митного союзу [Текст] / К. Купер, Б. Массел // Економічний журнал. – 1965. – 75(300). – с. 742-747.
 26. Мюрдаль, Г. Міжнародна економіка: проблеми та перспективи [Текст] / Г. Мюрдаль. – Лондон, 1956. – 176с.
 27. Хаас, І. Об'єднана Європа: політичні, соціальні та економічні сили 1950-1957 [Текст] / І. Хаас. – Стенфорд: Стенфорд юніверситі прес. – 1964. – 552с.
 28. Хаас, І. Національна держава: функціоналізм та міжнародна організація [Текст] / І. Хаас. – Стенфорд: Стенфорд юніверситі прес, 1968. – с. 62-74.
 29. Харісон, Р. Європа в запитаннях: теорії регіональної міжнародної інтеграції [Текст] / Р. Харісон. – Лондон: Аллен та Унвін, 1974.
 30. Піндер, Дж. Позитивна інтеграція та негативна інтеграція [Текст] / Дж. Піндер. – Нью Йорк: Нью Поінтс, 1975.
 31. Тімберген, Я. Міжнародна економічна інтеграція [Текст] / Я. Тімберген. – Амстердам: Елсевієр, 1965.
 32. Перу, Ф. Економічна інтеграція. Куди інтегруємось? Переваги інтеграції [Текст] / Ф. Перу // Прикладна економіка. – 1966. – Том 19. – №3-4. – 400с.
 33. Белозубенко, В. С. Моделирование интеграционных процессов на уровне регионов мира [Текст] / В. С. Белозубенко, А. С. Усова // Наукові праці ДонНТУ. Серія економічна. – 2004. – Вып. 87. – С. 194-198.
 34. Мейєр, Ф. Огляд теорії економічної інтеграції Баласси Б. [Текст] / Ф. Мейєр // Економічний журнал. – 1962. – №72(286). – с. 389-391.
 35. Шуман, Р. Для Європи [Текст] / Р. Шуман. – Париж, 1963.
 36. Паніч, М. Економічна інтеграція та дезінтеграція: огляд інтеграції у Пн. Америці [Текст] / М. Паніч, А. Ваціч. – Женева, 1995.
 37. Моне, Ж. Торговельні Сполучені штати Європи [Текст] / Ж. Моне. – Париж, 1955.
 38. Хаймер, С. Міжнародні операції в національних фірмах: випадок прямих іноземних інвестицій [Текст] / С. Хаймер. – Бостон: MIT прес, 1976.
 39. Барнетт, Р. Світові мрії: ТНК у новому світовому порядку [Текст] / Р. Барнетт, Дж. Караваж. – Нью Йорк: Сімон і Шустер, 1995.
 40. Шнирков, О. І. Європейський валютний союз [Текст]: Навчальний посібник / О. І. Шнирков. – К., 2001. – 198с.
 41. Пентланд, Ч. Міжнародна теорія та європейська інтеграція [Текст] / Ч. Пентланд. – Лондон, 1973. – С. 23.
 42. Уайлс, П. Й. Комуністична міжнародна економіка [Текст] / П. Й. Уайлс. – Оксфорд: Безіл Блеквелл, 1968.
 43. Капоразо, Дж. Європейський союз та форми держави: вестфалізм, регулювання чи пост-модернізм? [Текст] / Дж. Капоразо // Журнал дослідження спільного ринку. -1996. – №34. – с. 29-52.
 44. Раковська-Хармстоун, Т. Комунізм у Східній Європі [Текст] / Т. Раковська-Хармстоун // Огляд історії. – 1986. – №8 (1). – с. 164-166.
 45. Україна в процесах міжнародної інтеграції [Текст]: монографія / В. Р. Сіденко. – Харків: Форт, 2003. – 280с.
-

References

1. List, F. (1995). *National system of political economy*. Moscow, Russia.
2. Shmoller, G. (1992). *Economics, the economic science and economic methods*. Moscow, Russia.
3. Ricardo, D. (1817). *Principles of political economy and taxation*.
4. Viner, J. (1950). *The customs union issue*. N. Y.
5. Lipsey, R. G. (1960). *The theory of customs unions: a general survey*. *The economic journal*, 70 (279), 496-513.
6. Meade, J. E. (1955). *The theory of customs unions*. Amsterdam: North Holland.
7. Gehrels, F. (1957). *Customs union from a single-country viewpoint*. *The review of economic studies*, 24(1), 61-64.
8. Balassa, B. (1961). *The theory of economic integration*. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin.
9. Smith, A. (1962). *An Inquiry into the Nature and causes of the wealth of nations*. Moscow, Russia.
10. Panagariya, A. (2000). *Preferential trade liberalization: the traditional theory and new developments*. *Journal of economic literature*, June, 38(2), 287-331.
11. Keohane, R. (1993). *Institutionalist theory and the realist challenge after the cold war. Neo-realism and Neo-liberalism: The Contemporary Debate*. N. Y.: Columbia University Press.
12. Robson, P. (1987). *The economic of international integration*. London: Allen and Unwin.
13. Buckley, P. and Casson, M. (1976). *The future of the multinational enterprise*. London: Macmillan.
14. Rugman, A. M. (1981). *Inside the multinationals*. London: Croom Helm.
15. Marchall, A. L. (1963). *Integration territoriale*. Paris.
16. Allais, M. L. (1998). *Terms of the effectiveness in the economy*. Moscow.
17. Muller-Armack, A. (1976). *Wirtschaftsordnung und wirtschaftspolitik. studien integration*. Bern; Stuttgart: Paul Haupt.
18. Predöl, A. (1950). *Weltwirtschaft in räumlicher perspective*. *Economia internazionale*, Nov., 1044-1065.
19. Röpke, W. (1957). *Integration und desintegration der internationalen wirtschaft, in wirtschaftsfragen der freien Welt*. Frankfurt.
20. Allais, M. L. (1960). *Europe unie*. Paris.
21. Heilperin, M. A. (1957). *Free trade and social welfare*. *International labour review*, March, 173-192.
22. Scitovsky, T. (1958). *Economic theory and western European integration*. London: George Allen and Unwin.
23. Belozubenko, V. S. (2005). *Ontology of the integration processes at the world region's level*. *Naukovi pratsi DonNTU. Economy*, (91), 79-86.
24. Filip, A. (1999). *Regional competition in the european union*. *International economics*.
25. Cooper, C. A., and Massell, B. F. (1965). *A new look at customs union theory*. *The economic journal*, 75(300), 742-747.
26. Myrdal, G. (1956). *International economy, problems and prospects*. L.: -176p.
27. Haas, E. (1964). *Beyond the nation state: functionalism and international organization*. Stanford.
28. Haas, E. (1968). *The uniting europe: political, social, and economic forces 1950-1957*. Stanford CA: Stanford university press – 2nd Ed. -P. 62-74.
29. Harrison, R. (1974). *Europe in question: Theories of regional international integration*. London: Allen and Unwin.
30. Pinder, J. (1975). *Positive integration and negative integration*. New York: New Viewpoints.
31. Timbergen, J. (1965). *International economic integration*, 2nd ed., Amsterdam: Elsevier.
32. Perroux, F. (1966). *Integration economique. "Qui integree? Au benefice de qui s'opere l'integration?"*. *Economie appliquee*. Tome XIX, nos. 3-4, p. 400.
33. Belozubenko, V. S. (2004). *Modeling of the integration processes at the world region's level*. *Naukovi pratsi DonNTU. Economy*, (87), 194-198.
34. Meyer, F. (1962). *Review of the theory of economic integration, by B. Balassa*, *The economic journal*, 72 (286), 389-391.
35. Schuman, R. (1963). *Pour l'Europe*. Paris.
36. Panić, M. and Vacić A. (1995). *Economic integration and disintegration: an overview, economic integration in North America*, Geneva and N. Y.: United Nations.
37. Monnet, J. (1955). *Les etats-Unis d'Europe ont commercé*. Paris.
38. Hymer, S. (1976). *The international operations of national firms: a study of direct foreign investment*. Boston: MIT Press.
39. Barnett, R., Cavanagh, J. (1995). *Global dreams: Imperial corporations and the new world order*. New York: Simon and Schuster.
40. Shnyrkov, O. I. (2001). *European monetary union*. Kyiv.

-
41. *Pentland, Ch. (1973). International theory and european integration. London, 23.*
 42. *Wiles, P. J. D. (1968). communist international economics. Oxford: Basil Blackwell.*
 43. *Caporaso, J. (1996). The European Union and forms of state: Westphalian, regulatory or post-modern? Journal of common market study, 34, 29-52.*
 44. *Rakowska-Harmstone T. (1986). communism in Eastern Europe. The History review, 8(1), 164-166.*
 45. *Sidenko, V. R. (2003). Ukraine in the international integration processes. Kharkiv: Fort.*

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015 р.

Денис Вікторович ХАПОВ

кандидат технічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та управління проектами,
Херсонський національний технічний університет
E-mail: denvh76@gmail.com

АНАЛІЗ ІНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗНИКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Хапов, Д. В. Аналіз інтегрального показника якості життя населення [Текст] / Денис Вікторович Хапов // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 101-107. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Сьогодні, в умовах загострення соціально-економічних проблем, рівень життя населення є тим індикатором, який відображає якісний розвиток держави. Комплексна оцінка життєвого рівня населення забезпечить об'єктивний аналіз та прогнозування зовнішніх та внутрішніх факторів впливу. Ця категорія має стати головним критерієм оцінювання реалізації програм розвитку вирівнювання та підвищення життєвого рівня населення регіонів України.

Мета. Дослідження концептуальних засад оцінки рівня якості життя населення з вирішенням теоретичних, методологічних і практичних завдань є основною метою статті. Також на меті маєтись: розкрити сутність категорії “якість життя”; систематизувати фактори впливу; провести порівняльний аналіз наявних методичних підходів до побудови інтегральних показників якості життя населення.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети доцільно застосовувати методи систематизації та класифікації, методологію статистичного аналізу та індексних розрахунків, експертного оцінювання.

Результати. У результаті проведеного аналізу методичних підходів побудови інтегрального показника якості життя населення встановлено, що вибір методу залежить від наявної інформаційної бази, а різноманітність процедур стандартизації та агрегування даних дозволяє враховувати різні аспекти досліджуваного явища, з метою об'єктивної оцінки та ранжування регіонів.

За результатами оцінки рівня якості життя населення Херсонської області можна стверджувати, що інтегральні показники регіону знаходяться в групі середнього рівня розвитку.

Зважаючи на вищезазначене, видається за доцільне привернути увагу органів державного управління до усвідомлення суспільством категорії та індикаторів рівня якості життя як ключових факторів конкурентоспроможності території. Проблема покращання якості життя населення території має системний характер та потребує зміни парадигми стратегічного планування розвитку людського капіталу, фінансових витрат, інтелектуальних інвестицій. Реалізація таких заходів дозволить забезпечити високу якість життя у регіонах та в державі загалом.

Ключові слова: якість життя; індикатор; економічний, соціальний, екологічний параметр; інтегральний показник.

ANALYSIS OF INTEGRAL INDICATOR OF LIFE'S LEVEL OF POPULATION

Abstract

Introduction. Nowadays, in conditions of worsening of social and economical problems, level of life of population is the indicator, which reflects qualitative development of a State. Complex assessment of life's level of population will guarantee objective analysis and forecasting of external and internal factors of influences. Such kind of category will become the main criterion of assessment of realization of programs of development of the process of levelling and growth of life's level of population of regions of Ukraine.

Purpose. Research of conceptual principles of assessment of quality of life of population with solution of theoretical, methodological and practical tasks is the main purpose of mentioned article. Also our purpose is: to expose the essence of category "quality of life"; to systematize factors of influence; to carry out comparative analysis of existing methodological approaches for construction of integral indicators of quality of life of population.

Method (methodology). For achievement of set purpose, it is useful to use methods of systematization and classification, methodology of statistical analysis and index calculations, expert assessment.

Results. In the result of carried out analysis of methodical approaches of construction of integral indicator of quality of life of population it has been determined that the choice of method depends on presented informational base and the diversity of procedures of standardization and summarizing of database permitted to take into account different aspects of researched reality with the purpose of objective assessment and ranking of regions.

According to the results of assessment of level of quality of life of population of Kherson region it is possible to affirm, that integral indicators of region are situated in the group of middle level of development.

Taking into consideration all the mentioned material, we think that it would be useful to pay attention of organs of State management to the fact, that society can realize categories and indicators of level of quality of life as key factors of competitiveness of a territory. The problem of improvement of quality of life of population has systemic character and needs change of paradigm of strategically planning of development of people's capital, financial costs and intellectual investments. Realization of such kind of actions will permit to guarantee high quality of life in the regions and in the State in the whole.

Keywords: quality of life; indicator; economical social, ecological parameter; integral indicator.

JEL classification: C10, C43, H79, O15, R11

Вступ

Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, зумовлених трансформаційними процесами в економіці України, є низький рівень життя населення. Його підвищення є головним завданням не тільки нашої країни, а будь-якого прогресивного суспільства. Для покращення життєвого рівня громадян необхідні чіткі та виважені кроки всіх гілок влади, які ґрунтувалися б на детальному і глибокому аналізі широкого спектру показників, що характеризують різні аспекти рівня життя населення. Комплексне статистичне оцінювання життєвого рівня населення надасть можливість об'єктивно охарактеризувати та проаналізувати фактори, що впливають на рівень життя, виявити тенденції на майбутнє з метою реалізації програм щодо підвищення та вирівнювання життєвого рівня населення різних регіонів країни [1, с. 123].

Дослідженням теоретико-методологічних аспектів рівня життя займалися такі видатні вчені: Л. І. Абалкін, В. М. Жеребін, І. І. Єлисеєва, Н. А. Єрмакова, В. Ф. Майєр, Н. О. Множина, В. О. Мандибура, М. Г. Назаров, В. Я. Райцин, О. С. Ревайкін, Н. М. Римашевська та інші.

Практика застосування статистичних методів та моделей для вивчення соціально-економічних явищ і процесів, у тому числі рівня життя населення, знайшла відображення у наукових та науково-методичних розробках Е. В. Галицької, С. С. Герасименка, А. В. Головача, А. М. Єріної, І. В. Калачової, Г. І. Купалової,

Е. М. Лібанової, І. Г. Манцурова, Р. М. Моторина, О. Г. Осауленка, З. О. Пальян, Н. О. Парфенцевої, В. Г. Саріогла, О. І. Черняка, В. Г. Швеця та інших.

Однак, незважаючи на численні розробки, питання оцінки життєвого рівня, аналізу кількісних та якісних змін у рівні життя є досить складними: залишаються дискусійними і невирішеними проблеми методологічного характеру щодо розрахунку окремих індикаторів та конструювання узагальненого показника рівня життя населення. Більш того, статистичне оцінювання рівня життя населення вимагає постійного вдосконалення шляхом застосування нових методів дослідження, особливо в регіональному розрізі, з метою виявлення і усунення диспропорцій у життєвому рівні населення країни та її регіонів.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних засад статистичного оцінювання рівня якості життя населення. Реалізація поставленої мети обумовила необхідність вирішення таких теоретичних, методологічних і практичних завдань:

- розкрити соціально-економічну сутність категорії “якість життя”;
- систематизувати та класифікувати фактори впливу на рівень життя населення;
- провести порівняльний аналіз чинних методичних підходів до побудови інтегральних показників якості життя населення із практичною реалізацією (на прикладі статистичних показників Херсонської області).

Виклад основного матеріалу дослідження

Зміни у соціально-економічному та суспільно-політичному житті України, обумовлені трансформаційними процесами в державі, призвели до кількісних та якісних змін у визначенні соціально-економічної сутності категорії “якість життя”. Ухвалення нашою країною курсу на євроінтеграцію викликало необхідність вивчення життєвого рівня населення через призму міжнародних стандартів та нормативів у цій галузі, що сформувало необхідні та достатні передумови до перегляду традиційних уявлень про якість та рівень життя і розробки відповідних якісно нових теоретико-методологічних підходів у цій сфері.

Якість життя є однією з найважливіших соціально-економічних категорій. Багатогранність цієї категорії полягає в тому, що вона охоплює цілу гаму соціально-економічних відносин, що виникають у різних сферах суспільного життя, яке є середовищем для розвитку та задоволення різноманітних потреб населення. Тому, визначаючи зміст категорії “якість життя”, необхідно враховувати, що головним чинником, який формує сутність цієї категорії, є потреби. Саме від рівня розвиненості в суспільстві потреб у різноманітних життєвих благах залежить соціально-економічний розвиток країни, а отже, і рівень життя її громадян.

На рівень життя населення впливає велика кількість факторів, що визначають кількісні та якісні параметри досліджуваного явища, а саме: історичні, економічні, суспільно-політичні, соціально-правові, природно-кліматичні, інтелектуально-культурні.

Експертами Національного інституту стратегічних досліджень України було виокремлено три групи факторів, що мають найбільший вплив на людський розвиток, а отже, і на рівень життя, а саме: економічні (39 %), соціальні (44 %) та політичні (17 %) [2].

Статистичне оцінювання рівня життя населення вимагає формування повної та репрезентативної системи показників, яка б дозволила кількісно охарактеризувати об’єкт дослідження з метою визначення реального якісного стану рівня життя населення країни, певних суспільних класів, соціальних груп або окремих верств населення (рис. 1) [3, с. 223].

Узагальнення світової та вітчизняної практики побудови систем статистичних показників для оцінки рівня життя населення дозволило зробити висновок, що кожна із запропонованих систем показників має свої специфічні особливості, слабкі та сильні сторони, але в них простежуються спільні риси. На нашу думку, узагальнюючи спільні риси зазначених вище систем, статистичні показники, що характеризують життєвий рівень населення, можна об’єднати у два блоки: блок економічних показників та блок соціальних показників (рис. 2).

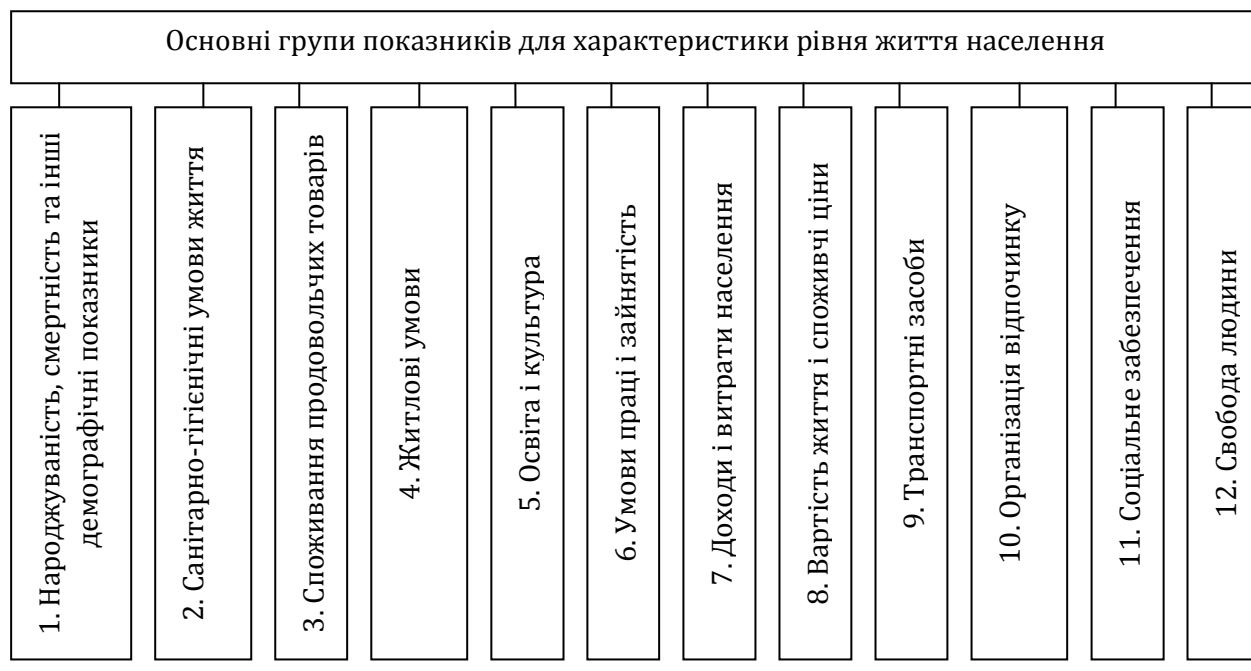

Рис. 1. Система показників рівня життя населення, запропонована ООН

Рис. 2. Система показників рівня життя населення.

Таким чином, кожна з розглянутих систем показників містить значну кількість індикаторів, що використовуються для оцінки життєвого рівня населення та характеризують різні його аспекти. Однак сучасні системи показників не дають цілісної оцінки та малопридатні для здійснення міжрегіональних та міжнародних порівнянь, оскільки, як зазначалося вище, містять велику кількість показників, методологія розрахунку окремих показників у різних системах досить часто відрізняється. Тому на сьогодні все більшої актуальності набувають питання побудови єдиного інтегрального показника рівня життя населення, застосування якого дозволило б дати однозначну характеристику рівня та динаміки розвитку суспільства в міжнародному та регіональному розрізі.

Для розрахунку інтегрального показника застосовуємо методологію М. З. Згуровського [4, с. 245]. Всі дані, індикатори та індекси вимірюються за допомогою різних фізичних величин, мають різні інтерпретації та змінюються в різних діапазонах. Тому вони є нормованими таким чином, що їх значення знаходяться в діапазоні від 0 до 1, де найгірші значення вказаних індикаторів відповідають числовим величинам близьким до 0, а найкращі – наближаються до 1.

При формуванні параметрів були використані два види інформації: соціологічного характеру та статистичні дані. Основними джерелами даних для розрахунку індексу стали: екологічний паспорт Херсонської області; статистичний збірник «Регіони України» [5, с. 485], статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя населення» [6, с. 185], статистичні данні Головного управління статистики у Херсонській області [7], «Регіональний людський розвиток: статистичний бюлетень» [8, с. 15].

Такий набір показників якості життя обрано з огляду на ступінь їх впливу на оцінку інтегрального індексу. При цьому для розрахунку інтегрального індексу принципове значення має позитивний характер приватного коефіцієнта, що здатний характеризувати якісну сторону життя населення.

У нашому дослідженні інтегральний індекс якості життя населення розраховується як середня арифметична величина, що складається з набору найбільш значущих показників, із використанням наступної формули:

$$I_x = \frac{1}{n} \sum I_{xi} . \quad (1)$$

Приватні індекси розраховувалися за формулою:

$$I_{xi} = 1 - \frac{\sqrt[n]{\prod I_n}}{\bar{I}} . \quad (2)$$

Далі наведено екранні форми розрахунків індикаторів та індексу якості життя (рис. 3–5).

індикатор											
	2012	2011	2010	2009	2008	Сред	Сум	Індив.	індикатор		
1									0,807	0,760	
2											
3											
4											
5											
6											
7											
8									0,762	0,588	
9											
10											
11											
12											
13											
14									0,573		

Рис. 3. Розрахунок індикаторів якості життя

Згідно з розрахунками, можна стверджувати, що Херсонський регіон знаходиться в групі показників середнього розвитку якості життя.

Виміряти змістовність та повноту життя людини непросто: крім об'єктивних показників, що підтверджують її «пересування» у боротьбі за гідне місце в усіх сферах життєдіяльності, слід враховувати й показники суб'єктивні, розраховані за самооцінками соціологічних досліджень. А інтегральний індекс якості життя повинен стати головним критерієм оцінювання суспільного стану країни.

індикатор											
		2012	2011	2010	2009	2008	Сред	Сум	Індив.	індикатор	
1	Індикатор відпочинку та культури людей									0,822	0,788
2	кількість масових та універсальних бібліотек	1001	1010	1015	1018	1024	1013,6	5068	0,9946		0,489
3	кількість демонстраторів кіно- та відеофільмів	73	88	88	68	74	78,2	391	0,9578		
4	індекс соціального середовища	0,516	0,517	0,525	0,5	0,515	0,5146		0,5137		
5	Індикатор стану навколишнього середовища									0,823	0,823
6	рівень скорочення населення (%)	9,4	4,4	5,7	9	31	11,9	59,5	0,8097		0,558
7	загальний відсоток території, що охороняється, %	14,9	14,9	14,9	14,7	13,22	14,524	72,62	0,8378		
8	Індекс екологічної ситуації	0,786	0,799	0,824	0,825	0,829	0,8126		0,8227		
9	Індикатор ризиків та безпеки життя									0,274	0,241
10	загальна кількість осіб, які потерпіли від злочинів, %	2,2	2,1	2,4	2,43	2,55	2,336	11,68	0,3001		0,003
11	кількість виявлених організованих груп та злочинних організацій	1,65	1,8	1,76	2,37	2,38	1,992	9,96	0,2050		
12	відсутність ризиків збитків від катастроф за даними МНС, %	2,36	2,49	2,46	2,32	2,4	2,406	12,03	0,3165		
13	індекс демографічного розвитку	0,223	0,211	0,156	0,143	0,139	0,1744		0,1744		
14	Індикатор свободи людей									0,927	0,927
15	можливість вільно висловлювати свої політичні погляди	49,3	42,6	40,5	34,7	30,6	39,54	197,7	0,9272		0,927
16	рівня демократичності суспільства										
17											

Рис. 4. Розрахунок індикаторів якості життя

Розрахунок індексу якості життя							
	I_{QL}	0,70885					
	I_{LC}	0,822			I_{QL}	0,62755	
	I_{ENV}	0,823			I_{LC}	0,788	
	I_{RS}	0,274			I_{ENV}	0,823	
	I_F	0,927			I_{RS}	0,241	
	I_{HH}	0,74			I_F	0,927	
	I_{NVF}	0,807			I_{HH}	0,44	
					I_{NVF}	0,759	

Рис. 5. Розрахунок інтегрального індексу якості життя

Висновки та перспективи подальших досліджень

Запропоновані в статті дані дозволяють зробити такі висновки:

1. Дослідження дозволило встановити, що така категорія, як “рівень життя”, – комплексний показник, зміст якого не обмежується винятково обсягами споживання матеріальних благ і рівнем доходів, а концентрує в собі, поряд із економічною та екологічними складовими, також соціальну.

2. Результати проведеного аналізу підходів до побудови інтегральних показників якості життя населення свідчать про те, що, незалежно від методу, інтегральний показник має кінцевою метою ранжування регіонів за рівнем життя та залежить від мети дослідження, наявної інформаційної бази, а різноманітність процедур стандартизації та агрегування даних в інтегральну оцінку дозволяє враховувати різні аспекти досліджуваного явища з метою всебічної та об’єктивної оцінки.

3. Існує суттєва різниця між рівнем життя міського та сільського населення. Для її елімінування необхідне прийняття ефективних управлінських рішень, які б базувалися на багатоаспектній оцінці, з метою охоплення всебічної дії соціально-економічних чинників. Тому порівняльну оцінку якості життя населення треба проводити з урахуванням не лише економічної складової об’єкта дослідження, а і соціальної, яка знаходиться з нею у нерозривному взаємозв’язку і взаємодії.

Список літератури

1. Мандибура, В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання [Текст] / В. О. Мандибура. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
2. Національний інститут стратегічних досліджень [Електроний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.niss.gov.ua/>.
3. Соціальна статистика [Текст] / Под. ред. чл.-кор. РАН И. И. Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
4. Згуровский, М. З. Системный анализ: проблемы, методология, приложения [Текст] / М. З. Згуровский, Н. Д. Панкратова. – К.: Наук. думка, 2011. – 743 с.
5. Статистичний збірник «Регіони України», 2007 рік [Текст] / Державний комітет статистики України / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: ДКСУ, 2007. – 824 с.
6. Соціальні індикатори рівня життя населення, 2006 рік [Текст] : статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К.: ДКСУ. – 2006. – 243 с.
7. Комітет статистики України. Статистична інформація: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Регіональний людський розвиток, 2008 рік [Текст] : статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України. – К.: ДКСУ, 2008. – 46 с.

References

1. Mandybura, V. O. (1998). *Standard of living of the population of Ukraine and problems on the mechanisms of its regulation*. Kyiv: A parliamentary publishing house.
2. National Institute for Strategic Studies. Retrieved from : <http://www.niss.gov.ua/>.
3. Eliseeva, I. I. (1997). *Social Statistics*. Moscow: Finance and Statistics.
4. Zgurovskiy, M. Z., Pankratova, N. D. (2011). *System Analysis: Problems, methodology, applications*. Kyiv: Sciences Dumka.
5. Osaulyenko, O. G. (2007). *Statistical Yearbook "Regions of Ukraine"*. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
6. *Social indicators of living standards: Statistics*. (2006). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
7. Statistics Committee of Ukraine. Statistical information. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. *Regional Human Development: statistical bulletin*. (2008). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2015 р.

Белал ХАССУНА

аспирант,

кафедра международной экономики и туризма,

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

E-mail: kristina_d92@mail.ru

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СТРАН ЕВРО-СРЕДИЗЕМНОМОРСКОГО ПАРТНЕРСТВА

Хассуна, Б. Анализ экономического и инновационного развития стран Евро-средиземноморского партнерства [Текст] / Белал Хассуна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 108-115. – ISSN 1993-0259.

Аннотация

Специфика современного этапа глобализации мировой экономики определяет увеличение темпов интернационализации, в т. ч. в инновационной сфере, углубление международного сотрудничества и стремление к конвергенции всех сфер деятельности. Регион Юго-Восточного Средиземноморья уже на протяжении многих лет является объектом интереса многих исследователей. Страны Евро-средиземноморского партнерства только во второй половине XX века начали приобретать опыт независимого экономического развития, и некоторым из них удалось за столь короткий промежуток времени достичь высоких результатов. В современных условиях устойчивое экономическое процветание подразумевает высокий уровень инновационного развития, что особенно актуально для развивающихся стран Евро-средиземноморского партнерства. Экономическое и инновационное развитие стран данного региона характеризуется значительной степенью неравномерности: определенные успехи Турции, Израиля, Алжира и Египта в расширении экономического потенциала повсеместно соседствуют с низкими показателями и темпами роста уровня экономического и инновационного развития Палестины, Сирийской Арабской Республики и Туниса. Значительное воздействие на экономическое и инновационное развитие стран Евро-средиземноморского партнерства оказывают политические события, носящие зачастую радикальный характер. Одним из таких событий стала «Арабская весна» в 2011 году, охватившая большинство стран региона. Целью данного исследования является выявление особенностей и тенденций экономического и инновационного развития стран региона, который на протяжении последних лет стал зоной стратегических интересов мировых лидеров. Представлены исторические предпосылки экономического и инновационного развития стран Евро-средиземноморского партнерства. Проанализированы основные показатели экономического и инновационного развития стран региона, определены основные тенденции развития и препятствия, стоящие на пути активизации интеграции данных стран в мировое сообщество. По результатам анализа проведена группировка стран по уровням экономического и инновационного развития, что позволило выделить страны-лидеры, страны с умеренным уровнем развития и страны-аутсайдеры. Это дает возможность разработать более эффективные стратегии сотрудничества и реализации программ международной помощи.

Ключевые слова: Евро-средиземноморское партнерство; экономическое и инновационное развитие; диспропорциональное развитие; интегральный индекс экономического и инновационного развития.

Belal HASSUNA

PhD Student,
Department of International Economics and Tourism,
Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovskyi
E-mail: kristina_d92@mail.ru

ANALYSIS OF THE ECONOMIC AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE EURO-MEDITERRANEAN PARTNERSHIP

Abstract

The specifics of the current stage of globalization of the world economy determines the increase in the rate of internationalization, including innovation sphere, the intensification of international cooperation and the pursuit of convergence in all spheres of activity. South-Eastern Mediterranean region has been for many years an object of interest of many researchers. Countries of Euro-Mediterranean partnership in the second half of the twentieth century have begun to acquire experience in independent economic development, and some of them managed in such a short period of time to achieve high results. In modern conditions sustainable economic prosperity implies a high level of innovation development, which is especially important for developing countries of the Euro-Mediterranean Partnership. Economic and innovative development of the region is characterized by a significant degree of non-uniformity: some progress in Turkey, Israel, Algeria and Egypt in expanding the economic potential everywhere coexists with low growth rates and levels of economic development and innovation of Palestine, the Syrian Arab Republic and Tunisia. A significant impact on the economic and innovative development of the Euro-Mediterranean Partnership is caused by political events. One of such events is the "Arab Spring" in 2011, which has covered the majority of countries in the region. The purpose of this study is to identify patterns and trends of economic and innovative development of the region, which in recent years has become a zone of strategic interests of the world's leaders. The historical background of the economic and innovative development of the Euro-Mediterranean Partnership is presented in the article. The main indicators of economic and innovative development of the region, the basic trends and obstacles which are on the way of activation the integration of these countries into the global community are analysed. According to the results of the analysis it has been done the grouping of levels of economic development and innovation that has allowed to allocate the leading countries, the countries with a moderate level of development and the outsiders. It has become possible to develop more effective strategies for cooperation and implementation of international aid programs.

Keywords: Euro-Mediterranean Partnership; economic and innovative development; disproportionate development; integral index of economic development and innovation.

JEL classification: F15, F20, F29

Вступлення

Евро-середземноморське партнерство охоплює неєвропейські афро-азіатські країни, розвиток яких характеризується глибокою диспропорцією. На протязі ХХ століття державами Середземномор'я був накоплен великий досвід господарського розвитку і рішення економічних, соціально-політичних проблем в умовах приверженості різним моделям суспільного устрою і слідування полярним ідеологічним доктринам. В початку ХХІ століття Середземноморський регіон став точкою фокусування складніших проблем європейської і світової політики і економіки. К ним належать геополітичні аспекти регіональної безпеки, а також її економічне, соціальне і екологічне вимірювання. Дані фактори обумовлюють актуальність дослідження країн Євро-середземноморського регіону.

Дослідження особливостей розвитку країн Середземномор'я присвячені роботи таких учених, як А. Ю. Бойко, Ф. Канов, Е. В. Кузьмичев, А. Шлапфер. Найбільш значимою є монографія О. Е. Трофимової.

Цель статьи

Главной целью данного исследования является выявление особенностей и тенденций экономического и инновационного развития стран региона, который на протяжении последних лет является зоной стратегических интересов мировых лидеров развития.

Еще в начале XX века единственным самостоятельным государством региона была Османская империя (Турция), в различной степени зависимости от которой находились такие арабские страны, как Египет, Сирия, Ливан и Палестина. Алжир, Тунис и Марокко в это же время находились под протекторатом Франции и Испании. Преобладающим общественным строем был феодальный, наряду с которым сохранялись элементы рабовладельческих производственных отношений. Появляющиеся предприятия в большинстве случаев основывались на иностранном капитале [1; с. 36]. После распада Османской империи страны Юго-Восточного Средиземноморья стали зоной политических интересов Великобритании и Франции. В этот период в странах региона активно внедрялись капиталистические производственные отношения, сформировались «современные» сектора экономики. Только после Второй мировой войны, на протяжении 40-50-х годов большинство стран региона стало независимыми государствами, что принципиально изменило политическую карту Средиземноморья. [1; с. 54] Таким образом, арабские страны Юго-Восточного Средиземноморья собственный опыт независимого экономического развития приобрели лишь за последние четыре десятилетия XX столетия.

Экономическое развитие стран Евро-средиземноморского партнерства характеризуется значительной степенью неравномерности. Определенные успехи Турции, Израиля, Алжира и Египта в расширении экономического потенциала повсеместно соседствуют с низкими показателями и темпами роста экономического развития Палестины, Сирийской Арабской Республики и Туниса.

Одной из главных задач Евро-средиземноморское партнерства является повышение экономического сотрудничества между странами-членами и формирование благоприятных условий для роста на основе реализации стратегии устойчивого развития [2, с. 24]. Представленный в табл. 1 период с 2005 по 2013 г. лишь частично отражает воздействие на экономику стран продолжительных политических и социальных волнений в регионе и их последствия для экономики. Однако, в то время, как экономический рост стран ЕС был замедлен вследствие глобального кризиса, за которым последовало лишь частичное восстановление, реальный ВВП каждой из стран Евро-средиземноморского партнерства продолжает расти. Устойчивый характер роста ВВП в регионе был достигнут за счет осуществления экономических реформ в области торговли, налогообложения, финансовой системы и общей экономической либерализации [1; с. 122]. Эти же факторы оказали положительное влияние на рост объемов иностранного инвестирования. Снижение объемов прямого иностранного инвестирования после 2010 года в экономики таких стран как Алжир, Египет, Ливан, Палестина и Тунис обусловлено социально-политическими процессами. В 2011 году произошли радикальные революционные изменения, получившие название «Арабской весны». Результатом данных социальных движений стали свержение правящих режимов в Тунисе и Египте, крушение такового в Ливии, активизация противостояния между властями и оппозицией в Сирии, что значительно снизило их инвестиционную привлекательность [3].

Быстрые темпы роста ВВП сопровождаются ростом населения региона. В результате имеют место более низкие темпы роста ВВП в расчете на душу населения. Наиболее близкий показатель к среднему по Европейскому Союзу демонстрирует Израиль – 35392,2 дол. (ЕС – 33916 дол. в 2013 году).

В большинстве стран Евро-средиземноморского партнерства участие женщин в экономической деятельности ограничено. Данный фактор обуславливает низкий уровень занятости населения. На протяжении последних 5-ти лет все страны, за исключением Марокко, демонстрировали рост показателей занятости населения, а таким государствам, как Алжир и Турция, удалось сократить безработицу на 1 % и на 5,2 % соответственно [5].

Несмотря на различия в уровнях социального и экономического развития, экономики стран Евро-средиземноморского партнерства являются высоко интегрированными в систему мировой торговли. За период с 2007 по 2013 года значительно увеличились объемы экспорта и импорта стран данного региона (табл. 2). Наиболее высокие темпы роста экспорта продемонстрировали Израиль – на 32,8 % в 2013 году по сравнению с 2007 годом, Иордания – на 53,75 %, Марокко – на 29,5 %, Турция – на 45,1 %. Значительный рост объемов экспорта так же наблюдается в Палестине (более чем в 2 раза) и в Ливане. Что касается импорта товаров и услуг, то лидирующие позиции среди стран Юго-Восточного Средиземноморья занимают Турция, Израиль и Алжир, при этом наиболее высокие темпы роста демонстрируют Израиль – на 32,8 % в 2013 году по сравнению с 2007 годом, Иордания – на 53,7 %, Марокко – на 29,5 %, Палестина (более чем в 2 раза) и Ливан.

**Таблица 1. Основные макроэкономические показатели стран
Евро-средиземноморского партнерства [4]**

Год	Алжир	Египет	Израиль	Иордания	Ливан	Марокко	Палестина	Сирия	Тунис	Турция
<i>ВВП, млрд.дол</i>										
2005	103,198	94,456	133,701	12,588	21,860	59,523	4,634	28,396	32,272	482,985
2008	171,518	164,181	201,513	21,972	30,080	88,897	6,247	52,557	44,855	730,325
2010	161,783	214,630	217,690	26,425	37,124	90,770	8,330	60,465	44,320	731,144
2013	210,055	248,304	273,693	33,693	44,726	104,200	10,832	32,149	47,400	827,377
<i>ВВП на душу населения, дол</i>										
2005	3038,73	1315,95	20246,5	2402,68	5483,18	1975,86	1301,85	1563,07	3210,73	7129,67
2008	4801,02	2183,59	28354,9	3717,15	7185,77	2871,22	1636,46	2583,19	4316,52	10379,3
2010	4365,11	2749	29336,8	4094,06	8551,85	2868,64	2075,96	2808,67	4168,69	10135,4
2013	5357,43	3026,02	35392,2	4632,24	9275,49	3156,80	2503,90	1468,12	4310,51	11041,6
<i>Текущий счет платежного баланса, млн.дол</i>										
2005	21180	2102,800	4043,100	-2271,240	-2748	1040,570	-1152,250	299,000	-299,280	-21449
2008	33954	-1415	3060,900	-2054,050	-4103	-4528,480	764,300	471,950	-1711	-40372
2010	12308	-4504	7171,600	-1882,160	-7552	-3925,170	-690,810	-367,390	-2104	-45420
2013	919,920	-5582	5956	-3358,780	-7170	-7814,560	-1453,900	-	-3970	-65061
<i>Индекс потребительских цен</i>										
2005	163	486	133	349	472	98	316	724	201	818
2008	665	1831	459	149	-1796	378	975	1574	492	1044
2010	391	1111	269	501	397	99	374	439	441	856
2013	325	947	155	546	551	187	157	3685	610	749
<i>Приток прямых иностранных инвестиций, млн.дол</i>										
2005	1145	5375,6	4818,27	1984,49	3321,49	1653,99	46,50	500	783,09	10031
2008	2632	9494,6	10874,70	2826,26	4333,05	2487,09	51,50	1465,62	2758,62	19762
2010	2301	6385,6	5509,57	1650,85	4279,91	1573,86	180	1469,20	1512,51	9058
2013	1691	5553,0	11803,83	1798,45	2832,72	3358,45	177,20	-	1095,61	12866
<i>Количество занятых, млн.чел.</i>										
2005	9,98	23,92	2,63	1,36	1,31	10,98	0,78	5,22	3,4	23,07
2008	10,67	25,74	2,91	1,5	1,4	11,29	0,91	5,41	3,64	24,61
2010	11,21	27,07	3,09	1,58	1,45	11,3	0,94	5,45	3,8	26,53
2013	11,96	29,04	3,24	1,79	1,53	11,94	1,07	5,99	4	27,86

Таблица 2. Показатели международной торговли стран Евро-средиземноморского партнерства [4]

Страны	Экспорт, млн. дол		Импорт, млн. дол		Торговый баланс, млн. дол	
	2007 р.	2013 р.	2007 р.	2013 р.	2007 р.	2013 р.
Алжир	63424	68241,8	33180	69367	32532,2	9946
Египет	44398	47316,8	53697	65322	-17876	-29802
Израиль	71307,7	94727,1	73048	91474	-4947,2	-8098,8
Иордания	9279,83	14268,6	15701	23956	-7955,9	-13953
Ливан	16801,16	-	21915	-	-8677	-16854
Марокко	27311,5	35374,8	34732	50029	-16670	-23268
Палестина	992,692	2200,72	4425	7111	-2628,3	-4403,2
Сирия	15617,05	-	15289	-	-3109,4	-3400
Тунис	20068,73	22086,1	20838	26274	-3934	-7205,9
Турция	145148,37	210545	177920	267227	-62791	-99863

Алжир является единственной страной из числа государств Евро-средиземноморского партнерства, которая имеет положительный торговый баланс за счет увеличения объемов экспорта энергетических ресурсов. Прочие страны демонстрируют стабильное увеличение дефицита торгового баланса, вследствие более быстрых темпов роста импорта.

Структура экспорта и импорта международной торговли стран Евро-средиземноморского партнерства достаточно разнообразна. Необходимо отметить, что, за исключением Алжира, главной статьей экспорта которого являются энергетические ресурсы, значительный вес в структуре экспорта имеют машины и оборудование, сырье и продовольственные товары. На энергетические ресурсы приходится 98,3 % экспорта Алжира и почти 50 % экспорта из Сирии [5]. Стратегическими задачами этих стран является диверсификация экспорта и получение доступа к передовым технологиям с целью повышения уровня конкурентоспособности экономики, привлечение инвестиций не только в углеводородный сектор, но и в промышленность и сельское хозяйство.

Наиболее крупными статьями импорта стран Евро-средиземноморского партнерства остаются машины и оборудование, энергетические ресурсы (за исключением Алжира) и продовольственные товары. Палестина является единственной полностью зависимой от поставок энергоресурсов страной Юго-Восточного Средиземноморья. 22 % от общего объема импорта страны составляют энергоресурсы из Израиля [5]. На протяжении последних лет правительством Палестины предприняты попытки сократить объемы импорта энергоресурсов за счет разработки собственных источников энергии. Это позволило бы не только получить энергетическую независимость от Израиля, но и обеспечить основы для развития экономики в целом.

Необходимо отметить, что на современном этапе развития мировой экономики главным фактором, стимулирующим экономическое развитие страны, является разработка и внедрение инноваций. Каждая страна пытается стимулировать именно научно-техническое развитие, потому что видит в нем фактор повышения конкурентоспособности государства за счет уникальности и невозможности копирования того или иного ресурса. Для стран Евро-средиземноморского партнерства повышение уровня научно-технического развития становится первоочередной задачей, так как именно инновации могут стать основным фундаментальным фактором, который поможет им не только увеличить показатели экономического развития, но и выйти на новые позиции на мировой арене.

Отраженные на рис. 1 показатели международной торговли высокотехнологической продукцией стран Евро-средиземноморского партнерства характеризуют регион, как «потребителей» инноваций: объемы импорта в 2 раза больше объемов экспорта, при этом удельный вес данного вида продукции в общем объеме международной торговли составляет от 25 % до 45 % [4].

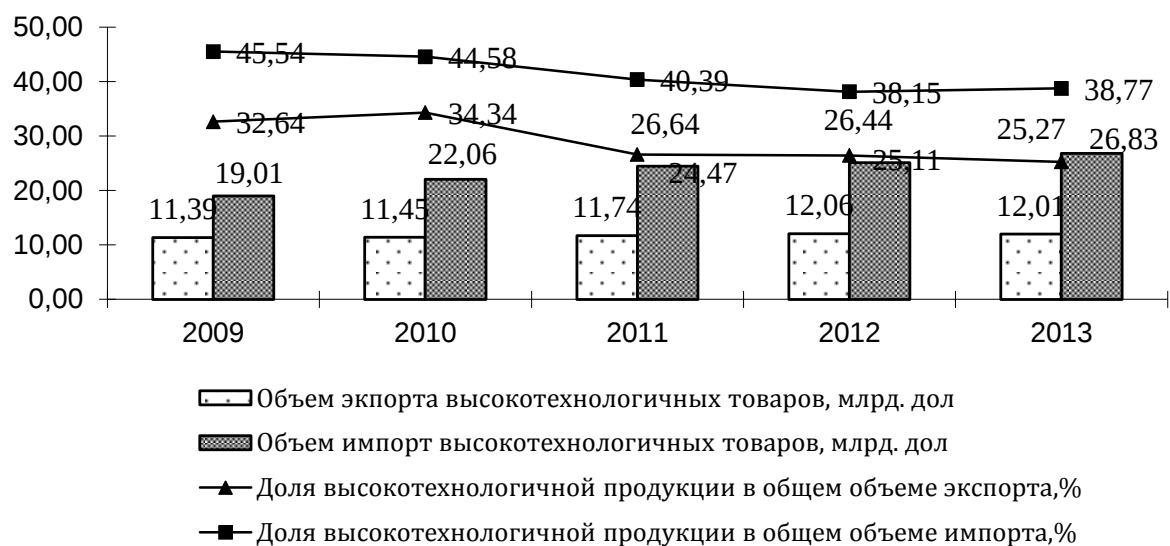

Рис. 1. Объемы международной торговли высокотехнологической продукцией стран Евро-средиземноморского партнерства [4]

Наибольшие объемы импорта высокотехнологической продукции имеет Турция – в 2013 году показатель составил 11,5 млрд.дол, что составляет 42,8 % от общего объема импорта стран Евро-средиземноморского партнерства. Палестина, Ливан, Иордания и Сирия демонстрируют наиболее низкие показатели импорта высокотехнологической продукции – удельный вес в общем объеме импорта составляет 2,58 %, 3,14 %, 3,45 % и 2,22 % соответственно [4].

Лидером среди экспортеров высокотехнологической продукции странами Евро-средиземноморского партнерства является Израиль – в 2013 году показатель составил 7,91 млрд.дол, что составляет 65,8 % от

общего объема экспорта стран данного региона. Наиболее низкие объемы экспорта наблюдаются у Палестины, Сирии, Ливана и Алжира – удельный вес в общем объеме экспорта составляет 0,58 %, 0,02 %, 0,86 % и 0,008 % соответственно [4].

Численность исследователей в странах Евро-средиземноморского партнерства колеблется от 164 человек на миллион населения (Алжир) до 1836 человек (Тунис). Наиболее активными в создании и привлечения креативных ресурсов являются Турция, Марокко и Израиль [6].

Разница между численностью исследователей стран Евро-средиземноморского партнерства объясняется различным уровнем развития этих стран: одни из них имеют достаточно средств и на образование будущих специалистов, и на финансирование их разработок, а также такие страны являются привлекательными для иностранных ученых (Турция, Израиль), а другие не имеют достаточного уровня экономического развития для создания креативных ресурсов (Сирия, Палестина, Алжир).

Итак, Евро-средиземноморское партнерство включает 10 стран с разным экономическим и научно-техническим потенциалом, который в свою очередь ведет к усилению диспропорций их развития: страны имеют относительное преимущество или отставание по какому-либо показателю средних значений по группе в определенном периоде. Таким образом, в пределах Евро-средиземноморского партнерства существуют свои проблемные территории.

Согласно классификации стран по уровню социально-экономического развития все государства Евро-средиземноморского партнерства относятся к развивающимся странам. Организация объединенных наций (ООН) в рамках программы развития ООН (ПРООН) относит Израиль к странам с высоким уровнем развития человеческого потенциала, Марокко – к странам с низким уровнем человеческого развития, а остальные страны региона характеризуются средним уровнем развития. [7] Несмотря на многообразие существующих рейтингов и классификаций стран, ни одна из них не способна отразить диспропорции развития в рамках определенного региона. Поэтому возникает необходимость более детального группирования стран Евро-средиземноморского партнерства.

Для уточнения исследования стран Евро-средиземноморского партнерства, определения среди них лидеров, аутсайдеров и умеренно развивающихся в экономическом и инновационном плане, необходимо провести их группировку в зависимости от индекса состояния их развития. Рассчитав стандартизированные значения основных показателей (табл. 1, рис. 1) развития каждой из стран Евро-средиземноморского партнерства по формуле 1 [8; с. 125]:

$$X_{Si}^Y = \frac{X_i^Y}{X_{\max}^Y}, \quad (1)$$

где X_i^Y – значение показателя i -й страны в Y году;

$X_{\max}^Y$ – максимальное значение показателя среди стран Евро-средиземноморского партнерства в Y году, рассчитаем интегральный показатель в Y году по формуле 2.

$$IN_i^Y = \sum_{j=1}^n X_{Sij}^Y, \quad (2)$$

Для уменьшения субъективности во время группировки стран выборки по уровню экономического и инновационного развития и определения оптимального количества однородных групп стран используется формула Стерджеса [8; с. 127]:

$$n = 1 + 3,322 \times \ln N, \quad (3)$$

где n – количество групп;

N – количество единиц выборки.

Величина интервала (границы групп) определяется по формуле 4:

$$h = \frac{R}{n}, \quad (4)$$

где R – размах вариации $(x_{\max} - x_{\min})$.

Для определения границ интервалов используется формула 5:

$$a_{n_s} = a_{n-1_s} + h \quad (5)$$

В результате расчетов определены диапазоны критериальной оценки (интегрального индекса экономического и инновационного развития) и выделены 3 относительно однородных группы стран Евро-средиземноморского партнерства (табл. 3).

Группа 1 представляет собой совокупность стран с наиболее низкими показателями экономического и инновационного развития. Значительное влияние на развитие этих стран оказывают политические процессы, являющиеся одновременно и главным препятствием на пути стабилизации роста экономики. Группа 2 включает страны с динамичными темпами развития и высоким потенциалом активизации инновационных процессов. Среди этих стран основные поставщики энергетических ресурсов – Алжир и Израиль. Турция, единственная страна вошедшая в группу 3, является лидером среди стран Евро-средиземноморского партнерства по уровню экономического и инновационного развития. Турция, так же единственная из представленных стран, является кандидатом в члены ЕС.

Подобное распределение стран Евро-средиземноморского партнерства дает возможность разработать более эффективные стратегии сотрудничества и реализации программ международной помощи.

Выводы и перспективы дальнейших разработок

Итак, проанализировав экономические и инновационные показатели развития стран Евро-средиземноморского партнерства, необходимо отметить, что среди стран наблюдается достаточно высокий уровень диспропорции, который не позволяет применять одинаковые инструменты экономической, социальной и инновационной политики.

Таблица 3. Группировка стран Евро-средиземноморского партнерства в зависимости от интегрального индекса экономического и инновационного развития

Диапазон вариации критериального признака	Группировка при первом приближении	Состав группы	Группировка при втором приближении	Состав группы
0,01-0,13	Группа 1	Палестина, Марокко, Сирия, Тунис, Ливан	Группа 1	Палестина, Марокко, Сирия, Тунис, Ливан
0,13-0,25	Группа 2	Алжир	Группа 2	Алжир, Египет, Израиль, Иордания
0,25-0,37	Группа 3	Египет, Израиль		
0,37-0,49	Группа 4	Иордания		
0,49-0,61	Группа 5	-		
0,61-0,73	Группа 6	-	Группа 3	Турция
0,73-0,85	Группа 7	-		
0,85-1	Группа 8	Турция		

Список литературы

1. Шагаль, В. Э. Арабский мир: Пути познания: Межкультурная коммуникация и арабский язык / В. Э. Шагаль; отв. ред.: В. М. Алпатов. – М.: РАН, Ин-т востоковедения, 2001. – 287 с. ;
2. Трофимова, О. Е. Эволюция средиземноморской политики Евросоюза: путь от сотрудничества к интеграции. / О. Е. Трофимова – М.: ИМЭМО РАН, 2011. – 122 с. ;
3. Фитуни, Л. «Арабская весна»: трансформация политических парадигм в контексте международных отношений / Л. Фитуни // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – №1. – С. 3-14;
4. United Nations Conference on Trade and Development [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>>;
5. Pocketbook on Euro-Mediterranean statistics 2013 edition [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3930297/5968650/KS-01-13-542-EN.pdf/f8fc6295-733c-46d0-97b51b12862049a8?version=1.0> ;
6. World Bank [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org> .

-
7. Официальный сайт ООН по программе развития человека [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://hdr.undp.org/en>.
 8. Лугинин, О. Е. Статистика / О. Е. Лугинин. – К.: Центр учебной литературы, 2007. – 608 с.

References

1. Shagal', V. Je. (2001). *Arabskij mir: Puti poznanija: Mezhhkul'turnaja kommunikacija i arabskij jazyk*. Moscow: RAN, In-t vostokovedenija.
2. Trofimova, O. E. (2011). *Jevoljucija sredizemnomorskoj politiki Evrosojuza: put' ot sotrudnichestva k integracii*. Moscow: IMJeMO RAN.
3. Fituni, L. (2012). «Arabskaja vesna»: transformacija politicheskikh paradigm v kontekste mezhdunarodnyh otnoshenij. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*, 1, 3-14.
4. United Nations Conference on Trade and Development (n.d.). Retrieved from: <http://unctad.org/en/pages/home.aspx>.
5. Pocketbook on Euro-Mediterranean statistics 2013 edition (2013). Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3930297/5968650/KS-01-13-542-EN.pdf/f8fc6295-733c-46d0-97b51b12862049a8?version=1.0>.
6. World Bank (2015). Retrieved from: <http://www.worldbank.org>.
7. Oficial'nyj sajт ООН po programme razvitija cheloveka (n. d.). Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en>.
8. Luginin, O. E. (2007). *Statistika*. Kyev: Centr uchebnoj literatury.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2015 р.

Олена Абдурахимівна ЦИМБАЛІСТОВА

аспірантка,
Національний авіаційний університет
E-mail: elena.cymbalistova@mail.ru

РОЗВИТОК РИНКУ ПОСЛУГ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ ЯК ОСНОВНИЙ НАПРЯМОК ІННОВАЦІЙНОГО ПРОГРЕСУ СУЧАСНОЇ АВІАЦІЇ

Цимбалістова, О. А. Розвиток ринку послуг безпілотних літальних апаратів як основний напрямок інноваційного прогресу сучасної авіації [Текст] / Олена Абдурахимівна Цимбалістова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 116-122. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Сьогодні компанії вітчизняної авіаційної галузі функціонують в умовах високого рівня конкуренції, що змушує їх шукати шляхи підвищення ефективності, покращення рівня пропонованих послуг, розширення їх спектру, активізації інноваційної діяльності та впровадження її результатів.

Мета. Розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій інноваційного розвитку авіаційної галузі через популяризацію послуг безпілотних літальних апаратів (БПЛА).

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети в роботі були використані загальнонаукові і спеціальні методи: структурно-логічний аналіз для побудови структури дослідження; діалектичний метод для виявлення суперечностей у системі розробки та впровадження БПЛА в авіаційній галузі і теоретичного обґрунтування шляхів їх подолання; метод систематизації та узагальнення для формування висновків стосовно ефективності використання БПЛА з метою інноваційного розвитку авіаційної галузі.

Результати. Встановлено, що використання БПЛА в повітряному просторі України не тільки можливе, але й необхідне. Цей факт створює підґрунтя для інноваційного розвитку вітчизняних авіапідприємств, розширення асортименту пропонованих послуг. Визначено, що дистанційно пілотовані дрони можуть виконувати завдання, які пілотовані системи не в змозі вирішити. Вони можуть надавати корисні повітряні комерційні послуги в різних галузях. Зазначено, що застосування БПЛА в цивільному секторі на сьогоднішній день знаходиться в очікуванні вирішення деяких технічних та організаційних проблем, без чого неможливе їх стабільне використання.

На підставі проведеного дослідження окреслено особливості впровадження БПЛА в діяльність вітчизняних авіапідприємств, уточнено основні напрямки їх застосування в різних галузях економіки та визначено основні заходи з вирішення проблем розвитку цього виду авіапослуг, що в підсумку забезпечує ефективний інноваційний розвиток діяльності авіакомпаній країни.

Результати досліджень можуть бути реалізовані у вітчизняній авіагалузі. За підсумками впровадження отриманих результатів можна очікувати розширення ринку авіапослуг.

Ключові слова: авіакомпанія; безпілотний літальний апарат; послуги; інновація; властивості; галузь застосування.

UNMANNED AERIAL VEHICLES SERVICE MARKET DEVELOPMENT AS A MAJOR INNOVATIVE PROGRESS DIRECTION OF MODERN AIRCRAFT

Abstract

Introduction. Today, the companies of domestic aviation industry operate in a high level of competition. It makes them to seek ways to develop effectiveness, improve the quality of services, expand their range, enhance innovation and implementation of its results.

Purpose is to work out the theoretical and methodological positions and practical recommendations of innovative development of the aviation industry by popularizing services of unmanned aerial vehicles (UAV).

Method (methodology). In order to achieve the goals of the research we have used general scientific and special methods of structural and logical analysis to structure the paper; dialectical method to detect inconsistencies in the system of UAV design and implementation in the aviation industry and theoretical study ways to overcome them; systematization and generalization method to conclude.

Results. It has been established that the use of UAVs in the airspace of Ukraine is not only possible, but necessary. This fact forms the basis for innovative development of domestic airlines, diversification of the services, introduction of advanced UAV.

It has been determined that being remotely controlled, drones can perform tasks that the controlled systems are not able to solve. They may offer commercial air services in various fields.

It is noted that the use of UAVs in civilian sector nowadays waits for the resolving of some technical and organizational problems.

On the basis of the study of the peculiarities of the introduction of UAVs in the activities of domestic airlines, main directions of the UAV in various sectors of the economy are clarified. The main measures to address the problems of this type of air services, which ultimately provides effective innovative development of the country's airlines are determined. The research results can be applied in domestic air industry. According to the results of the implementation we can expect the expansion of the air services due to the introduction of modern innovative technologies.

Keywords: airline; drone; services; innovation; properties; field of use.

JEL classification: G39, P25

Вступ

В умовах реалізації стратегії інноваційного розвитку країни модернізація авіаційної галузі України набула характеру економічно-соціального процесу, який визначає долю вітчизняної авіації. Зміни факторів діяльності в цій галузі втілюються в зростанні їх інформаційної, інтелектуальної та інноваційної складових. Інноваційна діяльність сучасних авіапідприємств в умовах глобалізації характеризується посиленням конкуренції, скороченням життєвих циклів послуг, підвищенням їх стандартів якості. За даними Світового економічного форуму, в Україні спостерігається негативна динаміка міжнародного показника конкурентоспроможності інновацій. У 2008-2009 рр. Україна посіла 66 місце зі 134 країн, а в 2010-2011 рр. – 88 місце зі 1398 країн.

Вивченням питання інноваційної діяльності займалися такі дослідники, як Гальчинський А. С., Довгань Л. Є., Друкер П. Ф., Кузьмін О. Є. та інші. Необхідність розвитку інноваційної діяльності як основи підвищення конкурентоспроможності підприємств розкрита в низці робіт вітчизняних та закордонних вчених і практиків: Андріанова В. О., Афанасьєва В. Г., Артамонова Б. В., Балашова Б. С., Касьянчика В. Д., Тихонова В. М. та інших. Окремі вчені займалися дослідженням проблем розвитку авіаційної галузі: Григор'єв С. М., Коблов В. Л., Коллантай В. М., Кузик Б. М., Маєвський В. І., Попова О. В., Цимбал В. І. та інші.

Однак у працях вітчизняних та зарубіжних вчених проблеми власне інноваційного розвитку авіаційних послуг висвітлені недостатньо, що й обумовило актуальність обраної теми дослідження.

Мета та завдання статті

Метою роботи є опрацювання теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій інноваційного розвитку авіаційної галузі завдяки популяризації послуг безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА).

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: визначити діапазон задач, які вирішуються безпіотною авіацією та її переваги; розглянути аспекти інноваційного розвитку авіапослуг у результаті застосування БПЛА; встановити проблеми та перспективи розвитку авіапослуг БПЛА.

Виклад основного матеріалу дослідження

Безпілотний літальний апарат (БПЛА) або дрон – мобільний, автономний апарат, запрограмований на виконання будь-яких завдань.

БПЛА є різновидом літаючих роботів з можливістю передачі часткового або повного управління людині. Вперше подібні роботи застосовувалися в 1983р. армією США, де вони вирішували задачі знаходження баз, кращих шляхів відходу або здійснювали глибоку розвідку. Застосування БПЛА таким чином допомогло зберегти безліч життів і мінімізувати збитки у бойових діях.

На сьогодні подібні технології вже стають загальнодоступними для безлічі споживачів, і відповідно від БПЛА починають вимагати виконання більш специфічного спектру завдань [7, с. 182].

На думку експертів, безпілотна авіація найближчим часом почне домінувати над пілотованою. Такий розвиток цього класу авіатехніки обумовлений специфічними рисами, реалізація яких дозволяє отримати суттєву перевагу над пілотованою авіацією для широкого спектру завдань. Основними властивостями БПЛА літакового і вертолітного типів, що вигідно відрізняють їх від пілотованих літаків і вертольотів, є:

- більш високий рівень виживання БПЛА в умовах протидії засобів ППО супротивника внаслідок їх меншої помітності у всіх діапазонах довжин радіохвиль;
- можливість їх зльоту практично при будь-якому рельєфі місцевості без проведення підготовчих інженерних робіт [6, с. 25];
- здатність перебування у високих ступенях готовності практично необмежений час;
- більш короткі терміни і менша вартість навчання операторів наземних пунктів управління БПЛА порівняно з підготовкою екіпажів пілотованих літальних апаратів;
- значно менша вартість (на один-два порядки залежно від цільового призначення і параметрів БПЛА) та терміни розгортання їх серійного виробництва;
- можливість видачі інформації споживачам практично в реальному масштабі часу;
- здатність функціонувати в умовах високого радіоактивного, хімічного і бактеріологічного забруднення повітря і місцевості, а також при несприятливих метеоумовах [6, с. 25].

За конструкційним ознаками існуючі та перспективні БПЛА поділяються на такі види:

- БПЛА літакових схем;
- БПЛА вертолітних схем.

За можливостями вирішення цільових завдань БПЛА є таких типів:

- БПЛА ближньої дії з тривалістю польоту 1-2 години;
- БПЛА середньої дії з польотним часом 6-12 годин;
- БПЛА дальньої дії з тривалістю польотів 24-48 годин.

За додатковою класифікацією конкретний зразок БПЛА можна віднести:

- за злітною масою – до надлегких (до 5 кг), легких (до 200 кг), середніх (до 1 000 кг) та важких (понад 1 000 кг) БПЛА;
- за тривалістю польоту – до малої (до 1 год.), середньої (до 10 год.) та великої (понад 10 год.) тривалості перебування БПЛА в повітрі;
- за висотою польоту – до низьковисотних (до 1 000 м), середньовисотних (до 10 000 м) та висотних (до 15 000-20 000 м) БПЛА [6, с. 32].

Конкретизовану класифікацію БПЛА за функціональним призначенням наведено на рис. 1.

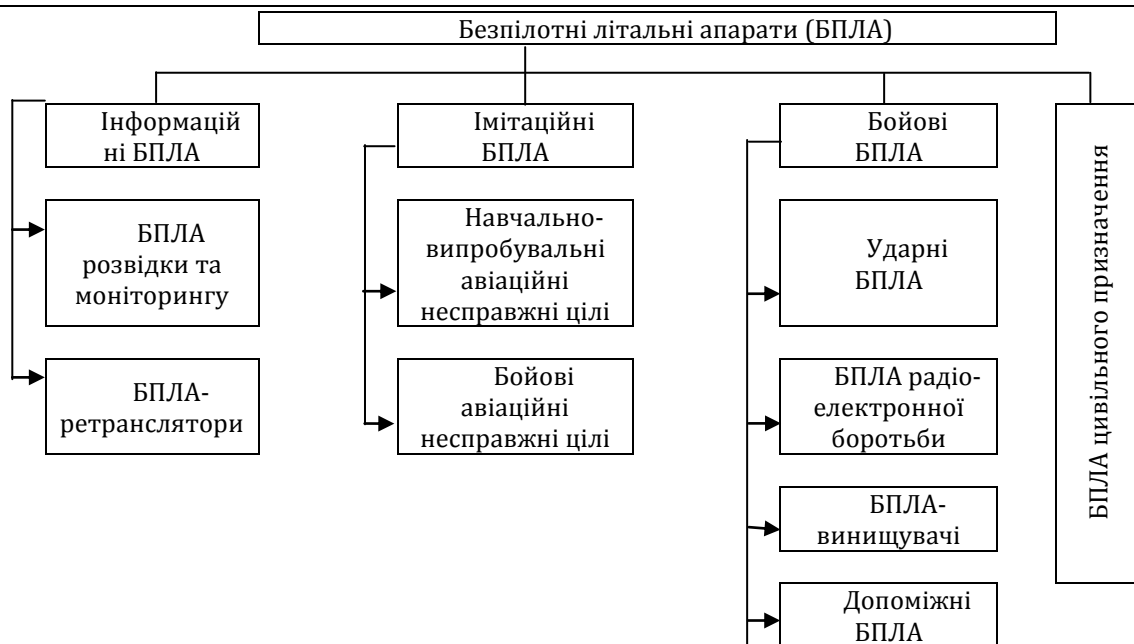

Рис. 1. Класифікація БПЛА за функціональним призначенням [6, с. 33]

Нині Україна експлуатує комплекси БПЛА військового призначення радянського виробництва. При цьому вони вже відстають від сучасних зразків подібної техніки і потребують заміни або дорогого ремонту та модернізації. Назріла необхідність розробки державної програми і концепції розвитку та впровадження безпілотної авіаційної техніки в Україні.

На сьогодні в Україні впроваджується «Стратегія розвитку вітчизняної авіаційної промисловості та цивільної авіації на період до 2020 року», затверджена Кабінетом Міністрів України 27.12.2008р. Ця стратегія визначає концептуальні положення формування та реалізації державної політики у сфері розроблення, виготовлення, продажу та післяпродажного обслуговування авіаційної техніки. Насамперед йдеться про збільшення обсягів розробки та виготовлення авіаційної техніки за такими напрямками, як літакобудування, авіадвигунобудівництво, бортове радіоелектронне обладнання, орієнтоване на використання супутникових систем зв'язку і навігації, легкі і надлегкі літальні апарати, вертольотобудування і безпілотні літальні апарати [8].

Необхідно виокремити два основні напрямки впровадження безпілотної авіаційної техніки: військовий і цивільний.

Для перспективних БПЛА військового призначення можна окреслити такі основні завдання:

1. Розвідувальні:

- розвідка наземних, повітряних, морських цілей, розвідка місцевості;
- радіаційна, хімічна та біологічна розвідка;
- радіотехнічна розвідка.

2. Забезпечувальні [2, с. 112]:

- встановлення радіоперешкод;
- управління вогнем і цілевказування наземним, повітряним та морським вогневим засобам;
- оцінка результатів завданих по ворогу ударів;
- ретрансляція повідомлень і даних;
- транспортні завдання.

3. Вогневі (ударні) завдання.

Для перспективних БПЛА цивільного призначення можна назвати такі основні завдання:

- дистанційне зондування землі, цифрове 2-D та 3-D картографування;
- моніторинг небезпечних для людини об'єктів (зона відчуження навколо ЧАЕС, пожежі лісових масивів, шкідливих виробництв, складів зброї і т. п.);
- моніторинг магістральних трубопроводів, ЛЕП з метою запобігання несанкціонованому відбору продуктів, а також витоків, розривів і т. п. ;
- контроль за державним кордоном України;

-
- інформаційне забезпечення операцій МНС в зоні екологічних і техногенних катастроф (наприклад, зона ЧАЕС, пожежі на шкідливих виробництвах і т. п.), а також операцій Держприкордонслужби з охорони морської економічної зони України від браконьєрського вилову риби;
 - пошукові та рятувальні роботи;
 - ретрансляція сигналів;
 - хімічна обробка лінійних і площинних об'єктів [2, с. 113];
 - метеорозвідка.

В Україні ринок послуг із застосуванням БПЛА цивільного призначення досі не сформований. Відсутні чітко сформульовані тактико-технічні вимоги до БПЛА від реальних споживачів послуг [2, с. 113].

Визначимо позитивні фактори використання БПЛА. Існує низка завдань, при яких присутність людини в літаку абсолютно не потрібна. Наприклад, відео-, фотозйомка, встановлення радіоперешкод, коректування вогню. Тим часом відсутність на борту людини значно здешевлює машини. Крім того, БПЛА живучі, малопомітні, маневрові і оперативні – не вимагають розгортання засобів забезпечення, які потрібні для дій пілотованої авіації. Нарешті, застосування БПЛА не пов'язано з ризиком втратити екіпаж, на підготовку (і порятунок у випадку аварії) якого витрачається багато часу і коштів.

До недоліків застосування БПЛА відноситься той факт, що при знищенні супутників зв'язку і навігації, порушенні каналів комунікації миттєво порушуються процеси функціонування БПЛА, апарати виходять з-під контролю, а то й взагалі можуть перейти під управління ворога. До мінусів (які з часом можуть зникнути) слід також віднести малі швидкості, вразливість для засобів ППО, нездатність вести повітряний бій та слабку озброєність [5].

До факторів, які на сьогоднішній день стримують розвиток ринку цивільних авіаційних послуг БПЛА, належать:

1. Відсутність нормативно-правової бази для інтеграції БПЛА в єдиний повітряний простір. Проте слід зауважити, що ця проблема повністю не вирішена ще в жодній країні світу [3];

2. Підвищена аварійність БПЛА. На сьогодні БПЛА не обладнано системою розпізнавання перешкод та ухилення від зіткнень, крім того, багато моделей оснащені не цілком досконалими автопілотами (для здешевлення вартості та зменшення ваги бортового обладнання). Ризик втрати апарату та обладнання призводить до того, що багато компаній можуть відмовитись від послуг БПЛА;

3. Не врегульовані до кінця питання сертифікації, страхування, реєстрації БПЛА [3].

Серед основних напрямків розширення послуг вітчизняних авіакомпаній завдяки використанню БПЛА в цивільному секторі авіації можна назвати наступні.

Найбільш затребуваними БПЛА стали в агросекторі. Тут вони використовуються для оперативного моніторингу стану посівів, складання точної карти полів з урахуванням рельєфу для подальшого використання в геоінформаційних системах, для побудови маршрутів сільськогосподарської техніки. Сучасні технології моніторингу посівів дозволяють аграріям точково вносити добрива та засоби захисту рослин саме на ті ділянки, де це дійсно необхідно.

Літальні апарати можуть бути задіяні при оцінці придатності рослин для розмноження і при зборі необхідних пилку, спор і пилу. Що стосується найголовнішого в сільському господарстві – врожаю – то дрони знадобляться для його захисту від птахів та інших тварин, визначення поточної стадії дозрівання і, головне, для його загальної оцінки.

Якщо брати окремо тваринництво, то тут використання БПЛА можливо при вивченні закономірностей міграції тварин, виявленні хворих особин (у тому числі – сказом). Безпілотники допоможуть знайти тварин на відкритій місцевості, а також оцінити, чи підходить місце для створення мисливських угідь [4].

У лісовому господарстві БПЛА використовують для класифікації та інвентаризації лісу, оцінки таких важливих показників, як середня висота дерев, їх кількість, щільність посадки. Дрони також широко використовуються для виявлення реальних і потенційних проблем лісу, серед яких можна виділити захворювання дерев і природні катаклізми, насамперед лісові пожежі. Можливості дронів надають страховим компаніям зручний спосіб оцінки збитку лісовому господарству у відповідних випадках. БПЛА можуть застосовуватись під час відновлення лісу після подібних подій, у тому числі при розробці «цифрового макету» – інтерактивної карти, що наочно демонструє поточний стан лісу.

Українські страхові компанії також почали активно цікавитися безпілотними літальними апаратами. Безпілотники можуть дистанційно перевіряти стан технічних споруд, обладнання, а також полів, огляд яких може бути пов'язаний з ризиком для здоров'я і життя співробітників.

У нафтогазовій галузі БПЛА можуть бути застосовні в таких важливих аспектах, як оцінка стану довкілля в районах буріння. Зазначимо, що це значно скорочує витрати на ці дослідження. Також безпілотники

відмінно підходять для відстеження стану нафто- і газопроводів. Враховуючи досить часті проблеми з розливом нафтопродуктів і викидом природного газу, використання БПЛА актуально для швидкого реагування на ці кризові ситуації [4].

Приблизно ті ж функції БПЛА виконують у галузях, пов'язаних з гірничою справою. Це і контроль якості екології, особливо води, в районах залягання шахт, моніторинг викиду газу під час гідророзривів пласта. Безпілотники вже відстежують поточний стан шахт, а також шукають нові джерела корисних копалин і дорогоцінних металів.

Для об'єктів інфраструктури БПЛА корисні при відстеженні стану залізничних колій, автодоріг і ліній електропередач, оцінки їх ушкоджень, виявленні витоків з трубопроводів. Також БПЛА широко використовуються при оцінці міського землекористування.

Інші важливі можливості застосування БПЛА стосуються проведення пошукових і рятувальних операцій, наукових досліджень (як на суші, так і на воді).

Загалом дрони дуже зручні та невибагливі в процесі експлуатації, напрямки їх застосування можна віднайти майже у всіх галузях підприємницької діяльності, у тому числі не зазначених вище [4].

Незважаючи на перспективність створення та використання БПЛА, існує низка проблем, які стримують їх розвиток і швидке впровадження. В Україні відсутня затверджена законодавча і нормативна база для проектування, виробництва, експлуатації та сертифікації безпілотної техніки. Досі чітко не визначені представниками галузей економіки України потреби в БПЛА, недостатньо фінансуються перспективні науково-дослідні роботи з їх створення. Найбільш суттєвою є проблема забезпечення передачі інформації каналами зв'язку між літальним апаратом і наземним пунктом управління в необхідній кількості, із заданою швидкістю та без викривлення в умовах штучних і природних перешкод.

Для БПЛА цивільного призначення залишається відкритим питання надійності та безпеки експлуатації авіаційної техніки без людини на борту та інтеграції БПЛА в існуючі системи керування повітряним рухом.

Для вирішення описаних вище проблем необхідно виокремити пріоритети створення і розвитку безпілотних авіаційних технологій цивільного призначення в Україні:

1. Створення на державному рівні департаменту в структурі Міністерства транспорту та зв'язку України, що відповідає за координацію діяльності всіх організацій, які займаються БПЛА.

2. Законодавча база – необхідно внести зміни до Повітряного Кодексу України.

3. Нормативно-правова база – розробка та затвердження норм льотної придатності БПЛА, правил і методів сертифікації БПЛА, правил експлуатації БПЛА.

4. Техніко-економічне обґрунтування – розробка методів оцінки економічного ефекту від використання БПЛА для вирішення конкретних завдань [2, с. 118].

5. Система надання послуг – організація спеціалізованих підрозділів на базі авіапідприємств з надання послуг із застосуванням БПЛА та отриманням відповідної ліцензії для проведення певного типу робіт, забезпечення державного контролю за роботою подібних підрозділів авіапідприємств.

6. Організаційні заходи – визначення на державному рівні переліку завдань для вирішення яких необхідні БПЛА, розробка тактико-технічних вимог до БПЛА, визначення термінів та виконавців робіт із проектування та виробництва БПЛА.

7. Літальні апарати – проектування і виробництво БПЛА відповідно до прийнятих норм і правил із застосуванням сучасних засобів проектування і виробництва.

8. Цільове обладнання – розробка вимог до обладнання, розробка нових або закупівля готових виробів, вирішення питань сертифікації імпортного обладнання в Україні.

9. Кадрове забезпечення – підготовка фахівців в авіаційних вузах, які володіють методикою створення та керування БПЛА [2, с. 119].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Встановлено, що використання безпілотних літальних апаратів у повітряному просторі України не тільки можливе, але й необхідне. Цей факт створює підґрунтя для інноваційного розвитку вітчизняних авіапідприємств, розширення асортименту пропонованих послуг завдяки впровадженню у свою діяльність сучасних БПЛА.

Визначено, що дистанційно пілотовані дрони можуть виконувати завдання, які пілотовані системи не в змозі вирішити. Вони можуть надавати корисні повітряні комерційні послуги в різних галузях.

Встановлено, що застосування БПЛА в цивільному секторі нині знаходиться в очікуванні вирішення деяких технічних та організаційних проблем.

Список літератури

1. Базь, М. О. Оцінювання конкурентоспроможності інноваційних продуктів на ринку персональних комп'ютерів: автореф. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук за спеціальністю: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / М. О. Базь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – Київ, 2012. – 21 с.
2. Проблемы создания беспилотных авиационных комплексов в Украине / А. Г. Гребеников, А. К. Мялица, В. В. Парфенюк, О. И. Парфенюк, С. В. Удовиченко // Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии. – 2009. – № 42. – С. 111-119.
3. Зинченко, О. Н. Беспилотный летательный аппарат: применение в целях аэрофотосъемки для картографирования [Електронний ресурс] / О. Н. Зинченко. – Режим доступу: <http://www.racurs.ru/?page=681>.
4. Левкович, О. Дроны по вызову: как беспилотники помогают бизнесу [Електронний ресурс] / О. Левкович. – Режим доступу: <http://minfin.com.ua/2014/10/10/4643787/>.
5. Мазур, А. Беспилотники-дроны: что из себя представляют «страж-птицы», которые сейчас у всех на слуху [Електронний ресурс] / А. Мазур. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/science/bespilotniki-drony-cto-iz-sebya-predstavlyayut-strazh-pticy-kotorye-seychas-u-vseh-na-sluhu-561667.html>.
6. Моисеев, В. С. Прикладная теория управления беспилотными летательными аппаратами: монография / В. С. Моисеев. – Казань: ГБУ «Республиканский центр мониторинга качества образования» (Серия «Современная прикладная математика и информатика»), 2013. – 768 с.
7. Петров, А. М. Применение дронов в сельском хозяйстве / А. М. Петров // Молодой ученый. – 2014. – № 2. – С. 182-184.
8. Стратегія розвитку вітчизняної авіаційної промисловості на період до 2020 року: [затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008р. N 1656-р] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1656-2008-%D1%80>.

References

1. Baz, M. O. (2012). "Evaluation of competitiveness of innovative products for the personal computer market", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.04, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine.
2. Grebenikov, A. G., Myalitsa, A. K., Parfenyuk, V. V., Parfenyuk, O. I., Udovichenko, S. V. (2009). Problems of unmanned aircraft systems in Ukraine, *Otkrytye informatsionnye i kompyuternye integrirovannye tekhnologii*, 42, 111-119.
3. Zinchenko, O. N. (2011). "Unmanned aerial aparata: aerial application in order to map". Retrieved from: <http://www.racurs.ru/?page=681>.
4. Levkovich, O. (2014). "Drones on call: how drones help businesses". Retrieved from: <http://minfin.com.ua/2014/10/10/4643787/>.
5. Mazur, A. (2014). "Drones: what are the "guardian-bird". Retrieved from: <http://www.segodnya.ua/science/bespilotniki-drony-cto-iz-sebya-predstavlyayut-strazh-pticy-kotorye-seychas-u-vseh-na-sluhu-561667.html> (access date March 25, 2015)
6. Moiseev, V. S. (2013). *Prikladnaya teoriya upravleniya bespilotnymi letatelnyimi apparatami* [Applied Control Theory unmanned aerial vehicles]. Kazan : GBU «Respublikanskiy tsentr monitoringa kachestva obrazovaniya».
7. Petrov, A. M. (2014). The use of drones in agriculture, *Molodoy uchenyu*, 2, 182-184.
8. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro ckhvalennya strategii rozvitku vitchiznyanoi aviatsiinoi promislovosti na period do 2020 roku" [Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the development strategy of the national aviation industry for the period until 2020"]. (2008, December 27) (n. d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1656-2008-%D1%80). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1656-2008-%D1%80> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.04.2015 р.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

УДК 336.71

Вадим Дмитрович БОРИНСЬКИХ

Львівський національний університет імені Івана Франка
E-mail: stuff93@i.ua

Віра Мирославівна КМІТЬ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
E-mail: virakmit@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ ПРИБУТКУ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Боринських, В. Д. Особливості оподаткування прибутку комерційних банків України [Текст] / Вадим Дмитрович Боринських, Віра Мирославівна Кміть // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 123-129. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Стаття присвячена огляду банківської системи України в умовах ринкової економіки і дослідженню основних властивостей системи оподаткування комерційних банків. Проведено аналіз фінансово-господарської діяльності банків за останні роки і пояснено значення показника податкового навантаження. Визначено важливість правового і податкового регулювання банківської діяльності.

Предметом дослідження є система оподаткування прибутку комерційних банків України.

Мета. Метою статті є виявлення специфіки системи оподаткування прибутку банків у національній банківській системі.

Метод (методологія). У процесі дослідження було використано такі загальнонаукові методи, як узагальнення, порівняння, аналіз, абстрагування та індукція.

Результати. Під час дослідження особливостей оподаткування прибутку комерційних банків розглядався сучасний стан банківської системи України, а також система оподаткування окремого банку. Досліджено основні принципи оподаткування їх діяльності, структуру доходів та витрат комерційних банків, а також їх витрати з податку на прибуток за останні роки. Висвітлено основні причини ухилення від оподаткування і зроблено спробу вирішити проблему зменшення обсягів сплати податків та зборів (інших обов'язкових платежів).

Ключові слова: банк; банківська діяльність; податок; оподаткування; податкове регулювання; податок на прибуток.

Vadym Dmytrovych BORYNSKYKH

Lviv National University named after Ivan Franko
E-mail: stuff93@i.ua

Vira Myroslavivna KMIT

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finances, Money Circulation and Credit,
Lviv National University named after Ivan Franko
E-mail: virakmit@ukr.net

FEATURES OF INCOME TAXATION OF COMMERCIAL BANKS IN UKRAINE

Abstract

The article provides an overview of the banking system in Ukraine in the conditions of market economy. The basic features of the taxation system of commercial banks are determined. It has been analyzed the financial activity of banks in recent years and explained the meaning of the tax burden. It has been defined the importance of legal and tax regulation of banking.

The subject of the research is national income taxation system in banks.

Purpose. The aim of the article is to identify the specifics of income taxation of Ukrainian banks.

Method (methodology). Such general scientific methods as generalization, comparison, analysis, abstraction and induction have been used in this investigation.

Results. During the analysis of national tax system, it has been considered the current state of banking system and the role of each bank in taxation. It has been analyzed the main principles of income taxation, structure of revenues and expenditures of commercial banks and their costs from income tax in recent years. Also basic factors of tax evasion are highlighted. The problem of income tax reduction is explained.

Keywords: bank; banking; tax; taxation; tax regulation; income tax.

JEL classification: H250

Вступ

В умовах економічної кризи, політичної нестабільності та бойових дій на сході України, вітчизняні банківські установи переживають не найкращі часи. Тому держава повинна використовувати всі можливі інструменти для підвищення ефективності регулювання діяльності банків і забезпечення стабільної банківської системи. Одним із елементів здійснення такої політики є використання такого важеля впливу, як податки. Оподаткування прибутку українських банків в Україні має свою специфіку і певні особливості, які потребують детального аналізу.

Мета і завдання статті

Метою дослідження є висвітлення особливостей оподаткування прибутку комерційних банків України, виявлення проблем та недоліків, пов'язаних із сплатою банківськими установами податку на прибуток. Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні завдання: проаналізовано основні тенденції розвитку банківського сектора України; виявлено основні причини несплати і зменшення обсягів сплати податкових платежів; досліджено основні способи ухилення від оподаткування комерційними банками та їх причини.

Виклад основного матеріалу дослідження

У національній економіці комерційні банки є фінансовими посередниками в процесі перерозподілу тимчасово вільних коштів. Вони акумулюють надлишкові кошти суб'єктів ринку і скеровують їх у ті галузі, що відчувають дефіцит ресурсів. Метою їх господарської діяльності є максимізація прибутку.

Загальновідомо, що комерційні банки, як і інші суб'єкти господарювання, є платниками податків. Державі доцільно здійснювати постійне податкове регулювання банківської діяльності в аспекті повної і своєчасної сплати податку на прибуток і його подальшого надходження до бюджетів усіх рівнів. У величині податкових платежів, які сплачують вітчизняні банківські установи, податок на прибуток має найбільш вагомий частку.

Для вирішення основних функцій і завдань держави податки виступають найважливішим елементом мобілізації фінансових ресурсів. Відповідно до вимог Податкового кодексу України [3] (далі – ПКУ), банки зобов'язані самостійно обчислювати та сплачувати до відповідних бюджетів за своїм місцезнаходженням загальнодержавні та місцеві податки і збори, а також своєчасно подавати відповідну податкову звітність компетентним органам.

Варто зазначити, що у податковій сфері банки відграють двояку роль. З одного боку, банк виступає платником податків, а з іншого – податковим агентом [1, с. 263].

Суттєвою перешкодою в оподаткуванні прибутку банку є відсутність законодавчих чи нормативно-правових актів в Україні, які б регулювали ці питання саме у сфері банківництва.

Податок на прибуток – прямий загальнодержавний податок, що сплачується платниками з прибутку, одержаного від усіх видів діяльності як на території України, так і за її межами. Розрахунок об'єкта оподаткування банківських установ має свою специфіку, що зумовлено особливостями діяльності банків.

Важливим кроком щодо зменшення податкового тиску на банки є прийняття ПКУ [3], згідно з яким ставка податку на прибуток знизилась за декілька років з 30 % до 18 % у 2015 році.

Об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України і за її межами, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг і суми інших витрат звітного податкового періоду [1, с. 264].

Нині об'єктом оподаткування комерційних банків є такі операції: форфейтингові, факторингові, трастові операції; послуги щодо здачі в оренду майна; послуги щодо зберігання документів і цінностей; послуги щодо транспортування готівки, грошей, інкасації; послуги щодо доручень, надання гарантій і видачі інших зобов'язань за третіх осіб; послуги зв'язку, крім послуг, пов'язаних з операціями за рахунками клієнтів; послуги з підготовки кадрів і підвищення кваліфікації; консультаційні, правові, аудиторські, експертні, посередницькі, брокерські послуги [2, с. 214].

Доходи, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування банківських установ, визначені ст. 135.4.2 ПКУ [3] і містять: процентні доходи за кредитно-депозитними операціями (у тому числі за кореспондентськими рахунками) та цінними паперами, придбаними банком; комісійні доходи, у тому числі за кредитно-депозитними операціями, наданими гарантіями, розрахунково-касове обслуговування, інкасацію та перевезення цінностей, операціями з цінними паперами, операціями на валютному ринку, операціями з довірчого управління; прибуток від операцій з торгівлі цінними паперами; прибуток від операцій з купівлі / продажу іноземної валюти та банківських металів; позитивне значення курсових різниць; надлишкові суми страхового резерву, що підлягають внесенню до доходу; доходи від відступлення права вимоги боргу третьої особи або виконання вимоги боржником (факторингу); дохід, пов'язаний з реалізацією заставленого майна; інші доходи, прямо пов'язані зі здійсненням банківських операцій та наданням банківських послуг; інші доходи, передбачені цим розділом.

Оподаткування банків здійснюється на загальних принципах, а саме [4]:

- *обов'язковість* – упровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;
- *рівнозначність і пропорційність* – справляння податків з юридичних осіб здійснюється у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутку і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) – на більші доходи;
- *рівність, недопущення будь-яких виявів податкової дискримінації* – забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, разом із нерезидентами) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);
- *соціальна справедливість* – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;
- *стабільність* – забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;
- *економічна обґрунтованість* – встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

- *рівномірність сплати* – встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;
- *єдиний підхід* – забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;
- *доступність* – забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

Однією із особливостей оподаткування прибутку комерційних банків є зменшення обсягів сплати цього податку. Основними причинами зменшення цих обсягів є наступні[5]:

- економічна та фінансова нестабільність ринкової економіки, наслідками якої стали великі збитки у діяльності банківської системи України;
- ухилення банків від оподаткування внаслідок застосування схем мінімізації прибутку;
- постійні зміни в податковій системі України;
- відстрочене оподаткування.

Отже, розглянемо детальніше причини цього явища в банківському секторі економіки, проаналізувавши загальну динаміку структури доходів та витрат банків України за період з 2009 р. по березень 2015 р. (табл. 1).

Як бачимо із Табл. 1, величина доходів з року в рік збільшується, що є позитивною тенденцією. Здебільшого в структурі доходів найбільшу частку займають відсоткові доходи (від надання кредитних послуг, інвестиційних операцій та ін. відсоткові доходи), проте і витрати мають неоднозначний характер. Упродовж 2009-2011рр. спостерігався від'ємний фінансовий результат загалом по банківській системі України, проте значення цього показника значно зменшилось – у 3,6 раза з 27,6 млрд. грн. у 2009 році до 7,7 млрд. грн. у 2011р.

Таблиця 1. Загальна динаміка структури доходів та витрат банків України за 2009-2015 рр. *

(млрд.грн)

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.*
Доходи	131,446	136,847	142,778	150,449	168,888	210,201	57,100
Витрати	159,081	149,874	150,486	145,550	167,452	263,167	131,600
Податок на прибуток	-1,436	-0,129	1,212	0,379	1,630	-2,383	0,110
Прибуток (збиток)	-27,635	-13,026	-7,708	4,899	1,436	-52,966	-74,500

*Складено на основі офіційних даних НБУ [6], *дані станом на 01.03.2015 р.

У 2012 та 2013 роках банківська діяльність була прибутковою, що підтверджується додатним значенням величини чистого прибутку – 4,9 млрд. грн. та 1,4 млрд. грн. відповідно. До бюджету надійшло за ці два роки податків у сумі понад 2 млрд. грн.

У 2014 році ми спостерігаємо колосальну збитковість банківського сектора України. Незважаючи на те, що доходи банків у 2014 році порівняно із 2013 роком збільшились на 24,5 %, витрати зросли більше ніж у 2 рази (на 57,2 %). Збиток на банківському ринку за минулий 2014 рік склав аж 53 млрд.грн. Це є надзвичайно велике значення, якщо порівнювати позитивний фінансовий результат у розмірі 1,4 млрд. грн. у 2013 році.

Значний розмір збитку банківської системи України за підсумками 2014 р. зумовлений насамперед погіршенням якості активів банків, що, відповідно, викликало необхідність доформування резервів. Так обсяг сформованих резервів за підсумками 2014 року, порівняно з 2013 роком, збільшився на 75 322 млн. грн. і станом на 01.01.2015р. складає 103 297 млн.грн.

За січень-лютий 2015 року також спостерігається негативна тенденція у банківській системі. Тільки за 2 місяці збиток склав 74,5 млрд.грн, а сума податку на прибуток є доволі низькою і становить 110 млн.грн.

Динаміку витрат вітчизняних банків з податку на прибуток за період 2009 – березень 2015 рр. зображено на графіку (рис. 1).

На нашу думку, у 2015 році зменшення загальної величини сплачуваності податків спричинене кризою банківської системи України. Насамперед істотно вплинули банки, які перестали функціонувати, бо були віднесені до категорії неплатоспроможних, чи в яких були запроваджені тимчасові адміністрації. Причиною

цього явища є знецінення гривні у 3 рази та необхідність доформування резервів у зв'язку зі зниженням платоспроможності позичальників. Збиткова діяльність банків призвела до зменшення їх регулятивного капіталу та погіршення значення економічних нормативів. Зараз у стані неплатоспроможності, ліквідації, тимчасової адміністрації тощо знаходиться 50 банків (40 % збитків по всій системі сформували саме ці банки).

Отже, причиною зменшення обсягів сплати податку на прибуток комерційними банками є економічна і фінансова нестійкість в економіці України, яка призводить до збиткової діяльності вітчизняних банківських установ. Відтак перевищення витрат над доходами є фактором несплати податку на прибуток банком через від'ємний фінансовий результат.

Аналізуючи загальні тенденції оподаткування українських банків, слід взяти до уваги наявність такої проблеми, як відстрочене оподаткування, що є похідною проблемою від збиткової діяльності самих банків, особливо у 2014-2015рр. Існує велика відмінність між фактично сплаченою сумою податків та сумою витрат, зазначених у фінансовій звітності банківських установ.

При дослідженні особливостей оподаткування прибутку комерційних банків, варто проаналізувати такий важливий показник, як податкове навантаження, який розраховується як співвідношення витрат з податку на прибуток до фінансового результату, тобто до прибутку до оподаткування (формула 1).

$$ПН = \frac{ВП}{ФР} \times 100 \% \quad (1)$$

де *ПН* – податкове навантаження з податку на прибуток;

ВП – витрати з податку на прибуток;

ФР – прибуток банку до оподаткування (фінансовий результат).

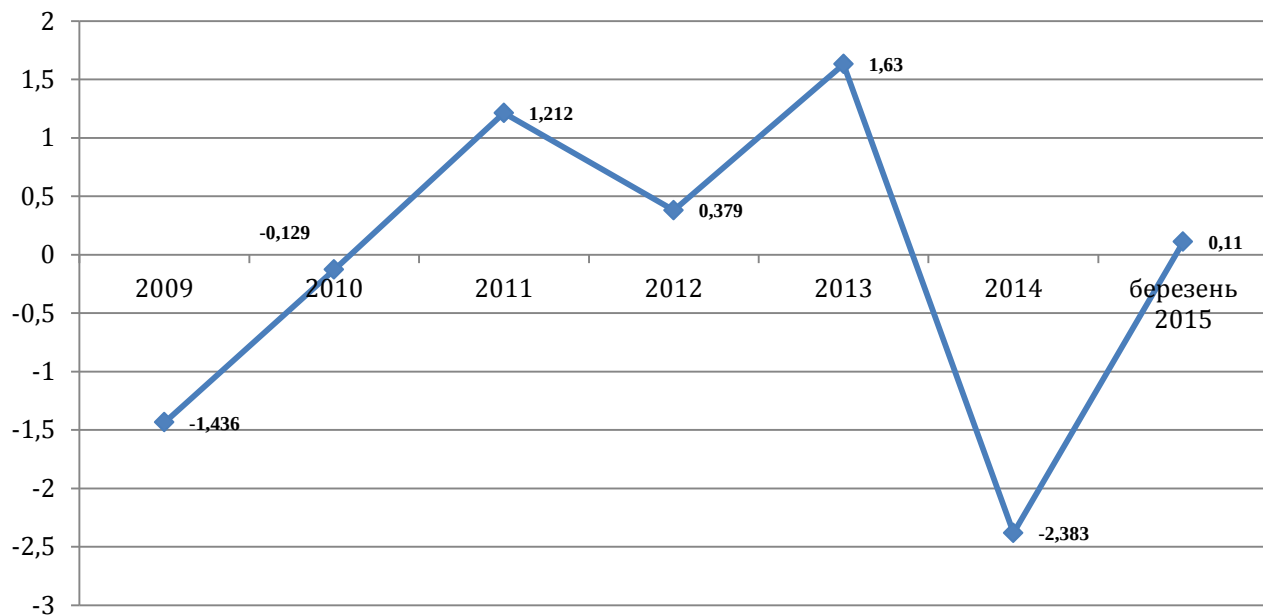

Рис. 1. Динаміка витрат банків з податку на прибуток за період 2009 – березень 2015 рр. (млрд.грн)*

*Складено на основі офіційних даних НБУ [6].

Проте, коли більшість вітчизняних банків працюють у збиток (за винятком 2011 і 2012 років (табл. 1), це робить розрахунок цього фінансового показника неможливим. Але бачимо, що витрати з податку на прибуток у деяких роках мають додатне значення. Це пояснюється тим фактором, що деякі банки за результатами звітного періоду зафіксували прибуток, а відтак сплатили до бюджету податкові платежі. Дані табл. 1 відображають загальну ситуацію на ринку, а не конкретних банків, тому загальне значення фінансового результату більшості комерційних банків є від'ємним, що унеможливорює розрахунок

податкового навантаження.

Досліджуючи статистичні дані фінансових результатів українських банків (бралось до уваги 105 банків) у лютому 2015 році [7], констатуємо такі наступні факти:

- 19 банків зафіксували збиток різних значень;
- у 51 банку спостерігаємо позитивний фінансовий результат у межах 0-2 млн.грн;
- 19 банків отримали прибуток у розмірі 2-10 млн.грн;
- 16 банків показали великий прибуток – понад 10 млн.грн.

Найбільший прибуток – 438 млн. грн. у «Приватбанку», найбільший збиток – 5,8 млрд. грн. у банку «Надра».

Хочемо зазначити, що майже половина усіх банків України вдається до мінімізації своїх прибутків (48,5 % від загальної їх кількості). Зрозуміло, що банки не можуть працювати «на нуль», тому, на нашу думку, це є свідченням того, що фінансова служба вдається до усіх можливих методів несплати податку на прибуток, шляхом чи то заниження доходів, чи то завищення витрат. А від цього страждає бюджет, який з половини всіх банків недоотримує левову частку доходів.

Незважаючи на те, що деякі науковці та експерти є прихильниками збільшення податкового тиску на банки, на нашу думку, доцільним є його зменшення. Адже в умовах нестабільної банківської системи банки будуть змушені підвищувати ставки по кредитах, що зробить їх дуже дорогорітними і змусить їх ухилятися від оподаткування різними можливими способами. Доцільно зауважити, що держава повинна сприяти діяльності вітчизняних банків і через різні методи і засоби сприяти зниженню податкового тиску на банківські установи.

Серед податкових важелів регулювання діяльності суб'єктів господарювання велике значення надають зниженню податкових ставок, оскільки воно істотно стимулює зростання ділової активності та інвестиційної діяльності банків [8, с. 232].

В умовах сьогодення комерційні банки України використовують різні методи для ухилення від оподаткування, серед яких [9]:

- виплата страхових премій на адресу пов'язаних із банками страхових компаній;
- відрахування на резерви за кредитними операціями (створення страхових резервів);
- купівля цінних паперів у «інвестиційних» цілях, як і деякі валютно-обмінні операції, які теж можуть виводитися з-під оподаткування;
- штучне завищення видатків і приховування доходних статей.

Вагомий вплив мають і постійні зміни, які відбуваються в податковій системі держави. Наприклад, недавня податкова реформа, внаслідок якої з 2015 року змінилась кількість податків з 22 до 9. Проте слід брати до уваги не кількість, а якісні параметри. Якщо детальніше розібратись у всіх змінах, спостерігаємо, що податкове навантаження тільки збільшилось (уведення оподаткування відсотків по депозитах, збільшення ставок на акцизи, впровадження додаткового імпорного збору, військового збору тощо).

Ще однією причиною зменшення обсягів сплати податку на прибуток комерційними банками є відстрочене оподаткування. Тобто це та сума податку на прибуток, що буде сплачена у наступних періодах. Зазвичай, первинним фактором цього процесу виступає збитковість банківського сектору національної економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, підводячи підсумки дослідження особливостей оподаткування прибутку комерційних банків України, можемо стверджувати, що система оподаткування у цій сфері не є ідеальною і потребує значного вдосконалення та оптимізації. Найвагомішою проблемою вважаємо відсутність спеціальних нормативно-правових актів, які б чітко окреслювали специфіку податкових питань у сфері банківництва. Виходячи з того, що у правовій системі України банківське право виділене як самостійна галузь, то доцільно було б і питання щодо механізму її оподаткування виокремити із загального податкового законодавства і віднести до специфічної галузі. Рентабельність комерційних банків є низькою (майже половина банків працюють, мінімізуючи свої прибутки), що пояснюється ухиленням від оподаткування, хронічною збитковістю банківської системи і зростанням рівня недовіри до банківських установ з боку населення.

В умовах глобалізації та зважаючи на євроінтеграційний курс України, формування ефективної податкової політики у сфері банківництва, в основі якої варто закласти філософію пріоритетності свідомої і добровільної сплати податків та прозорості адміністративних важелів, має стати предметом підвищеної уваги як з боку Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, так і пересічних громадян держави.

Список літератури

1. Сербина, О. Г. Вплив оподаткування на дохідність і напрями розвитку банківської діяльності / О. Г. Сербина // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20. 4 – С. 262-268.
2. Сало, І. В. Оподаткування банків: навчальний посібник / І. В. Сало, І. І. Д'яконова, Н. Г. Євченко. – Суми: Університетська книга, 2010. – 208 с.
3. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 02.12.2010р. №2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
4. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: закон України від 07. 12. 2000 № 2121-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
5. Старостенко, Г. Г. Податкове регулювання банків в умовах становлення інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Г. Г. Старостенко, А. В. Сурженко. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2449>.
6. Дані фінансової звітності банків України / Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208.
7. Фінансові результати банків [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Фінанси України. – Режим доступу: <http://tables.finance.ua/ua/finres/capital/~ /2015/2/1/asc>.
8. Омелянович, Л. О. Податковий менеджмент: навч. посіб. / Л. О. Омелянович [та ін.]. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – 230 с.
9. Ключко, Л. А. Оподаткування банківської діяльності в Україні та основні напрями його вдосконалення [Електронний ресурс] / Л. А. Ключко, Я. Г. Підсосонна. – Режим доступу: http://fkd.khivs.edu.ua/pdf/2012_1/55.pdf.

References

1. Serbyna, O. H. (2010). "Effect of tax on yield and areas of banking activity", *Naukovy visnyk NLTU Ukraine*, 20.4, 262-268.
2. Salo, I. V., D'iaconova, I. I. and Yevchenko, N. H. (2010). *Taxation of banks*, University book, Sumy, Ukraine.
3. Tax Code (2010). Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
4. Law of Ukraine "About Banks and Banking" (2000). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
5. Starostenko, H. H., Surshenko, A. V. (n. d.). Tax regulation of banks in the information society. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2449>.
6. Data of financial statements of Ukrainians banks / Official website of NBU. Retrieved from: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208.
7. Financial results of banks / Official website Finances of Ukraine. Retrieved from: <http://tables.finance.ua/ua/finres/capital/~ /2015/2/1/asc>.
8. Omelianovych, L. O. Tax management. (2008). DonNUET, Donetsk, Ukraine
9. Klyusko, L. A., Pidsosonna, Y. H. Taxation of banking in Ukraine and its main areas of perfection. Retrieved from: http://fkd.khivs.edu.ua/pdf/2012_1/55.pdf.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2015 р.

Наталія Олександрівна БОТВІНА

доктор економічних наук,
професор кафедри обліку, аналізу та аудиту,
Одеський національний політехнічний університет
E-mail: opu@opu.ua

УПРАВЛІННЯ ВАЛЮТНИМИ РИЗИКАМИ, ВПЛИВ ПРОЦЕНТНОЇ СТАВКИ ТА ВАЛЮТНОГО КУРСУ НА ПРИБУТОК БАНКІВ

Ботвіна, Н. О. Управління валютними ризиками, вплив процентної ставки та валютного курсу на прибуток банків / Наталія Олександрівна Ботвіна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 130-135. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Банківська діяльність за своєю природою пов'язана з ризиками, що викликаються різними обставинами. Ризик означає невизначеність, пов'язану з настанням будь-якої події або її наслідками. Безперервне функціонування валютного ринку є головною його особливістю, яка призводить до того, що банк, який має відкриту позицію з іноземної валюти, наражається на валютний ризик навіть тоді, коли не працює. Залишивши ввечері валютну позицію відкритою, вранці можна виявити збитки або прибутки як наслідок зміни валютного курсу за ніч.

Проведення валютних операцій є одним із найскладніших і найризикованіших видів банківської діяльності, який може принести йому як великі прибутки, так і стати джерелом значних збитків. Сьогодні відсотковий ризик набуває для вітчизняних банків все більшого значення внаслідок тенденції до скорочення процентної маржі, а пошук ефективних методів його оцінки та шляхів мінімізації стає невідкладним завданням, розв'язання якого значно впливає на фінансово-економічну діяльність банківських установ.

Слід підкреслити, що значно впливають на результати фінансово-економічної діяльності банків не лише зміни процентних ставок, а й постійне коливання валютних курсів. Найгостріше ця проблема постає перед банківськими установами, які щоденно здійснюють валютні операції в значних обсягах, тому для таких банків використання ефективних методів управління валютним ризиком набуває особливої актуальності. Учасники зовнішньоекономічної діяльності, як комерційні банки, так і їх клієнти, постійно потерпають від нестабільності та неможливості протидіяти цілеспрямованим валютним спекуляціям.

Ключові слова: банки; ризик; валютний курс; відсоткові ставки.

Natalia Oleksandrivna BOTVINA

Doctor of Economics,
Professor,
Departments of Account, Analysis and Audit
Odesa National Polytechnic University
E-mail: opu@opu.ua

CURRENCY RISK MANAGEMENT, INFLUENCE OF INTEREST RATE AND EXCHANGE RATE ON BANK PROFIT

Abstract

Bank activity is connected with the risks that are caused by different circumstances. A risk means the uncertainty which is related with beginning of any event or its consequences. The continuous functioning of currency market is its main peculiarity, that results in the fact that a bank which has open position from foreign currency is exposed to the currency

© Наталія Олександрівна Ботвіна, 2015

risk even then, when it does not work. Leaving in the evening the currency position open, then in the morning it is possible to find out losses or incomes as a result of change of exchange rate during the night.

Realization of currency operations is the most difficult and the most risky type of bank activity, that can bring both high incomes and become the source of considerable losses. Today a percent risk acquires for domestic banks greater value as a result of tendency to reduction of percent margin. The search of effective methods of its estimation and ways of minimization becomes an urgent task. The solving of this problem considerably influences financial – economic activity of bank institutions.

It is important to note that not only the changes of interest rates considerably influence the results of financial – economic activity of bank institutions but also permanent oscillation of exchange rates. This problem becomes even more important for bank institutions that every day carry out currency operations in considerable volumes. That is why for such banks the use of effective methods of management a currency risk acquires the special actuality. Participants of foreign economic activity, both commercial banks and their clients, constantly suffer from instability and impossibility to counteract to purposeful currency speculations.

Keywords: banks; risk; rate of exchange; interest rates.

JEL classification: E25, E58

Вступ

Банківські установи розпоряджаються значною частиною суспільного капіталу, тому вони мають постійно підвищувати соціально-економічну ефективність своєї діяльності та працювати над удосконаленням процесу управління фінансово-економічною діяльністю. Щодо цього слід наголосити, що банківські установи мають можливість забезпечувати подальший фінансово-економічний розвиток і покращувати свої ринкові позиції показуючи ефективне управління всіма наданими їм фінансовими ресурсами та забезпечуючи достатній рівень їх прибутковості.

Вивченню структури, характеру і причин виникнення валютних ризиків присвячено багато робіт як вітчизняних, так і іноземних економістів та науковців, але, на жаль, у спеціальній економічній літературі відсутня методика комплексного аналізу валютних операцій. Існують спроби аналізувати окремі види валютних операцій комерційних банків. Найчастіше об'єктом аналізу стають ризики, які супроводжують проведення обмінних операцій, які лише частково вирішують проблему аналізу та запобігання валютним ризикам.

Мета та завдання статті

На сьогодні проблеми пошуку ефективних методів управління валютним ризиком для українських банків стають все актуальнішими. Для оцінки валютного ризику та обсягів можливих фінансових втрат застосовують такі прийоми, як аналіз різних сценаріїв розвитку подій, методи імітаційного моделювання, стрес-тестування, статистичні методи.

Виклад основного матеріалу

Аналіз валютних операцій, на нашу думку, має, як мінімум, дві складові – оцінку зовнішнього середовища, у якому функціонує комерційний банк, і внутрішньобанківський аналіз (див. рис. 1).

Під *зовнішнім середовищем* слід розуміти сукупність економічних, політичних і соціальних факторів, які прямо чи опосередковано впливають на здатність банку досягати поставлених цілей. Від уміння вчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища та раціонально використовувати нові можливості значною мірою залежить зрештою успішність діяльності установи банку. Мета аналізу зовнішнього середовища – визначити його вплив на економічний потенціал та фінансові результати діяльності банку.

Внутрішньобанківський аналіз доцільно розпочинати з оцінки організаційних аспектів здійснення валютних операцій. Для цього насамперед слід з'ясувати: види операцій з валютними цінностями, на проведення яких банк має ліцензію НБУ; кількість філій у країні розташування банку, які здійснюють валютні операції, та наявність зарубіжних відділень; тенденції розвитку кореспондентських відносин з уповноваженими вітчизняними та іноземними банками. Важливою характеристикою діяльності у сфері валютних операцій є також забезпеченість персоналом та оргтехнікою.

Оцінивши організаційні аспекти згідно з наведеною блок-схемою, слід перейти до аналізу активних і пасивних валютних операцій, валютних ризиків і фінансових результатів:

- загальноекономічної ситуації як у країні розташування банку, так і в іноземних державах, де знаходяться його підрозділи та основні ділові партнери;
- стану валютних ризиків; динаміки обмінних курсів валют, процентних ставок за депозитами та кредитами, тарифів на банківські послуги тощо.

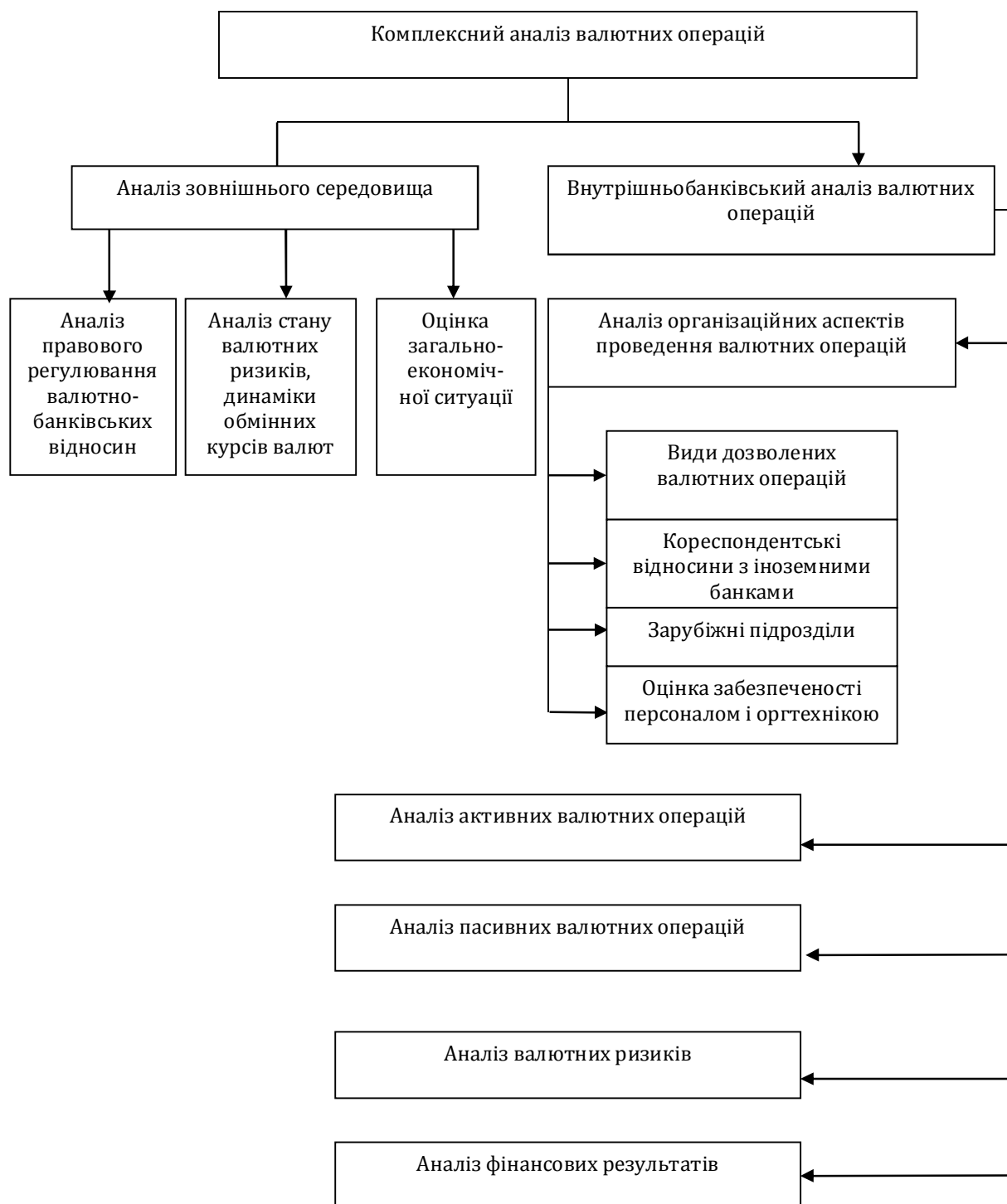

Рис. 1. Складові комплексного аналізу валютних операцій комерційного банку

До активних валютних операцій належать операції з розміщення іноземної валюти та банківських металів з метою отримання доходів. Завдання аналізу таких операцій – визначення динаміки їх обсягу та частки в загальних активних операціях банку; оцінка структурних зрушень у валютних активах і їх впливу на доходи; розробка заходів щодо підвищення ефективності використання валютних ресурсів.

Аналіз активних валютних операцій повинен проводитися на основі оцінки всіх видів активів банку, виражених в іноземних валютах і банківських металах. Зауважимо, що валютні активи – це:

- готівкова іноземна валюта;
- банківські метали;
- кошти в іноземній валюті на кореспондентських рахунках «Ностро» в НБУ та інших банках;
- депозити і кредити, надані іншим банкам;
- цінні папери в іноземній валюті;
- валютні кредити, надані клієнтам;
- інвестиції в іноземній валюті в асоційовані й дочірні компанії.

Склад і структура валютних активів значною мірою залежать під пасивних валютних операцій, тобто операцій, за допомогою яких банк формує валютні ресурси для проведення активних операцій. До джерел залучення валютних коштів належать:

- іноземна валюта на кореспондентських рахунках "Лоро";
- валютні депозити й кредити, отримані від інших банків;
- кошти в іноземній валюті на поточних і депозитних рахунках клієнтів банку;
- кредити, отримані від міжнародних фінансових організацій;
- інші зобов'язання в іноземній валюті та банківських металах.

Метою аналізу пасивних валютних операцій є оцінка динаміки обсягу та структури зобов'язань в іноземних валютах і банківських металах; оцінка структурних зрушень у валютних зобов'язаннях та їх впливу на витрати банку; оптимізація структури валютних зобов'язань.

Під час аналізу активних і пасивних валютних операцій їх доцільно згрупувати за певними ознаками: економічним змістом (розрахункові, кредитні, депозитні, обмінні операції тощо); видами валютних цінностей (операції з іноземною вільно конвертованою, неконвертованою валютою; цінними паперами в іноземній валюті, банківськими металами); формами грошей (готівкові, безготівкові операції); контрагентами, з якими проводяться операції (клієнтські, міжбанківські операції; з резидентами, нерезидентами; фізичними, юридичними особами); метою проведення (операції з виконання доручень клієнтів, операції з виконання власних зобов'язань банку, спекулятивні, хеджувальні); джерелами коштів (операції за власні кошти банку, за кошти клієнтів); строками проведення (термінові, короткострокові, середньострокові, довгострокові операції); впливом на валютну позицію банку (операції, при яких валютна позиція залишається закритою; операції, що призводять до відкритої валютної позиції).

На основі такої класифікації рекомендується здійснювати горизонтальний, вертикальний та порівняльний аналіз. Аналізуючи активні й пасивні валютні операції, доцільно також оцінити динаміку обсягу та структури позабалансових вимог і зобов'язань банку в іноземних валютах та банківських металах.

У процесі аналізу валютних операцій слід зіставляти взаємопов'язані статті активу й пасиву, де зафіксовано залишки в іноземних валютах, та розраховувати нетто-позицію за кожною групою парних статей. Це дає змогу оцінити напрями використання різних видів залучених валютних ресурсів, а також з'ясувати, за рахунок яких видів ресурси розмішувалися у ті чи інші активи.

Успішна діяльність комерційного банку на валютних ринках значною мірою залежить від ефективності управління валютним ризиком. Отже, під час управління валютним ризиком повинні вирішуватись такі основні завдання у фінансово-економічній діяльності банківської установи:

- стабілізація або максимізація прибутку від здійснення валютних операцій;
- прогнозування зміни валютного курсу та його впливу на дохідність чи збитковість фінансових операцій банку;
- можлива реструктуризація балансу банківської установи з урахуванням зміни валютних курсів.

Управління валютною позицією відбувається з урахуванням такої закономірності: відкрита довга валютна позиція дає можливість отримати додаткові прибутки банківській установі, якщо курс іноземної валюти підвищиться, проте може призвести і до значних збитків, якщо курс знизиться, а відкрита коротка валютна позиція навпаки. Тому перед вітчизняними банками постійно постає завдання оцінки і корегування величини та виду валютних позицій за різними іноземними валютами. Слід зазначити, що методи

управління валютним ризиком та валютною позицією, які застосовуються у фінансово-економічній діяльності сучасних банків, поділяються на дві основні групи:

- управління валютною структурою балансу;
- хеджування валютного ризику (рис. 2).

Застосування методів з першої групи впливає на валютну структуру балансу та обмежує негативні наслідки, пов'язані з переоцінкою валютних фінансових інструментів, що є традиційними прийомами управління валютною позицією, процес реалізації яких у повному обсязі висвітлений в економічній науковій та практичній літературі [1]. Але управління валютною позицією через здійснення балансових операцій не завжди відповідає стратегічним і тактичним планам здійснення фінансово-економічної діяльності банківською установою, а іноді є невигідним і з погляду затрат. Проте українські банки вимушені використовувати такі операції через відсутність необхідних умов для застосування сучасних методів управління валютною позицією, зокрема таких, як укладання валютних угод із похідними фінансовими інструментами.

Рис. 2. Класифікація методів управління валютною позицією банку

З приводу цього зазначимо, що методика хеджування передбачає забезпечення певного рівня захисту від впливу валютних ризиків за допомогою укладання додаткових строкових угод за іноземною валютою, метою яких є компенсація можливих фінансових втрат унаслідок зміни валютного курсу, а діяльність, пов'язана з хеджуванням валютного ризику, має певну специфіку та вимагає відповідних знань щодо механізмів її реалізації [2]. У зв'язку з цим підкреслимо, що для українських банків хеджування є відносно новим і найперспективнішим напрямком управління валютним ризиком, але вітчизняні банківські установи не користуються його перевагами через відсутність ринку валютних деривативів в Україні. Однак міжнародний досвід свідчить, що створення ринку похідних фінансових інструментів дасть змогу контролювати ситуацію зі зміною валютного курсу та започаткує у вітчизняній банківській практиці використання сучасних методів зниження валютного ризику. Тому перехід до нетрадиційних методів управління валютною позицією українських банків через поступове впровадження та ефективне застосування операцій з валютними деривативами є одним із перспективних напрямків удосконалення управління фінансово-економічною діяльністю вітчизняних банків.

Важливе значення для аналізу валютного ризику має його науково обґрунтована класифікація. Проте серед учених немає єдності стосовно видів валютних ризиків та їх суті. Ми вважаємо, що найвдалішою є класифікація, за якою валютний ризик поділяють на економічний та фінансовий з виокремленням у структурі останнього операційного і транснаціонального ризиків.

Кожен вид валютного ризику має свої особливості, які необхідно враховувати при його аналізі. Водночас на

практиці досить важко провести межу між економічним, оперативним і трансляційним ризиками, оскільки один вид може трансформуватися в інший.

Висновки та перспективи подальших розвідок

За результатами викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки: відсотковий ризик спричиняє небезпеку виникнення фінансових втрат у банку через несприятливу зміну відсоткових ставок на грошовому ринку.

Суттєво впливає на діяльність кожної банківської установи і валютний ризик, який залежить від зміни валютного курсу та від власної валютної позиції банку. Модель валютного метчінугу дозволяє проаналізувати вплив зміни валютного курсу на прибуток банку і на основі отриманих результатів провести необхідні дії для встановлення і обґрунтування внутрішніх лімітів валютного ризику.

Таким чином, розглянуті підходи до оцінки прибутковості банків дозволяють точніше прогнозувати майбутні результати фінансово-економічної діяльності банківських установ та приймати обґрунтовані управлінські фінансові рішення.

Список літератури

1. Ботвіна, Н. О. Страхування валютного ризику в сучасних умовах / Н. О. Ботвіна // Таврійський науковий вісник. – Вип. 66. – Херсон, – 2009. – С. 247.
2. Ботвіна, Н. О. Проведення валютних операцій комерційними банками та методика їх оцінювання / Н. О. Ботвіна // Бізнес-навігатор – № 2 (17). – Херсон, – 2009. – С. 82–88.
3. Ботвіна, Н. О. Хеджування валютного ризику як складова Банківської безпеки / Н. О. Ботвіна // Економічний аналіз. – 2013. – № 14. – С. 17–22.
4. Гудзь, О. Є. Сучасний вимір банківського кредитування суб'єктів аграрної сфери в умовах кризових деформацій економічного простору / О. Є. Гудзь // Економіка та держава. – 2010 р. – № 11. – С. 22–24.
5. Непочатенко, О. О. Сучасний стан і перспективи короткострокового банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / О. О. Непочатенко, О. В. Яковенко // Зб. наук. праць Уман. держ. аграр. ун-ту. – Умань, 2010. – Вип. 70, Ч. 2: Економіка. – С. 130–135.
6. Лисенок, О. В. Принципи управління фінансами комерційного банку / О. В. Лисенок // Пріоритети, напрямки та сучасні чинники розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти: міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 квітня 2013 р.: тези доп. — Ужгород, 2013. — С. 200 – 202.
7. Лисенок, О. В. Система управління фінансами банку / О. В. Лисенок // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. – Вип. 6 (145) / наук. ред. І. Г. Маницуров. – К., 2013. – С. 116 – 121.
8. Лисенок, О. В. Банківські ризики: теорія та практика управління: монографія / [О. В. Лисенок, Л. О. Примостка, О. О. Чуб та ін.]. – К.: КНЕУ, 2008. – 456 с.

References

1. Botvina, N. O. (2009). Strakhuvannya valyutnoho ryzyku v suchasnykh umovakh. Tavriys'kyi naukovyy visnyk, 66, 247.
2. Botvina, N. O. (2009). Provedennya valyutnykh operatsiy komertsyynymy bankamy ta metodyka yikh otsinyuvannya. Biznes-navihator, 2 (17), 82–88.
3. Botvina, N. O. (2013). Khedzhuvannya valyutnoho ryzyku yak skladova Bankivs'koyi bezpeky. Ekonomichnyy analiz, 14, 17–22.
4. Hudz', O. Ye. (2010). Suchasnyy vymir bankivs'koho kredyuvannya sub'yektiv ahrarnoyi sfery v umovakh kryzovykh deformatsiy ekonomichnoho prostoru. Ekonomika ta derzhava, 11, 22–24.
5. Nepochatenko, O. O. & Yakovenko O. V. (2010). Suchasnyy stan i perspektyvy korotkostrokovoho bankivs'koho kredyuvannya sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv. Zb. nauk. prats' Uman. derzh. ahrar. un-tu, 70, Ch. 2, 130–135.
6. Lysenok, O. V. (2013). Pryntsypy upravlinnya finansamy komertsyynoho banku . Priorytety, napryamy ta suchasni chynnyky rozvytku mizhnarodnykh vidnosyn, 200 – 202.
7. Lysenok, O. V. (2013). Systema upravlinnya finansamy banku. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini, 6 (145), 116–121.
8. Lysenok, O. V., Prymostka L. O. & Chub O. O. (2008). Bankivs'ki ryzyky: teoriya ta praktyka upravlinnya. Kyiv: KNEU.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2015 р.

ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. Економічний аналіз. 2015 рік. Том 19. № 1.

Олена Костянтинівна ГОМАНЮК

аспірантка,
Луцький національний технічний університет
E-mail: gok78@ukr.net

МЕТОДИКА ОЦІНКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Гоманюк, О. К. Методика оцінки розвитку регіональних ринків банківських послуг/ Олена Костянтинівна Гоманюк // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 136-147. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Стаття присвячена пошуку методики оцінки розвитку регіональних ринків банківських послуг. Необхідність проведеного дослідження викликана гострою потребою опрацювання зазначеного кола питань, з метою раціонального планування та покращення організації банківської діяльності на регіональних рівнях.

Мета. Метою статті є обґрунтування дієвих методичних підходів для оцінювання рівня розвитку регіональних ринків банківських послуг, які побудовані як на науковому доробку вчених, так і на власних теоретичних напрацюваннях.

Метод. У процесі написання статті використано прийоми і способи статистичного аналізу для проведення кількісної та якісної оцінки рівня розвитку регіональних ринків банківських послуг, застосовано методи групування та порівняння, індексний та графічний, а також метод комплексної оцінки.

Результати. У процесі написання наукової статті були відібрані характеристики, котрі склали основу для оцінки, як найбільш змістовні та визначальні щодо впливу на розвиток регіональних ринків банківських послуг. Закладаючи в регіональний, ринковий та банківський зрізи певні критерії, окреслено основні напрями дослідження, які в сукупності з правильно підібраними частковими показниками склали матричну частину методики. Спираючись на вказані вище структурні компоненти, було проведено умовний поділ площини аналітичного дослідження на аналіз розвитку регіонального та ринкового зрізу в поєднанні з банківською діяльністю.

Для проведення на рівні регіонів оцінки розвитку банківської діяльності застосовано аналіз територіального забезпечення банківськими установами, їх доступність для споживачів та дослідження спеціалізації регіонів на продукуванні банківських послуг. На ринковому зрізі методика оцінки побудована на закономірностях і тенденціях соціально-економічного розвитку регіонів як безпосереднього місця формування та функціонування регіональних ринків банківських послуг, а також, враховуючи економічний зміст поняття “ринок”, передбачена оцінка наявних ринкових відносин, які відбуваються з приводу розподілу, використання, передачі, користування та забезпечення потреб споживачів у банківських послугах.

Ключові слова: регіон; ринок; регіональний ринок; ринок банківських послуг; регіональний ринок банківських послуг; банківська установа; банківська послуга; територіальна забезпеченість та доступність; спеціалізація; концентрація; попит; пропозиція.

METHOD OF ASSESSMENT OF DEVELOPMENT OF BANKING SERVICES OF REGIONAL MARKETS

Abstract

Introduction. The article is devoted to the evaluation methods of regional banking market. The need for the study is determined by the acute need of elaboration of this range of issues, in order to improve the planning and management of banking on the regional level.

Purpose of the article is a study of methods for effective evaluation of the development of banking services of regional markets. They are based both on scientific achievements of scientists and their own theoretical work.

Method. In the process of writing the article the techniques and methods of statistical analysis for quantitative and qualitative assessment of the level of regional banking markets are used. The methods of grouping and comparison, index and graphic and comprehensive assessment method are applied.

Results. In the process of writing of the research the certain characteristics have been selected. They have become the basis for the assessment as the most meaningful and decisive influence on the development of the regional banking market. Laying in the regional market and bank cuts certain criteria, the main directions of research are outlined. They together with properly selected parameters have become the matrix part of methods. On the basis of the above mentioned structural components it has been done the conditional division of the sphere of analytical study onto the analysis of development of the regional and market cut combined with banking.

The analysis of territorial providing by banking institutions, their availability to consumers and research of specialization as for the providing of banking services has been applied. On the market cut the method of estimation is based on patterns and trends of socio-economic development as the direct point of formation and functioning of regional markets for banking services. It has been given the economic meaning of the term "market". It provides the assessment of available market relations.

Keywords: region; market; regional market; banking market; regional market for banking services; banks; banking; territorial security and availability; specialization; concentration; demand; supply.

JEL classification: E44

Вступ

Аналіз регіональних ринків банківських послуг є важливим індикатором для проведення оцінки рівня їх розвитку та розкриття можливостей щодо подальшого функціонування. На сьогодні виникає необхідність дослідження цих питань, адже наявність інформації дозволить раціонально планувати банківську діяльність на регіональних рівнях та створить можливість покращити їх організацію.

Таким чином, для вибору правильних та економічно обґрунтованих рішень щодо розвитку регіональних ринків банківських послуг необхідно керуватися методикою, котра будуватиметься на показниках, за допомогою яких можна кількісно та якісно описати можливості регіонального ринку банківських послуг, враховуючи при цьому особливості їх функціонування в тих чи інших регіонах. Пошук відповідної методики сприятиме формуванню дієвого підґрунтя до оцінювання та матиме цінність для широкого кола учасників: органів державної влади в регіонах, представників регіональної влади, банківських установ, споживачів, інвесторів тощо.

В основу методики розвитку регіональних ринків банківських послуг пропонуємо закласти аналіз регіональних особливостей банківської діяльності та дослідження ринкових відносин, пов'язаних з наданням та споживанням банківських послуг. Таким чином, ми керуватимемося регіональним аспектом, зокрема, поглядами таких відомих вчених у галузі регіональної економіки, як: А. Гранберг [7], Є. Качан [10], О. Коваленко [11], Д. Стеченко [16] та ін.. Ринковий механізм розглянемо, спираючись на праці фахівців у сфері вивчення регіональних ринків К. Айнабек [2], А. Новосолова [14], С. Сонько [15] та ін.

Варто додати, що кожен з перерахованих компонентів ми розглядатимемо не відокремлено, а враховуючи те, що регіон і регіональний ринок повинні супроводжуватися певним наповненням, отож

пропонуємо провести оцінку розвитку регіональних ринків банківських послуг, аналізуючи регіональний та ринковий зріз крізь призму та в тісному взаємозв'язку з банківською діяльністю. Такий підхід допоможе обґрунтувати необхідність урахування трьох базових основ, на яких будуватиметься методика оцінки розвитку регіональних ринків банківських послуг.

Зазначимо, що низка науковців, таких, як Е. Бернштам, З. Герасимчук, У. Грудзевич, Є. Єніна, Н. Корецька А. Лузанов, М. Люзняк, В. Стойка та ін., у своїх працях здійснили дослідження банківського аспекту, поєднавши з регіональним, та фрагментарно оцінили окремі компоненти банківської діяльності на рівні регіонів.

Проте вченими не запропоновано комплексний підхід до оцінки розвитку регіональних ринків банківських послуг, котрий поєднував би перелічені вище три структурних компоненти, що підкреслює необхідність проведення дослідження в обраній нами тематиці.

Мета та завдання статті

Отже, метою статті є обґрунтування дієвих методичних підходів до оцінювання рівня розвитку регіональних ринків банківських послуг, які побудовані як на теоретичному доробку вчених, так і на власних напрацюваннях у сфері дослідження регіону, регіонального ринку та банківської діяльності. При цьому вказана методика повинна підкріплюватися об'єктивними та достовірними частковими показниками, котрі б забезпечили прозорість та ясність розрахунків. Методи передбачають використання засобів статистичного аналізу для проведення кількісної та якісної оцінки рівня розвитку регіональних ринків банківських послуг.

Щодо напрямів оцінки, то вони повинні ґрунтуватися насамперед на критеріях, котрі складають основу для оцінки тих елементів, які були визначені як найбільш змістовні та визначальні щодо впливу на розвиток регіональних ринків банківських послуг. Застосувавши їх в аналітичній частині, ми зможемо провести оцінку розвитку регіональних ринків банківських послуг, а закладаючи в регіональний, ринковий та банківський зрізи певні змістові характеристики, окреслимо основні напрями дослідження, які в сукупності з правильно підібраними частковими показниками складуть матричну частину методики.

Виклад основного матеріалу дослідження

У попередніх публікаціях нами були запропоновані характеристики, які визначають розвиток регіональних ринків банківських послуг [6]. Ці критерії були отримані в результаті дослідження трьох структурних компонентів: регіону, регіонального ринку та ринку банківських послуг. Змістовим наповненням перерахованих понять є територіальна забезпеченість банківськими установами, їх доступність для споживачів, банківська спеціалізація регіонів, попит та пропозиція на банківські послуги та структура регіонального ринку банківських послуг. Спираючись на вказані структурні компоненти, пропонуємо продовжити хід дослідження і умовно поділити площину аналітичного дослідження на аналіз розвитку регіонального та ринкового зрізу в поєднанні з банківською діяльністю.

Для проведення на рівні регіонів оцінки розвитку банківської діяльності пропонуємо використати аналіз територіального забезпечення банківськими установами, їх доступність для споживачів та дослідження банківської спеціалізації регіонів. На ринковому зрізі методика оцінки будуватиметься на закономірностях і тенденціях соціально-економічного розвитку регіонів як безпосереднього місця формування та функціонування регіональних ринків банківських послуг, а також, враховуючи економічний зміст поняття "ринку", передбачатиме оцінку наявних ринкових відносин, які відбуваються з приводу розподілу, використання, передачі, користування та забезпечення потреб споживачів у банківських послугах. Тобто розглянемо попит та пропозицію на банківські послуги та оцінку структури регіонального ринку банківських послуг (розподіл "ринкової влади" між регіональними ринками банківських послуг).

Таким чином, узагальнюючи наукові дослідження та враховуючи напрацювання теоретичної частини роботи, схема методики оцінки розвитку регіональних ринків банківських послуг матиме наступний вигляд (див. рис. 1.).

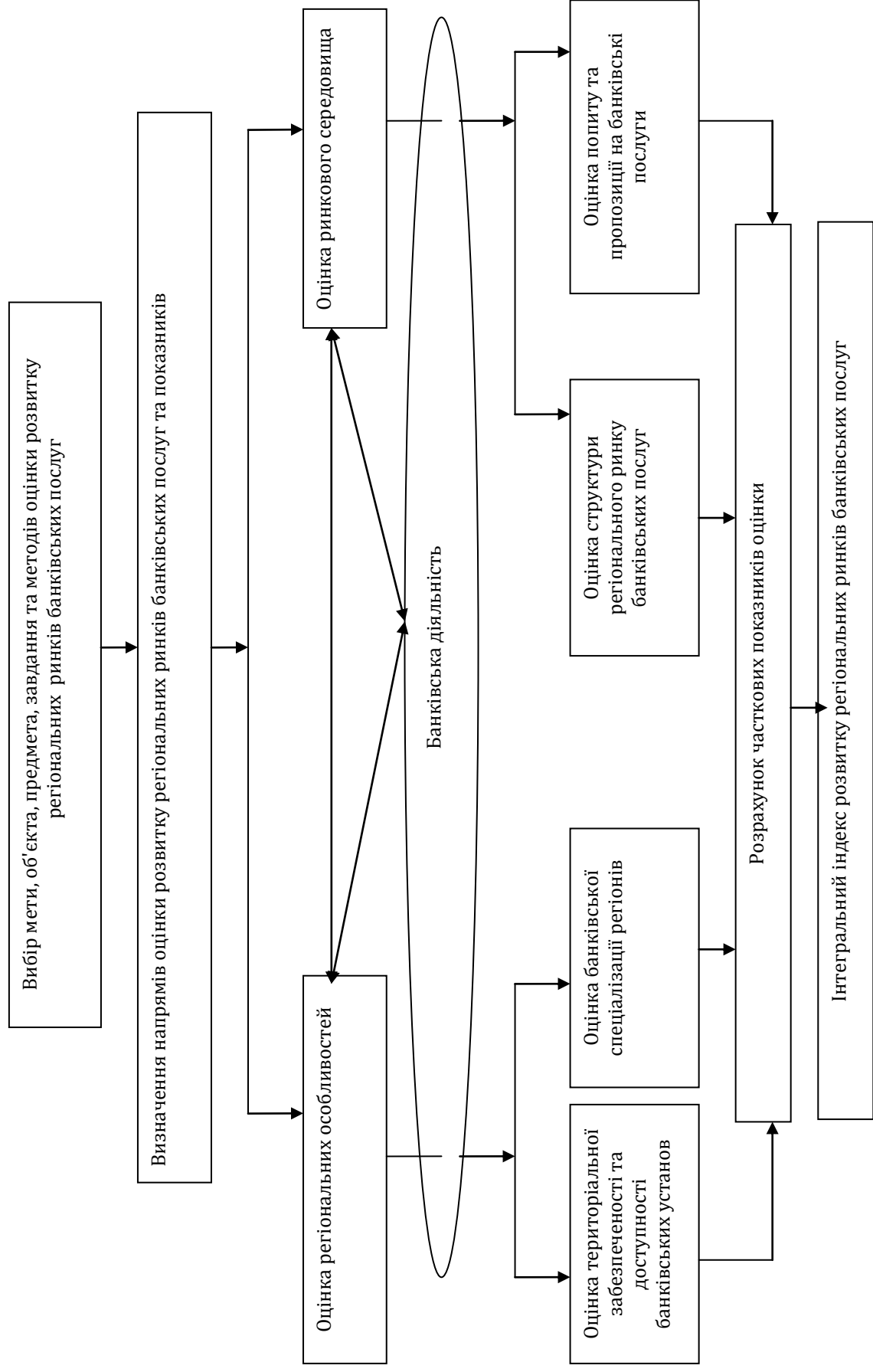

Рис. 1. Схема методики оцінки розвитку регіональних ринків банківських послуг

Перший напрямок передбачає оцінку територіальної забезпеченості і доступності банківських установ у регіонах та оцінку банківської спеціалізації регіону. Вибір вищевказаних напрямів пояснюється тим, що саме регіони виступають безпосереднім місцем функціонування регіональних ринків банківських послуг. Саме тому важливо насамперед дослідити регіон щодо забезпеченості банківськими установами, їх доступності та проаналізувати спеціалізацію регіонів щодо можливості надання банківських послуг. Це дозволить визначити умови функціонування регіональних ринків банківських послуг, оцінити їх потенційну здатність, враховуючи при цьому особливості регіонів та в кінцевому підсумку скласти базу для подальших кроків розроблення методики.

Для оцінки забезпеченості та доступності банківських установ у регіонах скористаємося дослідженнями науковців З. Герасимчук та Н. Корецької [5] у сфері територіальної організації банківської системи регіонів та В. Стойки [17] - у вивченні особливостей функціонування і передумов розвитку регіональної банківської системи.

Як продовження дослідження вчених, пропонуємо доповнити їх власними напрацюваннями та побудувати оцінку забезпеченості та доступності банківських установ регіонів крізь призму двох підскладових: територіальної та споживчої. Саме такий підхід надасть можливість комплексно дослідити доступність, враховуючи як територіальні особливості регіонів, так і наявних споживачів регіону (див. рис. 2).

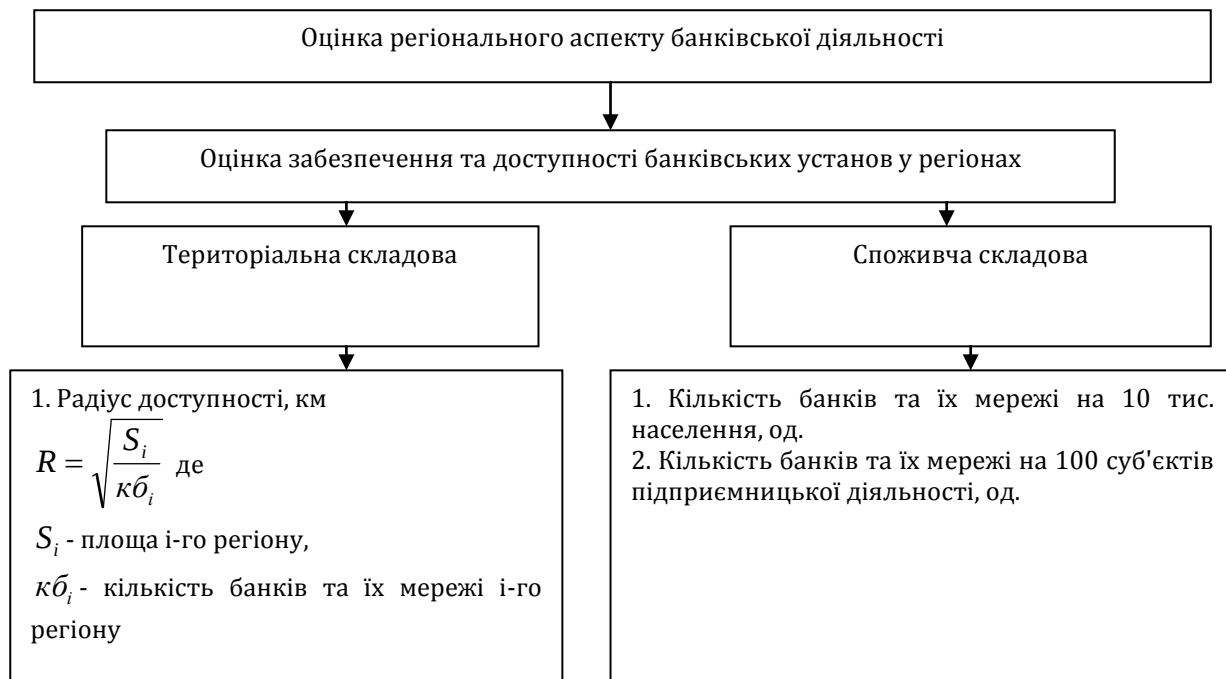

Рис. 2. Методика проведення оцінки забезпечення та доступності банківських установ у регіонах

Визначившись з показниками оцінки забезпечення та доступності банківських установ у регіонах, проведемо аналіз спеціалізації регіонів щодо продукування банківських послуг.

Загалом методи визначення спеціалізації економіки регіонів знаходимо в працях таких вчених-економістів, як А. Гранберг [7], Є. Коваленко [11], Д. Стеченко [16], Є. Качан [10] тощо та ін..

Для визначення банківської спеціалізації регіонів пропонуємо скористатися коефіцієнтом спеціалізації, оскільки останній акцентує увагу не на галузевому, а територіальному підході і визначає безпосередньо сам регіон на предмет його спеціалізації. У такому випадку формула банківської спеціалізації регіону матиме наступний вигляд:

$$C_{\text{банк.}(i.p.)} = \frac{q_{ir}}{q_r} \times 100 / \frac{Q_r}{Q} \times 100, \quad (1)$$

де Q_{ir} - обсяг наданих банківських послуг у регіоні, Q_r - загальний обсяг наданих банківських послуг у країні, Q_r - обсяг ВРП, Q - обсяг ВВП.

Наступним кроком є оцінка ринкових відносин. Запропонований напрямок охоплює організацію, надання, забезпечення, споживання банківських послуг. У цьому випадку мова йтиме про кон'юнктурний аналіз, який міститиме оцінку попиту та пропозиції на банківські послуги. А також, зважаючи на те, що вивчення регіонального ринку слід проводити, досліджуючи ринкове середовище, то в зазначеному підході варто провести оцінку структури регіонального ринку банківських послуг, що передбачає визначення ринкових позицій за обсягом наданих банківськими установами послуг та результатів їх діяльності, а також оцінку наведених та діючих на регіональному ринку банківських установ за різними формами власності та за походженням банківських капіталів.

Варто зазначити, що дослідження цього напрямку надасть можливість охарактеризувати ринкову ситуацію на регіональному ринку банківських послуг, яка складається під впливом попиту і пропозиції, та проаналізувати розподіл ринкових позицій на регіональних ринках банківських послуг і відповідно сформулювати рішення щодо подальшої банківської діяльності.

Для проведення вивчення структури регіонального ринку банківських послуг скористаємось показниками концентрації та монопольної влади. Зазначимо, що, відповідно до теорії ринків, існує пряма залежність між монопольною владою та рівнем концентрації [1].

Концентрацію ринку банківських послуг України досліджувала у своїх працях Н. Корецька [12]. Науковцем було проведено визначення індексів концентрації трьох (CR3), п'яти (CR5), десяти (CR10) провідних банків за розміром капіталу та активів, а також індекс Херфіндаля-Хіршмана (HHI) з метою визначення рівня ринкової влади.

Для аналізу присутності іноземного капіталу вчені З.Герасимчук та Н. Корецька запропонували два показники: частка іноземного капіталу у власному капіталі банківської системи регіону та показник безпеки регіону від залучення прямих іноземних інвестицій, який розраховується як співвідношення іноземної частки в капіталі банків і-го регіону до ВРП [5, с. 68]. Науковці З. Герасимчук та О. Гонти використовували для оцінки рівня концентрації іноземного капіталу в регіонах коефіцієнт організаційної зосередженості іноземного капіталу в регіоні, що визначався як питома вага підприємств з прямими іноземними інвестиціями в загальній кількості таких підприємств у країні [4, с. 181]. Таким чином, запропоновані авторами показники дозволяють оцінити кількісні та якісні параметри взаємодії між національним та іноземним капіталом і на основі отриманих результатів провадити заходи по регулюванню пропорцій між ними.

Як продовження цих досліджень, пропонуємо оцінити структуру регіонального ринку банківських послуг шляхом проведення оцінки концентрації обсягу депозитів і кредитів юридичних та фізичних осіб, активів, а також проаналізувати ринок на предмет сконцентрованості за формами власності і структурою походження банківських капіталів. Для цього застосуємо індекс Херфіндаля-Хіршмана, котрий розраховується за формулою:

$$HHI = \sum_{k=1}^N \left(\frac{P_i}{P} \right)^2 \quad (2),$$

де P_i - певний показник діяльності окремого банку за яким здійснюється оцінка рівня монополізації ринку;

P - значення відповідного показника для всієї банківської системи;

N - кількість банків у банківській системі.

У запропонованій методиці використаємо інтерпретацію зазначеного показника і з метою оцінки регіонального зрізу і за розрахункову одиницю пропонуємо прийняти не результуючі показники кожного окремого банку країни, а сукупне значення всіх банків регіону певного напрямку. Це дозволить проаналізувати концентрацію та оцінити ринкову позицію по різних напрямках у кожному регіоні. У межах такої оцінки пропонується розглянути п'ять структурних компонентів (див. рис. 3).

Оцінку попиту та пропозиції на регіональному ринку банківських послуг проведемо, розглядаючи регіональний ринок банківських послуг як сукупність взаємовідносин, що діють у регіонах та пов'язані з виробництвом, наданням, розподілом та споживання банківських послуг. Аналізуючи цей напрям, керуватимемося поглядами вченого в галузі дослідження теорії регіональних ринків А. Новосьолова, який вивчав кон'юнктуру регіональних ринків та їх інформаційну забезпеченість [14].

Отже, оцінка цього напрямку полягає в аналізі ринкового середовища, що формується під впливом попиту та зацікавлених споживачів, пропозиції та безпосередньо виробників. Усі перелічені вище складові оцінюються відповідними показниками. Зокрема, попит - наявними грошима за відповідними сегментами ринку, пропозиція - цінами на товари чи послуги, споживачі - групами платоспроможних споживачів, а виробники - кількістю товарів чи послуг.

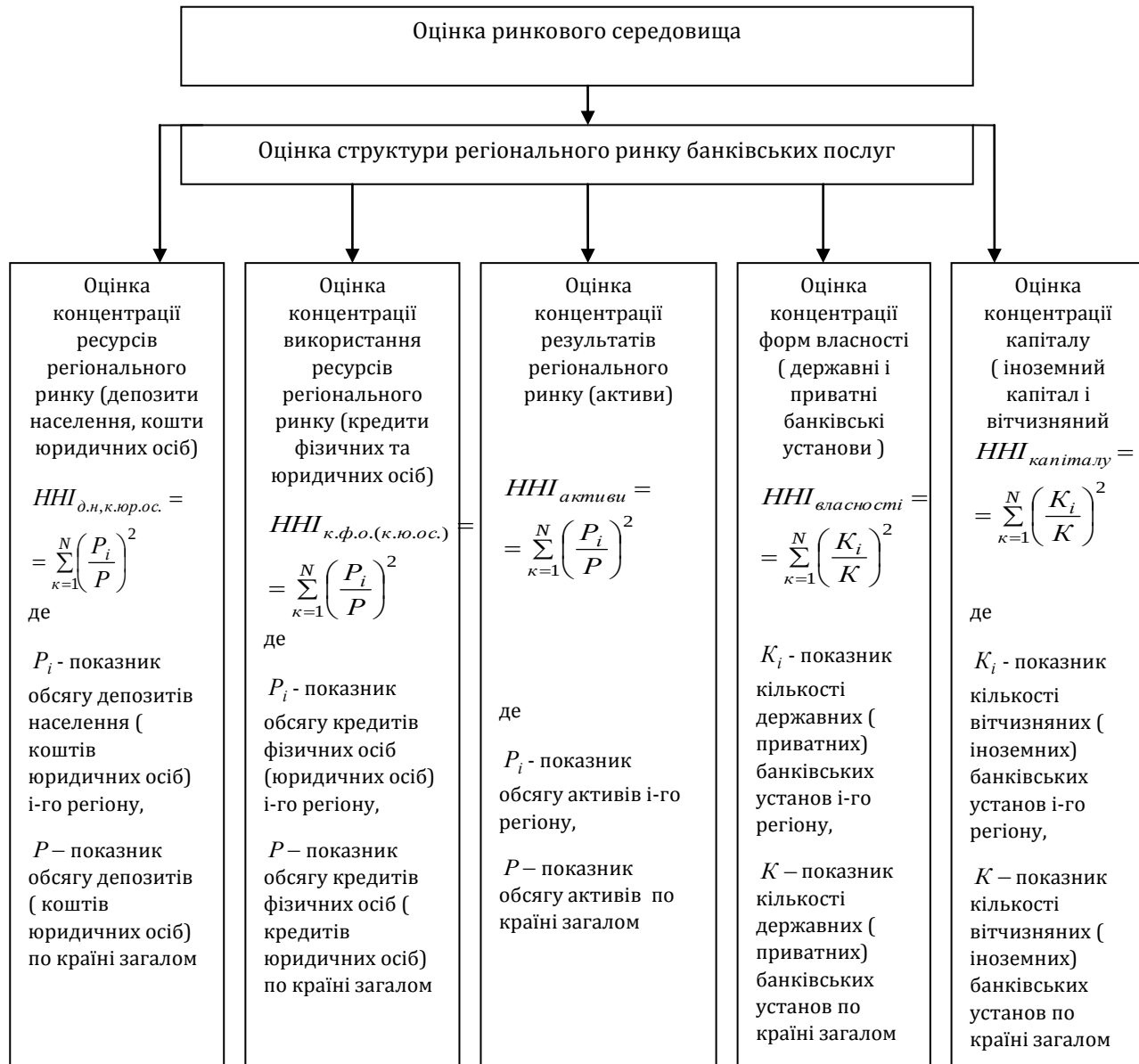

Рис. 3. Методика проведення оцінки структури регіонального ринку банківських послуг

Насамперед слід зауважити, що для оцінки попиту та пропозиції необхідно розглянути рівень можливостей щодо забезпечення ринку необхідною кількістю банківських послуг (банківський потенціал) та рівень можливостей, який визначає придбання цих послуг (споживчий потенціал). Таким чином, ми пропонуємо використати наступні структурні компоненти оцінки: споживчий потенціал для дослідження попиту на регіональному ринку банківських послуг і банківський потенціал для дослідження пропозиції регіонального ринку банківських послуг. Такий підхід надасть можливість комплексно дослідити дві найважливіші категорії, що приводять у рух механізм функціонування ринку банківських послуг.

Надалі підберемо статистичні показники для аналізу запропонованих напрямів і на їх основі проведемо розрахунок з метою проведення подальшої оцінки. (див. рис. 4. та рис. 5.).

Для характеристики попиту скористаємось показниками, виходячи із сукупності всіх споживачів, котрі в змозі повністю або ж частково придбати банківські послуги та рівнем їх купівельної спроможності щодо придбання послуг. У групу зацікавлених споживачів внесемо статистичні дані по чисельності населення регіону, враховуючи віковий його склад та кількість суб'єктів підприємницької діяльності з розбивкою по сферах тощо. Для аналізу купівельної спроможності споживачів скористаємось статистичними даними, що відображають доходи населення та прибутки підприємств. Інтерпретуючи перераховані вище дані, можна провести оцінку попиту на банківські послуги по двох напрямках: потенційні споживачі та діючі споживачі. Такий підхід допоможе розкрити споживчий потенціал регіону, порівнюючи "те, що є" із "тим, що може бути".

Аналізуючи пропозицію, пропонуємо використати поняття банківського потенціалу, який у своєму змісті відображає оцінку за сукупністю наявних ресурсів, необхідних для діяльності і розвитку та оцінку за здатністю виробляти ресурсну базу для діяльності і розвитку (див. рис. 5.).

Рис. 4. Методика проведення оцінки попиту на регіональному ринку банківських послуг

Оцінка сукупності наявних ресурсів передбачає дві складові: інфраструктурну та фінансову. Інфраструктурна була розглянута нами при оцінці забезпеченості банківськими установами регіонів. Фінансова - передбачає внутрішню можливість банківських установ надавати та забезпечувати ринок банківськими послугами, тобто спроможність до акумуляції, необхідних для своєї діяльності ресурсів.

Щодо оцінки здатності регіону виробляти ресурсну базу для діяльності та розвитку ринку банківських послуг, то ця складова була запропонована нами в якості підґрунтя, що передбачає соціально-економічне становище регіону, котре відображається в результуючих показниках діяльності та безпосередньо впливає і визначає банківську діяльність. Для прикладу, науковець В. Стойка визначала розвиток регіональної банківської системи на основі визначення питомої ваги наданих кредитів та отриманих депозитів у ВРП [17]. Таким чином, такі показники наявні і при аналізі пропозиції на регіональному ринку банківських послуг, оскільки дають можливість визначити залежність ринку банківських послуг від регіонального розвитку та розкривають потенційні можливості для збільшення та нарощення банківського потенціалу.

Поєднавши статистичні дані вказаних вище двох напрямів, можна проводити подальші розрахунки, які дозволять оцінити пропозицію на регіональному ринку банківських послуг. (див. рис. 5.).

Розраховані показники характеризуватимуться різним виміром, тому для подальшого дослідження та можливості їх порівняння слід провести стандартизацію.

$$X_{ij}^1 = \frac{X_{ij}}{X_{m+1j}} \quad (3)$$

або

$$X_{ij}^I = \frac{X_{m+1j}}{X_{ij}} \quad (4)$$

де $(i = 1, 2, \dots, m)$, $(j = 1, 2, \dots, n)$, X_{m+1j} - j -й показник еталонного регіону з найкращим значенням показника. При цьому формула (3) використовується коли еталоном є максимальне значення, а формула (4) - мінімальне.

Інтегральні індекси за напрямками розрахуємо за формулою середнього арифметичного:

$$I_{\text{часткове}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Z_c \quad (5)$$

де Z_c - стандартизовані показники за конкретним напрямом оцінки,

n - число ознак або кількість показників, що характеризує відповідний напрямок.

Розрахунок інтегрального індексу розвитку регіональних ринків банківських послуг проведемо за формулою:

$$I_{\text{заг}} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n I_{\text{часткові}} \quad (6)$$

де $I_{\text{часткові}}$ - зведені індекси розвитку регіональних ринків банківських послуг,

n - число ознак, що характеризують рівень розвитку.

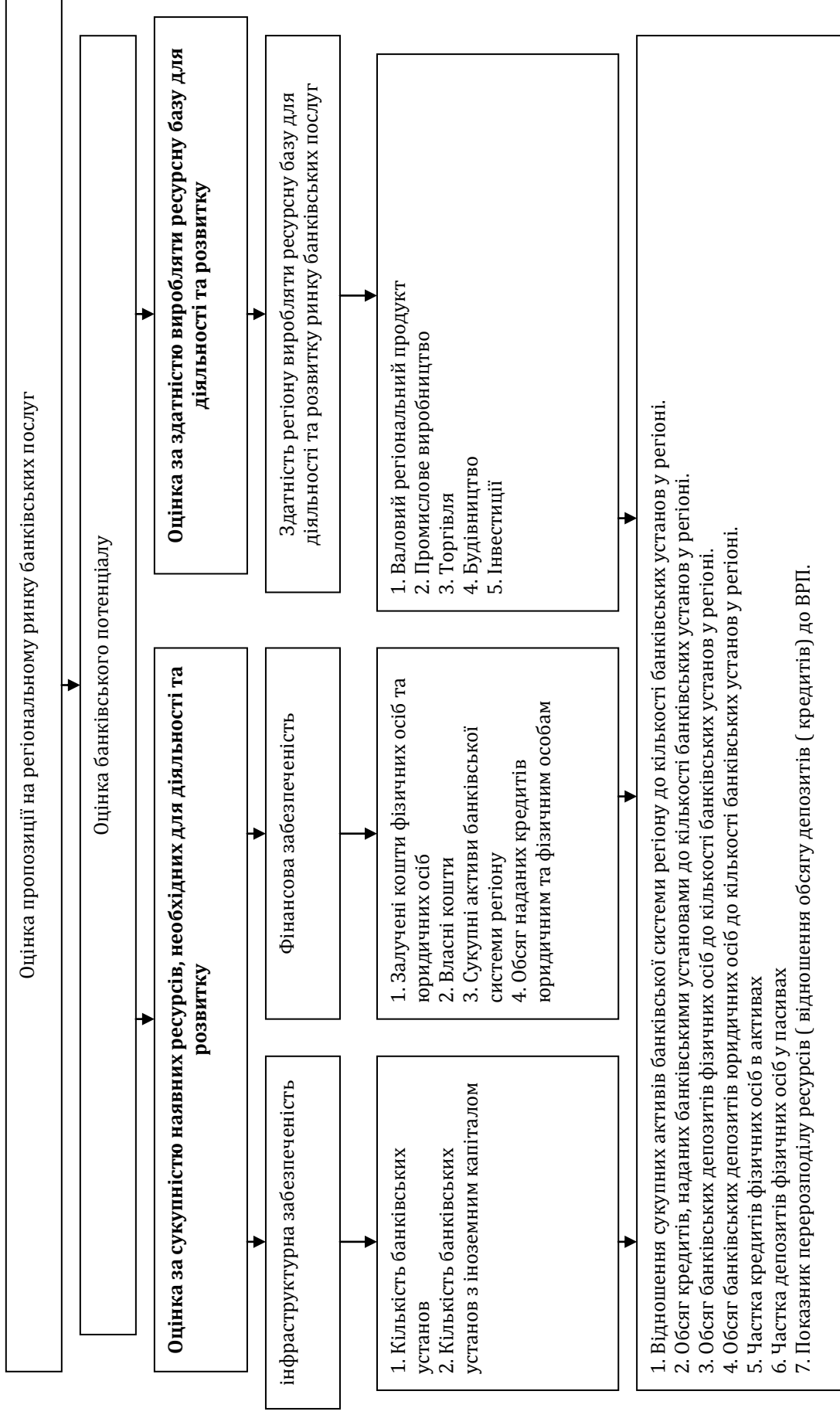

Рис. 5. Методика проведення оцінки пропозиції на регіональному ринку банківських послуг

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, запропонована методика містить поєднання трьох взаємозв'язаних сфер регіонального, ринкового та банківського зрізу. Наповнюючи перераховані вище структурні компоненти певними змістовими характеристиками і підтверджуючи їх статистичними даними та частковими показниками, ми створили можливість комплексного підходу до оцінки, а визначення інтегрального індексу допоможе відслідкувати розвиток регіональних ринків банківських послуг та сфокусує увагу на виборі стратегічних орієнтирів розвитку регіональних ринків банківських послуг.

Список літератури

1. Авдашева, С. Б. Теория организации отраслевых рынков / С. Б. Авдашева, Н. М. Розанова. - М.: Магистр, 1998.
2. Айнабек, К. С. Теория общественного хозяйствования: учебник / К. С. Айнабек. - Караганда: КЭУК, 2014. - 608 с.
3. Бернштам, Е. С. Региональные аспекты организации и государственного регулирования банковской сферы: зарубежный и российский подходы / Е. С. Бернштам, А. Н. Лузанов. - М.: Эдиториал УРСС, 2001. - 104 с.
4. Герасимчук, З. В. Транснаціоналізація економіки регіонів України: теорія, методологія, практика: монографія / З. В. Герасимчук, О. І. Гонти. - Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2011. - 468 с.
5. Герасимчук, З. В. Територіальна організація банківської системи регіонів України: оцінка та стратегії збагачення її раціональності: монографія / З. В. Герасимчук, Н. І. Корецька. - Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. - 312 с.
6. Герасимчук, З. В. Исследование содержательных характеристик регионального рынка банковских услуг / З. В. Герасимчук, Е. К. Гоманюк // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2014. - №6. - с.31-37.
7. Гранберг, А. Г. Основы региональной экономики : учебник для вузов / А. Г. Гранберг. - 2-е издание. - М.: ГУ ВШЭ, 2001. - 495 с.
8. Грудзевич, У. Я. Регіональні особливості формування і розвитку інфраструктури фінансового ринку України: [монографія] / У. Я. Грудзевич. - Львів: ЛБІ НБУ, 2004. - 182 с.
9. Енина, Е. С. Оценка пропорциональности развития секторов региональной экономики: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук : 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика, экономика, организация и управления предприятиями, отраслями, комплексами: сфера услуг)" / Енина Е. С. - Калининград, 2009. - 165 с.
10. Качан, Е. П. Регіональна економіка : підручник / Е. П. Качан ; За ред. Е. П. Качана. - К.: Знання, 2011. - 670 с. - (Вища освіта ХХІ століття).
11. Региональная экономика и управление [учебное пособие] / Е. Г. Коваленко, Г. М. Зинчук, С. А. Кочеткова и др. - Издательский дом "Питер", 2013. - 288 с.
12. Корецька, Н. І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування / Н. Корецька // Економічний форум. - 2014. - № 1.
13. Люзник, М. Е. Конкурентоспроможність банку на регіональному рівні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / Люзник М. Е. - Суми, 2010. - 206 с.
14. Новоселов, А. С. Теория региональных рынков : учебник / А. С. Новоселов. - Ростов-на-Дону: Феникс; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2002. - 448 с.
15. Сонько, С. П. Ринок і регіоналістика / С. П. Сонько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін: навч. посібник. - Київ: Ніка Центр, Ельга, 2002. - 408 с.
16. Стеченко, Д. М. Управління регіональним розвитком: навч. посіб. / Д. М. Стеченко. - К.: Вища шк., 2000. - 223 с.
17. Стойка, В. С. Функціонування і розвиток регіональної банківської системи : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / В. С. Стойка. - Ужгород, 2011. - 196 с.

References

1. Avdasheva, S. Rozanov, N. (1998). The theory of industrial organization. Moscow.
2. Ainabek, K. (2014) The theory of social economic. Karaganda.
3. Bernstamm, E. & Luzanov, A. (2001). Regional aspects of the organization and government regulation of the banking sector: foreign and Russian approaches. Moscow.
4. Gerasymchuk, Z. & Gonta, O. (2011). Transnationalization regional economy of Ukraine: Theory, methodology, practice: monograph. Lutsk.
5. Gerasymchuk, Z., Koretskaya, N. (2010). The territorial organization of the banking system of Ukraine regions: assessment and strategies for the enrichment of its rationality. Luck.

-
6. Gerasymchuk, Z. (2014). *Investigation of substantial characteristics of the regional market of banking services. Regional problems of economic transformation.* Makhachkala.
 7. Granberg, A. (2001). *Fundamentals of Regional Economy.* Moscow.
 8. Hrudzevych, U. (2004). *Regional features of the formation and development of the financial market infrastructure Ukraine.* Lviv: LBI NBU.
 9. Enina, E. (2009). *Assessment of the proportionality of the sectors of the regional economy: the dissertation for the degree of candidate of economic sciences: Economics and management of national economy.* - Kaliningrad.
 10. Kachan, E. (2011). *Regional economy.* Kyiv :Knowledge.
 11. Kovalenko, E., Zinchuk, G., Kochetkova, S. (2013) *Regional Economics and Management.* Publishing house "Peter".
 12. Koretskaya, N. (2014). *The concentration banking market of Ukraine: assessment and positioning strategy.* Economic Forum. Lutsk.
 13. Lyuznyak, M. (2010). *The competitiveness of the bank at the regional level. Thesis of candidate of economic sciences: Sumy.*
 14. Novoselov, A. (2002). *Theory of Regional Markets.* Rostov-na-Donu: Novosibirsk: Siberian Agreement.
 15. Sonko, S. (2002). *Market and regionalism.* Kyiv: Center Nick, Elga.
 16. Stechenko, D. (2000). *Management of regional development.* Kyiv.
 17. Stoyka, V. (2011). *Operation and development of the regional banking system. Thesis of candidate of economic sciences: Uzhgorod.*

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015 р.

Назар Іванович КУРДИДИК

аспірант,
кафедра менеджменту банківської діяльності,
Державний вищий навчальний заклад Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
E-mail: naza-k@yandex.ru

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА РИНКУ КОРПОРАТИВНИХ ОБЛІГАЦІЙ

Курдидик, Н. І. Діяльність комерційних банків на ринку корпоративних облігацій [Текст] / Назар Іванович Курдидик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 148-154. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглядається місце вітчизняних комерційних банків на ринку корпоративних облігацій. Об'єктом дослідження є операції комерційних банків на ньому.

Мета. Метою статті є вивчення основних тенденцій у діяльності комерційних банків на ринку капіталів.

Метод. Дослідження проведено з використання методів індукції, логічного методу, порівняння, історичного методу.

Результати. Опрацьовано сутність поняття «облігація», основні властивості корпоративних облігацій, проаналізовано тенденції розвитку цього ринку та тенденції діяльності комерційних банків на ньому. Визначено основні рушійні мотиви емісії облігацій комерційними банками. Досліджено зв'язок між динамікою показників структурних елементів ринку капіталів та валового внутрішнього продукту. Проведено порівняльний аналіз динаміки показників окремих структурних елементів ринку капіталів. Проаналізовано структуру банківських пасивів та показники емісії комерційними банками єврооблігацій на міжнародних ринках. Проаналізовано основні підходи до визначення поняття «облігація». На основі синтезу підходів до його трактування сформульовано основні властивості облігацій. У результаті дослідження виявлено залежність між станом економічної системи та показниками емісії банками єврооблігацій, а також між динамікою валового внутрішнього продукту та динамікою емісії акцій. Досліджено основні мотиви емісії облігацій комерційними банками. Виявлено характерний для українських банків іміджевий ефект серед мотивів емісії єврооблігацій. На основі кореляційного аналізу встановлено низький вплив ринку корпоративних облігацій на стан економічної системи. Досліджено показники ринку корпоративних облігацій, зокрема, проаналізовано частку банківських облігацій у структурі ринку. Результати дослідження можна використовувати при вивченні банківських пасивних операцій на ринку капіталів, при дослідженні ринку корпоративних облігацій.

Ключові слова: корпоративна облігація; ринок капіталів; емісія облігацій; облігаційні позики; єврооблігація; акції; довгостроковий кредит.

Nazar Ivanovych KURDYDYK

PhD Student,
Department of Banking Management,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: naza-k@yandex.ru

THE BANKING ACTIVITY ON CORPORATE BOND MARKET

Abstract

The article is devoted to the researches of the essence of corporate bond market, the trends of the Ukrainian bond market, and the place of the commercial banks on the corporate bond market. The influence of the corporate bond market on the banking activity in Ukraine is analyzed. The attention is focused on the problems of development of the corporate bond market, and the problems of the bank corporate bond emissions.

The essence of the term «corporate bond», and in particular the characteristics of the bank corporate bond are

© Назар Іванович Курдидик, 2015

investigated. The specific features of banking activity can explain the feature of the bank bonds. When investing the resources in the bank bonds, the investing resources may continue to stay on the capital market. The reputation effect should be defined as the background of the corporate bond emissions. The reputation effect becomes especially actual, when bank emits the euro bonds. The trends of the structure elements of the capital market are compared to measure the influence of the corporate bond market on the Ukrainian economy. The trends of the bank emissions are analyzed. The dependence between the quantity of the emissions, and the state of economic system is analyzed.

Keywords: corporate bond; capital market; bond emission; bond loan; eurobonds; shares; long-term loan.

JEL classification: G20, G21, G24

Вступ

Залучення довгострокового фінансового ресурсу завжди було актуальним для підприємства незалежно від його поточного становища чи становища економіки країни, у якій підприємство функціонує. Серед інструментів довгострокових позик у світовій практиці одними з найбільш популярних є облігації. В Україні історично склалось так, що облігаційні позики зазвичай використовуються державою, а для підприємств більш звичним інструментом є кредит. Проте облігації мають низку переваг перед кредитом як для інвестора, так і для позичальника, тому актуально буде розглянути поточні тенденції та проблеми облігаційних позик, організованих вітчизняними банками. Робота буде актуальна при дослідженні проблем функціонування суб'єктів господарювання на фінансових ринках, фінансового ринку загалом та ринку капіталу зокрема.

Серед закордонних учених, які займалися питаннями використання облігацій, – Д. Бейлі, Р. Брейлі, Р. Уілсон, Ф. Фабозці, У. Шарп. Проблеми розвитку ринку корпоративних облігацій в Україні стали предметом наукового зацікавлення для таких фахівців, як Д. Леонов, І. Лютий, О. Охріменко, Ю. Прозоров. Теоретичною та інституціональною основою випуску облігацій займаються В. Корнєєв, О. Мендрул, І. Павленко, В. Суторміна. Проте недостатня увага звертається на питання банківських облігаційних позик, їх вплив на ринок капіталів.

Мета та завдання статті

Метою статті є оцінка ролі та місця комерційних банків у сегменті ринку корпоративних облігацій на основі встановлення кількісних та якісних характеристик ринку облігацій та показників діяльності комерційних банків. У процесі дослідження планується розв'язання наступних завдань:

- оцінка поточних тенденцій функціонування ринку капіталів;
- аналіз структури банківських пасивів на предмет коштів, залучених за рахунок емісії облігацій;
- аналіз тенденцій банківських запозичень на ринку корпоративних облігацій.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи зміст поняття «облігація», варто брати до уваги його юридичний зміст, значення позики для емітента та інвестора. Можна погодитись з думкою вчених, що будь-який цінний папір має подвійну природу [1, с. 27]. Тому, аналізуючи сутність поняття «облігація», доцільно буде розглядати його як фінансове зобов'язання емітента перед інвестором та як інструмент ринку капіталів.

В. І. Павлов ознакою облігації вважає наявність дебіторсько-кредиторських відносин [3, с. 102]. Звідси можна зробити висновок, що облігація – це боргове зобов'язання позичальника чи емітента, яке гарантує через певний термін виплату інвестору встановленої суми боргу з процентами.

Більшість вітчизняних учених дотримуються трактування облігації як зобов'язання, форма якого дозволяє знаходитись в обігу на фінансовому ринку [4].

Зважаючи на те, що емітентами облігацій можуть бути як підприємства, так і органи державної влади, дискусійним залишається суть поняття «корпоративна облігація». Деякі вчені характеризують корпоративну облігацію, відштовхуючись від мети її емісії [2, с. 60; 6, с. 196].

У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейлі не акцентують увагу на цілях емісії, а трактують корпоративну облігацію як цінний папір, що є зобов'язанням емітента виплатити інвестору певну суму у встановлений термін. Р. Уілсон і Ф. Фабозці також акцентують увагу на боргових відносинах між емітентом та інвестором. Окремі науковці називають облігацію «довгостроковим векселем» [5, с. 151]. Проте в українському законодавстві чітко розмежовуються поняття «вексель» та «облігація».

Підсумовуючи трактування облігацій, які наведені у фаховій літературі, можна визначити такі властивості облігацій:

- облігація є емісійним інструментом ринку капіталів;
- облігаціям властива фіксована дохідність;

- для емітента облігація є зобов'язанням;
- для інвестора облігація є свідченням права вимоги суми боргу з процентами;
- відносини облігаційної позики передбачають право подальшої купівлі-продажу облігацій з метою отримання спекулятивного доходу;
- вартість облігації може коливатись протягом терміну її обігу;
- як правило, емітент та інвестор чітко обумовлюють цілі емісії облігацій.

Досліджуючи суть поняття «банківська облігація», можна сказати, що основною особливістю такої облігації може бути особлива ціль емісії (наприклад, банк може випускати облігацію для того, щоб за позичені кошти придбати облігації інших емітентів).

Передумови емісії облігацій є схожими як для держави, так і для підприємств:

- потреба фінансування довгострокових інвестиційних програм;
- сприяння формуванню довгострокового позикового капіталу, що надалі полегшує планування функціонування підприємства
- диверсифікація джерел фінансування, що особливо актуальне для банків
- іміджевий ефект – факт залучення інвестицій через емісію облігацій є свідченням фінансової стійкості емітента.

Становлення ринку корпоративних облігацій в Україні відбувалось як під впливом світових тенденцій, так і особливостей вітчизняної економіки. Для оцінки місця ринку корпоративних облігацій порівняємо динаміку ВВП та динаміку емісії корпоративних облігацій. Також для порівняння наведено динаміку об'ємів довгострокового кредитування та емісії акцій як альтернативних ринків для розміщення та залучення ресурсів (таблиця 1).

Об'єми довгострокового кредитування економіки України за аналізований період загалом зросли більше ніж у 10 разів. Протягом аналізованого періоду від'ємна динаміка спостерігалась у 2009 та 2012 роках. Зниження у 2009 році викликане впливом фінансової кризи, зниження у 2012 році спровоковане насамперед впливом боргової кризи у Єврозоні, внаслідок чого скоротились об'єми зовнішніх кредитів, наданих в економіку України. Об'єми емісії корпоративних облігацій є найменшими порівняно з об'ємами довгострокового кредитування та об'ємами емісії акцій. Суттєве зниження ринку облігацій перед ринком довгострокового кредитування можна пояснити такими факторами:

- в Україні з часів незалежності кредитний ринок був більше розвиненим, ніж ринок капіталів;
- емісія облігацій передбачає відносно високі витрати на випуск та розміщення облігацій, чого не можуть собі дозволити середні та малі підприємства;
- кредитування є вигіднішим і простішим інструментом, коли мова йде про кредитування пов'язаних структур, коли у кредитора і позичальника спільний власник.

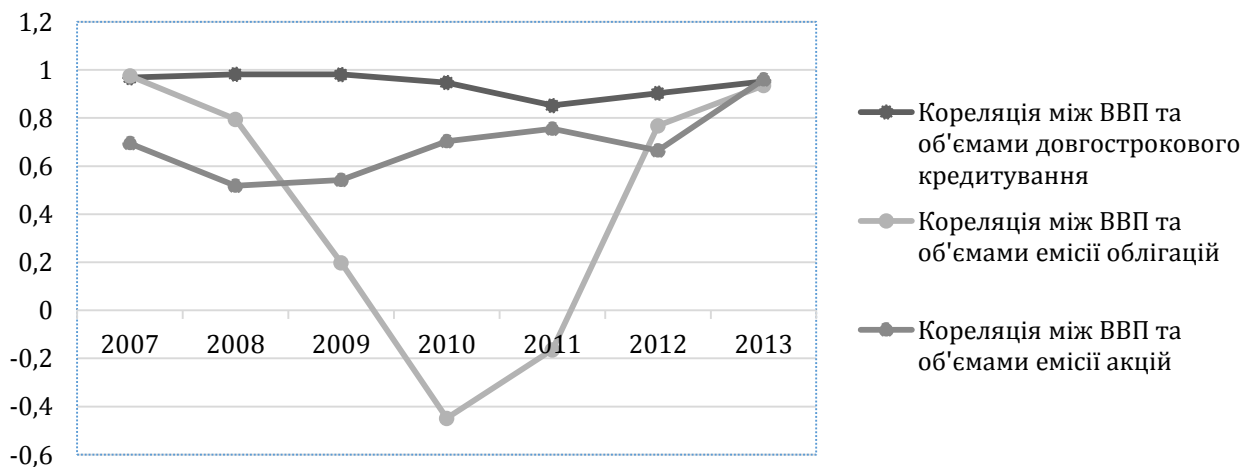
Об'єми емісії акцій суттєво перевищують об'єми емісії облігацій. Емісія акцій, на відміну від облігацій, не зобов'язує емітента виплачувати відсоток чи купон за позику, акція є пайовим інструментом. У періоди економічного спаду для підприємств акція може бути вигідним інструментом залучення ресурсів.

**Таблиця 1. Динаміка показників ВВП, емісії корпоративних облігацій та емісії акцій
[Держстат, звітність НБУ, звітність НКЦПФР]**

Роки	ВВП		Довгострокові кредити		Емісія корпоративних облігацій		Емісія акцій	
	млн грн	відносний приріст, %	млн грн	відносний приріст, %	млн.грн	відносний приріст, %	млн.грн	відносний приріст, %
2003	267344	18,36	30553	157,85	4241	-0,77211	18020	40,78125
2004	345113	29,08	48003	57,11	4106	-3,18321	28340	57,2697
2005	441452	27,91	88601	84,57	12750	210,5212	24810	-12,4559
2006	544153	23,26	159033	79,49	22070	73,09804	43540	75,49375
2007	720731	32,45	181311	14,00	44480	101,5406	500000	1048,369
2008	948056	31,54	278581	53,64	31350	-29,5189	46140	-90,772
2009	913345	-3,66	266699	-4,26	10110	-67,7512	101070	119,0507
2010	1082569	18,52	275605	3,33	9490	-6,13254	40590	-59,8397
2011	1316600	21,61	301002	9,21	35910	278,3983	58160	43,28652
2012	1408889	7,00	294511	-2,15	51390	43,10777	15840	-72,7648
2013	1454931	3,26	310739	5,510	42470	-17,3575	64230	305,4924

Для оцінки місця ринку облігацій в економіці України розраховано коефіцієнт кореляції між об'ємами емісії корпоративних облігацій, акцій, об'ємами довгострокового кредитування та ВВП України протягом

п'яти років (наприклад коефіцієнт кореляції за 2013 рік розрахований за показниками 2008 – 2013 років). З проведеного кореляційного аналізу можна ще раз підтвердити думку про те, що українська економіка є кредитоорієнтованою. Так коефіцієнт кореляції між об'ємами довгострокового кредитування та ВВП коливався від 0,852 у 2011 році до 0,982 у 2008 році (Рис. 1). На сьогодні коефіцієнт кореляції між об'ємами довгострокового кредитування та ВВП становить 0,952, що є одним з найвищих

значень за аналізований період.

Рис. 1. Показники кореляції між ВВП та структурними одиницями фінансового ринку
[Розраховано автором на основі даних Державного комітету статистики, НКЦПФР та НБУ]

Залежність між об'ємами емісії корпоративних облігацій та ВВП є нижчою порівняно з об'ємами довгострокового кредитування. Максимальна залежність між даними показниками спостерігалась у 2007 та 2013 роках (0,975 та 0,935 відповідно). Протягом 2009 – 2011 років спостерігалось падіння залежності між показниками ВВП та емісії корпоративних облігацій. Якщо врахувати зростання ВВП у ці роки на 44,14 %, то можна сказати, що таке падіння доводить, що облігаційний ринок в Україні наразі слабо розвинутий і не справляє значного впливу на економіку.

Залежність між рівнем емісії акцій та ВВП загалом була тіснішою, ніж з ринком облігацій, що говорить про більший вплив ринку акцій на ВВП, аніж облігаційний ринок. Кореляція між ринком акцій та ВВП протягом аналізованого періоду коливалась у межах від 0,518 у 2008 році до 0,755 у 2011 році.

Варто зазначити помітну обернену динаміку між кореляцією ВВП і ринком довгострокового кредитування та ВВП і ринком акцій. Таку обернену залежність можна трактувати як ознаку того, що при розвинутому фінансовому ринку залучення довгострокового кредиту чи емісія акцій можуть бути взаємовиключними для учасників.

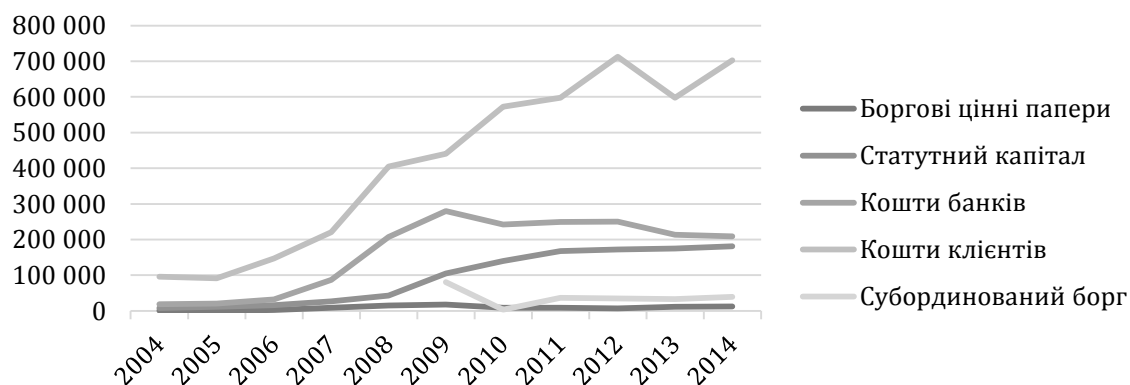
Загалом з проведеного кореляційного аналізу можна зробити наступні висновки:

- Помітно вища залежність між ВВП і довгостроковими кредитами за інші показники є радше сигналом негативним, оскільки свідчить про непропорційний розвиток фінансового ринку. При непропорційному розвитку ринку обмежується вибір його учасників в інструментах розміщення коштів, так і в інструментах залучення ресурсів;
- Позитивним сигналом загалом є зростання сумарного показника кореляції між наведеними елементами фінансового ринку та ВВП, що свідчить про те, що зростає роль фінансового ринку в розвитку економіки.

Як уже зазначалось раніше, особливістю емісії банківських облігацій є те, що залучений ресурс від емісії таких облігацій надалі може знову розміщуватись на ринках капіталів. Сьогодні для банків є багато способів залучення ресурсів на фінансових ринках, тому доцільно проаналізувати, які з інструментів є найбільш вигідними. Для порівняння візьмемо показники боргових цінних паперів емітованих банком, субординованого боргу, коштів банків, коштів клієнтів та статутного капіталу.

З рис. 2 видно, що найбільший об'єм у структурі банківських пасивів загалом мають кошти клієнтів, що є нормальним явищем для банкоорієнтованої економіки. Висока частка коштів клієнтів та коштів банків свідчить про те, що для інвесторів фондовий ринок сьогодні не є рівнозначною альтернативою банкам. З іншого боку останнім простіше організувати залучення коштів за рахунок депозитів. Третім показником за величиною є статутний капітал, що по суті є показником коштів банків, залучених через емісію акцій. Цей показник перевищує показники субординованого боргу та об'єму випущених боргових

цінних паперів, у тому числі за рахунок того, що Національним банком встановлюється мінімальний розмір статутного капіталу. Можна припустити, що показник сукупного статутного капіталу по системі міг би бути меншим, якби його мінімальний розмір не встановлювався регулятором.

**Рис. 2 Динаміка структурних одиниць банківських пасивів, млн. грн.
[за даними звітності банків України]**

З рис. 2 видно, що кошти, залучені на ринку капіталів, не становлять у структурі банківських пасивів значної частки, що додатково характеризує вітчизняний ринок капіталів в Україні як нерозвинений.

Якщо взяти до уваги незначний вплив ринку корпоративних облігацій на економіку країни, непопулярність облігацій як інструменту залучення ресурсів серед банків, то можна говорити, що в Україні сьогодні існує проблема розвитку ринку корпоративних облігацій.

Для оцінки місця банківських облігацій на ринку облігацій загалом проаналізовано динаміку загальної емісії облігацій, емісії облігацій банками та питомої ваги банківських облігацій у структурі ринку корпоративних облігацій. Показник загальної емісії облігацій за аналізований період демонстрував певну циклічність. Так протягом 2002, 2007, та 2012 років спостерігались максимальні значення об'ємів емісії корпоративних облігацій, а протягом 2004 та 2010 років мінімальні. Загалом, попри деяку нестабільність, емісія корпоративних облігацій в Україні нарощує об'єми. Середній приріст ринку корпоративних облігацій за аналізований період становив 91,48 % на рік. Емісія банківських облігацій за аналізований період також показувала певну циклічність. Так спостерігались пікові значення показника у 2003, 2005, 2007 та 2011 роках. Мінімальні значення були зафіксовані у 2004, 2009 та 2013 роках. Загалом з таблиці 2 видно, що частка банківських облігацій у структурі ринку корпоративних облігацій останніми роками поступово зростає. За винятком 2009 року, протягом останніх восьми років частка банківських облігацій у структурі корпоративних облігацій була не менше 20 %.

**Таблиця 2. Місце банківських облігацій в структурі ринку облігацій в Україні
[За даними НКЦПФР та звітності банків України]**

Рік	Загальна емісія облігацій, млн.грн	У т. ч. емісія облігацій банками, млн.грн	Питома вага облігацій, емітованих банками, від загальної кількості %
2001	694	73,44	10,58
2002	4274	87,38	2,05
2003	4241	329,16	7,75
2004	4106	217,93	5,3
2005	12750	2564,726	20,12
2006	22070	4994,0	22,63
2007	44480	18869,37	42,42
2008	31350	7115,94	22,7
2009	10110	-	-
2010	9490	3150,00	33,18
2011	35910	13893,5	38,68
2012	51390	11770,00	22,9
2013	42470	8040,00	18,93

Починаючи з 2003 року, серед українських банків почали набирати популярності такі інструменти залучення ресурсів, як єврооблігації. Загалом на сьогодні зафіксовано 41 випуск єврооблігацій. Уперше таку емісію було організовано ПАТ «Приватбанк» у 2003 році на суму 100 млн.дол. США. Ставка купона складала 10, 876 % річних. З рис. 3 видно, що кількість випусків єврооблігацій тісно залежить від поточного стану економіки країни. Так у 2007 році було зафіксовано максимальну кількість випусків єврооблігацій (12 випусків). Такий високий показник пояснюється загальноекономічним зростанням, зростанням інвестиційної привабливості економіки країни загалом та інвестиційною привабливістю комерційних банків зокрема. Надалі кількість випусків єврооблігацій українськими банками почала скорочуватись, і у 2012 році не було здійснено жодного випуску.

Відносно стабільною є динаміка показника середньої ставки купона облігації. Що вищою є ставка купона, то нижчою є інвестиційна привабливість облігації. З рис. 3 видно, що для українських банків на ринку єврооблігацій найбільш сприятливим був 2007 рік, коли була зафіксована максимальна кількість випусків при середній ставці купона 9,05 %. Загалом ставка купона по єврооблігаціях українських банків показувала відносно стабільну динаміку, за винятком 2009 року. Так з 2003 до 2008 року ставка купона для єврооблігацій українських емітентів коливалась у діапазоні від 8,575 % у 2005 до 10, 875 % у 2006 році. У 2009 році зафіксовано максимальну ставку купона за єврооблігаціями українських емітентів, яка становила 13 % для єврооблігацій «Альфа-банку».

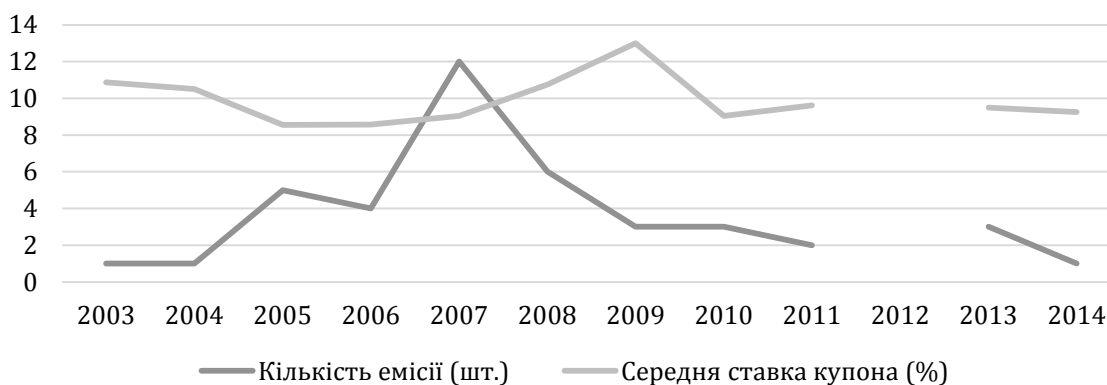

Рис. 3. Показники емісії банківських єврооблігацій [57]

З проаналізованого можна зробити висновок, що показники емісії єврооблігацій українськими емітентами тісно залежать від стану економіки країни та банківського сектору зокрема.

Серед українських банків – емітентів єврооблігацій найбільш активними були ПАТ «Приватбанк» (11 емісій на суму 1464,9 млн.дол. США), ПАТ «Альфа-банк» (7 емісій на суму 3273, 227 млн.дол. США), ПАТ «Укресімбанк» (6 емісій на суму 2376,432 млн.дол. США), ПАТ «УкрСиббанк» (5 емісій на суму 1175 млн.дол. США). Серед емісій єврооблігацій українських банків два рази було оголошено дефолт. У 2010 році «ВАВбанк» оголосив дефолт за єврооблігаціями, випущеними у 2007 році на суму 125 млн.дол. США. Інвесторам було запропоновано продовження терміну обігу єврооблігацій на чотири роки, підвищення купонної ставки та перехід від піврічних до квартальних купонних виплат. Загалом українськими банками було залучено за рахунок випуску єврооблігацій 9807,194 млн.дол. США. Проте часто виникали проблеми з залученням позик, і випуски на загальну суму 2100,229 млн.дол. США були реструктуризовані (21,4 % від загальної суми). Висока частка реструктуризованих позик у структурі емісій банківських облігацій є негативною характеристикою для вітчизняної банківської системи. Для залучення інвестицій найчастіше використовувались облігації CLN (Credit Linked Notes) та LPN (Loan Participation Notes).

Висновки та перспективи подальших розвідок

У статті окреслено зміст поняття облігація та надано окремі характеристики корпоративним та банківським облігаціям. При дослідженні сутності поняття «облігація» виявлено низку особливих характеристик таких цінних паперів. У передумовах емісії банківських облігацій для вітчизняних банків можна виокремити іміджевий ефект. Особливо актуальним останній є при емісії єврооблігацій.

Для оцінки місця ринку корпоративних облігацій в економіці України зіставлено тенденції розвитку окремих структурних елементів ринку капіталу та динаміку вітчизняного ВВП. Проведено кореляційний аналіз структурних одиниць ринку капіталу та ВВП. З проведеного кореляційного аналізу видно, що найтісніший зв'язок з ВВП мають показники довгострокового кредитування. Зв'язок між об'ємами емісії

корпоративних облігацій та ВВП є загалом сильним, проте нижче за аналогічні показники довгострокових кредитів та ринку акцій.

Також невеликим є вплив ринку облігацій у структурі банківських пасивів в Україні. Боргові цінні папери займають незначну частку в структурі банківських пасивів. Проте банківські облігації на ринку корпоративних облігацій у середньому займають 20 %.

Надалі було проаналізовано тенденції емісії банківських єврооблігацій. Виявлено залежність між кількістю емісій та загальним станом економіки. Зважаючи на високу частку реструктуризованих позик, можна зробити висновок загалом про труднощі емісії та обслуговування банками зобов'язань за єврооблігаціями.

Список літератури

1. Калина, А. В. Рынок ценных бумаг (теория и практика): учеб. пособ. / А. В. Калина, В. В. Корнеев, О. О. Кошечев. – [2-е изд.]. – К.: МАУП, 1999. – 256 с.
2. Мендрул, О. Г. Фондовый рынок: операции с ценными бумагами: навч. посіб. / О. Г. Мендрул, І. А. Павленко. – [2-ге вид.]. – К.: КНЕУ, 2000. – 156 с.
3. Павлов, В. І. Цінні папери в Україні: навч. посіб. / В. І. Павлова, І. І. Пилипенко, І. В. Кривов'язюк. – [2-ге вид.]. – К.: Кондор, 2004. – 400 с.
4. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс]: закон України № 3480-IV від 23. 02. 2006 – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
5. Словник фондового ринку / [А. Т. Головка, В. Ф. Кобзар, О. О. Науменко та ін.]. – К.: УМКЦентр 1999. – 288 с.
6. Якимчук, Т. П. Теоретичне обґрунтування сутності облігацій / Т. П. Якимчук // Загальноекономічні та фінансові аспекти формування інноваційного потенціалу регіону: матеріали всеукр. наук.-прак. конф., 29-30 берез. 2007.: тези доп. – . Полтава: ПолтНТУ, 2007. – с. 196-198;
7. Якимчук Т. П. Фінансування підприємств за рахунок випуску облігацій – Дисертація на отримання наукового ступеню кандидата економічних наук по спец. 08.00.08 – Гроші, фінанси та кредит. – ДВНЗ Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, Київ, 2008. – 233 с.
8. Cbonds. Info: Эмиссия долговых бумаг (облигации, еврооблигации, векселя) [Электронный ресурс]: по данным Информационного агентства Cbonds. – Режим доступа: <http://ua.cbonds.info/emissions/simple/>.

References

1. Kalyna, A. V., Korneev V. V., Koshcheev O. O. (1999). *Securities market (practice and theory)*. Kyiv: IAMP.
2. Mendrul, O. G., Pavlenko, I. A. (2000). *Stock market: operations with securities*. Kyiv: KNEU.
3. Pavlov, V. I. & Pylypenko, I. I. (2004). *Securities in Ukraine*. Kyiv: Kondor.
4. About securities and stock market: the Law of Ukraine № 3480-IV. (2006). Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
5. Golovko A. T., Kobzar V. F., Naumenko O. O. (1999). *The vocabulary of the stock market*. Kyiv, UMKCentr.
6. Yakymchuk, T. P. (2007). *The theoretical basis of the essence of corporate bonds. Macroeconomic and financial aspects of forming the innovation potential of the region: The nationwide science conference, 29-30 march, 2007, abstracts*, Poltava: PolNTU.
7. Yakymchuk, T. P. (2008). *The financing of the enterprises, using the corporate bonds / The dissertation for Philosophy doctor of economics by spec. 08.00.08 – money, finance and credit, SHEI Kyiv national economic university named after Vadym Hetman*, Kyiv.
8. Cbonds. Info: *The emission of the bonds (bonds, euro bonds, bills)*. According to Informational agency Cbonds, Retrieved from: <http://ua.cbonds.info/emissions/simple>.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2015 р.

Світлана Анатоліївна НУЖНА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інформатики та комп'ютерних технологій,
Дніпродзержинський державний технічний університет
E-mail: snuzhnaya@ukr.net

ВИБІР СТРАТЕГІЇ МАРКЕТИНГУ БАНКУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ КЛІЄНТІВ

Нужна, С. А. Вибір стратегії маркетингу банку за результатами анкетування клієнтів [Текст] / Світлана Анатоліївна Нужна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 155-161. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню маркетингової стратегії банку з точки зору клієнтів банку. Проаналізовано деякі аспекти функціонування банківської маркетингової системи в українських, на прикладі ПАТ КБ «ПриватБанк», та іноземних банках. Виявлено основні напрямки покращення маркетингової роботи банків з клієнтами, зокрема введення нових продуктів банку, нових послуг та нових технологій проведення банківських операцій. Однак послуги банку, як і банк, не можуть функціонувати самостійно. Зазначені елементи залежать від багатьох факторів, одним з ключових є клієнт. Це обумовлює підвищення інтересу до маркетингу з позиції банку. Дослідження проведено з використанням анкетування, яке було апробовано на діяльності банку ПАТ КБ «ПриватБанк». У розробленій анкеті були передбачені питання, які дають можливість не тільки оцінити роботу банку загалом, але й окремих його підрозділів, філій, ланок. Така анкета дозволяє проводити аналіз та складати рейтинг за різні періоди часу, а також виявити особливості в обслуговуванні клієнтів банку і послугах. Крім того, анкету можна модифікувати як структурно, так і змістовно. Запропоновану анкету варто розмістити на сайті банку або скористатись Privat24.ua. Результати анкети оброблені засобами однієї з офісних програм пакету Microsoft Office електронних таблиць Excel. Проведений аналіз даних анкети виконано із застосуванням в електронних таблицях автоматичної обробки даних, з використанням бібліотеки вбудованих функцій та графічних можливостей табличного редактора. Як результат, підтверджено, що проведення анкетування є дуже корисним при вирішенні впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів на формування маркетингової стратегії банку.

Ключові слова: банківські послуги; кредит; депозит; анкета; респондент; електронні таблиці Microsoft Excel; робоча книга; відсотковий аналіз.

Svitlana Anatoliivna NUZHNA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Computer Science and Cybernetic Technologies,
Dniprodzerzhynsk State Technical University
E-mail: snuzhnaya@ukr.net

THE CHOICE OF BANK MARKETING STRATEGY ACCORDING TO THE RESULTS OF QUESTIONNAIRES OF CUSTOMERS

Abstract

The article studies the marketing strategy of the bank in terms of bank customers. Some aspects of the functioning of banking marketing system in Ukrainian and foreign banks on the example PJSC CB "PrivatBank" are analyzed. The basic directions of improving of the marketing working of bank with customers, namely the introduction of new bank products, new services and new technologies for banking operations are studied. However, bank services as the bank itself cannot function independently. These elements depend on many factors. One of the keys is a customer. In

the study it has been conducted a questionnaire, which has been tested at the PJSC CB "PrivatBank". In the application form we used the issues that make it possible not only to assess the work of the bank as a whole, but also some of its divisions, branches and units have been provided. This profile makes it possible to analyze and draw ratings for different periods of time and identify features in bank service for customers and services. In addition, the application can be modified both in structural and content forms. The proposed form can be placed on the bank website or by privat24.ua. The results of the questionnaire are processed by means of one of the Microsoft Office programs Office spreadsheet Excel. The analysis of these questionnaires is completed using a spreadsheet automatic data processing library using built-in functions and graphics capabilities spreadsheet editor. As a result, it is confirmed that the conduct of the survey is very useful in dealing with the impact of both external and internal factors of the marketing strategy of the bank.

Keywords: bank services; credit; deposit; questionnaire; respondent; spreadsheets Microsoft Excel; workbook; percentage analysis.

JEL classification: E58, G20

Вступ

Кожен банк розробляє портфель послуг, кредитну, депозитну та інші аспекти політики самостійно, тобто формує власну стратегію. Однак послуги банку, як і банк, не можуть функціонувати самостійно, відокремлено. Зазначені елементи залежать від внутрішніх та зовнішніх факторів, одним з ключових серед яких є клієнт. Це обумовлює підвищення інтересу до маркетингу з позицій банку. Оскільки застосування відповідної маркетингової стратегії та налагодження функціонування маркетингової системи банку визначає не лише стійкий розвиток банку, але й його частку на ринку та позицію.

Маркетинг, що є стратегією і філософією банку, вимагає ретельної підготовки, аналізу та постійного відстеження змін у навколишньому середовищі. Отже, завданням банківської системи є залучення клієнтів та максимальне задоволення їх потреб [4].

Згідно з дослідженням рейтингу українських банків, метою якого було виявити ступінь клієнтоорієнтованості маркетингової системи банку та дослідити ключові аспекти обслуговування, українські банки застосовують іноземні маркетингові інструменти, які не дають на сьогодні очікуваних результатів та пропонують незадовільний рівень обслуговування. Наприклад, «ОТП Банк» надає перевагу використанню "mystery shopping" (практика оцінки якості обслуговування і продажів за допомогою підготовлених людей, які відвідують роздрібну точку в ролі звичайних клієнтів), голосуванню «голос клієнта» та відділу якості обслуговування. «ДельтаБанк» користується внутрішнім аудитом та тестуванням рівня знань робітників, за необхідності забезпечує додаткове навчання [6]. Однак, згідно з дослідженням, ключовим недоліком банків клієнти називають черги. Лише «ПриватБанк» замислився над цією проблемою і була впроваджена система контролю черг за допомогою смс.

Згідно з дослідженнями "GFK Ukraine" спостерігаються наступні тенденції в функціонуванні банківської маркетингової системи: падіння репутації банків, уразливість менших банків (за думкою респондентів), концентрація споживачів на надійності банків, а не сучасності та універсальності [6; 8]. Також важливо звернути увагу на дослідження одного з німецьких банків про особливості здійснення покупки споживачами. Під «здійсненням покупки» розуміємо звернення клієнта до банку за певною послугою. Іншим фактором є кризове становище. Можна спостерігати скорочення кількості відділень, що свідчить про неможливість банків виплачувати оренду площ на даний момент. Що свідчить про необхідність негайних дій. Але «Приватбанк» утримує позиції у час кризи в країні та щоразу відкриває нові відділення. Важливим кроком у 2013 році для банку було запровадження цілодобових відділень для зручності клієнтів, вхід у які здійснюється за допомогою банківських карток [7].

Наступний фактор функціонування банків на ринку – глобалізація, яка проявляється у виході на ринок іноземних банків, наприклад «СберБанку Росії», який з'явився на українському ринку нещодавно [2, с. 125]. Загрозами є те, що виходять на ринок сильні банки з вищим рівнем розвитку маркетингових служб. Причому, як показало дослідження, більшість респондентів надають перевагу іноземним банкам через високий рівень надійності. Навіть за таких умов «Приватбанк» витримує конкуренцію із зарубіжними установами за рахунок уведення нових продуктів та нових технологій проведення банківських операцій, чого немає навіть у деяких розвинених зарубіжних банків, що надають послуги у банківському обслуговуванні на ринку України.

Метою політики керівництва будь-якого банку і діяльності всіх його служб є залучення клієнтів, розширення сфери збуту своїх послуг, завоювання ринку, зростання отриманого прибутку, особливо за умов глобалізації. Звідси величезне значення маркетингової роботи банку, зміст і цілі якої істотно змінюються останнім часом під впливом конкуренції на фінансових ринках, що різко посилюється, і

стосунків, що модифікуються, між банками і клієнтами. Маркетинговий підхід припускає першочергову орієнтацію банку не на свій продукт, а на реальні потреби клієнтів. Тому необхідним є ретельне вивчення ринку, аналіз попиту, що змінюється, і переваг споживачів банківських послуг [5, с. 92-109].

Банківський маркетинг можна визначити як пошук і використання банком найбільш вигідних ринків банківських продуктів з урахуванням потреб клієнтів [1, с. 25; 9, с. 184-192; 10, с. 283]. Це передбачає чітку постановку цілей банку, формування шляхів і способів їх досягнення і розробку конкретних заходів для реалізації планів. У межах маркетингової діяльності важливим є об'єм витрат, які понесе банк у результаті розробки і просування нових продуктів. Адже банк оперує дорогими ресурсами і їх слід використовувати в найприбутковіших сегментах ринку, де високий попит і порівняно низькі витрати по наданню послуг.

Мета та завдання статті

Оскільки основним фактором, що впливає на вибір маркетингової стратегії банку, є клієнт, було проведено власні дослідження щодо задоволеності клієнтів «Приватбанку» діяльністю установи. Була складена анкета, за якою опитано клієнтів у відділеннях.

Анкета — це опитувальний лист, що самостійно заповнюється за певними правилами опитуваним відповідями на сформульовані питання. Анкетні питання широко використовуються для одержання інформації про фактичне становище сфери, що вивчається, її оцінку, інтереси, думки людини, діяльність респондентів та ін. Питання в анкеті формулюється максимально чітко, однозначно, доступно. Серія анкетних питань забезпечує інформацію для реалізації дослідження. Залежно від змісту питання, використовують різні методи, способи для підвищення достовірності, істинності інформації. Анкета має декілька порівняно простих запитань або декілька змістовних блоків з серії запитань, де кожний блок звичайно виділяється. З комбінації відповідей на серію запитань, що стосується одного й того самого предмета, формуються індекси.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дані анкети було оброблено засобами інформаційних технологій, а саме з використанням електронних таблиць Microsoft Excel [11] (фрагмент анкети та її приклад на робочому листі робочої книги наведено на рис 1).

№ п/п	1. Вкажіть Вашу стать:		2. Вкажіть Ваш вік					3. Ви обслуговуєтесь в банку як:		4. Якими послугами банку Ви користуєтесь?												5. Що вплинуло на вибір банку для Вас: (не більше 3-х відповідей)						
	Чоловіча	Жіноча	о до 16 років	о від 17 до 25 років	о від 25 до 35 років	від 35 до 50 років	о від 50 років	о фізична особа	о юридична особа	☐ зарплатний проект	☐ пенсійний проект	☐ споживаче кредитування авто або житла	☐ депозити	☐ перекази	☐ кредитні картки	☐ валютно-обмінні операції	☐ сейфова зберіжка	☐ розрахунково-касове обслуговування	☐ клієнт-банкінг	☐ депозити юридичних осіб	☐ кредитування бізнесу	☐ інше	☐ якість обслуговування	☐ зручне розташування	☐ співвідношення ціни/якості	☐ спектр послуг, що пропонується	інше	
1	1					1		1		1		1			1			1	1					1				
2		1		1				1			1	1			1				1	1				1				
3	1				1			1		1	1	1			1				1								1	
4		1		1				1		1		1			1	1		1					1					
5		1					1	1		1	1	1			1		1						1			1		
6		1		1				1				1		1	1			1		1			1					
7	1					1		1			1				1			1	1	1							1	
8		1		1					1	1		1		1	1			1					1				1	
9	1						1	1		1		1			1	1			1				1				1	
10		1				1		1		1	1				1				1				1					
11	1				1			1		1	1				1			1	1				1				1	
12		1				1		1		1		1			1					1		1					1	

Рис. 1 Фрагмент анкети на робочому листі електронних таблиць Microsoft Excel

У наведеній анкеті розглянуто питання, які дозволяють надати характеристику роботи співробітників банку з клієнтами. Аналіз відповідей анкети дозволить скласти рейтинг, проводити аналіз відносно проблематики за різні періоди часу.

Як наслідок проведених досліджень, були отримані наступні результати.

Клієнтам банку було запропоновано відповісти на питання анкети. Опитано 100 респондентів у віці

від 17 до 70 років. За результатами відповідей був проведений наступний аналіз і складені відповідні таблиці (див табл. 1, табл. 2, табл. 3, табл. 4).

З даних таблиці 1, видно, що 38 % складають клієнти у віці від 17 до 25 років, на другому місці клієнти у віці від 35 до 50 років – їх 30 %, майже однакова кількість клієнтів у віці від 25 до 35 років та від 50 років – відповідно 17 % та 15 %.

Серед опитаних є фізичні особи та юридичні, тобто представники організацій або організації (фізичні особи складають 76 % опитаних, а юридичні 24 %).

Чоловіки та жінки по різному користуються послугами банку. Таблиця 2 містить результати цього дослідження.

Таблиця 1. Розподіл відповідей клієнтів за статтю

Стать клієнтів	Вік клієнтів				
	до 16 років	від 17 до 25 років	від 25 до 35 років	від 35 до 50 років	від 50 років
Чоловіча	0	11	9	15	7
Жіноча	0	27	8	15	8
Відсотковий аналіз:	0	38 %	17 %	30 %	15 %

Таблиця 2. Використання послуг банку чоловіками та жінками

Частота розподілу за статтю	Якими послугами банку Ви користуєтесь?												
	зарплатний проект	пенсійний проект	споживче кредитування, кредитування авто або житла	депозити	перекази	кредитні картки	валютообмінні операції	сейфові комірочки	розрахунково-касове обслуговування	клієнт-банкінг	депозити юридичних осіб	кредитування бізнесу	інше
Чоловіча	23	19	29	1	17	34	14	4	13	23	4	2	2
Жіноча	33	34	44	2	25	48	21	7	16	29	10	2	1

З таблиці 2 видно, що більшість клієнтів працюючі або працюючі пенсіонери, тому користуються послугами зарплатного та пенсійних проектів, також велика кількість користуються кредитними картками та мають кредит на житло чи авто або інший.

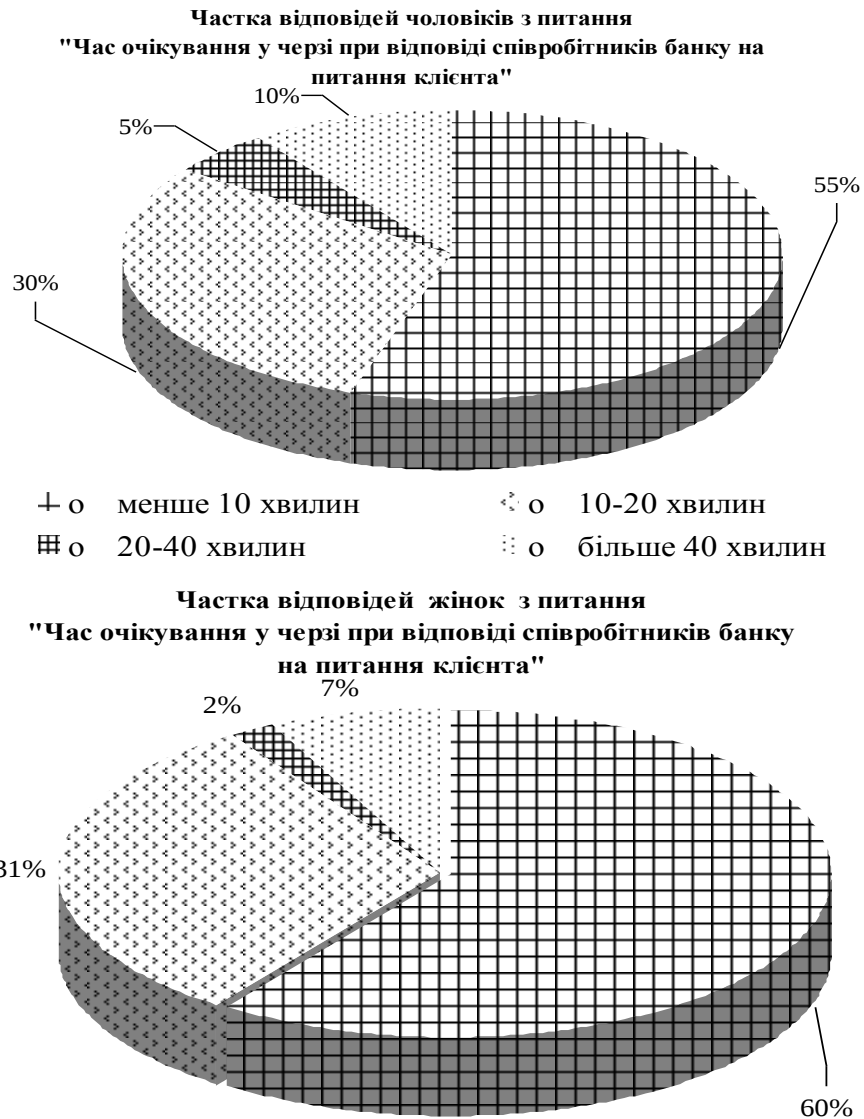
Більша кількість клієнтів-чоловіків на свої питання чекають відповіді співробітників банку менше 10 хвилин – 55 %, 30 % – від 10 до 20 хвилин, 10 % більше 40 хвилин і тільки 5 % – від 20 до 40 хвилин. Жінки показують наступний результат (рис. 2).

Найбільше цікавлять адміністрацію та співробітників банку питання «Що саме Ви б хотіли змінити в обслуговуванні клієнтів банку?» або «Що саме Ви б хотіли змінити в послугах банку?». Відповіді клієнтів (чоловіків та жінок) мають наступний розподіл (табл. 3 та табл. 4). Порівняльна діаграма відповідей має вигляд, як на рис 3.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На нашу думку, анкетування є дуже корисним і потребує створення підрозділів або навіть окремих відділів для розробки анкет та аналізу їх результатів. Такі анкети бажано розміщувати на сайті ПАТ КБ «ПриватБанк», щоб користувачі сайту та клієнти банку могли не тільки спілкуватися засобами телефонного зв'язку, але й отримувати консультацію та вносити свої пропозиції або брати активну участь у розробці та застосуванні новинок банку. Усе це сприятиме формуванню маркетингової стратегії банку. На даний момент вона є клієнтоорієнтованою, на думку клієнтів, але все ще вимагає вдосконалення.

«ПриватБанк» є інноваційним банком, який активно використовує мережу Інтернет для того, щоб клієнти могли, не виходячи з дому, керувати власними рахунками. Зважаючи на те, що значна частина населення нашої країни має доступ до Інтернету, пропонуємо розмістити на офіційному сайті банку анкету, за якою проводилися дослідження. Це дасть змогу швидше реагувати на скарги та негативні відгуки про установу з боку клієнтів. Для обробки зазначеної анкети на сайті та інших скарг від клієнтів, що надходять іншими шляхами, можливо створити окремий відділ у структурі банку.

**Рис. 2. Часткові діаграми відповідей чоловіків та жінок з
питання «Час очікування відповіді у черзі»**

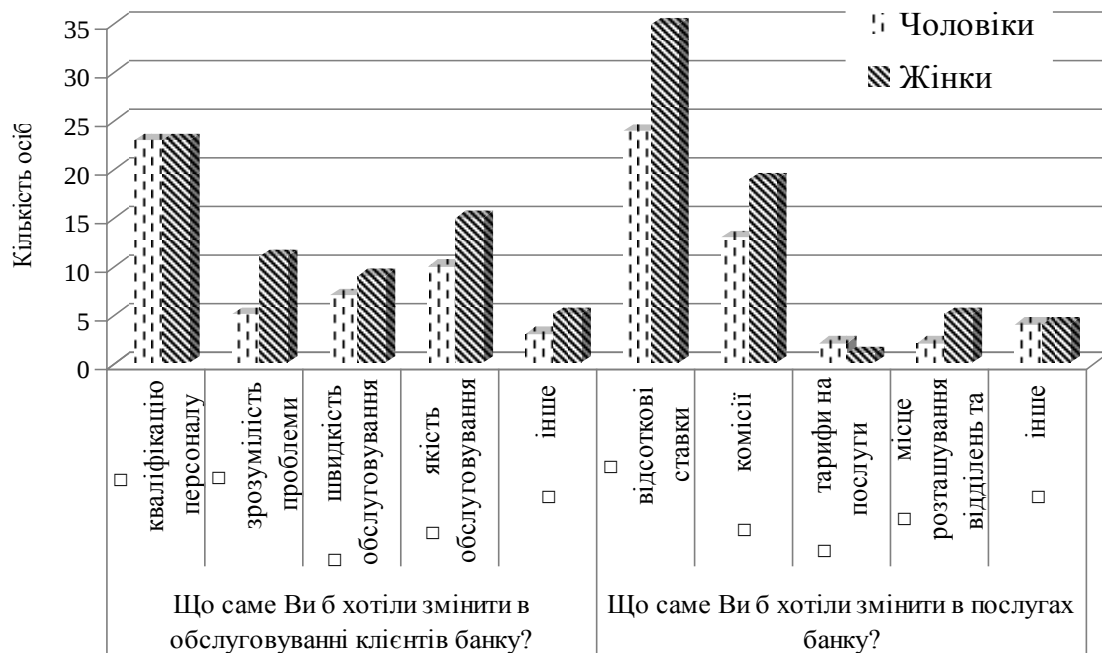
Таблиця 3. Зміни в обслуговуванні клієнтів банку (чоловіків та жінок)

Відповіді клієнтів за статтю	Що саме Ви б хотіли змінити в обслуговуванні клієнтів банку?				
	кваліфікацію персоналу	зрозумілість проблеми	швидкість обслуговування	якість обслуговування	інше
Чоловіча	23	5	7	10	3
Жіноча	23	11	9	15	5

Таблиця 4. Зміни в обслуговуванні клієнтів банку (чоловіків та жінок)

Відповіді клієнтів за статтю	Що саме Ви б хотіли змінити в послугах банку?				
	відсоткові ставки	комісії	тарифи на послуги	місце розташування відділень та банкоматів	інше
Чоловіча	24	13	2	2	4
Жіноча	35	19	1	5	4

**Порівняльна діаграма відповідей клієнтів банку відносно
питань зміни в обслуговуванні та послугах**

Питання та варіанти відповідей

Рис. 3. Порівняльна діаграма відповідей чоловіків та жінок з питання зміни в обслуговуванні та послугах клієнтів банку ПАТ КБ «ПриватБанк»

Список літератури

1. Алексєєв, І. В. Банківський маркетинг: навч. посібник для студ. екон. спец. вузів / І. В. Алексєєв, О. В. Захарчук, Н. Н. Рим ; Львів. банк. коледж. – Львів: Вид-во Львів. банк. коледжу, 1998. – 96 с.
2. Багєєв, Г. Л. и др. Маркетинг Учебник для вузов / Г. Л. Багєєв, В. М. Тарасевич, Х. Анн; Под общ. ред. Г. Л. Багєєва. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО «Изд-во "Экономика"», 2001. — 718 с.
3. Бритченко І. Г. Маркетинг у банках: [навч. посіб.] / І. Г. Бритченко ; під ред. І. Г. _Бритченко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2010. – 345 с.
4. Котлер, Ф. Маркетинг-менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. — СПб.: Питер, 2006. — 464 с.
5. Макарова, Г. П. Маркетинг та його специфіка в банківській сфері / Г. П. Макарова. – К.: Просвіта, 2011. – 380 с.
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
7. Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.privatbank.ua>.
8. Рейтинг сервісу банків України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobankir.com.ua/marketing_reklama_pr/stati/rejting_servisa_bankov_ukrainy.
9. Спицын, И. О. Маркетинг в банке / И. О. Спицын, Я. О. Спицын. –Тернополь: АО "Тарнекс", – К.: ЦММС "Писпайн", 1993. - 656 с.
10. Уткин, Э. А. Банковский маркетинг. – М.: ИНФРА. – 1995. – 304 с.
11. Черкасов, В. Е. Банковские операции: маркетинг, анализ, расчеты: [учеб-практ. пособ.] / В. Е. Черкасов, Л. А. Плотицына. – М.: Метаинформ, 2011. – 207 с.

References

1. Aleksyeyev, I. V., Zakharchuk, O. V., Rym, N. N. (1998). *Bankivs'kyi marketynh*. L'viv: Vyd-vo L'viv. bank. koledzhu.
2. Bagiev, G. L., Tarasevich, V. M., Ann, X. (2001). *Marketing*. Moscow: ZAO «Izd-vo "Jekonomika"».
3. Brytchenko I. H. (2010). *Marketynh u bankakh*. Poltava: RVV PUSKU.
4. Kotler, F. (2006). *Marketing-menedzhment. Jekspres-kurs*. SPb.: Piter.
5. Makarova, H. P. (2011). *Marketynh ta yoho spetsyfika v bankivs'kiy sferi*. Kyiv: Prosvita.
6. *Ofitsiyny sayt Natsional'noho banku Ukrainy* (2015). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua>.
7. *Ofitsiyny sayt PAT KB «Pryvatbank»* (2015). Retrieved from: <http://www.privatbank.ua>.
8. *Reytnh servisu bankiv Ukrainy* (2015). Retrieved from: http://www.prostobankir.com.ua/marketing_reklama_pr/stati/rejting_servisa_bankov_ukrainy.
9. Spicyn, I. O. & Spicyn Ja. O. (1993). *Marketing v banke*. Ternopol': AO "Tarneks", – K.: CMMS "Pispajp".
10. Utkin, Je. A. (1995). *Bankovskij marketing*. Moscow.: INFRA.
11. Cherkasov, V. E. & Ploticya L. A. (2011). *Bankovskie operacii: marketing, analiz, raschety*. Moscow: Metainform.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2015 р.

Андрій Сергійович СКІРКА

здобувач,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: skirka92@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНА СУТЬ І НЕОБХІДНІСТЬ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Скірка, А. С. Теоретична суть і необхідність гарантування вкладів фізичних осіб [Текст] / Андрій Сергійович Скірка // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 19. – № 1. – С. 162-170. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У сучасних соціально-економічних умовах особливо актуальним є залучення в економіку України фінансових інвестиційних ресурсів, коштів, котрі б спрямовувалися на зростання виробництва та реального сектору. Заощадження населення є одним з найбільших їх джерел. Метою дослідження є аналіз та подання теоретичної сутності категорії «заощадження», обґрунтування їх необхідності та залучення до вітчизняної банківської системи. В Україні проблема використання коштів населення в економіці має загальнодержавне значення.

У статті подано порівняльний аналіз визначення науковцями поняття «заощадження населення», на основі цього сформульовано власне, більш загальне. Вказано на функцію заощаджень як інвестиції в економіку держави через банківські установи. Наголошено, що саме заощадження фізичних осіб є головним джерелом формування ресурсної бази банків, котрі можуть виконувати роль кредитора національної економіки. Акцентовано увагу на посиленні довіри до банківських організацій. У цьому відіграє надзвичайно важливу роль ефективно побудована система страхування депозитів. Окреслено завдання цієї системи та проаналізовано низку світових банківських криз, котрі вказують на доцільність високорозвиненої системи гарантування вкладів фізичних осіб. Досліджено історію створення першої у світі системи гарантування депозитів під назвою «Федеральна корпорація страхування депозитів». А також подано історію її створення і в інших країнах світу. Наведено типи систем страхування банківських депозитів. За результатами нашого всебічного дослідження уточнено поняття заощадження, а також зазначено подальше посилення ролі довіри до банківських установ. Саме тому потрібно вдосконалювати систему гарантування вкладів фізичних осіб в Україні, це і буде покладено в основу наших наступних наукових розробок.

Ключові слова: заощадження; депозит; банк; страхування; вкладник.

Andrii Serhiiiovych SKIRKA

PhD Student,
Ternopil Ntional Economic University
E-mail: skirka92@mail.ru

THEORETICAL NATURE AND NECESSITY OF DEPOSIT GUARANTEE FUND

Abstract

In the current socio-economic conditions the implementation of involvement in the economy of Ukraine of financial investment resources, funds that would be directed to increase production and real sector of economy are particularly relevant. People's savings are one of the largest sources of investment funds. The aim of study can be detrmind as the analysis and presentation of theoretical essence of category "savings", grounding of their necessity and involvement in the banking system of Ukraine. The problem of the use of public funds in the economy is of national importance.

The article presents a comparative analysis of the concept "savings". On the basis of the existing definitions of scholars the author has formulated his own definition. It has been pointed the function of savings as the investment in the economy of the state through banks. It has been indicated that exactly the individuals savings are the main

source of the banks' resources which can perform the role as creditor of the national economy. It has been emphasized the strengthening of confidence to banking institutions. The effectively constructed system of deposit insurance play an important role in this case. It has been analyzed the objective of this system and a number of international banking crises. They indicate the feasibility of the Deposit Guarantee system. It has been studied the history of the world's first system of deposit insurance which is called FDIC: Federal Deposit Insurance Corporation. Also it has been presented the history of its creation in other countries. The study presents the types of system of bank deposits insurance. The concept of savings is refined. It has been noted the further strengthening of the role of trust to banking institutions. It is necessary to improve the deposit guarantee system system in Ukraine. This very problem will become the basis of our future research.

Keywords: savings deposit; bank; insurance; depositor.

JEL classification: G21, G22

Вступ

З давніх-давен відомо, що банківська та грошово-кредитна системи – саме ті галузі діяльності, де найбільш динамічно й активно відображаються всі позитивні та негативні явища, що відбуваються в економіці будь-якої держави; вони сприяють розвитку промисловості і торгівлі, надають додатковий поштовх економічному зростанню.

Одним із важливих завдань грошово-кредитної системи є акумулювання фінансових ресурсів, які необхідні для реалізації інвестиційних та кредитних проектів. Це завдання виконують банківські установи. Важливою економічною основою діяльності комерційних банків є формування ресурсної бази, оскільки для здійснення своєї діяльності банки повинні мати у своєму розпорядженні певну суму грошових коштів, тобто ресурсів.

На нашу думку, саме заощадження населення є одним із найбільших і найстабільніших їх джерел. Тому розробка механізмів і забезпечення ефективного залучення та страхування таких коштів є важливим завданням економічного зростання та забезпечення ефективності функціонування банківської системи.

Питанню залучення коштів населення присвячені праці всесвітньо відомих вчених минулого, а також сучасних зарубіжних і вітчизняних економістів. Серед них Бакун О. [1], Ватаманюк О. З. [2], Вовчак О. Д. [3], Єфременко Т. І. [9], Кізіма Т. О. [13], Кейнс Дж. М. [12] та інші.

Мета і завдання статті

Метою статті є:

- подання теоретичної сутності заощаджень населення та аналіз їх впливу на банківську систему та економіку держави загалом;
- дослідження історії створення системи страхування депозитів;
- обґрунтування важливості підвищення довіри до банків, шляхом ефективної системи гарантування вкладів фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження

У науковій літературі існують різні трактування сутності «заощадження» як економічної категорії, оскільки є багато розбіжностей та невизначеностей, що пов'язано зі складністю та багатогранністю цього поняття.

Варто звернути увагу на деякі із визначень іноземних науковців. Дж. М. Кейнс визначав заощадження як надлишок доходу над тим, що витрачено на споживання [12, с. 71]. Е. Дж. Доланд і Д. Ліндсей, у своїй праці «Макроекономіка» під заощадженнями розуміють ту «частину доходів сімейних господарств, яка не використовується ними для придбання товарів і послуг, а також сплати податків» [7, с. 400]. Дж. Сломан, визнаючи сутність заощаджень, не пов'язує їх з витратами на споживання: «Заощадження — це дохід, який домашні господарства (і компанії) прагнуть не витрачати, а відкласти на майбутнє» [23, с. 575].

Вітчизняна економічна наука також надає великої ваги ролі заощаджень населення у економіці, зокрема питанню залучення цих заощаджень у банківську систему, тому на сьогодні все частіше науковці дають дещо інше визначення поняття, які подано у табл. 1.

На нашу думку, доцільно подати більш узагальнене визначення терміну «заощадження» – це сукупність усіх грошових коштів фізичних або юридичних осіб, які формуються внаслідок скорочення особистого споживання, після здійснення витрат та сплати обов'язкових платежів, з метою їх подальшого використання чи інвестування у банківські установи, шляхом внесення грошових коштів на депозит; або ж подальше забезпечення власних потреб.

Перед населенням постійно постає важливе і у будь-якому разі сучасне питання: в якому вигляді доцільніше зберігати свої кошти і у якій валюті. Адже гроші заробити нелегко, а ще важче їх заощадити і вміти ними розпоряджатися, з метою отримання додаткового прибутку або, принаймні, не втратити від впливу інфляційних процесів те, що вже маєш. Вплив цих коштів на процеси, що відбуваються в економіці країни, мають багатогранний характер. Це пояснюється тим, що грошові заощадження населення:

- у формі депозитних вкладів виступають джерелами ресурсів кредитних організацій, потрібних для їх діяльності на фондовому та кредитному ринках;
- впливають на процеси, що відбуваються на валютному, товарному ринках і ринках нерухомості та ін;
- вони відіграють особливу роль в утворенні інвестицій в економіці.

Таблиця 1. Порівняльний аналіз визначення сутності поняття “заощадження населення”

Автори	Визначення поняття
Ватаманюк О. З. [2, с. 8]	Зміна сукупності фінансових та нефінансових активів домашніх господарств (населення) за певний період часу
Дорофеева Н. О. [8, с. 128]	Частина грошових доходів населення, яка формується внаслідок скорочення поточного особистого споживання і призначена для того, щоб забезпечити потреби у майбутньому
Єфременко Т. І. [9, с. 28]	Використання грошових ресурсів з метою отримання майбутніх доходів або забезпечення майбутнього споживання
Жупанин В. В. [10]	Дана категорія відображає систему суспільних відносин між індивідами з приводу збереження грошових коштів для їх використання у майбутньому
Кізіма Т. О. [13, с. 243]	Частина доходів населення, яка залишається після сплати обов'язкових платежів та здійснення поточних споживчих витрат і яку члени домашніх господарствкладають передусім у фінансові (рідше – нефінансові) активи з метою отримання майбутніх доходів або відкладають (виводять на певний період часу з особистого користування) з метою задоволення майбутніх потреб
Міщенко В. І. [14, с. 345]	Грошові вклади фізичних осіб, населення в банки з метою отримання додаткового доходу у вигляді процентів за надані у тимчасове користування власні ресурси
Юрій С. І., Федосов В. М. [17, с. 458]	Частина грошових доходів населення, яка не витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому

Можливість заощаджень бути інвестиціями – одна з важливих їх функцій, оскільки в інвестиції заощадження перетворюються після того, як вони трансформуються в інвестиційні кредити або в інвестиційні цінні папери – акції, облігації, векселі з терміном погашення більше ніж рік та ін.

Варто зауважити, що та частина заощаджень, яку населення вкладає у формі депозитів у банківську систему, залучається у господарський оборот та дозволяє банкам виконувати свою роль як основи платіжної системи країни, забезпечуючи рух грошових і фінансових потоків у національному господарстві, формувати необхідний суспільству позиковий капітал, прискорювати економічне зростання і підвищувати ефективність економіки, здійснювати кредитну емісію, впливаючи на грошову масу в обігу [3].

Заощадження фізичних осіб являє собою головне джерело фінансових ресурсів. Забезпечення цієї мети має цілий перелік позитивних наслідків: формування ресурсної бази банків та їх фінансових посередників; створення здорової конкуренції на ринку фінансових ресурсів; забезпечення приросту чистих інвестицій у реальному секторі економіки для забезпечення фінансових потреб господарюючих суб'єктів. Загальні обсяги заощаджень населення формуються під впливом численних економічних, соціальних і психологічних факторів.

Найважливішими з них є економічні, насамперед – обсяги отриманого реального доходу. На нашу думку, всі інші фактори мають похідний характер, зумовлюючи часові, структурні, інституціональні та ін. зміни в заощадженнях [6, с. 182].

Тому слід зазначити позитивний вплив інвестування заощаджень саме у банківські установи шляхом залучення коштів у вигляді депозитних ресурсів, який проілюстровано на рис. 1.

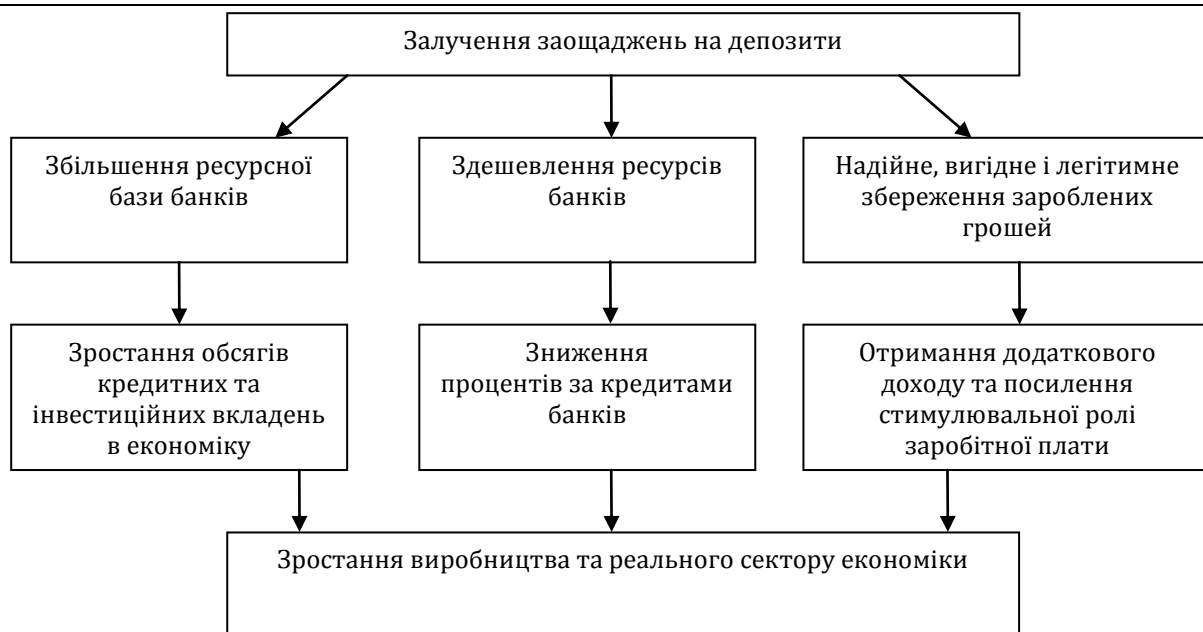

Рис. 1. Вплив заощадження на розвиток економіки

Щоб досягти прогресу у залученні вітчизняних інвестицій для потреб національної економіки, потрібно вдосконалити механізми трансформації заощаджень населення в інвестиційний капітал, а саме на розвиток промисловості та реального сектору економіки, і надати громадянам (фізичним особам) відповідні гарантії.

Банки, а також держава повинні зрозуміти, що вклади населення відіграють надзвичайно важливу роль у національній економіці. Депозитні кошти є головною рушійною силою для зростання економіки поряд з інноваціями та стабільним функціонуванням фінансового та фондового ринку. Посилення довіри населення до вітчизняної банківської системи як основного кредитора банків України підвищує їх ліквідність, що у свою чергу дозволяє банкам кредитувати економічно-стратегічні об'єкти, підприємства та певні галузі промисловості у довгостроковій перспективі. У кінцевому підсумку це все позитивно відображається на добробуті країни. Здійснення реформ неможливе без довіри населення до комерційних банків.

Коли відбувається навпаки – відтік (вилучення) вкладів із банків – це провокує паніку населення, банківську кризу, банкрутство окремих банків, що перериває фінансове посередництво, призводить до ланцюгової реакції та виникнення негативних явищ в економіці держави, і, отже, негативно впливає на сукупний попит, обмежує можливості для зростання економічної активності, що критично важливо для України в умовах політичних та соціальних заворушень.

Тому задля посилення довіри населення до банківських установ існують різного роду страхувальні структури та механізми захисту вкладів, які виконують роль забезпечення повернення вкладу (фонди гарантування та страхування депозитів фізичних осіб). Гарантування депозитів (вкладів) – є однією зі складових гарантій фінансової стабільності функціонування банківського сектору економіки. Основним аргументом на користь страхування вкладів є те, що це підтримує і сприяє фінансовій стабільності шляхом запобігання банкрутствам неефективних банківських установ.

У багатьох країнах створені ефективні механізми, що захищають вкладників від інвестиційного ризику. До них належить і система депозитного страхування. Вона забезпечує захист вкладів у випадку банкрутства комерційного банку. Основна характерна риса і особливість системи страхування депозитів полягає у попередженні та подоланні паніки серед вкладників і відтоку депозитів.

Варто зауважити, що страхування та гарантування депозитів покликане вирішити два основних і унікальних завдання:

- забезпечити гарантії повернення вкладів вкладникам;
- сформувати на цій основі реальний механізм попередження кризи банківської ліквідності та масового вилучення коштів із депозитних рахунків у випадку несприятливої кон'юнктури і банкрутств банків [4].

Побудова ефективної системи страхування депозитів повинна захищати не тільки кошти вкладників, а й сприяти роботі з проблемними банками й, таким чином, запобігати виникненню кризових ситуацій у банківській системі.

Також слід зазначити, що дієва та досконала система страхування депозитів сприяє підвищенню

інвестиційної активності населення країни шляхом переведення готівкових заощаджень, у тому числі у валюті, в банківські вклади, оскільки вона забезпечує пом'якшення важких соціальних наслідків втрат дрібних і середніх вкладників, що можуть виникнути внаслідок банкрутства банків. Отже, основна функція страхування вкладів — регулювання втрат фінансового капіталу шляхом перерозподілу збитків між кредитними інститутами.

Для того, щоб аналізувати ефективність системи страхування депозитів, доцільно подати таке визначення, як комплекс заходів, спрямованих на захист вкладів і забезпечення їх гарантованого повернення у повному або частковому обсязі в разі банкрутства фінансової установи. Метою страхування депозитів є забезпечення довіри населення до вітчизняної банківської системи, захист інтересів вкладників, ефективність контролю за діяльністю банків [4].

До кризових явищ страхування вкладів значною мірою розглядалося як засіб для захисту вкладників. Світова фінансова криза робить актуальною проблему захисту інтересів вкладників фінансово-кредитних установ. У результаті зараз стало зрозуміло, що ефективні системи страхування вкладів мають важливе значення для підтримки суспільної довіри населення до банків та фінансової стабільності, особливо під час паніки. Банки відіграють вирішальну роль в економіці як фінансові посередники й відповідають за накопичення заощаджень. Зважаючи на те, що депозитні кошти населення на банківських рахунках у переважній більшості країн світу становлять ключове джерело фінансування економічного зростання, пошук і наукове обґрунтування шляхів удосконалення механізмів захисту банківських депозитів домогосподарств сьогодні потребує поглибленого вивчення.

Україна – це не єдина держава, яка зіткнулася із проблемами банківських криз та банкрутств банків. На нашу думку, слід навести деякі приклади із історії світових фінансово-банківських криз, із причинами виникнення та у хронологічному порядку:

- Криза 1825 р. розглядається вченими, як перша в історії міжнародна фінансова криза. Державний борг разом із збільшенням грошової маси призвели до спекулятивного ажіотажу на Лондонській фондовій біржі. Зростаючий дефіцит торгового балансу і вичерпання золотих резервів Банку Англії змусили збільшити облікову ставку, що спричинило крах фондового ринку [21].
- Криза 1890 р. – крах банку Baring. Найстаріший англійський банк Baring – кредитор залізниць та інших інфраструктурних проектів – збанкрутував. Банк Франції та Російський центральний банк надали Англії великий кредит, що допоміг країні впоратися з валютною кризою і провести санацію банку [20].
- Криза 1929-1933 рр. – час Великої депресії. 24 жовтня 1929 р. відоме як «Чорний четвер» на Нью-Йоркській фондовій біржі. Вартість цінних паперів впала на 60-70 %, різко знизилася ділова активність, був скасований золотий стандарт для основних світових валют. Різко зріс обсяг заощаджень, які жителі США зберігали в банках. За перші ж три роки депресії збанкрутували 4835 банків. А охоплене панікою населення намагалося за першої ж можливості вилучати свої заощадження з уцілілих банків, у результаті чого кількість грошей в обігу зросла з 454 млн.доларів у 1929 році до 5699 млн.доларів наприкінці 1932 року [22].
- Криза 1987 р. – спричинена відтоком капіталу інвесторів з ринків після сильного зниження капіталізації декількох великих компаній у США. Американський фондовий індекс Dow Jones Industrial впав на 22,6 %. Услід за американським ринком обвалу зазнали ринки Австралії, Канади, Гонконгу.
- Криза 1994-1995 рр. Відома як «Мексиканська криза». З країни було виведено 10 млрд.дол., що спричинило кризу банківської системи.
- Криза 2007-2009 рр., яка потрясла світову економіку, у той період відбувалося тривале швидке зростання кредитування та цін на активи, створення «бульбашок» у секторі нерухомості. Головною точкою у розвитку подій стала іпотечна криза в США, прояви якої спостерігалися ще з 2006 р. Криза subprime-кредитування спровокована діями Федеральної резервної системи США, яка надмірно знизила процентну ставку, а потім утримувала її на неадекватно низькому рівні, що зумовило зростання попиту та цін на нерухомість [19, с. 38]. «Детонатором» і точкою відліку фази кризи, що спричинила глобальне економічне «охладження», слід вважати 15 вересня 2008 р. – день, коли збанкрутував один із найбільших інвестиційних банків США – «Lehman Brothers». Реакція на інформацію щодо банкрутства цього банку викликала миттєвий ефект переоцінки ризиків у всіх країнах. Падіння загальної вартості світового національного багатства становило 57 трлн дол. США (з 107 трлн до 50 трлн), у жовтні 2008 р. світові фондові ринки втратили приблизно 5 трлн дол. США внаслідок впливу інвестиційних ресурсів.
- Фінансова криза в Республіці Кіпр 2012-2013. Боргова, фінансова, бюджетна та економічна криза в березні 2013 року призвела до паралічу банківської системи країни та до переддефолтного стану. Сума вкладів у банках країни становить приблизно 835 % ВВП (середньоєвропейський рівень – 354 %) [18].

Із цього списку світових банківських криз можна спостерігати достатньо велику актуальність високорозвиненої та ефективної системи страхування депозитів (ССД), головна мета якої: захист інтересів вкладників, забезпечення довіри до банків та запобігання виникненню масових банківських криз.

Виникає логічне запитання, яка ж це ефективна ССД? На нашу думку, доцільно окреслити основні її риси:

- широка кампанія з інформування громадськості;
- чітко визначені вигоди, повноваження та обов'язки страхувальника депозитів;
- обов'язкова участь банків;
- тісна координація роботи задіяних установ;
- зважена цінова політика, що утримує від високих ризиків.

Таким чином, страхування вкладів посилює фінансову безпеку, запобігає виникненню паніки у банківському середовищі, захищає дрібних, менш інформованих вкладників. За незбалансованої ССД дисципліна ринку падає: вкладники менш зацікавлені в моніторингу діяльності банків, а банки схильні до збільшення своїх ризиків та отримання надприбутків. Іншими словами, надто "щедра" страхування депозитів може у негативному аспекті впливати на стабільність банківської системи [1, с. 49].

Проблеми стабільності функціонування банківської системи та її можливості повертати вклади виникли на ранніх етапах розвитку банківської справи. Перші спроби створення формальної системи страхування за участю державної влади відбулися ще в 1829 р. у США, але успіху не мали. Наприкінці XIX ст. кооперативні банки Німеччини створили першу недержавну систему взаємного гарантування вкладів, яка успішно розвивалась і стала основою сучасної системи [15].

Вирішальне значення мало створення ССД у 1934 р. під час економічної кризи. У той період усі банки, що входили до Федеральної резервної системи, яка виконує функції центрального банку, зобов'язані були вступити до Federal Deposit Insurance Corporation (Федеральна корпорація страхування депозитів, ФКСД). Решта комерційних та позичково-ощадних банків могли за своїм бажанням звернутися до ФКСД із проханням про вступ. А у 1934 р. прийнято Закон «Про федеральне страхування депозитів».

Наукові дискусії з цього приводу точилися протягом 10 років. Було розглянуто приблизно 150 законопроектів. Інтерес до цього питання в США можна пояснити унікальними особливостями побудови банківської системи. У США є багато тисяч дрібних та середніх банків, порівняно з європейськими країнами, для них була характерна більш пізня централізація банкотної емісії, а також спостерігалися численні банківські кризи. Створення FDIC в умовах світової економічної кризи мало вирішальне значення для подальшого розвитку банківської системи США.

Варто також зазначити, що, поряд із FDIC, у США діють відповідні корпорації страхування депозитів клієнтів банків у штатах. Банки, які перебувають у підпорядкуванні органів управління штатів, страхуються цими корпораціями, що фінансуються урядами штатів [3, 15].

FDIC – державна корпорація, яка функціонує під наглядом Конгресу та федерального уряду США, за значного ступеня самоуправління. Банки вносять до фонду обов'язкові щорічні платежі, при чому FDIC має право підвищувати ставки як до внесків банків-учасників, так і вимоги до розміру мінімального капіталу в разі необхідності та знижувати їх. Банки, які підконтрольні корпорації, не беруть безпосередньої участі в її управлінні. Банк, який застрахував у Федеральній корпорації свої депозити, може в будь-який час розірвати з нею відносини.

FDIC також має право виключити із системи страхового захисту ті банки, які були помічені в здійсненні незаконних схем або надмірно ризикованих операціях. Об'єктами страхування у Федеральній корпорації страхування депозитів є всі банківські внески, враховуючи гарантійні зобов'язання перед клієнтами. Страхуванню підлягають внески фізичних і юридичних осіб, державних і недержавних організацій [15].

Крім безпосереднього захисту банківських вкладів, корпорація наділена й іншими широкими повноваженнями. Наприклад, профілактика банкрутств за рахунок фінансової підтримки нестійких банків, участь в контролі та управлінні загальною ситуацією у сфері грошово-кредитного обігу та ін. [4, с. 32].

Вартий уваги той факт, що участь банків у системі гарантування може бути обов'язковою та добровільною (що характерно для континентальних країн Західної Європи). У США, Великій Британії, Канаді та Японії участь банків є обов'язковою. Як правило, страхування поширюється на всі види депозитів, за винятком міжбанківських, як юридичних, так і фізичних осіб, практично в усіх країнах є ліміти відповідальності страхових фондів за вкладами. Ці ліміти можуть бути граничною сумою застрахованого вкладу, відсотком покриття вкладу страхуванням.

У США FDIC користується незаперечним авторитетом у населення. Вкладники переконані, що корпорація тримає на контролі стан справ у кожній без винятку фінансово-банківській установі й у разі необхідності вживатиме необхідні заходи щодо підтримки банківської системи. [15].

Другою країною, де була через 30 років реалізована ССД, стала Індія. У 1962 р. була створена Корпорація із страхування вкладів (FIC). Так само, як і в США, поштовхом до її створення стало банкрутство та недовіра до банківських установ: Laxmi Bank та Palai Central Bank.

Пізніше аналогічні заходи щодо створення системи страхування депозитів були проведені й в інших країнах: Норвегії (1961 р.), Індії (1962 р.), Японії (1971 р.), Франції (1980 р.), Великобританії (1982 р.), Німеччині (1982 р.). З 1994 по 1999 роки системи страхування банківських депозитів уведені в Чехії, Угорщині, Румунії, Болгарії, Індонезії, Польщі, Казахстані, Україні, Білорусі. Також у травні 2002 року було створено Міжнародну асоціацію страховиків депозитів, місія якої – сприяти зміцненню фінансового сектору, зокрема, шляхом створення ефективних систем страхування депозитів [11, 4].

Загалом світові науковці виділяють такі типи систем страхування банківських депозитів:

- Американська. Вона спирається на досвід США та передбачає створення особливого державного чи підконтрольного державі органу, фінансування якого здійснюється спільно державою та банками. За таким варіантом всі банки, які здійснюють свою діяльність на території держави (в тому числі філіали і представництва іноземних банків), зобов'язані брати участь у системі гарантування вкладів. Законодавством країни визначається також коло учасників страхування, умови його проведення, а також розміри страхових внесків та страхових виплат. Подібні структури до американської існують у Великобританії, Канаді, Росії. Таку систему, як правило, запроваджують країни, що розвиваються, або такі, які вперше її вводять.
- Німецька (європейська). У Німеччині держава не має прямого впливу на страхові фонди, які належать банкам-співучасникам. Страхування здійснюється, як правило, через загальнодержавні банківські асоціації. Заслугує на увагу той факт, що сфера діяльності банківських асоціацій є дуже широкою і не обмежується лише страхуванням депозитів, тому безпосередньо в якості страховика виступають спеціально створені в їх межах фонди (наприклад, у Франції – Фонд депозитного страхування). Страхування банківських вкладів є суворо добровільним рішенням для кожного банку. Відповідно участь банків у такій системі є добровільною, а державне фінансування відсутнє.
- Змішана, коли система страхування містить елементи обох вищезазначених систем. Наприклад, у Японії корпорація страхування депозитів знаходиться в приватно-державній власності та управляється спільно Банком Японії та банками-членами корпорації. За аналогічними схемами побудовані системи страхування в Данії, Норвегії, Угорщині, Бельгії, Перу та ін. [15].

В Україні також створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб і він належить до змішаної системи, оскільки у нас є синтез американської та європейської систем страхування вкладів, де безпосередньо беруть на себе зобов'язання фінансування як держава, так і внески банків-учасників.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи дослідження, слід зазначити, що заощадження населення відіграють важливу роль у зростанні виробництва та реального сектору економіки шляхом залучення їх до банківської системи. Підвищення довіри до банків – це актуальне та нагальне завдання загальнодержавного значення. Світова фінансова криза та недосконалість банківської системи показали значну актуальність існування системи страхування депозитів. Функціонування ефективної і стабільної системи гарантування та страхування депозитів у разі банкрутства "хворого", неплатоспроможного або слабкого банку підтримує надійність та фінансову стійкість усієї банківської системи. Саме тому потрібно вдосконалювати систему гарантування вкладів фізичних осіб в Україні, і це буде покладено в основу наших подальших наукових досліджень.

Список літератури

1. Бакун, О. Гарантування вкладів – складова гарантії фінансової стабільності / О. Бакун // Вісник Національного банку України. – 2004. – №7. – С. 48–50.
2. Ватаманюк, О. З. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз: монографія / О. З. Ватаманюк. – Л.: Видав. центр Львів. Нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2007. – С. 189.
3. Вовчак, О. Д. Вклади населення як важливе зовнішнє джерело фінансування банківської інвестиційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / О. Д. Вовчак – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/17_5/138_Wowczok_17_5.pdf.
4. Вовчак, О. Д. Страхова справа: підручник / О. Д. Вовчак. – К.: Знання, 2011. – 391 с.
5. Волосович, С. Сфера страхування депозитів: опыт США и возможности его адаптации в Украине / С. Волосович, В. Тринчук // Финансовые услуги. — № 1. — 2007. — С. 32–33.
6. Доходи та заощадження в умовах трансформації економіки України: науковий збірник / За ред. З. Г. Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2002. – 275 с.
7. Доланд, Э. Дж. Макроэкономика / Э. Дж. Доланд, Д. Линдсей; Пер. с англ. Б. Лукашевича и др. — СПб.: Литера плюс, 1994. — 406 с.

8. Доходи і заощадження в перехідній економіці України / В. Бандера, В. Буняк, О. Ватаманюк, Н. Дорофеева, Г. Коротка та ін. ; [С. Панчишин (ред.), М. Савлук (ред.)]. – К.: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 243.
9. Єфременко, Т. І. Фінансова поведінка населення України / Т. Єфременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 170.
10. Жупанин, В. В. Заощадження населення як джерело залучення коштів в економіку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / Жупанин В. В. – Київ, 2009. – 21 с.
11. Іщенко, О. Перспективи розвитку вітчизняної системи страхування депозитів у світлі євроінтеграції / О. Іщенко // Вісник НБУ. — 2008. — № 5. — С. 52—58.
12. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.
13. Кізима, Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку / Т. О. Кізима; [вст. слово С. І. Юрія]. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
14. Міщенко, В. І. Банківські операції: підручник / В. М. Міщенко, Н. Г. Слов'янська. – К.: Знання, 2006. – 727 с.
15. Страхування: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
16. Ткаченко, Н. В. Міжнародна практика побудови систем страхування депозитів [Електронний ресурс] / Н. В. Ткаченко // Фінансовий простір. – 2014. – № 4 (16). – Режим доступу: <http://fp.cibsc.k.ua/files/1404/14tnvmpp.pdf>.
17. Фінанси: підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. — 2-ге вид. переробл. і доповн. — К.: Знання, 2012. — 687 с.
18. Cyprus Financial Crisis: Deposit Confiscation [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://demonocracy.info/infographics/eu/cyprus_crisis/cyprus_crisis.html.
19. Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses // Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities European Commission, 7 / 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ec.europa.eu/economy_finance/publications.
20. Mishkin, F. S. Asymmetric Information and Financial Crisis: A Historical Perspective / F. S. Mishkin // National Bureau of Economic Research, 1991. – P. 108.
21. Neal, L. The Financial Crisis of 1825 and the Restructuring of the British Financial System / L. Neal // Review. – 1998. – may / june. – P. 53-76. (Federal Reserve Bank of St. Louis) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://research.stlouisfed.org/publications/review/98/05/9805ln.pdf>.
22. Samuelson, R. J. The Financial Crisis and the Great Depression / R. J. Samuelson // The Washington Post. – 2009. – April 20. – P. 13.
23. Sloman, J. Economics / J. Sloman. – London : Harvester Wheatsheaf, 1995.

References

1. Bakun, O. (2004). Harantuvannia vkladiv – skladova harantii finansovoi stabilnosti. Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy, 7, 48-50.
2. Vatanianuk, O. (2007). Zaoshchadzhennia v ekonomitsi Ukrainy: Makroekonomichniy analiz: Monohrafiia (p. 189). Lviv: Vydav. tsentr Lviv. Nats. un-tu im. Ivana Franka.
3. Vovchak, O. (2007). Vklady naselennia yak vazhlyve zovnishnie dzherelo finansuvannia bankivskoi investytsiinoi diialnosti v Ukraini. Retrieved 2007, from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/17_5/138_Wowczok_17_5.pdf.
4. Vovchak, O. (2011). Strakhova sprava. Retrieved 2011, from http://pidruchniki.com/10981205/strakhova_sprava/strahuvannya_depozitiv.
5. Volosovych, S. (2007). Sfera strakhovanyia depozytov: Opit SShA y vmozhnosty eho adaptatsyy v Ukrainy. Fynansovie Uslyhy, 1, 32-33.
6. Vatanianuka, Z. (2002). Doxody ta zaoshchadzhennia v umovax tpancfopmatsii ekonomiky Ukpainy (p. 275). Lviv.
7. Doland, E., & Lyndsey, D. (1994). Makroekonomika (p. 406). Saint-Petersburg: Lytera plius.
8. Bandera, V., Buniak, V., & Vatanianuk, O. (2003). Dokhody i zaoshchadzhennia v perekhidnii ekonomitsi Ukrainy (p. 243). Kiev: Vydav. tsentr LNU im. Ivana Franka.
9. Iefremenko, T. (2002). Finansova povedinka naselennia Ukrainy. Sotsiolohiia: Teoriia, Metody, Marketynh, 2, 170.
10. Zhupanyn, V. (2009). Zaoshchadzhennia naselennia yak dzherelo zaluchennia koshtiv v ekonomiku Ukrainy : Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ek. nauk : Spets. 08.00.08 "Hroshi, finansy i kredyt" (p. 21). Kyiv.

-
11. Ishchenko, O. (2008). *Perspektyvy rozvytku vitchyznianoï systemy strakhuvannia depozytiv u svitli yevrointehratsii*. Visnyk NBU, 5, 52-58.
 12. Keins, D. (1999). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta y deneh* (p. 352). Moscow: Helyos ARV.
 13. Kizyma, T. (2010). *Finansy domohospodarstv: Suchasna paradyhma ta dominanty rozvytku* (p. 431). Kiev: Znannia.
 14. Mishchenko, V. (2006). *Bankivski operatsii* (p. 727). Kiev: Znannia.
 15. Bazylevych, V. (2008). *Strakhuvannia*. Retrieved from <http://westudents.com.ua/glavy/89347-113-strahuvannya-depozitiv.html>.
 16. Tkachenko, N. (2014). *Mizhnarodna praktyka pobudovy system strakhuvannia depozytiv*. Retrieved 2014, from <http://fp.cibs.ck.ua/files/1404/14tnvmpp.pdf>.
 17. Yuriia, S., & Fedosova, V. (2012). *Finansy domohospodarstv: Suchasna paradyhma ta dominanty rozvytku* (p. 687). Kiev: Znannia.
 18. Cyprus Financial Crisis: Deposit Confiscation Retrieved 2014, from: http://demonocracy.info/infographics/eu/cyprus_crisis/cyprus_crisis.html.
 19. *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. (2009). Retrieved 2009, from http://www.ec.europa.eu/economy_finance/publications.
 20. Mishkin, F. (1991). *Asymmetric Information and Financial Crisis: A Historical Perspective*. Retrieved from <http://www.nber.org/chapters/c11483.pdf>.
 21. Neal, L. (1998). *The Financial Crisis of 1825 and the Restructuring of the British Financial System*. Retrieved from <http://research.stlouisfed.org/publications/review/98/05/9805ln.pdf>.
 22. Samuelson, R. (2009). *The Financial Crisis and the Great Depression*. Washington Post, 13-13.
 23. Sloman, J. (1995). *Economics*. – London : Harvester Wheatsheaf.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2015 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ

УДК 658

Олег Степанович ВИСОЧАН

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аналізу,
Національний університет "Львівська політехніка"
E-mail: vysochan_oleg@ukr.net

Ілона Ярославівна БОРИС

Національний університет "Львівська політехніка"
E-mail: lonciaa@ukr.net

ПРИНЦИПИ, МЕТОДИ І МЕХАНІЗМ ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Височан, О. С. Принципи, методи і механізм фінансування бюджетних установ [Текст] / Олег Степанович Височан, Ілона Ярославівна Борис // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 19. – № 1. – С. 171-177. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У роботі проаналізовано та вдосконалено чинні принципи й методи фінансування бюджетних установ. Досліджено сучасні наукові позиції щодо виокремлення принципів та методів останнього. Встановлено межі застосування понять "фінансування бюджетних установ", "бюджетне фінансування" та "фінансування бюджету". Виявлено, що фінансування бюджетних установ вказує на суб'єкта одержання, розподілу і використання коштів; причому останні можуть бути як з бюджету, так і власними надходженнями установ з їх використанням відповідно до чинного законодавства. Бюджетне фінансування може стосуватися не лише установ бюджетної сфери України, але й підприємств та організацій будь-якої форми власності, які отримують фінансові ресурси з бюджетів різних рівнів. Розширено та модернізовано спектр наявних принципів фінансування бюджетних установ. Їх перелік (неостаточний і відкритий для доповнень) такий: цільового використання та обмеження по платежах; ієрархічності; законності; доцільності; повноти; економічної обґрунтованості; об'єктивної необхідності; пріоритетності; ефективності й результативності; структурованості; контролю відповідності й достовірності; відкритості й прозорості; періодичності; плановості; облікового відображення й підзвітності. Вказано на необхідність трансформування підходів до розуміння принципів безповоротності й безоплатності у зв'язку із новітньою перебудовою системи бюджетного фінансування в Україні та світі з поступовим переходом на відшкодування витрат через самоокупність діяльності. Узагальнено наявні та перспективні методи фінансування бюджетних установ, що використовуються в практиці бюджетного регулювання: кошторисно-бюджетний, програмно-цільовий, нормативно-подушний, прямої оплати. Встановлено недоліки кошторисного механізму фінансування та можливі напрямки їх усунення.

Ключові слова: принцип фінансування; метод фінансування; механізм фінансування; бюджетна установа.

Oleh Stepanovych VYSOCHAN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University
E-mail: vysochan_oleg@ukr.net

Iлона Yaroslavivna BORYS

Lviv Polytechnic National University
E-mail: lonciaa@ukr.net

PRINCIPLES, METHODS AND MECHANISMS OF FINANCING OF BUDGETARY INSTITUTIONS

Abstract

The paper analyzed and improved existing principles and methods of financing of budgetary institutions. The modern scientific position on the principles and methods of isolating the latter. Established boundaries of the concepts of "financing of budget institutions", "budget financing" and "financing of the budget." Found that the financing of budget institutions indicates the subject of receiving, distribution and use of funds; the latter can be both budget and own revenues of institutions with their use in accordance with applicable law. State funding may cover not only the public sector Ukraine, but also companies and organizations of any ownership, which receive financial resources from the budgets of different levels. An expanded and modernized range of available financing principles of budgetary institutions. The list (inconclusive and open to additions) is: targeted use and restrictions on payments; hierarchy; rule of law; feasibility; completeness; economic feasibility; objective necessity; priority; efficiency and effectiveness; structuring; monitoring compliance and reliability; openness and transparency; frequency; of planning; your display and accountability. The necessity of transforming approaches to understanding the principles of irreversibility and chargeless due to the latest restructuring of the system of budget financing in Ukraine and in the world, with a gradual transition to self-sufficiency through cost recovery activities. Overview available and promising approach to government agencies that used in the practice of budgetary control, estimate and budget, program budgeting, regulatory poll, direct payment. Established deficiencies estimated funding mechanism and possible directions of their elimination.

Keywords: principle of financing; method of financing; funding mechanism; budgetary institutions.

JEL classification: H61

Вступ

Успішне виконання поставлених перед бюджетними установами завдань та виконання ними законодавчо встановлених функцій залежить від рівня та способів їх фінансування. Раціональне використання бюджетних коштів та залучення позабюджетних ресурсів на всіх етапах бюджетного фінансування є головними завданнями щодо доходної й видаткової частин бюджету, тому актуальним постає дослідження теоретичної сутності бюджетного фінансування, форм, методів, механізмів і принципів його здійснення, а також пошук шляхів ефективного фінансування бюджетної сфери України в умовах дефіциту фінансових ресурсів.

Під фінансуванням розуміємо забезпечення бюджетних установ коштами з державного, місцевого бюджетів та позабюджетних джерел на виконання ними загальнодержавних функцій, функцій місцевого самоврядування та на задоволення власних потреб.

Л. О. Гуцайлюк [1] виокремлює шість принципів фінансування бюджетних установ: цільове використання бюджетних асигнувань, безповоротність і безвідплатність, ефективне і повне використання коштів, фінансування відповідно до виконання планів, додержання режиму економії, постійний контроль. Аналогічної думки дотримуються А. І. Георгієва та А. О. Леушина [2]. Така позиція корелює з класичним розумінням принципів бюджетного фінансування, викладеним у роботі [3] О. Д. Василика та К. В. Павлюк: плановості, цільового спрямування коштів, безповоротності, безоплатності, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості, контрольованості. Враховуючи сутність бюджетного фінансування, його внутрішні якісні характеристики до принципів цього фінансування, В. Г. Дем'янишин [4] називає: безповоротність; безоплатність; безстроковість; плановість; цільовий характер; фінансування не під план, а відповідно до виконання планів за виробничими показниками, мережі, штатів і контингентів; ефективне використання коштів; фінансування відповідно до надходження доходів; оптимальне поєднання усіх джерел фінансування;

дотримання режиму економії; повнота; справедливість і неупередженість; публічність та прозорість; контрольованість. Н. Г. Пігуль та О. В. Люта [5] вважають, що реалізація кошторисного фінансування здійснюється на основі принципів плановості, цільового характеру, виділення коштів залежно від фактичних показників, підзвітності. У монографії "Бюджет України" А. О. Єпіфанова, І. І. Д'яконової, І. В. Сала [6] знаходимо такі принципи бюджетного фінансування: обґрунтованості величини витрат, чіткого цільового використання коштів, обліку виконання запланованих у бюджеті заходів, контролю за ефективним використанням коштів. Н. І. Хімічева та Є. В. Покачалова [7] вказують на те, що загальними принципами фінансування є: безповоротність та безоплатність відпуску грошових коштів, їх цільове і ефективне використання, дотримання фінансової дисципліни, здійснення фінансування відповідно до виконання робіт, послуг і з урахуванням використання раніше відпущених асигнувань. Водночас, окрім названих, діють спеціальні принципи, властиві саме кошторисно-бюджетному фінансуванню: отримання коштів державними і муніципальними установами для поточної діяльності і капітальних вкладень з бюджету, відповідного їх підпорядкованості; бюджетні кошти виступають основним джерелом фінансування діяльності цих установ; фінансово-плановим актом, який слугує підставою для виділення коштів, є кошторис доходів і видатків установи; витрачання коштів має строго відповідати цільовому призначенню, визначеному в кошторисі, зміни мають право робити у визначеному порядку органи, яким підвідомча установа; планування і фінансування діяльності проводиться на основі економічних нормативів, затверджених у визначеному порядку.

Однак сучасна перебудова системи бюджетного фінансування в Україні, яка передбачає перерозподіл завдань, повноважень і ресурсів на всіх рівнях, не могла не спричинити трансформування принципів такого фінансування у зв'язку з підвищенням рівня самостійності місцевих бюджетів та розпорядників бюджетних коштів. Скажімо, можливість одержання бюджетними установами коротко- та довгострокових позик, а також реалізація ними інвестиційних програм (проектів) нівелює значення принципу безповоротності та безоплатності отриманих коштів у межах фінансування. Вищевказане актуалізує проблематику досліджень, пов'язаних з виокремленням сучасних принципів і методів фінансування бюджетних установ в Україні.

Мета та завдання статті

Метою статті є перегляд та вдосконалення чинних принципів й методів фінансування бюджетних установ в Україні. Досягнення її передбачає послідовне виконання таких завдань:

- аналіз сучасних наукових позицій щодо виокремлення принципів та методів фінансування бюджетних установ;
- встановлення меж використання понять "фінансування бюджетних установ", "бюджетне фінансування" та "фінансування бюджету";
- розширення спектру чинних принципів фінансування бюджетних установ;
- узагальнення перспективних форм фінансування бюджетних установ, що наявні в практиці бюджетного регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Бюджетне фінансування є однією з основних форм фінансового забезпечення бюджетних установ, поряд із самофінансуванням та благодійництвом.

Бюджетне фінансування зумовлене економічними умовами, у яких функціонує бюджетний фонд держави. Воно відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку суспільства, оскільки соціально-культурні галузі практично не мають додаткових надходжень фінансових ресурсів для власного розвитку [8, с. 105].

У цьому плані важливим є чітко розмежувати терміни "фінансування бюджету", "бюджетне фінансування" та "фінансування бюджетних установ". Фінансування бюджету є терміном бюджетної макроекономіки і трактується Бюджетним кодексом України як "надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету" [9], у той час, як бюджетне фінансування визначає лише джерело походження надходжень – державний чи місцевий бюджети, однак також вказує не лише на отримання коштів, але й на їх використання на чітко встановлені цілі. Бюджетне фінансування може стосуватися не лише установ бюджетної сфери України, але й підприємств та організацій будь-якої форми власності, які отримують фінансові ресурси з бюджетів різних рівнів. Фінансування бюджетних установ вказує на суб'єкта одержання, розподілу і використання коштів; причому останні можуть бути як з бюджету, так і власними надходженнями установ з їх використанням відповідно до чинного законодавства (табл. 1).

Таблиця 1. Співвідношення між різними формами фінансування організацій*

Кошти \ Організації	Бюджетні	Небюджетні
Бюджетні	Фінансування бюджетних установ: бюджетне	Бюджетне фінансування
Позабюджетні	Фінансування бюджетних установ: позабюджетне	Комерційне фінансування

**Запропоновано автором на основі узагальнення наявних досліджень у фінансовій сфері*

Розмежування понять “фінансування бюджету”, “бюджетне фінансування” та “фінансування бюджетних установ” спричиняє необхідність перегляду й переосмислення принципів загальних (первинних) вимог, які лежать в основі процесу фінансування і притаманні кожній конкретній економічній категорії.

Наприклад, принцип збалансованого розвитку, який має відношення до перерозподілу коштів між регіонами з урахуванням їх потенціалу, актуальний лише для бюджетного фінансування. Водночас принципу цільового використання коштів слід дотримуватися як у процесі фінансування бюджету, так і для фінансування бюджетних установ.

Характеризуючи фінансування бюджетних установ, слід визначити суттєві характеристики (загальні положення), без яких дотримання мети цього процесу є неможливим (рис. 1). Правильність здійснення перерозподілу фінансових ресурсів у бюджеті забезпечується рівнем дотримання цих принципів.

Рис. 1. Принципи фінансування бюджетних установ*

**Запропоновано автором*

Охарактеризуємо наведені на рис. 1 принципи:

- цільового використання та обмеження по платежах – установи мають право витратити бюджетні кошти на цілі та в межах, установлених затвердженими кошторисами, планами асигнувань загального фонду бюджету, планами надання кредитів із загального фонду бюджету, планами спеціального фонду;
- ієрархічності – розпорядники бюджетних коштів вищого рівня координують процеси, пов'язані із отриманням, розподілом і використанням бюджетних коштів розпорядниками нижчого рівня,

підпорядкованими їм у своїй діяльності, зокрема, шляхом затвердження показників проектів кошторисів;

- законності – точне і неухильне виконання бюджетного законодавства усіма установами та їх посадовими особами в процесі фінансування власної діяльності;
- доцільності – використання фінансових ресурсів відповідно до поставленої мети, виходячи з практичної корисності.
- повноти – достатність фінансових ресурсів для забезпечення потреб бюджетної установи;
- економічної обґрунтованості – обсяги надходжень та витрат бюджетної установи повинні підтверджуватись об'єктивними розрахунками за кожним джерелом фінансування та напрямом використання з урахуванням запланованих надходжень з бюджетів різних рівнів, прогнозних обсягів надання платних послуг тощо;
- об'єктивної необхідності – бюджетна установа повинна фінансуватися з огляду на індивідуальну потребу в коштах з урахуванням її основних виробничих показників і контингентів, обсягу виконуваної роботи, штатної чисельності, необхідності погашення дебіторської і кредиторської заборгованості та реалізації окремих програм;
- пріоритетності – першочергово забезпечуються бюджетними коштами видатки установи на оплату праці з нарахуваннями, виплату стипендії, а також на господарське утримання. Лише після забезпечення коштами цих витрат, а також за умови відсутності заборгованості здійснюються видатки на придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо;
- ефективності й результативності – одержання максимального результату з дотриманням суворої економії коштів, не допускаючи витрат, не зумовлених потребами;
- структурованості – надходження і витрати бюджетних коштів мають структурну організацію відповідно до затвердженої бюджетної класифікації;
- контролю відповідності й достовірності – втілюється насамперед через перевірку відповідності розподілу показників зведених кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, планів використання бюджетних коштів, помісячних планів використання бюджетних коштів даним бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, а також достовірності обсягів бюджетних коштів при плануванні бюджетних показників;
- відкритості й прозорості – можливість отримання інформації про надходження і використання коштів бюджетними установами всіма зацікавленими авторизованими особами;
- періодичності – можливість розподілу обсягів фінансування між різними періодами часу з метою формування планів і звітів та з урахуванням бюджетного періоду, передбаченого Бюджетним кодексом;
- плановості – надходження і витрати бюджетних коштів здійснюються відповідно до затверджених кошторисів та планів;
- облікового відображення й підзвітності – обов'язкове ведення бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складання та подання фінансової і бюджетної звітності.

Дотримання принципів фінансування бюджетних установ забезпечується доцільним і максимально ефективним використанням методів та форм такого фінансування.

Під методами ми розуміємо конкретні прийоми і техніку виділення бюджетних коштів відповідним розпорядникам у процесі використання тих чи інших форм фінансування [4, с. 43].

Н. Г. Пігуль та О. В. Люта вказують на існування специфічних особливостей бюджетного фінансування, які полягають у наступному:

- кошти на покриття витрат відпускаються тільки з одного бюджету за підпорядкованістю підприємства, установи чи організації. Виняток становить фінансування загальнодержавних заходів: боротьба з епідеміями, ліквідація втрат від катастроф і стихійного лиха;
- бюджетні установи фінансуються на основі встановлених економічно й науково обґрунтованих нормативів залежно від сфер діяльності [5].

На наш погляд, у процесі перерозподілу бюджетних ресурсів діють такі методи фінансування бюджетних установ:

- кошторисно-бюджетний (кошторисно-постатейний) – фінансування здійснюється за кодами функціонально-економічної класифікації відповідно до економічної характеристики операцій, які здійснюються при проведенні видатків;
- програмно-цільовий – фінансування відбувається за окремими бюджетними програмами, упродовж строку реалізації яких відповідальним виконавцем забезпечується цільове та ефективне використання бюджетних коштів;

-
- нормативно-подушний метод – фінансування здійснюється, виходячи з потреб споживача послуг, які надаються бюджетними установами (мешканця обслуговуваної закладом медицини території, учня професійно-технічного закладу тощо);
 - метод прямої оплати – фінансування відбувається шляхом оплати окремої послуги чи їх комплексу, виходячи з конкретного розрахунку вартості. Частковим варіантом цього методу є комерційне самофінансування.

У сучасних умовах для бюджетних установ характерним є поєднання методів бюджетного та позабюджетного фінансування, наприклад реімбурсація у медичних закладах, коли часткове відшкодування пацієнту вартості послуг, ліків або товарів медичного призначення відбувається за рахунок коштів відповідних бюджетів, інша ж – через механізм обов'язкового соціального медичного страхування або за рахунок коштів, передбачених цивільно-правовими угодами.

Важливим при цьому є уникнення ототожнення понять “метод фінансування”, “форма фінансування” та “механізм фінансування”. Зокрема, до форми відносять бюджетне (кошторисне, субвенції, субсидії, дотації, державне кредитування та інвестування та ін.) та позабюджетне (гранти, надання платних послуг, гуманітарна допомога та ін.) фінансування. Механізм містить фінансування через єдиний казначейський рахунок, перерахування бюджетних коштів з поточних рахунків місцевих бюджетів на рахунки головних розпорядників бюджетних коштів.

Перший спосіб використовується для фінансування заходів з державного та місцевих бюджетів України. Єдиний казначейський рахунок відкривається у Національному банку України. Таке фінансування здійснюється через систему бюджетних рахунків органів Державного казначейства, консолідованих для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів НБУ.

Згідно з другим способом, після затвердження місцевих бюджетів, відповідно до бюджетного розпису фінансові органи перераховують кошти на рахунки головним розпорядникам у порядку фінансування, згідно з кошторисом.

Зазначені механізми фінансування більшою чи меншою мірою забезпечують контроль за ефективним та повним використанням бюджетних коштів. Однак кожен з механізмів, який посідає місце в структурі фінансування бюджетних установ, має притаманні йому переваги та недоліки.

Кошторисне фінансування зазвичай здійснюється за залишковим принципом. Тобто спочатку обираються основні напрями розподілу бюджетних коштів, наприклад, на економіку, оборону, державне управління, а залишки коштів вже спрямовуються на інші сфери діяльності. Доволі часто складається ситуація, коли певна галузь і, як результат, бюджетні установи цієї галузі, на постійній основі не отримують повного фінансування і повинні здійснювати свою діяльність, виходячи із наявних коштів. А тому стає неможливим зростання заробітної плати робітників, покращення інформаційної бази, комп'ютерного забезпечення тощо (цитуються за [10]). Реальна потреба бюджетних установ у грошових коштах при цьому не враховується. Дисбаланс між фінансуванням різних бюджетних секторів та окремих установ спричиняє надлишок ресурсів в одних та нестачу в інших. Причому перші не поспішають повертати зайві кошти в бюджет, другі – не здатні покрити навіть найосновніші видатки. Планування на основі показників попередніх періодів часто призводить до неефективного і нерационального використання бюджетних коштів.

Для оптимізації бюджетного механізму фінансування, на думку Т. О. Мартинової [11], серед іншого, необхідно:

- удосконалити систему нормативних методів планування бюджетних видатків, що дасть змогу об'єктивно та справедливо перерозподілити бюджетні ресурси з урахуванням соціально-економічного розвитку територій, демографічної ситуації, рівня доходів громадян та інших факторів;
- удосконалити політику міжбюджетних відносин, особливо в аспекті перегляду чинних законодавчо-нормативних актів та їх гармонізації;
- побудувати адресну систему соціальної допомоги;
- посилити регіональний фінансовий контроль із застосуванням, зокрема, програмно-цільового підходу, який здатен підвищити відповідальність розпорядників бюджетних коштів за результати реалізації бюджетних програм тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Ведучи мову про принципи фінансування бюджетних установ, не можна не зазначити, що вони складають певні ідеалізовані вимоги до розподілу і використання коштів у бюджетній сфері, яких важко, а інколи – й узагалі неможливо досягти. Наприклад, дотримуватися економічної обґрунтованості буває достатньо складно через наявність прогнозних показників при розрахунках потреби у надходженнях фінансових ресурсів; ефективність й результативність встановити проблематично через відсутність більш-менш вдалих методик обчислення комплексу показників, пов'язаних із ефективністю

господарської діяльності бюджетних установ тощо. Однак встановлені принципи важливі саме як абсолютизовані орієнтири, максимальна відповідність яким дозволяє забезпечити злагоджене функціонування бюджетного процесу в країні.

Розвиток бюджетної системи дозволяє відходити від класичних методів фінансування бюджетних установ, на зразок кошторисно-бюджетного, з поступовою переорієнтацією на ті з них, які дозволяють максимально адекватно оцінити цінність, якість та потребу в послугах, які надаються організаціями, особливо в соціальній сфері. Це призводить до необхідності надалі здійснювати дослідження в напрямку розробки раціональних механізмів залучення та перерозподілу коштів у системі бюджетних установ.

Список літератури

1. Гуцайлюк, Л. Облік фінансування бюджетних установ / Л. Гуцайлюк // Галицький економічний вісник. – 2010. – №3(28). – С. 191-196.
2. Георгієва, А. І. Облік фінансування бюджетних установ / А. І. Георгієва, А. О. Леушина // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – №4 (24). – С. 125-129.
3. Василик, О. Д. Бюджетна система України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
4. Дем'янишин, В. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах / В. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – Вип. 2 (11). – С. 34-48.
5. Пігуль, Н. Г. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Економіка". – 2010. – №2 (44). – С. 94-101.
6. Єпіфанов, А. О. Бюджет України: монографія: у 2 кн. / А. О. Єпіфанов, І. І. Д'яконова, І. В. Сало. Книга перша: Бюджет – головна ланка фінансів держави. – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. – 201 с.
7. Химичева, Н. І. Финансовое право / Н. И. Химичева, Е. В. Покачалова ; отв. ред. д. ю. н., проф. Н. И. Химичева. – М.: Норма, 2005. – 464 с. – (Серия учебно-методических комплексов).
8. Ткачук, Н. М. Фінансування бюджетних установ: теоретична сутність, форми і методи / Н. М. Ткачук, В. О. Кравчук // Наука й економіка: наук. -теорет. журнал. – 2010. – №2 (18). – С. 99-105.
9. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08. 07. 2010 №2456-VI.
10. Антонішен, Я. А. Актуальні проблеми кошторисного фінансування бюджетних установ в Україні / Я. А. Антонішен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com / 25_PNR_2013 / Economics / 3_144382.doc.htm.
11. Мартинова, Т. О. Удосконалення діючих механізмів фінансового забезпечення соціально-культурної сфери / Т. О. Мартинова // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 241-247.

Reference

1. Hutsaylyuk, L. (2010). Accounting for financing of budget institutions. Galician Economic Bulletin, 3 (28), 191-196.
2. Georgieva, A. I. & Leushina, A. A. (2013). Accounting of financing of budget organizations. Vysnik of Berdyansk University of Management And Business, 4 (24), 125-129.
3. Vasylyk, O. D. & Pavlyuk, K. V. (2004). The budget system of Ukraine: Tutorial. Kyiv: Center of Textbooks.
4. Demyanyshyn, V. (2007). State funding and its features in modern conditions. World of Finance, 2 (11), 34-48.
5. Pigul, N. G. & Liuta, O. V. (2010). Features of the financial mechanism of budgetary institutions. Journal of the Ukrainian Academy of Customs. Issue "Economics", 2 (44), 94-101.
6. Epifanov, A. O., D'yakonova, I. I., Salo, I. V. (2010). Budget of Ukraine. Sumy: State University "UAB NBU".
7. Hymycheva, N. I & Pokachalova, E. V. (2005). Finance Law. Moscow: Norma.
8. Tkachuk, N. M. & Kravchuk, V. O. (2010). Financing of budget institutions: theoretical nature, forms and methods. Science and Economics. Scientific-theoretical journal, 2 (18), 99-105.
9. The Budget Code of Ukraine (2010). №2456-VI from 08.07.2010. Retrieved November 26, 2014, from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
10. Antonishen, Y. A. (2013). Actual problems of budget financing of budget institutions in Ukraine. Retrieved November 26, 2014, from: http://www.rusnauka.com / 25_PNR_2013 / Economics / 3_144382.doc.htm.
11. Martenova, T. (2010). Improvements of operating mechanisms of the financial providing of socio-cultural sphere. Scientific works of the KNTU. Economic sciences, 17, 241-247.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2014 р.

Андрій Сергійович ГУСАК

молодший науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України

ПЕРЕСТРАХУВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПІДВИЩЕННІ КОРПОРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТРАХОВОГО БІЗНЕСУ

Гусак, А. С. Перестрахування та його роль у підвищенні корпоративної відповідальності страхового бізнесу [Текст] / Андрій Сергійович Гусак // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 178-183. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Предметом дослідження є теоретичні і практичні положення підвищення корпоративної соціальної відповідальності сторін за договорами страхування і перестрахування.

Мета. Метою статті є дослідження ролі перестрахування в підвищенні соціальної відповідальності страхового бізнесу.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети використано методи збору і узагальнення інформації, обґрунтування організаційно-економічного механізму перестрахування в контексті корпоративної соціальної відповідальності.

Результати. Розглянуто теоретичні і практичні аспекти соціальної відповідальності страхового бізнесу. На прикладі роботи однієї з вітчизняних страхових компаній визначено, що соціальна природа страхового бізнесу, яка виражена в страхуванні відповідальності підприємницької діяльності в системі соціального страхування, особистих видах страхування, страхування майна і так далі, диктує страховим організаціям соціальну відповідальність поведінки. Описано схему передачі ризиків на перестрахування та відповідальність сторін у договорі страхування і перестрахування. Доведено, що перестрахування є дієвим інструментом забезпечення стабільності і прогнозування фінансових результатів діяльності страховика і дає можливість підвищити відповідальність учасників договірних відносин стосовно страхувальника. Зроблено висновки, що перестрахування за своїм призначенням забезпечує фінансову надійність страхових операцій, а передача ризиків на перестрахування посилює роль корпоративної соціальної відповідальності страховиків і перестраховиків, страхових брокерів, формує і зміцнює імідж і ділову репутацію страхових компаній.

Ключові слова: страхування; страховий ринок; перестрахування; посередники; страховий бізнес; корпоративна відповідальність.

Andrii Serhiiiovych HUSAK

Junior Researcher,
Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine

REINSURANCE AND ITS ROLE IN THE INCREASE OF CORPORATE LIABILITY INSURANCE

Abstract

Introduction. The subject of research is theoretical and practical provisions enhance corporate social responsibility of the parties under contracts of insurance and reinsurance.

Purpose. The article aims to study the role of reinsurance in increasing social responsibility of the insurance business.

The method (methodology). To achieve this goal used methods of collecting and compiling information, study the organizational and economic mechanism of reinsurance in the context of corporate social responsibility.

Results. The theoretical and practical aspects of social responsibility of the insurance business. In the example of one of the domestic insurance companies determined that the social nature of insurance business, which is expressed in the liability insurance of business activities in the social security system, personal types of insurance, property

insurance, etc., insurance companies dictate the social responsibility conduct. This scheme risk transfer to reinsurance and responsibilities of the parties in the contract of insurance and reinsurance. Proved that reinsurance is an effective instrument for ensuring stability and forecasting financial performance and enables the insurer to increase the responsibility of the actors contractual relationship regarding the insured. The conclusions that reinsurance for its intended purpose provides financial reliability of insurance operations, and the transfer of risk to reinsurance strengthens the role of corporate social responsibility of insurers and reinsurers, insurance brokers, creates and strengthens the image and reputation of insurance companies.

Keywords: *insurance; insurance market; reinsurance; intermediaries; insurance business; corporate responsibility.*

JEL classification: G22

Вступ

Страхування виникло і розвивалося, маючи своїм кінцевим призначенням задоволення різноманітних потреб людини за допомогою системи страхового захисту від випадкових небезпек. Багаторічний досвід страхування довів, що воно є могутнім чинником позитивного впливу на економіку загалом і на її суб'єктів зокрема. Крім того, страхова діяльність є одним з можливих джерел одержання прибутку однією з категорій суб'єктів страхових відносин – страховиками. Перестраховування є необхідною умовою забезпечення фінансової стійкості страхових операцій і нормальної діяльності страховика. У високорозвинених країнах перестраховування є важливим економічним і фінансовим інструментом, що забезпечує повноцінне відшкодування збитків. Страховий бізнес постійно вивчається як з економічної, так і з юридичної точок зору, однак ринок страхових послуг, поведінка його споживачів, діяльність страховиків і перестраховиків та їх відповідальність підкоряються не лише економічним і юридичним законам, але і соціальним закономірностям розвитку явищ і подій. Сфера корпоративної відповідальності в цьому напрямі має достатній потенціал, тому розгляд ролі і перспектив розвитку механізму перестраховування у формуванні корпоративної відповідальності є актуальним і потребує подальшого аналізу.

Функціонування страхових компаній в умовах сучасних ринкових стосунків досліджували закордонні і вітчизняні автори Александрова М. М. [1], Базилевич В. Д. [2], Гаманкова О. О. [3], Литвин В. П. [4], Левченко В. П. [5] та ін. Проте вивчення ролі перестраховування ризиків як дієвого механізму забезпечення фінансової надійності страховика і дослідження сучасного стану корпоративної відповідальності страхового бізнесу потребує додаткових розвідок.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження взаємозв'язку механізму перестраховування в підвищенні ролі корпоративної відповідальності страхового бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Корпоративна соціальна відповідальність є інструментом, за допомогою якого підприємства регулюють вплив своєї діяльності на суспільство та затверджують свої принципи і цінності як у межах своїх власних внутрішніх методів і процесів, так і у взаємовідносинах з іншими учасниками [6]. Однією із стратегічних цілей реалізації корпоративної соціальної відповідальності, сформованої у стандарті ISO 26000, який запропоновано Міжнародною організацією зі стандартизації, є виробництво якісної продукції та послуг для споживачів [7].

Власне соціальна природа страхового бізнесу диктує страховим організаціям створення стратегії соціально-відповідальної поведінки. Специфіка страхової діяльності обумовлена необхідністю захисту громадських інститутів, організацій і окремо громадян від різного роду ризиків шляхом перейняття на себе зобов'язань по зниженню непередбачених витрат, відшкодуванню збитку третім особам, компенсації збитків, зняттю частини фінансового тягаря з держави по захисту населення у разі катастроф і стихійних лих, стимулюванню інвестиційної та інноваційної діяльності.

Поширення в сучасному суспільстві корпоративної соціальної відповідальності породжене новим розумінням стратегічної конкурентоспроможності великого бізнесу, у тому числі і страхового. Соціальна відповідальність страхового бізнесу містить внутрішній і зовнішній вияви. До внутрішньої соціальної відповідальності бізнесу можна віднести безпеку праці, стабільність заробітної плати, підтримку соціально значущої заробітної плати, розвиток людських ресурсів через програми підготовки і підвищення кваліфікації, роботу по підвищенню якості взаємин із зовнішніми і внутрішніми клієнтами, надання допомоги працівникам у критичних ситуаціях. До зовнішньої соціальної відповідальності бізнесу можна зарахувати спонсорство і корпоративну добродійність, сприяння охороні довкілля, взаємодію з місцевими органами влади, відповідальність перед споживачами послуг [8].

Компанії, які зарекомендували себе як соціально відповідальні і проводять активну соціальну політику у сфері розвитку персоналу, гарантують не лише зайнятість і справедливу заробітну плату, але і надають можливості професійного зростання, дотримання правил внутрішньокорпоративної етики тощо. Крім того, більшість видів страхування є інструментом реалізації соціальної відповідальності. Так особисте страхування (страхування життя, додаткових пенсій, медичне, страхування від нещасних випадків) дає можливість здійснювати соціальні інвестиції в людський капітал, страхування відповідальності дозволяє перекласти на страховиків цивільну відповідальність підприємств, організацій та фізичних осіб за завдану шкоду життю, здоров'ю і майну третіх осіб. Отже, динаміка розвитку страхового бізнесу обумовлює зростання його соціальної відповідальності і соціальних зобов'язань по відношенню до споживачів, партнерів і суспільства загалом.

Соціальна відповідальність однієї з провідних страхових компаній українського страхового ринку ПрАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА» – це виконання своїх обов'язків відносно клієнтів, співробітників, держави. За 9 місяців 2014 року виплати клієнтам страхової компанії збільшилися на 67 % порівняно з аналогічним періодом минулого року і становили 173,886 млн.грн. Страхові виплати за такими видами, як страхування від вогневих ризиків і стихійних явищ, збільшилися в 10 разів і становили 45,2 млн.грн. Страхові виплати за договорами страхування майна збільшилися у 8 разів і становили за 9 місяців 2014 року 42,2 млн.грн. Загальна кількість укладених договорів за звітний період становила 115761 шт., з них 25,1 % — договори за добровільними видами страхування. Найбільше зростання премій за 9 місяців 2014 року порівняно з аналогічним періодом минулого року досягнуто в сегменті страхування залізничного транспорту і страхування відповідальності перед третіми особами. У середньому рівень виплат як співвідношення виплат до страхових премій за договорами добровільного страхування становив 48. 6 %, за договорами обов'язкового страхування – 49,3 %. По відношенню до співробітників ПрАТ «УАСК «АСКА» соціальна відповідальність – це створення гідних умов праці, надання можливості реалізації потенціалу кожного співробітника, забезпечення співробітникам рівних можливостей, у тому числі адекватної оцінки їх внеску в успішність бізнесу. Стосовно держави – це виконання усіх правових зобов'язань, у т. ч. щодо своєчасної сплати податків до державного бюджету. Страхова компанія здійснює виплати за полісами «Щит» страхувальникам, майну яких було завдано збитку в результаті бойових дій на сході України. Страховий поліс «Щит» охоплює і страхування майна, і від нещасного випадку. За одним договором можуть бути застраховані від одного до чотирьох членів сім'ї без зміни його вартості – 550 грн, а страхове покриття діє в період військових дій і громадянських заворушень [9].

Ринок страхових послуг сьогодні є найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків України. Загальна кількість страхових компаній станом на 30.06.2014 р. становила 400 організацій. Відповідно до вимог законодавства України, страховий ринок поділений на два сектори: страхування життя (у цьому секторі станом на 30.06.2014 р. 58 компаній) та ризикове страхування, що містить усі інші види, крім страхування життя (342 компанії) [10].

Фінансовим інструментом забезпечення стабільності і прогнозування фінансових результатів діяльності страховика є перестрахування. Оскільки у природі страхування і перестрахування є багато спільного (розподіл ризику між зацікавленими сторонами договору страхування або перестрахування; схожість між страховиком, котрий передає ризик перестраховикові, і страхувальником, котрий передає ризик страховій компанії), то при проведенні перестраховальних операцій спираються на ті самі принципи, що й при страхуванні, зокрема: принцип страхового інтересу; принцип відшкодування збитків; принцип найвищої сумлінності.

Українське страхування і перестрахування підлягає державному регулюванню – воно є видом економічної діяльності, що вимагає обов'язкового ліцензування та регулюється спеціальним органом державної виконавчої влади – Нацкомфінпослуг. Державний контроль і нагляд страхового ринку спонукає соціальну активність страхового бізнесу. На етапі первинного розміщення ризику страховик і страхувальник виступають як соціальні партнери, при цьому страховим інтересом страхувальника є укладання договору страхування з метою отримання захисту при настанні страхового випадку (рис. 1).

Перестрахування для страхової компанії — це необхідна умова, яка забезпечує платоспроможність страхової компанії та створення збалансованого страхового портфеля. Розміщуючи ризики у перестрахування, ПрАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА» керується принципами надійності, безпеки та диверсифікації. Наявність договорів з провідними західними перестраховальними компаніями дозволяє страховику створювати дійсно якісні страхові продукти. Ці продукти повністю відповідають світовим стандартам — і за обсягом відповідальності, що приймається на страхування, і за рівнем страхових тарифів. Крім того, перестрахування гарантує фінансову стабільність компанії — навіть при дії несприятливих чинників, наприклад, при коливаннях курсу гривні, значних обсягах страхових виплат і т. п.

Рис. 1. Схема передачі страхового ризику на перестрахування

Крім того, ПрАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА» здійснює розвиток співпраці з провідними українськими страховими компаніями, надає їм якісний перестраховий захист. За даними звітності страхової компанії, частка страхових премій у обсязі валових премій за 1 квартал 2014 року становила 37,4 %. За цей же період страхова компанія одержала компенсацію від перестраховиків у розмірі 40,6 млн.грн, співвідношення між страховими виплатами і валовими преміями за договорами страхування і перестрахування з урахуванням компенсації становило 46,7 %. Важливим напрямом у підвищенні корпоративної соціальної відповідальності є отримання ПрАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА» повноваження від імені усіх членів ядерного страхового пулу (ЯСП) України укласти договір страхування з Державним спеціальним підприємством ЧАЕС на період 2015-2016 рр. Страхові компанії, що входять у склад пулу, вже четвертий раз поспіль довіряють ПрАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА» укласти з Чорнобильською АЕС договір обов'язкового страхування громадянської відповідальності за атомний збиток, а також розподілити і перерахувати платежі, що надійшли, усім учасникам цього ризику. Тариф по страхуванню відповідальності за цим договором складає 0,125 % і був встановлений спеціальною постановою Кабінету міністрів України в 2010 році. У 2013 році згідно з укладеним договором страхова сума за можливий збиток складала близько 1,8 млрд. грн. при страховому платежі 2,27 млн. грн. [9].

Страховик, який працює на страховому ринку за принципами перестрахування, зацікавлений у забезпеченні своєї фінансової надійності, тому його інтерес – це залучення якомога більше клієнтів. На етапі подальшого розміщення ризиків інтерес страховика, який виступає у ролі цедента, полягає в обґрунтуванні ліміту власного утримання і ефективному використанні інструменту перестрахування, який дозволяє максимально збалансувати страховий портфель страховика.

Розвиток страхового ринку постійно висуває низку проблем, вирішення яких вимагає розробки соціально-відповідальної стратегії страховика. Рівень якості страхових послуг, пропонованих вітчизняними страховиками підприємствам і приватним особам, поки що недостатньо високий порівняно із західними країнами. Головною причиною відмови споживачів від страхування залишається недовіра до страхових компаній. У багатьох країнах страхування характеризується як один із стратегічних секторів економіки і є надійною гарантією відшкодування власникам завданих збитків, завдяки наявності в страхових компаніях значних інвестиційних ресурсів, що постійно вкладаються в базові галузі і перспективні сфери діяльності. Вплив світового ринку, широкий спектр охоплення страхуванням різних областей діяльності підприємств і окремих громадян у західних країнах задає українським страховикам високі стандарти якості страхових послуг і ступінь відповідальності перед споживачами. Поява іноземних страхових компаній, які прагнуть захопити суттєву частку ринку в галузях особистого страхування, приводить до об'єднання вітчизняних компаній, зміни їх соціальних зобов'язань і вимог в області соціальної відповідальності.

При укладенні договору перестрахування страховик (цедент) передає частку відповідальності, а також страхові премії за договором страхування перестраховику, при цьому за організацію прийому ризику на страхування страховик має право на отримання комісійної винагороди з премії як частини

понесених цедентом витрат з укладання договорів страхування. Відповідальність перед страхувальником за договором страхування лягає повністю на страхувальника. Складним питанням для практичного перестрахування є визначення частки ризику, яку слід залишати на своєму утриманні. Передавати в перестрахування досить велику частку не вигідно, оскільки страховик відраховує і значну частину зібраних ним страхових премій. Водночас досить високий ліміт власного утримання впливає на фінансову стійкість страховика. Тому виникає необхідність регламентації розміру власного утримання. Така регламентація може бути встановлена як законодавством, так і учасниками перестрахування. Існує багато теорій і практичних рекомендацій, які потрібно враховувати при визначенні ліміту власного утримання. Якщо розглядати сучасний стан ринку перестрахування в Україні, то слід визначити, що операції перестрахування здійснюються на українському ринку в секторі добровільного ризикового страхування. За своїми економічними показниками, соціальною значущістю та інституційним забезпеченням сектор добровільного ризикового страхування є найвагомішим сектором небанківських фінансових послуг в Україні. Крім того, вітчизняні перестраховики найбільше застосовують перестраховальні операції в майновому страхуванні та перестрахованні відповідальності. У посередницькій діяльності на страховому ринку важлива роль надається страховим брокерам. Відповідальна робота страхових брокерів впливає на стан та результативність страхового бізнесу. Перестрахування не лише захищає страховиків, а й сприяє захисту самого страхувальника, працівників страхових компаній від втрати роботи, акціонерів компаній від зниження прибутку, крім того, держава має гарантію надходження податків від страхової діяльності і т. ін.

Корпоративна відповідальність за договорами перестрахування перерозподіляється між страховиком (цедентом), який бере на себе відповідальність при укладанні договору страхування, та перестраховиком, який приймає частку відповідальності за цим договором від цедента.

Передача ризику на перестрахування не звільняє страховика від зобов'язань по договору страхування, крім того, цедент і перестраховик розподіляють між собою не тільки ризики, але й страхові премії, а договір перестрахування повинен укладатися за принципом сумлінності. Темпи зростання української страхової галузі і вихід на ринок іноземних страховиків вимагають дотримання міжнародних стандартів у стратегії розвитку страхових компаній, що полягають не лише в розробці доступних страхових продуктів, побудові ефективних бізнес-процесів, але і підвищенні соціальної відповідальності основних суб'єктів страхової діяльності – страхувальників, страховиків, страхових брокерів, перестраховиків.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Перестрахування є найважливішим сегментом вітчизняного та міжнародного ринку страхування. Виникнення перестрахування як системи перерозподілу страхових ризиків і збитків було історично обумовлене розвитком світового господарства, появою нових об'єктів страхування та пошуком страховиками нових форм і методів їх страхового захисту на якісно новій фінансовій основі. Перестрахування за своїм призначенням забезпечує фінансову надійність страхових операцій. Передача ризиків на перестрахування посилює роль корпоративної соціальної відповідальності страховиків (цедента, цесіонера), страхових брокерів, формує і зміцнює імідж і ділову репутацію страхових компаній.

Список літератури

1. Александрова, М. М. Страхування: навчальний посібник / М. М. Александрова. – К.: ЦУЛ, 2002. – 208 с. – ISBN 966-7938-77-8.
2. Базилевич, В. Д. Страхування: підручник / ред. В. Д. Базилевич. – К.: Знання, 2008. – 1019 с. – ISBN 978-966-346-449-7.
3. Гаманкова, О. О. Ринок страхових послуг в Україні: теорія, методологія і практика: монографія / О. О. Гаманкова. – К.: КНЕУ, 2009. – 283с.
4. Литвин, П. В. Аналіз проблем розвитку страхового ринку України [Електронний ресурс] / П. В. Литвин // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2011. – Вип. 1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nrzd/2011_1/40.pdf.
5. Левченко, В. П. Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку України в умовах фінансової нестабільності / В. П. Левченко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 257-266.
6. Маліновська, Я. О. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: етапи становлення / Я. О. Маліновська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18. 6. – С. 200-204.
7. Поважний, О. С. Корпоративне управління: підручник / О. С. Поважний, Н. С. Орлова, А. О. Харламова. – К.: Кондор-Видавництво, 2013. – 244 с.
8. Хмельник, Ю. Г. Социальная ответственность страхового бизнеса в России.: дис. ... к. экон. наук. – 22.00.04. [Электронный ресурс] / Ю. Г. Хмельник. – Москва, 2008. – 163 с. – Режим доступу:

<http://www.dissercat.com/content/sotsialnaya-otvetstvennost-strakhovogo-biznesa-v-rossii#ixzz2il3CgIKV>.

9. Офіційний сайт ПрАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aska.com.ua/rus/history/social_responsibility.
10. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України за 2014 р. [Електронний ресурс] / Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг. – Режим доступу до інформації: <http://www.dfp.gov.ua>.

References

1. Aleksandrova, M. M. (2002). *Strakhuvannya: navchal'nyy posibnyk*. Kyiv: TsUL.
2. Bazylevych, V. D. (2008). *Strakhuvannya: pidruchnyk*. Kyiv: Znannya.
3. Hamankova, O. O. (2009). *Rynok strakhovykh posluh v Ukraini: teoriya, metodolohiya i praktyka*. Kyiv: KNEU.
4. Lytvyn, P. V. (2011). *Analiz problem rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy. Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypal'noho upravlinnya*, 1. Retrieved from : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nrzd/2011_1/40.pdf.
5. Levchenko, V. P. (2011). *Problemy ta perspektyvy rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh finansovoyi nestabil'nosti. Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy*, 1, 257-266.
6. Malinovs'ka, Ya. O. (2008). *Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu v Ukraini: etapy stanovlennya*. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrainy*, 18 (6), 200-204.
7. Povazhnyy, O. S., Orlova, N. S., Kharlamova, A. O. (2013). *Korporativne upravlinnya*. Kyiv: Kondor.
8. Hmel'nik, Ju. G. (2008). *Sotsial'naya otvetstvennost' strakhovogo biznesa v Rossii*. Moscow. Retrieved from : <http://www.dissercat.com/content/sotsialnaya-otvetstvennost-strakhovogo-biznesa-v-rossii#ixzz2il3CgIKV>.
9. *Ofitsyny sayt PrAT «Ukrayins'ka aktsionerna strakhova kompaniya «ASKA»* (2015). Retrieved from : http://www.aska.com.ua/rus/history/social_responsibility.
10. *Informatsiya pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrainy za 2014 r.* (2015). Retrieved from : <http://www.dfp.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2015 р.

Олександр Леонідович ЛАВРИК

старший викладач кафедри фінансів та кредиту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: filosof_555@online.ua

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Лаврик, О. Л. Сутність фінансового посередництва на сучасному етапі розвитку економіки України [Текст] / Олександр Леонідович Лаврик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 184-192. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. На сучасному етапі розвитку фінансового посередництва ключовим елементом у процесі перерозподілу капіталу залишається банківське кредитування. Воно виступає невід’ємною складовою розвитку економічних відносин та передбачає збереження рівноваги між наявними у суспільстві тимчасово вільними коштами та обсягами ресурсів.

Фінансове посередництво здійснює вплив на динаміку ВВП, обсяги реалізованих товарів та послуг, індекси споживчих цін, курс національної валюти тощо. У порівнянні із впливом, що здійснюють інші суб’єкти фінансового ринку, аніж банківські установи, банківське кредитування суттєво переважає за всіма аспектами.

Удосконалення фінансового посередництва та його постійний розвиток залишається одним із основних шляхів виходу України із кризового стану. Скорочення останнім часом банками своєї діяльності у сфері кредитування, внаслідок світової економічної кризи та внутрішньої політичної кризи, похитнуло економіку нашої держави та помітно вплинуло на показники кредитного портфеля українських банків, динаміка розмірів та структури яких останніми роками бажає кращого.

Мета. Метою є виявлення проблем ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці та розробка підходів, що сприятимуть збалансуванню механізмів діяльності фінансового посередництва в Україні.

Метод (методологія). Вирішення поставлених задач здійснюється за допомогою методів оцінки та аналізу ризиків і ефективності фінансування, оцінки фінансово-економічних показників діяльності, моделі оптимальної структури кредитного портфеля, статистичних методів.

Результати. Для покращення діяльності фінансового посередництва в Україні необхідно: 1) розробити вдосконалені нормативно-правові законодавчі акти, які б дозволили фінансовим посередникам ефективніше розвиватися на фінансовому ринку; 2) потрібно сформувати сприятливі умови для розвитку фінансової посередницької діяльності; 3) необхідно створити такі механізми діяльності фінансових посередників, які б збільшили довіру населення до фінансового ринку країни.

Ключові слова: банківські установи; кредитні портфелі банків; інвестиції; фінансові посередники; страхові компанії.

ESSENCE FINANCIAL INTERMEDIATION AT THE PRESENT STAGE OF ECONOMIC DEVELOPMENT UKRAINE

Abstract

Introduction. Nowadays a key element in the process of redistribution of capital is remained by the bank crediting. It comes forward as an inalienable constituent of development of economic relations and envisages keeping balance between present in society temporally free money and volumes of resources.

The financial intermediation carries out the most influence on the dynamics of GDP, volumes of the realized commodities and services, cost-of-living-indexes, national currency exchange rate, and so on. In comparison to influence, that other than bank institutions subjects of financial activity carry out, the bank crediting substantially prevails in all aspects.

Improvement of financial intermediation and its permanent development remains one of the basic ways for Ukraine to exit from the crisis state. Recent reduction by the banks of the activity in the field of crediting, as a result of world economic crisis and internal political crisis, rocked the economy of our state and notably influenced the indexes credit portfolio of the Ukrainian banks, dynamics of value and the structure of which leaves much to be desired.

Purpose. The aim is to eliminate the problems of effective redistribution of financial resources in the economy and development of approaches that will assist balance of mechanisms of financial intermediation in Ukraine.

Method (methodology). The tasks are solved by means of methods of estimation and analysis of risks and efficiency of financing, estimation of financial economic performance, model of optimal structure of credit portfolio, statistical method indicators.

Results. To improve financial intermediation activities in Ukraine should: 1) to develop advanced legislation that would allow FIs to develop efficient financial market; 2) need to create favorable conditions for the development of financial mediation; 3) you must create such mechanisms of financial intermediaries, yaks would increase confidence in the financial market.

Keywords: banking institution; loan portfolios of banks; investment; financial intermediaries; insurance companies.

JEL classification: A1, G21, G24

Вступ

Дослідження присвячене удосконаленню фінансового посередництва та постійному розвитку фінансових посередників, які залишаються одним із шляхів виходу України із кризового стану. Останнім часом скорочення банками своєї діяльності у сфері кредитування, внаслідок світової економічної кризи та політичних і економічних подій, які відбуваються в Україні, похитнули економіку нашої держави та помітно вплинули на показники кредитного портфеля українських банків, динаміка розмірів та структури яких останніми роками бажає кращого.

Мета та завдання статті

Метою статті є виявлення проблем ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці та розробка підходів, що сприятимуть збалансуванню механізмів діяльності фінансового посередництва в Україні. Завданням статті є дослідження питань розвитку фінансового посередництва на сучасному етапі діяльності фінансового ринку в країні, які на сьогоднішній день особливо актуальні. Так само в дослідженні проведено порівняльний аналіз різних положень, який дозволяє структурувати загальне наукове уявлення про фінансове посередництво.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічні процеси, що відбуваються в Україні, об'єктивно супроводжуються появою і поступовим розвитком усіх її структурних підрозділів, серед яких одним з основних є фінансовий ринок і ринок інвестицій. Ефективне функціонування цих ринків можливе лише в умовах їх наповнення відповідною інфраструктурою. Основне місце в інфраструктурі фінансового ринку і ринку інвестицій належить фінансовим посередникам. Останнім часом все більше інвестицій здійснюється через фінансових

посередників, а саме інститутами, які випускають фінансові зобов'язання для подальшої купівлі активів інших компаній. Призначенням фінансових посередників є сприяння руху інвестиційних ресурсів у формі фінансових активів від тих суб'єктів, які мають тимчасово вільні фінансові ресурси і бажають їх максимально ефективно інвестувати, до тих, хто має потребу в залученні цих ресурсів на максимально вигідних для них умовах.

Основна роль фінансових посередників у розвитку економіки будь-якої держави полягає в забезпеченні ефективного функціонування механізму залучення інвестицій. Рівень інвестицій значно впливає на обсяг національного доходу суспільства. Інвестиції у масштабах країни визначають процес розширеного відтворення. Будівництво нових підприємств, зведення житлових будинків, прокладання доріг, а, отже, і створення нових робочих місць залежать від процесів інвестування або капіталоутворення.

На думку Правдюк Н. Л., під інвестиційною діяльністю розуміється вкладення інвестицій і практичні дії з метою одержання прибутку й (або) досягнення іншого корисного ефекту [11]. Це визначення можна охарактеризувати як досить широке та як таке, що відповідає загальному визначенню, що містить Закон України "Про інвестиційну діяльність" №1560-XII від 18.09.1991 (остання редакція 19.01.2012) (далі ЗУ "Про інвестиційну діяльність").

Згідно із ЗУ "Про інвестиційну діяльність", інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Інвестиційна діяльність відбувається на основі:

- інвестування, здійснюваного громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;
- державного інвестування, здійснюваного органами влади і управління України, місцевих Рад народних депутатів за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів;
- іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами;
- спільного інвестування, здійснюваного громадянами та юридичними особами України, іноземних держав" [2].

Н. О. Татаренко та А. М. Поручник вважають, що інвестиційна діяльність – це послідовна, цілеспрямована діяльність, що полягає у капіталізації об'єктів власності, у формуванні та використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування і міжнародного руху інвестицій та інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату і має за мету одержання прибутку чи певного соціального ефекту [12].

Г. Іванов надає наступне визначення: "Інвестиційна діяльність – це діяльність з формування, розміщення, вкладення, трансформації і відшкодування інвестицій, разом із управлінням ними і всією системою інвестиційних відносин" [5].

За визначенням сутності інвестиційної діяльності, фінансові посередники будуть прагнути спрямовувати інвестиційні ресурси відповідно до структури платоспроможного попиту і пропозиції в точки ефективного зростання. Отже, фінансові посередники як ланка інвестиційного механізму виконують функцію мобілізації різноманітних інвестиційних ресурсів у точки ефективного зростання економіки.

Більш точно визначення сутності фінансового посередництва та фінансових посередників дають В. В. Зимовець і С. П. Зубик [4]. Вони пропонують розглядати сутність фінансового посередництва у двох аспектах – у вузькому та більш широкому розумінні. У вузькому розумінні автори розглядають фінансове посередництво як систему опосередкованого фінансування, що полягає в залученні фінансових ресурсів з метою їх подальшого розміщення у фінансові активи. У широкому розумінні, з їх точки зору, фінансове посередництво полягає у будь-якій професійній діяльності на фінансовому ринку, а також комерційній і комісійній діяльності з цінними паперами. Останній підхід, на нашу думку, є не зовсім коректним, тому що сама сутність поняття "посередництво" унеможливорює комерційну діяльність з цінними паперами, яка є дилерською, винятком можуть бути хіба що завуальовані таким чином брокерські угоди.

Виходячи з того, що наведені вище визначення мають спрощений характер, найбільш точним є трактування фінансового посередництва і фінансових посередників, запропоноване У. Ф. Шарпом, Г. Д. Александером і Д. В. Бейлі [16]. Тлумачення фінансового посередництва, яке дається відомими вченими-економістами, містить у собі більш глибоке бачення суті цього поняття. На їх думку, «фінансові посередники або фінансові інститути - це організації, що випускають фінансові зобов'язки (тобто вимоги до себе) і продають їх в якості активів за гроші. На отримані таким чином кошти можна придбати фінансові активи інших компаній». У.Ф. Шарп, Г. Д. Александер і Д. В. Бейлі уточнюють головну відмінну ознаку діяльності фінансових посередників від інших суб'єктів господарської діяльності, яка, на їх думку, міститься в лівій частині балансового звіту (активи). Вони стверджують, що, оскільки фінансові

зобов'язання складають праву частину (пасив) будь-яких підприємств, то «ключові відмінності фінансових посередників від інших організацій полягають в утриманні в лівій частині звіту».

Такої ж думки дотримуються багато вітчизняних і зарубіжних авторів: Г. О. Партин, Є. І. Тивончук [9], Л. Л. Кот [8], І. В. Токмакова, В. В. Краснов [13]. Відзначаючи особливості діяльності фінансових посередників, Г. О. Партин і Є. І. Тивончук уточнюють, що «в процесі цього виду діяльності, фінансові посередники створюють нові вимоги і зобов'язання, які стають товаром на грошовому ринку» [9, с. 46-47]. Л. Л. Кот розглядає фінансових посередників як виробничу ланку кредитного процесу в економіці, тобто як підприємства, які виробляють власний продукт, використовуючи зобов'язання інших суб'єктів кредитування [8, с. 48]. Вчені-економісти роблять акцент на тому, що саме процес створення нових зобов'язань та їх обмін на зобов'язання інших суб'єктів господарювання становить основу діяльності фінансових посередників і відрізняє їх від інших суб'єктів фінансової діяльності (наприклад, дилерів або інститутів довірчого управління), які також сприяють переливу капіталу між галузями економіки, але не створюють власних фінансових зобов'язань.

Фінансове посередництво з позиції виконуваних функцій визначають В. П. Ходаківська і О. Д. Данілов. Вони також вважають, що фінансові посередники практично створюють нові фінансові активи. Вони мають змогу отримувати прибуток внаслідок економії, зумовленої зростанням масштабу операцій, здійснюючи аналіз кредитоспроможності потенційних кредиторів, розроблення порядку надання позик і рахунків за них, рівномірно розподіляючи ризики [14].

З погляду С. В. Герасимової, фінансові посередники – це сукупність фінансових установ (банки, страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди). Ці установи акумулюють кошти фізичних та юридичних осіб, зокрема шляхом випуску цінних паперів, а потім на комерційних засадах надають ці кошти позичальникам [3].

На думку В. Корнеєва, фінансові посередники – це спеціалізовані професійні оператори ринку – інвестиційно-кредитні установи, які пропонують і реалізують фінансові послуги як особливий товар на умовах впровадження виняткових і сегментованих видів діяльності [7]. З такою думкою можна не погодитись, бо її автор не поділяє на посередницькі послуги фінансових установ та комерційні. Так, наприклад, при здійсненні кредитних операцій або брокерських операцій з валютою та цінними паперами банки, безумовно, виступають у ролі фінансових посередників, але при наданні консалтінгових послуг або ж при здійсненні дилерських операцій чи андеррайтингу банк виступає як фінансовий інститут.

На думку В. Міловідова, фінансове посередництво – це діяльність, яка містить переміщення грошових ресурсів із традиційних чи малоефективних сфер використання в нові, більш ефективні, сфери шляхом залучення нових грошових ресурсів з урахуванням схильності власників заощаджень і створення „вторинних зобов'язань”; інформування інвесторів про методи ефективного використання ресурсів; управління ризиками, які притаманні різним активам; страхування різних видів ризику; спеціалізації операцій [6].

С. Черкасова вважає, що фінансове посередництво – це діяльність з акумуляції та перерозподілу наявного у суспільстві вільного капіталу та реалізації фінансових операцій, що супроводжують ці процеси [15].

Взаємозв'язок фінансових посередників з іншими учасниками фінансового ринку зображено на рис. 1.

Беручи до уваги складність досліджуваного процесу, вважаємо за доцільне здійснити його класифікацію. Сучасні автори класифікують фінансових посередників за інституціональними ознаками – здебільшого на банківські і небанківські інститути. Така класифікація прийнята і в економічній статистиці.

Так, за твердженням Г. О. Партин і О. І. Тивончук [9], функцію перерозподілу вільних фінансових ресурсів від потенційних інвесторів до позичальників виконує фінансово-кредитна система, яка поділяється на дві підсистеми – банківську і парабанківську. Кожна з цих підсистем представлена окремими інститутами. Г.О.Партин і О.І. Тивончук розглядають банківську систему як сукупність банківських організацій – центрального банку і комерційних банків. Парабанківську систему, на їх думку, складають небанківські фінансово-кредитні організації (парабанки) – пенсійні та інвестиційні фонди, страхові, фінансові, факторингові та лізингові компанії, брокерські і дилерські фірми, поштово-ощадні організації. Принципова відмінність банків від парабанків полягає в тому, що «небанківські фінансово-кредитні організації, на відміну від банків, не емітують власних боргових зобов'язань, а лише власні акції» [9, с. 46].

З точки зору поділу на банківські і небанківські фінансових посередників розглядають також І.В.Токмакова і В. В. Краснов. Але вони уточнюють, що «такий поділ є суто умовним, оскільки зумовлюється не структурними особливостями зазначених суб'єктів, а чинним у країні законодавством, що обмежує здійснення банками операцій на грошовому ринку» [13, с. 68].

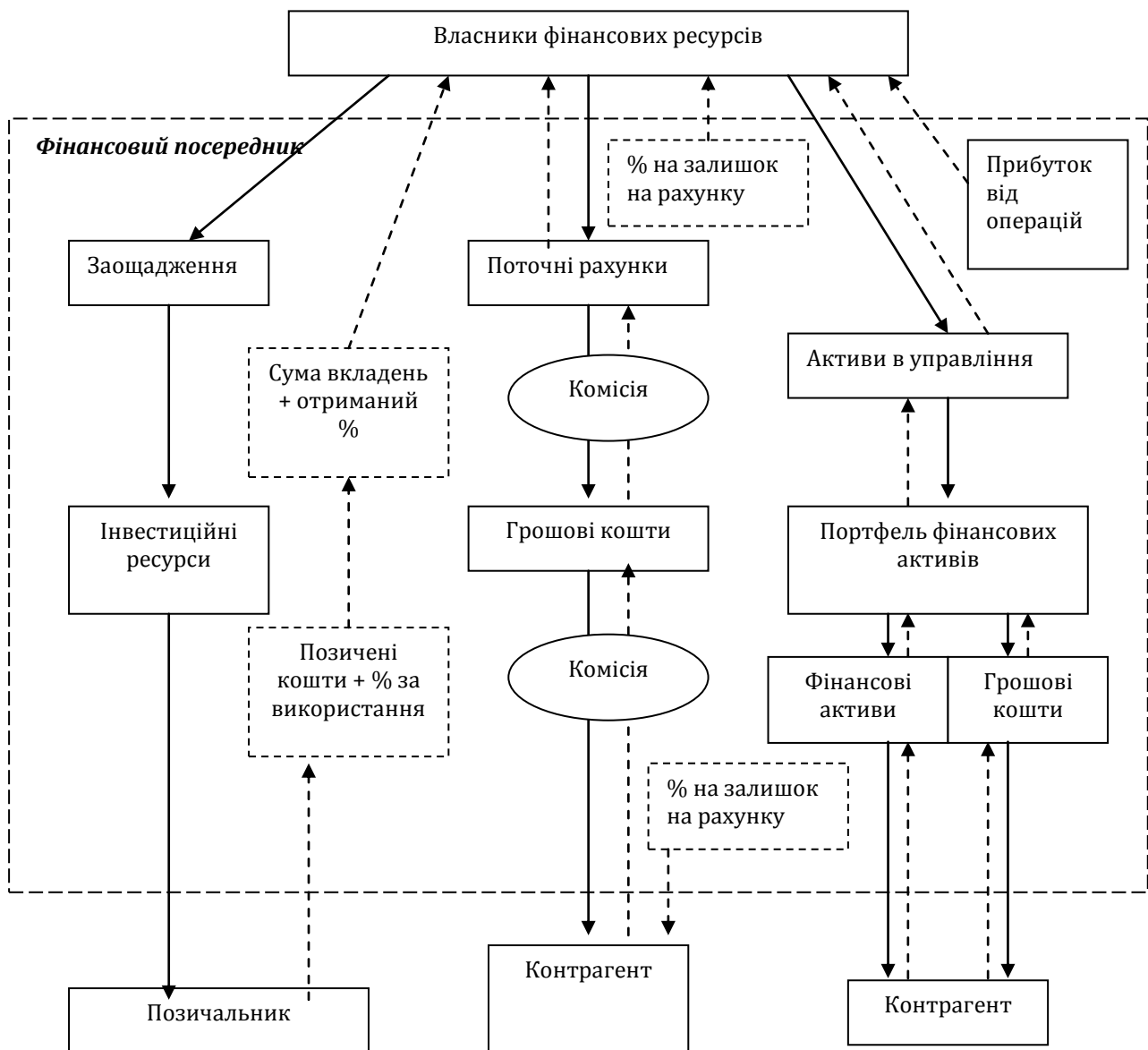

Рис. 1. Взаємозв'язок фінансових посередників з іншими учасниками фінансового ринку

Враховуючи це, В. М. Кремень [10] пропонує всіх фінансових посередників поділити на дві групи – інституціональні та інфраструктурні фінансові посередники. Такий розподіл ґрунтується на тому, що вони виконують принципово різні функції і належать до різних структурних елементів механізму фінансового ринку (рис. 2.).

Фінансові посередники демонструють свою сутність через функції, що є обов'язковими для всіх видів фінансових посередників. Головною і першорядною прийнято вважати функцію перерозподілу вільних фінансових ресурсів в економіці.

Під нею розуміється оптимальний розподіл фінансових ресурсів між галузями економіки шляхом акумулювання коштів індивідуальних інвесторів (постачальників капіталу), їх трансформації і переміщення до споживачів капіталу.

Крім того, система фінансового посередництва в економіці покликана виконувати функції зниження транзакційних витрат учасників інвестиційного процесу:

- перерозподіл і зниження ризиків інвестування шляхом диверсифікації активів;
- підвищення ліквідності інвестиційних ресурсів шляхом професійного управління активами;
- збалансування попиту і пропозиції на фінансовому ринку шляхом приведення активів і зобов'язань відповідно до потреб економіки;
- зниження витрат на здійснення операцій з активами;
- управління ризиками інвестування шляхом контролю та моніторингу;
- зменшення асиметричності інформації на фінансовому ринку.

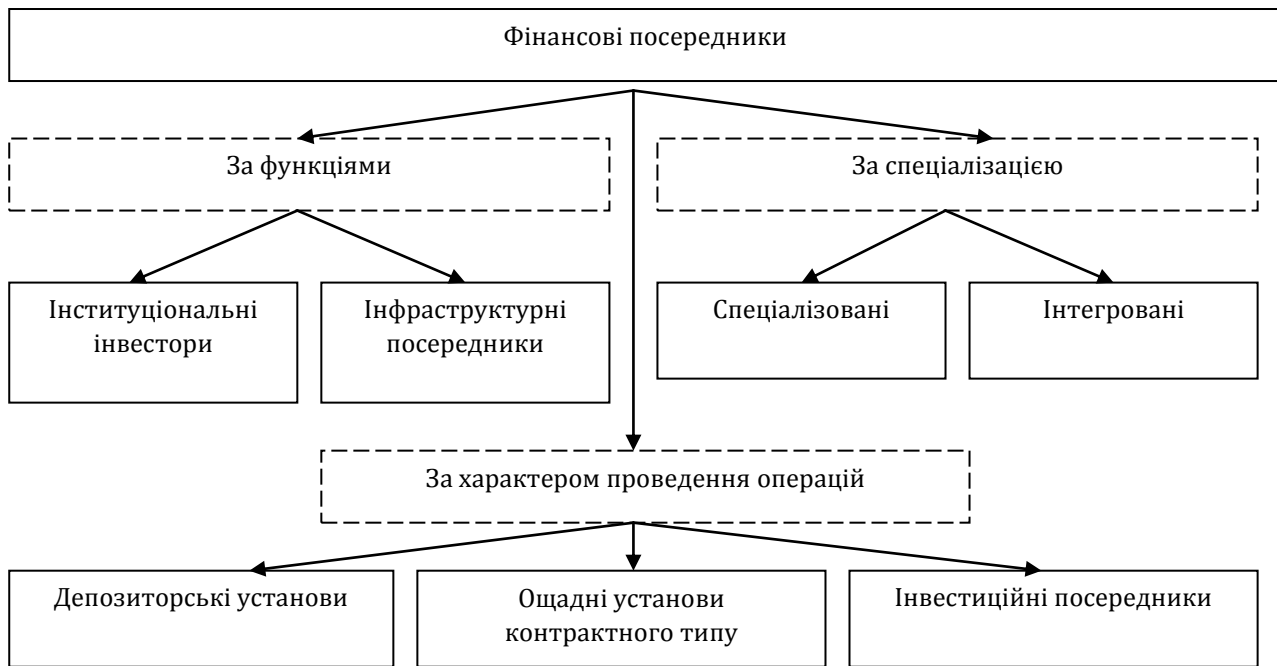

Рис. 2. Види фінансових посередників

Узагальнення результатів дослідження, наведене на рис. 3., дозволило виокремити спільні та специфічні функції системи фінансового посередництва, реалізація яких визначає класифікацію фінансових інститутів і їх роль в економіці.

У сучасних умовах розвитку економіки можна впевнено стверджувати, що ступінь розвитку фінансового ринку характеризується кількістю і різноманітністю фінансових посередників, а також асортиментом фінансових послуг, які вони надають учасникам ринку. Фінансові посередники відіграють важливу роль на фінансовому ринку. Їхня діяльність сприяє зменшенню вартості фінансових операцій, підвищує ліквідність фінансових активів, диверсифікує ризик, створює умови для активізації роботи всіх учасників фінансового ринку. Відповідно до українського законодавства фінансове посередництво, як і на більшості ринків розвинених країн, поділяють на два типи: банківське та небанківське фінансове посередництво.

Ключова роль у здійсненні посередницької діяльності на фінансовому ринку в Україні належить банкам, а головними послугами, які вони надають, є банківське кредитування.

В Україні до фінансових посередників можна зарахувати майже всі установи, які працюють у фінансовому секторі. Найбільш розвиненими серед них є банківські установи та страхові компанії, решта перебуває у стадії становлення та їх роль у фінансовій системі країни є незначною.

Особливістю розвитку банківських установ протягом 2006 – 2013 рр. є те, що на відміну від інших фінансових посередників, у них спостерігалась тенденція збільшення фінансових активів без збільшення загальної кількості банків (табл. 1.) Окремо можна виділити спалах у 2008 році, який пояснюється стрімким передкризовим ривком у розвитку економіки. Перенасиченість вітчизняної економіки банківськими установами не дає можливості створення нових банківських інститутів, таким чином у періоди економічних підйомів можна спостерігати стрімке нарощування банківських активів.

На кінець 2010 року банками було видано кредитів на суму 755,03 млрд грн, що більше показника 2006 року у 2,8 раза, а вже у 2011 році ця сума склала 825,32 млрд грн, що свідчить про зростання показника в 1.09 раза порівняно з 2010 роком. Найбільше кредитів банківські установи видали у 2008 році, до настання негативних наслідків економічної кризи, і тільки у 2011 році вони були перевищені у 1.04 раза порівняно з 2008 роком. На кінець 2010 року в Україні банками було залучено 804,37 млрд грн коштів фізичних та юридичних осіб, що в 2,7 раза більше, ніж 2006 року. У 2011 році сума акумульованих банками коштів склала 898,79 млрд грн, що становило 111,74 % від 2010 року, тобто можна зробити висновок про поступове зростання у банківському секторі. Якщо у 2006 році частка залучених банками коштів у загальних банківських активах складала близько 87,4 %, то в 2010 р. цей показник склав майже 85,4 %, що свідчить про зменшення залежності банківської діяльності від впливу залученого капіталу.

Динаміка частки залучених банками коштів у ВВП країни наведена на рис. 4.

Рис. 3. Функції системи фінансового посередництва

Таблиця 1. Основні показники розвитку фінансових посередників в Україні*

Назва показника	Роки							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Банківські установи								
Кількість банків, од.	170	175	184	182	176	176	176	180
Активи банків, млрд грн	340,18	599,4	926,09	880,3	942,09	1054,28	1127,19	1278,1
у т.ч. кредитів виданих, млрд грн	269,29	485,37	792,24	747,35	755,03	825,32	815,33	911,4
Обсяг зобов'язань, млрд грн	297,61	529,82	806,82	765,13	804,37	898,79	957,87	1085,5
Страхові компанії								
Кількість страхових компаній, од.	411	446	469	450	456	442	414	407
Обсяг отриманих премій, млн грн	13829,9	18008,2	24008,6	20442,1	23081,7	22693,5	21508,2	28661,9
Обсяг страхових виплат, млн грн	2599,6	4213	7050,7	6737,2	6104,6	4864,0	5151,0	4651,8
Активи страхових компаній, грн	23995	32213	41930,5	41970,1	45234,6	48122,7	56224,7	66387,5
Недержавні пенсійні фонди (НПФ)								
Кількість НПФ, од.	79	96	109	110	101	97	94	81
Обсяг залучених пенсійних внесків, млн грн	114,4	234,4	582,9	754,6	925,4	1102,0	1313,7	1587,5
Обсяг пенсійних виплат, млн грн	4	9,1	27,3	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2
Активи НПФ, млн грн	137	281	612,2	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8
Кредитні спілки								
Кількість кредитних спілок, од.	764	800	829	755	659	613	615	624
Обсяг залучених ресурсів, млн грн	1926,5	3451,1	3951,1	2959,3	1945	1185,5	1287,5	1330,1
Обсяг виданих кредитів, млн грн	2596,7	4512,3	5572,8	3909,1	3349,5	2237,4	2531,0	2349,1
Активи кредитних спілок, млн грн	3241	5261	6064,9	4218	3432,2	2386,5	2656,9	2598,8
Інститути спільного інвестування (ІІ)								
Кількість ІІ, од.	519	577	888	985	1095	1125	1222	1250
Обсяг активів, млрд грн	13,93	40,78	63,27	82,54	97,51	105,87	157,2	177,52
Ломбарди								
Кількість ломбардів, од.	315	309	314	373	426	456	473	479
Кількість виданих кредитів, млн грн	1560,07	1955,22	2126,76	3505	5503,1	7325,1	8945,4	8368,2

*За даними www.investfunds.ua, www.bank.gov.ua, www.nssmc.gov.ua, www.dfp.gov.ua та www.ukrstat.gov.ua

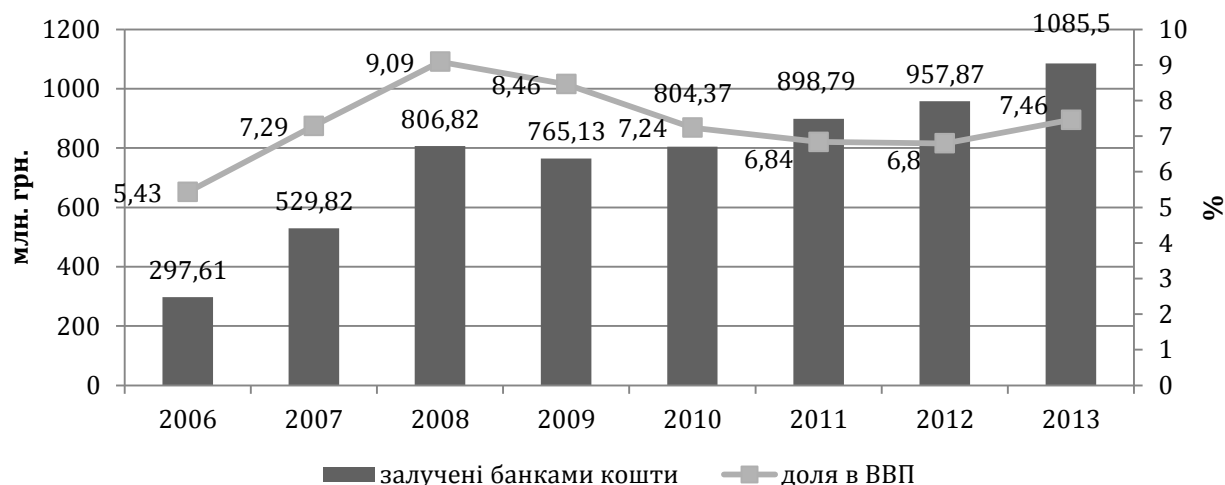

Рис. 4. Динаміка частки залучених банками коштів у ВВП країни за період 2006 – 2013 рр.

На рис 4. бачимо, що найбільший показник динаміки частки залучених банками коштів у ВВП країни за період 2006 – 2013 рр. припадає на 2008 рік, далі йде спад, який продовжується до 2012 року. Це наслідки фінансово-економічної кризи, яка розпочалась у 2008 році. І тільки у 2013 році показник динаміки частки залучених банками коштів у ВВП країни починає зростати. Це був важливий приклад тому, що банківська система виходить з затяжної фінансової кризи в країні, а з нею і все фінансове посередництво загалом.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З метою пояснення місця і функцій посередників у сучасній економіці, вироблення рекомендацій щодо вдосконалення посередницької діяльності, оптимізації взаємодії між інвесторами та позичальниками проводиться моделювання механізму посередницької діяльності. Крім цього, дослідження фінансових посередників дозволить виявити і пояснити тенденції за останні десятиліття і зрозуміти еволюцію інституту посередників.

Отже, можливо підвести підсумки - для покращення діяльності фінансового посередництва в Україні необхідно: 1) розробити вдосконалені нормативно-правові законодавчі акти, які б дозволили фінансовим посередникам ефективніше розвиватися на фінансовому ринку; 2) потрібно сформувати сприятливі умови для розвитку фінансової посередницької діяльності; 3) необхідно створити такий механізм діяльності фінансових посередників, який би збільшив довіру населення до фінансового ринку країни.

Список літератури

1. *Господарський кодекс України : Кодекс України [прийнятий Верховною Радою України від 16.01.2003 № 436-IV ; станом на 11.10.2013 р.]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.*
2. *Закон України «Про інвестиційну діяльність» із змінами від 19.01.2006 №3370-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>*
3. *Герасимова, С. В. Роль фінансових посередників в організації інвестиційної діяльності акціонерних товариств / С. В. Герасимова // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 103-111.*
4. *Зимовець, В. В. Фінансове посередництво[Текст]: навч. посіб / В. В. Зимовець, С. П. Зубик. – К.: КНЕУ, 2005. – 288 с.*
5. *Іванов, Г. И. Инвестиции: сущность, виды, механизмы функционирования / Г. И. Иванов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 352 с.*
6. *Інноваційна стратегія управлінських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геець, А. К. Кінах, В. П. Смовженко. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.*
7. *Корнєєв, В. В. Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках / В. В. Корнєєв. – К. : НДФІ, 2003. – 376 с.*
8. *Кот, Л. Л. Інституційне забезпечення розвитку кредитної системи України / Л. Л. Кот // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 10. – С. 47-55.*
9. *Партин, Г. Роль небанківських фінансових посередників у фінансуванні інноваційного розвитку / Г. Партин, О. Тивончук // Вісник НБУ. – 2005. – № 5. – С. 46-51.*
10. *Кремень, В. М. Фінансові конгломерати всистемі фінансового посередництва / В. М. Кремень // ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”. – 2009.*

-
11. Правдюк, Н. Л. Сутність інвестиційної діяльності: роль та значення інвестицій / Н. Л. Правдюк, А. В. Слівінська // Вісник Запорізького національного університету №2(6), 2010. – С. 195-198.
 12. Татаренко, Н. О. Теорії інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. — К. : КНЕУ, 2000. — 160 с.
 13. Токмакова, І. Організаційні форми учасників ринку капіталів / І. Токмакова, В. Краснов // Вісник НБУ. – 2002. – № 8. – С. 67-69.
 14. Ходаківська, В.П. Ринок фінансових послуг : навч. посібн. / В. П. Ходаківська, О. Д. Данілов. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. – 501 с.
 15. Черкасова, С. В. Ринок фінансових послуг : навч. посібник для ВНЗ / С. В. Черкасова. – Львів. Магнолія, 2008. – 496 с.
 16. Шарп, У. Інвестиції / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 1999. – 1028 с.

References

1. Ivanov, G. I. (2002). *Investments: the nature, types, mechanisms of functioning*. Rostov-on-Don: Phoenix.
2. Kremen, V. M. (2009). *Financial conglomerates in the financial intermediation*. Sumi: DVNZ "Ukrainian Academy of Banking NBU".
3. Korneev, V. V. (2003). *Credit and investment capital flows in financial markets*. Kiev: NDFI.
4. Cherkasova, S. V. (2008). *Market of financial services*. Lviv: Magnoliya.
5. Zymovets, V. V., & Zubyk, S.P. (2005). *Financial intermediation*. Kiev: KNEU.
6. Tatarenko, N. A., & Poruchnyk, A. M. (2000). *Theories of investments*. Kiev: KNEU.
7. Khodakivskiy, V. P., & Danilov, O. V. (2001). *Market of financial services*. Irpin: DPS Academy of Ukraine.
8. Sharp, U., Alexander, G., & Bailey, G. (1999). *The investments*. Moscow: Infra-M.
9. Halchynskiy, A. S., Heyets, V. M., Kinah, A. K., & Smovzhenko, V. P. (2002). *An innovative strategy management reforms*. Kiev: Knowledge of Ukraine.
10. Gerasimov, S. V. (2007). *The role of financial intermediaries in investment corporations*. *Finance Ukraine*, 4, 103-111.
11. Kot, L. L. (2002). *Institutional support for the development of the credit system Ukraine*. *Recent economic problems*, 10, 47-55.
12. Partyn, G., & Tyvonchuk, A. (2005). *The role of non-bank financial intermediaries in financing innovation development*. *Bulletin of the National Bank*, 5, 46-51.
13. Pravdyuk, N. L., & Slivinska, A. V. (2010). *The essence of investment: the role and value of investments*. *Journal of Zaporizhzhya National University*, 2(6), 195-198.
14. Tokmakova, I., & Krasnov, V. (2002). *Organizational forms of capital market participants*. *Bulletin of the National Bank*, 8, 67-69.
15. *Commercial Code of Ukraine*. (2003). Retrieved from : <http://zakon.rada.gov.ua>.
16. *Law of Ukraine "On investment activity"*. (2006). Retrieved from : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2015р.

Наталія Миколаївна ПИЛИПЧУК

здобувач,
кафедра обліку в державному секторі економіки та сфері послуг,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: ngolub@inbox.ru

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ДОХОДІВ

Пилипчук, Н. М. Концептуальна модель організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів [Текст] / Наталя Миколаївна Пилипчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 193-199. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Мета статті полягає у дослідженні елементів організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів від основної діяльності

У результаті дослідження було запропоновано систему критеріїв функціонування системи внутрішнього аудиту, яка дасть змогу застосовувати ключові вимоги до ефективної діяльності служби та посилити на цій основі достовірність обліку і транспарентність інформації суб'єкта господарювання.

Ключові слова: внутрішній аудит; дохід; контроль; аудиторська діяльність; основна діяльність; концептуальна модель.

Nataliia Mykolaivna PYLYPCHUK

Department of accounting in the state sector of economy and the sphere of services,
Ternopil national economic university
E-mail: ngolub@inbox.ru

CONCEPTUAL MODEL OF ORGANIZATIONALLY-METHODICAL PROVIDING OF INTERNAL AUDIT OF INCOME

Abstract

The purpose of the article is to investigate the elements of organizationally methodical support of internal audit from main activity income.

As a result of research the system of criteria of functioning of the system of internal audit was offered, that will enable to apply key requirements to effective activity and to strengthen authenticity of account and transparency of information of subject of enterprise.

The prospects for further research in this direction is to develop an effective system of internal audit from main activity income and strengthening of competitiveness of enterprise in the conditions of economic crisis

Keywords: internal audit; income; control; auditing; main activity; conceptual model.

JEL classification: M42

Вступ

В умовах глобалізації та інтеграції до світового економічного простору, поглиблення ринкових перетворень та подолання наслідків фінансово-економічної кризи розвиток економіки України вимагає підвищення якості інформаційно-аналітичного забезпечення підприємств. Важливість удосконалення управління господарськими процесами зумовлює критичний перегляд інструментів підготовки комплексної інформації. Ці фактори посилюють значення внутрішнього аудиту.

Внутрішній аудит сприяє формуванню потоку науково обґрунтованої контрольно-аналітичної інформації, перевірці й оцінці несприятливих ситуацій за допомогою аудиторських засобів, прогнозуванню майбутнього розвитку суб'єкта господарювання. Наявність у структурі управління

фірми служби внутрішнього аудиту та контролю, що розвивається на основі міжнародних стандартів, є необхідним атрибутом виходу на світові фінансові ринки.

У зв'язку з цим зростає науковий та практичний інтерес до обґрунтування організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту, яке сприятиме комплексному вирішенню проблем менеджменту й створить підґрунтя для відображення якісних і кількісних характеристик діяльності підприємства у сучасних економічних умовах.

Розгляд проблематики становлення та розвитку контролю й аудиту знайшов своє відображення у наукових працях вітчизняних учених та закордонних фахівців, зокрема Р. Адамса, В. Андрєєва, А. Аренса, М. Баришнікова, С. Бичкової, М. Білухи, А. Богомоллова, В. Бондаря, Ф. Бутинця, А. Герасимовича, Г. Давидова, Н. Дорош, Д. Кармайкла, М. Корінька, Дж. Лоббека, М. Лучка, В. Максимової, Н. Малюги, Є. Мниха, Л. Нападовської, В. Пантелєєва, О. Петрик, І. Пилипенка, М. Пушкаря, О. Редька, Дж. К. Робертсона, В. Рудницького, Я. Соколова, В. Сопка, В. Шевчука та у працях інших авторів.

Проте в динамічних економічних умовах виникає необхідність у розгляді деяких аспектів внутрішнього аудиту у контексті забезпечення стабільності суб'єкта господарювання у кризовій ситуації.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження елементів організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів від основної діяльності. Поставлена мета обумовлює розв'язання таких завдань: формування системи критеріїв функціонування системи внутрішнього аудиту та розробка концептуальної моделі організаційно-методичного забезпечення, що посилить конкурентоспроможність підприємства в умовах економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процеси розробки та діагностики альтернативних рішень, а також добору оптимальних з них для практичної реалізації базуються на оцінці істотної економіко-управлінської інформації, основна частина якої формується в системі бухгалтерського обліку та уніфікується в бухгалтерській (фінансовій) звітності. Якість системи бухгалтерського обліку, правдивість бухгалтерської звітності та первинної документації, необхідної для прийняття ефективних управлінських рішень, лежать в основі методології внутрішнього аудиту. Це дає підстави розглядати його як оптимальний метод зниження інформаційного ризику в управлінні.

Внутрішній аудит повинен сприяти вирішенню проблем, пов'язаних з розробкою науково обґрунтованої, відповідної динамічним сучасним вимогам, системи формування первинної інформації та своєчасних оптимальних управлінських пропозицій для прийняття ефективних управлінських рішень з розвитку суб'єктів господарювання не тільки нині, але й у довгостроковій перспективі. Кваліфікована служба внутрішнього аудиту здатна за допомогою інструментів, властивих ексклюзивно аудиту, не тільки перевіряти та діагностувати проблемні ситуації, але й прогнозувати їхню майбутню динаміку, а також формувати управлінські рекомендації, відповідні до змін середовища.

Проте дієвий внутрішній аудит для здійснення таких функцій повинен бути не структурним елементом, що тільки констатує, контролює та підтверджує інформацію, що вже відбулась (історичні факти), а органом, що проводить різновекторні дослідження, надає консультації та є орієнтованим на перспективу.

Тому, на нашу думку, функціонування служби внутрішнього аудиту повинно відповідати таким критеріям:

- оптимальності складу (не порушувати організаційну структуру суб'єкта господарювання);
- ефективності (не лише виконувати покладені функції оперативно, але й не переобтяжувати адміністративні витрати);
- фаховості (залучати компетентних працівників або організації, що характеризуються належною репутацією);
- синергетики (служба внутрішнього аудиту є елементом підприємства, тому лише у співпраці з іншими структурами суб'єкта господарювання можливе досягнення бажаного ефекту діяльності).

Таким чином запропоновано систему критеріїв (оптимальності складу, ефективності, фаховості та синергетики) функціонування системи внутрішнього аудиту, що дасть змогу застосовувати ключові вимоги до ефективної діяльності служби та посилити на цій основі достовірність обліку та звітності і транспарентність інформації суб'єкта господарювання.

Виконання зазначених критеріїв при формуванні служби внутрішнього аудиту, однак, не означає, що робота цього відділу забезпечить миттєвий ефект та буде налагоджена оптимально. Для ефективного функціонування служби внутрішнього аудиту необхідно врахувати, що її діяльність – це комплекс взаємопов'язаних факторів, що забезпечують виконання покладених на неї функцій. Пропонуємо зобразити реалізацію повноважень служби внутрішнього аудиту у вигляді моделі (рис. 1).

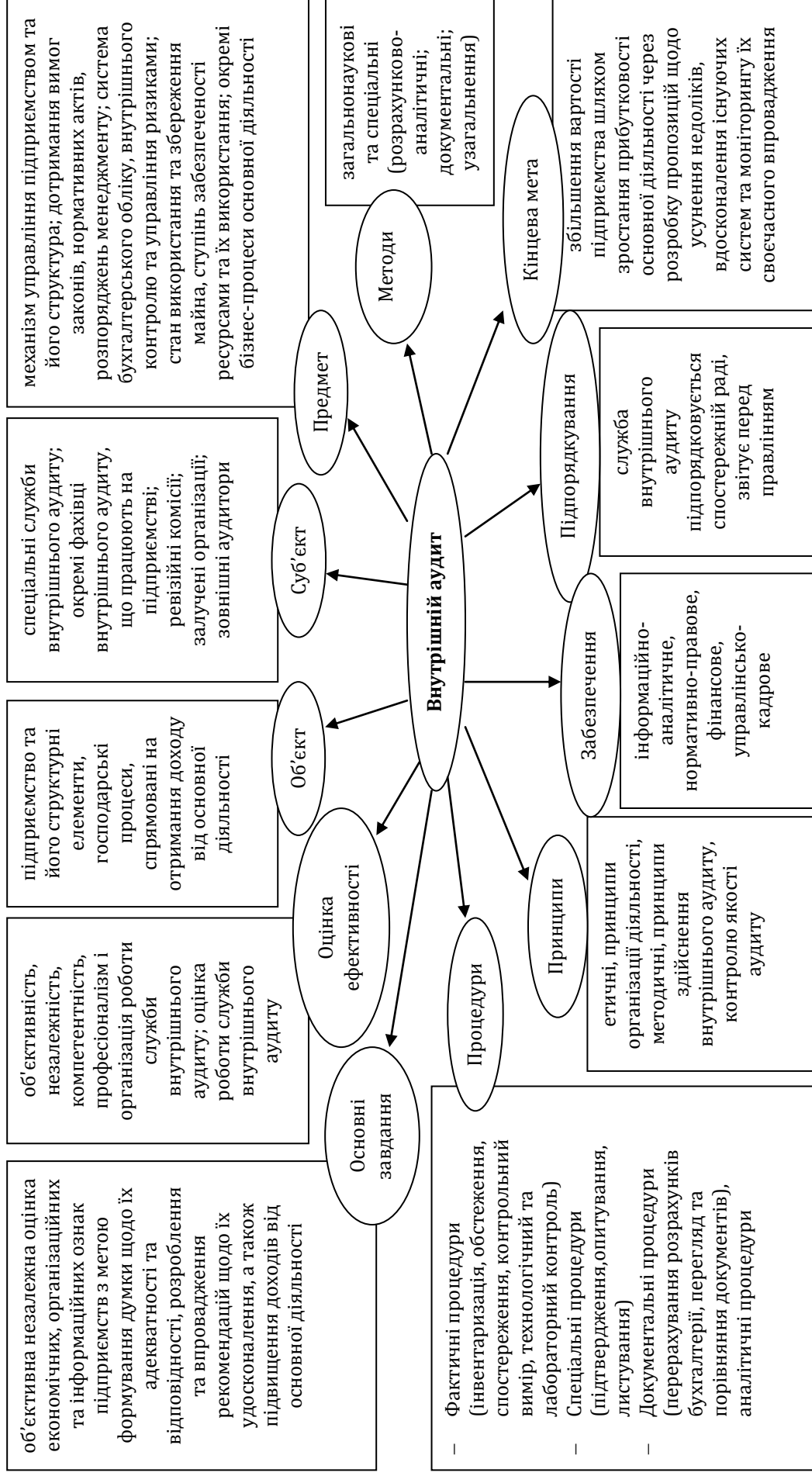

Рис. 1. Концептуальна модель організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів від основної діяльності*

*Авторська розробка

Вважаємо, що результативна діяльність служби внутрішнього аудиту можлива за умови наявності всіх атрибутів організаційно-методичного забезпечення: об'єкта, суб'єкта, предмета, методів, кінцевої мети, вертикалі підпорядкування, забезпечення, принципів та процедур діяльності, основних завдань та оцінки ефективності.

Охарактеризуємо елементи концептуальної моделі організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів від основної діяльності.

Отже, об'єктом внутрішнього аудиту є господарюючий суб'єкт та його окремі структурні елементи, господарські, в тому числі технологічні, процеси, що здійснюються на підприємстві та спрямовані на отримання доходу. При цьому увага може акцентуватися на окремих сегментах роботи суб'єкта господарювання, наприклад, його основній діяльності, залежно від ключових завдань, які ставляться перед аудитором.

Функції внутрішнього аудитора (суб'єкта) можуть виконувати як фахівці внутрішнього аудиту, що є працівниками підприємства, так і ревізійні комісії, сторонні організації чи зовнішні аудитори. Приймаючи рішення про організацію внутрішнього аудиту, необхідно врахувати напрям і специфіку діяльності, обсяги фінансово-економічної діяльності та сформованість системи управління суб'єкта господарювання, стан внутрішнього контролю тощо.

При цьому об'єктивно потребують створення служби внутрішнього аудиту підприємства зі складною організаційно-правовою структурою та ті, що мають численні групи пов'язаних контрагентів, наприклад: фінансово-промислові та банківські структури, холдинги загалом та їх окремі члени, а також інші об'єднання, де наявний контроль однієї юридичної одиниці над іншими [1, с. 86].

Серед вітчизняних економістів існують різні бачення щодо місця та ролі внутрішнього аудиту в системі контролю господарюючого суб'єкта або в системі його менеджменту. Однак практично всі вони сходяться на тому, що внутрішній аудит є елементом внутрішнього контролю, складовою системи внутрішнього контролю або способом його організації; наголошують також на високій ефективності, але й значній вартості засобів внутрішнього контролю.

Питання організаційної форми служби внутрішнього аудиту має вирішуватися самостійно кожним підприємством з урахуванням специфіки його діяльності. Однак можна виділити основні, найбільш загальні, вимоги та підходи, що існують в Україні та за кордоном [2]:

1. *Перший спосіб* передбачає створення власної служби внутрішнього аудиту. Такий підхід володіє наступними перевагами:

- співробітники суб'єкта господарювання обізнані з внутрішньою структурою підприємства та галузевою специфікою бізнесу;
- коли аудиторські завдання реалізують співробітники підприємства, то фахові навички та досвід, отримані в процесі, залишаються в підприємства та можуть використовуватися надалі;
- менеджмент суб'єкта господарювання може застосовувати внутрішніх аудиторів у будь-який час для здійснення завдань;
- зберігається конфіденційність щодо інформації, отриманої у процесі надання аудиторських послуг;
- існує можливість проведення постійного моніторингу за впровадженням пропозицій внутрішніх аудиторів та корегування результатів їх застосування.

2. *Другий спосіб* організації системи внутрішнього аудиту – це застосування аутсорсингу (англ. outsourcing – здійснення усіх або частини функцій менеджменту підприємства сторонніми фахівцями), тобто передати функції внутрішнього аудиту повністю або частково зовнішньому консультантові або спеціалізованій компанії.

3. *Врешті, третій спосіб* – ко-сорсинг, що передбачає створення служби внутрішнього аудиту в межах підприємства, але з можливістю за потреби залучати зовнішнього консультанта чи експертів спеціалізованої компанії.

Використання аутсорсингу та ко-сорсингу дає такі потенційні переваги:

- можливість використання послуги фахівців різних галузей;
- доступ до фахових аудиторських кадрів;
- доступ до новітніх технологій і методик здійснення внутрішнього аудиту;
- гнучкість використання аудиторських ресурсів (наприклад, за умови впровадження нової системи або потреби у проведенні позапланового аудиту не доведеться збільшувати штат внутрішніх аудиторів або відволікати їх від виконання інших проектів).

Аутсорсинг та ко-сорсинг застосовують різні підприємства: як невеликі суб'єкти господарювання (малі та середні фірми, у яких для створення власної служби внутрішнього аудиту обмежені фінансові ресурси), так і великі компанії. Останні вдаються до таких послуг за умови необхідності аудиту специфічної області (наприклад, капітального будівництва або інформаційних технологій тощо) чи в періоди, коли навантаження на власних аудиторів суттєво зростає.

Створення служби внутрішнього аудиту як структурного елемента є досить складним процесом, що вимагає вирішення низки організаційно-технічних та методологічних проблем. Зокрема, на підприємстві

можуть діяти кілька служб і підрозділів, що реалізують різні види контролю, здійснюють внутрішній контроль різних операційних напрямів та рівнів, на різних етапах операційної діяльності тих або інших видів операцій.

Предметом внутрішнього аудиту є механізм управління підприємством та його структура; дотримання вимог законів, нормативних актів, розпоряджень менеджменту; система бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю та управління ризиками; стан використання та збереження майна, ступінь забезпеченості ресурсами та їх використання; окремі бізнес-процеси основної діяльності. У такому випадку предмет конкретизуватиме безпосередні об'єкти дослідження внутрішніх аудиторів.

Методи внутрішнього аудиту – це сукупність конкретних методичних прийомів, що у взаємозв'язку із загальнонауковими методами використовуються для проведення аудиторських процедур. Так розвиток бухгалтерського обліку, статистики, ревізії й контролю, аналізу господарської діяльності, судово-бухгалтерської експертизи та юриспруденції стимулювали формування нових методичних прийомів аудиту.

Методи внутрішнього аудиту об'єднують у загальнонаукові та спеціальні (розрахунково-аналітичні, документальні та методи узагальнення).

Розрахунково-аналітичні методи – це класичні прийоми економічного аналізу (групування, порівняння, ланцюгові підстановки, балансові ув'язування тощо), статистичні й економіко-математичні методи, аналітична перевірка.

Найпоширенішими методичними прийомами одержання аудиторських свідчень є аналітичні процедури: оцінка співвідношень різного виду фінансових даних (наприклад, собівартості реалізованих товарів і доходу від реалізації товарів) або динаміка фінансових і нефінансових показників (наприклад, чисельності персоналу й заробітної плати); зіставлення фактичних даних із прогностичними показниками; аналіз зміни останніх звітних даних щодо аналогічних даних минулих періодів, показників аналогічних підприємств, середньогалузевих показників; оцінка несподіваних відхилень; дослідження дії форс-мажорних факторів; аналіз результатів оцінки у контексті інформації, отриманої від інших осіб.

Документальні методичні прийоми містять інформаційне нормативно-правове регулювання, моделювання, перевірку (дослідження) облікових документів.

Нормативно-правове регулювання передбачає аналіз діяльності об'єкта аудиторської перевірки на предмет дотримання норм і правил, передбачених законодавством, нормативними документами (положеннями, інструкціями), правилами (внутрішнього розпорядку, розподілу обов'язків тощо).

Інформаційне моделювання здійснюється шляхом фіксування на певному носії інформації сукупності даних про об'єкт дослідження (первинні облікові документи, облікові реєстри й фінансова звітність, нормативні карти). При створенні інформаційної моделі служба внутрішнього аудиту відштовхується від необхідності створення масиву даних, що комплексно і достовірно з урахуванням впливу середовища відображає об'єкт дослідження. Наприклад, інформаційна модель підприємства торгівлі міститиме інформацію про асортимент продукції, динаміку постачань, структуру продажів, залишки на складах, відсотки націнки відносно видів продукції, терміни та умови зберігання, пропозиції постачальників щодо нових продуктів, попит споживачів тощо.

Перевірка (дослідження) облікових документів полягає у встановленні достовірності проведення господарських операцій, їхньої ефективності й доцільності прийомами документального контролю, фактичного контролю, обчислення, спостереження, опитування, інспекції тощо.

Методологія аудиту містить метод як загальний підхід до досліджень і конкретну методику як сукупність спеціальних прийомів, що використовуються при аудиторських перевірках. Все різноманіття прийомів і методів аудиту в практичній діяльності застосовується по чергові (визначення реального стану, аналіз, оцінка).

Кінцевою метою проведення внутрішнього аудиту є збільшення вартості підприємства шляхом зростання прибутковості основної діяльності через розробку рекомендацій з усунення недоліків, вдосконалення існуючих систем та моніторингу їх своєчасного впровадження. Ця мета реалізується шляхом ефективного використання наявних у підприємства ресурсів. Українські суб'єкти господарювання, що звертають значну увагу на питання внутрішнього аудиту, покращують фінансові показники та швидкість реагування на ринкові зміни, а тому стають привабливішими для довгострокових інвесторів, отримують конкурентні переваги на зовнішніх ринках.

Менеджмент суб'єкта господарювання є відповідальним за формування та підтримку надійної і результативної системи внутрішнього аудиту. При цьому служба внутрішнього аудиту підпорядковується спостережній раді, звітує перед правлінням, основною метою внутрішнього аудиту є допомога управлінцям підприємства у ефективному виконанні покладених на них обов'язків, надання менеджерам підприємства достатньої впевненості у тому, що активи фірми використовуються найефективнішим чином для досягнення цілей і завдань підприємства загалом та його окремих підрозділів [2].

Можна виокремити такі напрями роботи служби внутрішнього аудиту:

- контрольна та ревізійна діяльність (найбільш поширена на вітчизняних суб'єктах господарювання) – оскільки служба внутрішнього аудиту підпорядковується управлінцям як орган контролю за діяльністю менеджменту та працівників з боку вищого керівництва, тобто функціонально виконує роботу контролера-ревізора, а саме: виявляє господарські, фінансові та інші порушення, факти розкрадань активів та інших шахрайств, причини порушень та винних осіб і залучає їх до відповідальності; розробляє пропозиції з усунення виявлених порушень;
- моніторинг діючої системи внутрішнього контролю підприємства за умови дотримання принципу незалежності (притаманний підприємствам розвинених країн) – внутрішній аудит є компонентом системи управління ризиками та підпорядковується безпосередньо наглядовій раді суб'єкта господарювання, тобто відповідає вимогам Міжнародних стандартів внутрішнього аудиту (International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing) і Кодексу етики Інституту внутрішніх аудиторів [3].

Розглядаючи основні функції внутрішнього аудиту у практиці України (рис. 2), можемо побачити два основних напрями роботи: ревізія та власне внутрішній аудит (забезпечення достовірності бухгалтерсько-фінансової звітності, мінімізація оподаткування та сприяння збереженості активів підприємства). При цьому вітчизняний внутрішній аудит фактично виконує функції зовнішнього аудиту та не розкриває усіх своїх можливостей.

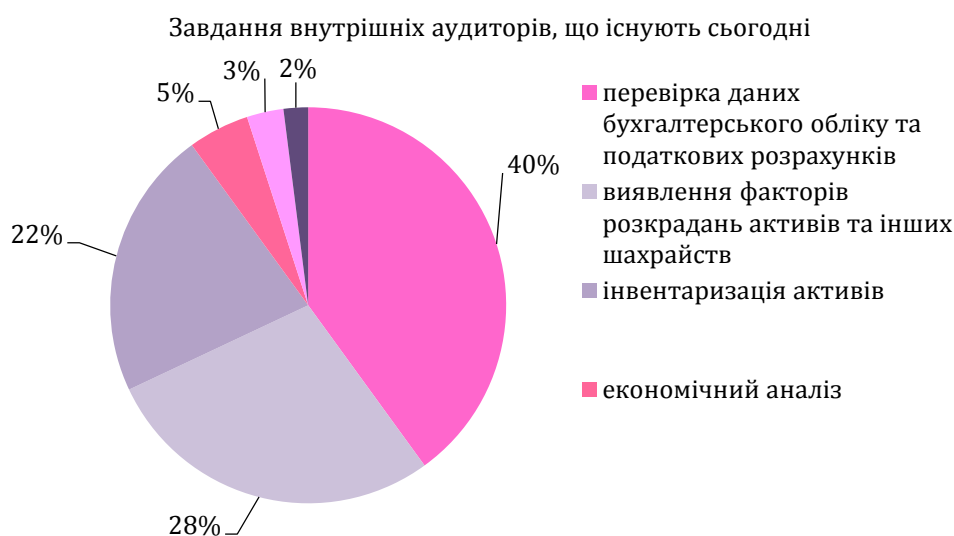

Рис. 2. Основні функції внутрішнього аудиту у практиці України

Забезпечення аудиторської діяльності полягає у створенні умов для здійснення максимально ефективно функцій служби внутрішнього аудиту. Зокрема, інформаційно-аналітичне забезпечення полягає у тому, що необхідна інформація повинна бути доступна тому, хто має у ній потребу відповідно до покладених на нього функцій та обов'язків. Як і будь-яка структурна одиниця підприємства, служба внутрішнього аудиту потребує належного фінансування та забезпечення кваліфікованими кадрами, що сприятимуть безперебійному виконанню повноважень.

Процедури, які забезпечують реалізацію аудиту, можна поділити на фактичні (огляд, інвентаризація, спостереження, обстеження, контрольний вимір, технологічний контроль, лабораторний контроль), спеціальні (опитування, підтвердження, листування), документальні (перегляд документів, порівняння документів, перерахування розрахунків бухгалтерії), аналітичні процедури.

Основним завданням внутрішнього аудиту є об'єктивна незалежна оцінка економічних, організаційних та інформаційних ознак підприємств з метою формування думки щодо їх адекватності та відповідності, розроблення та впровадження рекомендацій щодо їх удосконалення, а також підвищення доходів від основної діяльності.

Важливо наголосити, що метою підприємства має бути не створення системи контролю, яка б сприяла відсутності помилок, відхилень і неефективності, а системи, що сприяла б їх вчасному виявленню та усуненню, таким чином підвищуючи ефективність роботи, оскільки ресурси, спрямовані підприємством на формування служби внутрішнього аудиту, могли б бути застосовані для фінансування інших цілей. Тому служба внутрішнього аудиту також потребує оцінювання.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином запропонована концептуальна модель організаційно-методичного забезпечення як система взаємопов'язаних елементів (об'єкта, суб'єкта, предмета, методів, кінцевої мети, вертикалі підпорядкування, забезпечення, принципів та процедур діяльності, основних завдань та оцінки ефективності) покликана забезпечити формування ефективної системи внутрішнього аудиту доходів від основної діяльності та посилити конкурентоспроможність підприємства в умовах економічної кризи.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є формування ефективної системи внутрішнього аудиту доходів від основної діяльності та посилення конкурентоспроможності підприємства в умовах економічної кризи.

Список літератури

1. Сотникова Л. В. Оценка состояния внутреннего аудита: практ. пособ. / Л. В. Сотникова ; под ред. В. И. Подольского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 143 с.
2. Сонин А. С. Внутренний аудит как важнейший элемент системы управления компанией [Электронный ресурс] // Институт внутренних аудиторов: [сайт] / А. С. Сонин. – Режим доступа: <http://www.iiar-ru.ru>.
3. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики / [редкол. С.О. Столярова (координатор проекту) та ін.] ; [пер. з англ. О. В. Селезньов, О. Л. Ольховікова, О. В. Гук та ін.]. – К.: ТОВ "ІАМЦ АУ "СТАТУС", 2007. -1164 с.

References

1. Sotnikova L. V. (2005). *Assessment of the state of internal audit*. Moscow: UNITI-DANA.
2. Sonin A. S. (2011). *Internal audit as an important part of the company's management*. Retrieved from : <http://www.iiar-ru.ru>.
3. *International auditing, assurance, and ethics pronouncements*. (2007). Kyiv: Status.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2015 р.

Оксана Володимирівна САПОГОВСЬКА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансового аналізу і контролю,
Київський національний торговельно-економічний університет
E-mail: ksenko_s@ukr.net

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АУДИТУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Сапоговська, О. В. Аналітичне забезпечення аудиту інвестиційних проектів [Текст] / Оксана Володимирівна Сапоговська // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 200-205. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У результаті дослідження було запропоновано аналіз основних показників ефективності, які використовуються при оцінці інвестиційних проектів, та реалізації загального методичного підходу до аудиту інвестиційних проектів, що дасть змогу аудиторам в ефективному проведенні аудиторських процедур під час оцінки інвестиційних проектів.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є формування ефективної системи реалізації методичних прийомів та аудиторських процедур щодо правильності відображення доходів і витрат за інвестиційними проектами.

Мета. Мета статті полягає у визначенні основних напрямів організації і методики здійснення оцінки інвестиційної діяльності, спрямованих на вдосконалення аналітичного забезпечення аудиту інвестиційних проектів.

Метод. У процесі дослідження даної теми використовувалися як загальноприйняті, так і спеціальні методи: методи структурно-логічного, якісного аналізу і синтезу – для дослідження питань сучасних теорій і робіт вітчизняних і зарубіжних вчених; спеціальні методи статистичного, фінансового і економічного аналізу – при оцінці інвестиційних проектів; експертні методи – для оцінки пріоритетів при виборі ключових показників ефективності інвестиційних проектів; абстрактно-логічні методи – теоретичні узагальнення та формулювання висновків щодо аналітичного забезпечення аудиту інвестиційних проектів.

Результат. Удосконалено методичний підхід до формування якісного аналітичного забезпечення аудиту інвестиційних проектів, що дасть змогу безпечному розвитку проекту з максимально очікуваним економічним ефектом.

Ключові слова: інвестиційна діяльність; інвестиційний проект; аудит; аналіз; показники ефективності; невизначеність; ризик.

Oksana Volodymyrivna SAPOHOVSKA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of financial analysis and control,
Kyiv national university of trade and economics
E-mail: ksenko_s@ukr.net

ANALYTICAL SUPPORT OF AUDIT OF INVESTMENT PROJECTS

Abstract

Introduction. The study was proposed to analyze key performance indicators used in the evaluation of investment projects and implementation of common methodological approach to the audit of investment projects that will enable the auditor to conduct an effective audit procedures in the evaluation of investment projects.

Prospects for further research in this direction is to develop an effective system of implementation of instructional techniques and audit procedures for the correctness of reflection and unrealized gains on investment projects.

Purpose. The purpose of the article is to determine the main directions of the valuation techniques and investment to improve analytical support audit of investment projects.

Method. The study of the topic used as conventional and special methods of structural and logical methods, qualitative analysis and synthesis – for the study of contemporary theories and works of local and foreign scientists; special methods of statistical, financial and economic analysis – in the evaluation of investment projects; expert methods – to assess priorities when choosing the key performance indicators of investment projects; abstract logical methods – theoretical generalizations and drawing conclusions on analytical support audit of investment projects.

Result. Methodical approach to building high-quality analytical support audit of investment projects that will enable the safe development of the project with the highest expected economic effect.

Keywords: investment activity; investment project; audit; analysis; performance indicators; uncertainty; risk.

JEL classification: M42

Вступ

Події в Україні створюють вторинні ефекти для всіх країн СНД та їх основних торговельних партнерів. У разі подальшої нестабільності зростають ризики порушення торговельних та фінансових зв'язків. Геополітична напруженість призведе до зниження інвестиційної активності, згортання інвестиційних проектів та виведення іноземних капіталів з вітчизняного ринку. Аналітики інформаційної кампанії Stronger Together проаналізували досвід країн Європи та України. По легкості ведення бізнесу за версією Doing Business в 2015 році Україна посідає 96 місце рейтингу і це 22 позиція серед країн Європи та Центральної Азії [1]. Регуляторна система України неузгоджена і містить суперечливі регуляторні норми, податкова система складна, митниця працює неефективно, рівень конкуренції на внутрішньому ринку низький. Усе це створює несприятливі умови для ведення бізнесу, багато в чому зумовлює корупцію, стимулює ухилення від оподаткування та стримує інвестиції. Тому виникає потреба в отриманні повної, достовірної, неупередженої та своєчасної інформації як основи для прийняття інвестиційних рішень від незалежних експертів. Питання ефективного управління процесом інвестування на рівні підприємств та надання незалежної оцінки щодо інвестиційного проекту набуває надзвичайної актуальності в умовах фінансової нестабільності вітчизняної економіки.

Дослідженню особливостей аудиту інвестиційної діяльності, економічної сутності інвестицій та їх класифікації, проблемам управління інвестиціями, методології бухгалтерського обліку і звітності інвестиційної діяльності присвячено роботи багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема, Б. І. Валуєва, М. І. Долішнього, В. І. Єфіменка, Я. Д. Крупки, М. В. Кужельного, А. А. Пересади, В. В. Сопка, а також І. О. Бланка, Дж. Блейка, Л. Дж. Гітмана, С. Брю, Д. Кондуела, М. І. Кутера, К. Макконелла, Б. Фішера, Л. З. Шнейдермана, У. Шарпа та інших.

Мета та завдання статті

Метою статті є теоретичне і методичне обґрунтування положень науково обґрунтованих рекомендацій і практичних пропозицій щодо визначення основних напрямів організації і здійснення оцінки інвестиційної діяльності, спрямованих на вдосконалення методики аналітичного забезпечення аудиту інвестиційних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Прийняття рішень, пов'язаних з вкладенням фінансових ресурсів, – один з найважливіших етапів діяльності будь-якої компанії. Тому для ефективного використання залучених грошових коштів та отримання максимального ефекту від вкладення – отримання максимального прибутку на вкладені інвестиції – необхідний ретельний аналіз грошових потоків, пов'язаних з реалізацією інвестиційного проекту.

Незалежно від видів і масштабів підприємницької діяльності, що втілюється в реалізації тих чи інших інвестиційних проектів, існують ключові положення, правила, методи і способи їх планування. Головними принципами, що склалися у світовій практиці, підходами до фінансового аналізу і оцінки ефективності інвестиційних проектів є:

- моделювання потоків продукції (послуг), ресурсів і грошових коштів;
- облік результатів аналізу ринку, фінансового стану підприємства, економічних та інших наслідків реалізації проекту;
- порівняльний аналіз результатів і витрат з орієнтацією на досягнення необхідних показників;
- дисконтування майбутніх доходів і витрат;
- облік інфляції, затримок і авансування платежів та ін.

Оцінка ефективності проекту ґрунтується на побудові та дослідженні спеціальної економіко-математичної моделі (як правило імітаційної) процесу реалізації проекту, тобто предметом дослідження є матеріальні та фінансові потоки, що виникають у процесі реалізації проекту, на основі яких формуються необхідні оцінки ефективності для його різних учасників. У наш час способи побудови і

дослідження таких моделей оформилися у вигляді самостійного, науково-практичного спрямування економічної науки, що охоплює широкий спектр питань від підготовки даних до аналізу та інтерпретації результатів.

Загальна методологія оцінки аудитором інвестиційного проекту полягає в наступному: на першому етапі розробки оцінюється його ефективність загалом, без урахування схеми фінансування. Цей етап є необхідним для прийняття рішення про доцільність подальшої розробки проекту. На другому етапі, після визначення схеми фінансування, оцінюється ефективність проекту для кожного з його учасників окремо.

Питання економічної ефективності при плануванні аудиту інвестиційних проектів розглядаються в різних масштабах та на різних стадіях планування аудиту. Відповідно розрізняють і методи, що застосовуються на окремих етапах планування та оцінки. На етапі проведення інвестиційного аналізу та при плануванні фінансування проекту, коли відомі не всі умови підприємницької діяльності, вибір здійснюється на практиці за допомогою спрощеного часткового аналізу; на вирішальній стадії оцінки необхідно розглянути проект загалом, беручи до уваги результати часткового аналізу, а потім прийняти позитивне або відхиляюче проект-рішення. Це здійснюється за допомогою глобальних моделей. Глобальними вони називаються тому, що дозволяють враховувати всі умови фінансової сфери. Ефективність проекту характеризується системою показників, які виражають співвідношення вигід і витрат проекту з погляду його учасників.

Виокремлюють такі групи показників ефективності інвестиційного проекту [2-3]:

- показники комерційної ефективності, які враховують фінансові наслідки реалізації інвестиційного проекту для його безпосередніх учасників;
- показники економічної ефективності, які враховують народногосподарські вигоди й витрати інвестиційного проекту, разом з оцінкою екологічних та соціальних наслідків, і допускають грошовий вимір;
- показники бюджетної ефективності, які відображають фінансові наслідки здійснення інвестиційного проекту для державного та місцевого бюджетів.

Для розрахунку цих показників можуть використовуватись однакові формули, але значення вихідних показників для розрахунків істотно відрізнятимуться.

Залежно від тривалості циклу інвестиційного проекту оцінка показників ефективності може бути різною. Показники комерційної ефективності можуть розраховуватися не тільки на весь цикл інвестиційного проекту, а й на місяць, квартал, рік.

Основними показниками ефективності, використовуваними при оцінці інвестиційного проекту і розрахованими на основі грошового потоку, є [4, с. 250]:

- чиста теперішня вартість (NPV – net present value);
- внутрішня норма рентабельності (IRR – internal rate of return);
- індекс дохідності (PI – profitability index);
- період повернення інвестицій (PP – payback period).

Зміст основних показників, які використовуються при оцінці інвестиційних проектів, і вимоги до них (критерії позитивної оцінки) наведені в табл. 1.

де WACC – середньозважена вартість інвестованого капіталу.

Поряд з розвитком і вдосконаленням загальної методики здійснення аудиту та оцінки ефективності інвестиційних проектів проводяться інтенсивні дослідження в області вирішення конкретних проблем теоретичного та практичного характеру щодо аналітичного забезпечення аудиту інвестиційних проектів.

Реалізація загального методичного підходу до аудиту та оцінки ефективності інвестиційних проектів на практиці потребує конкретизації і більш детального розгляду окремих теоретичних і прикладних питань, пов'язаних насамперед як зі специфікою самих проектів та їх інвестиційними можливостями, так і з їх економічним середовищем існування. До числа таких питань відносяться: невизначеність вихідної інформації та ризики проекту; багатокритеріальність оцінки ефективності; вид грошових потоків і їх співвідношення; взаємозв'язок «технологічної» і «фінансово-економічної» моделей проекту; оцінка ефективності проекту для конкретного учасника і для конкретної сфери діяльності; оцінка ефективності проекту, що реалізується на базі діючого суб'єкта господарювання; структура, склад та зміст проектної документації та ін.

Практична реалізація загального методичного підходу до аудиту та оцінки ефективності інвестиційних проектів передбачає наявність досить великої інформаційної бази, що містить нормативно-законодавчу, фактографічну, планово-нормативну, договірну, маркетингову, інженерно-технічну та іншу інформацію, що характеризує сам інвестиційний проект та умови його здійснення. Велика частина цієї інформація (особливо пов'язаної з майбутнім) має прогностичний характер, не володіє необхідною повнотою і точністю, що позначається на достовірності оцінок і ефективності інвестиційного проекту, що залежать від конкретних умов його реалізації. Враховуючи важливість цієї

проблеми, велика увага звертається на методи фінансового аналізу та оцінки ефективності інвестиційних проектів в умовах ризику і невизначеності [5]. При цьому необхідно зауважити, що, незважаючи на велику кількість наукових і практичних результатів у цій області, до нині ще не сформовано єдиного загальновизнаного підходу до вирішення цієї проблеми навіть на рівні базових положень і понять. Деякі фахівці взагалі не визначають відмінності між ризиком і невизначеністю, змішуючи ці поняття і вважаючи, що аналіз інвестиційних проектів проводиться в умовах ризику (а не невизначеності), оскільки збір все більш повної інформації дозволяє з достатнім ступенем точності судити про ймовірність тих чи інших подій.

Таблиця 1. Розрахункові показники ефективності інвестиційних проектів

Показник	Зміст показника	Алгоритм розрахунку	Критерій позитивної оцінки показника
1. Чиста теперішня вартість (NPV)	Перевищення сумарних грошових надходжень над сумарними затратами певного проекту з урахуванням дисконтування	$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+i)^t} - I$ де CF_t – чистий грошовий потік у кінці періоду t (вхідні грошові потоки); i – дисконтна ставка; I – початкові інвестиції (вихідні грошові потоки).	$NPV > 0$
2. Внутрішня норма рентабельності (IRR)	Показує очікувану дохідність проекту, а отже, і максимально допустимий рівень витрат, які можуть бути асоційовані з певним проектом.	$IRR = r_1 + f(r_1) \times \frac{r_2 - r_1}{f(r_1) - f(r_2)}$ де r_1 – ставка дисконту, при якій $NPV > 0$; r_2 – ставка дисконту, при якій $NPV < 0$; $f(r_1)$ – величина позитивної NPV при ставці дисконту r_1; $f(r_2)$ – величина від'ємної NPV при ставці дисконту r_2.	$IRR > WACC$
3. Індекс дохідності (PI)	Дозволяє визначити, якою мірою зросте цінність (ринкова вартість) підприємства в розрахунку на одну грошову одиницю інвестицій.	$PI = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+i)^t} \div I$	$PI > 1$
4. Період повернення інвестицій (PP)	Полягає у визначенні строку, який потрібен буде для відшкодування суми початкових інвестицій.	$PP = \frac{I}{P}$ де P – величина чистого річного прибутку	$PP \leq T$ де T – прийнятний для інвестора строк відволікання ресурсів

Відповідно до офіційних методичних рекомендацій, при інвестиційному проектуванні під невизначеністю розуміється неповнота і неточність інформації про умови реалізації проекту, а під ризиком – можливість виникнення таких умов, які призведуть до негативних наслідків для всіх або окремих його учасників [6].

При оцінці інвестиційних проектів найбільш істотними виглядають наступні види невизначеності та інвестиційних ризиків:

- ризик, пов'язаний із нестабільністю економічного законодавства;
- зовнішньоекономічний ризик обмежень на торгівлю і постачання;
- ризик несприятливих соціально-політичних змін у країні чи регіоні;

-
- неповнота або неточність інформації про динаміку техніко-економічних показників, параметри нової техніки і технології;
 - коливання ринкової кон'юнктури, цін і валютних курсів;
 - невизначеність природно-кліматичних умов, можливість стихійних лих;
 - виробничо-технологічний ризик;
 - невизначеність цілей, інтересів та поведінки учасників ринку;
 - неповнота або неточність інформації про фінансове становище і ділову репутацію підприємств-учасників договірних зобов'язань.

Залежно від використовуваних класифікаційних ознак у економічній літературі зустрічаються різні системи класифікації ризиків: по етапах реалізації проекту, за видами проектної діяльності, за можливістю захисту від ризиків, за областю їх виникнення тощо. Проте з практичної точки зору найбільший інтерес становить перелік типових ризиків проектної діяльності, на які звертають увагу учасники проекту, але які не уміщуються в межі однієї класифікації: ризик перевищення кошторисної вартості, ризик несвоєчасного завершення будівництва, технологічний, виробничий, збутовий, фінансові ризики, ризик форс-мажор і політичний ризики тощо.

Невизначеність інформації про умови реалізації проекту об'єктивно не дозволяє аудитору оцінити ймовірність можливих результатів подій (а часто і сам склад цих подій). На відміну від невизначеності, ризик є суб'єктивною категорією, яка передбачає оцінку вірогідності можливих подій. Виділяють два взаємодоповнюючі напрями аналізу ризиків, які може застосовувати аудитор при оцінці інвестиційних проектів: якісний і кількісний.

Якісний аналіз спрямований на визначення та класифікацію ризиків (факторів, областей, видів ризику), виявлення причин їх виникнення та вартісну оцінку можливих негативних наслідків та заходів щодо мінімізації збитку. Загальна методологія його проведення містить три послідовні етапи: ідентифікація ризиків, властивих досліджуваному проекту, а також опис причин і факторів, що впливають на рівень конкретного виду ризику; дослідження та вартісна оцінка можливих наслідків виділених ризиків; визначення та аналіз антиризикових заходів, розрахунок їх вартісного еквівалента. На окремих етапах якісного аналізу може бути використаний комплекс логічних і статистичних процедур (прийомів) з переробки та подання необхідної інформації, пов'язаних з діяльністю експертів (методи експертних оцінок, SWOT-аналіз та ін.).

Мета кількісного аналізу – чисельне визначення розмірів окремих ризиків і проектного ризику загалом, а також дослідження поведінки критеріальних показників проекту в результаті зміни ризикованих факторів.

У процесі інвестиційного проектування пропонується використовувати досить широкий спектр методів кількісного аналізу, що забезпечують комплексну оцінку проекту з урахуванням дохідності та ризику, що визначають окремі показники та оцінки рівня ризику, що дозволяють побудувати і проаналізувати «профіль ризику» у вигляді функції розподілу ймовірностей. До цих методів належать [4, с. 365]:

- метод коригування ставки дисконтування з урахуванням премії за ризик;
- метод аналізу чутливості критеріїв ефективності (NPV, IRR та ін.) до зміни вхідних параметрів проекту;
- метод побудови «дерева рішень»;
- метод сценаріїв;
- методи побудови аналітичних моделей ризику;
- методи імітаційного моделювання та ін.

Вибір конкретних методів аналізу ризику інвестиційного проекту залежить від таких факторів, як: масштаби проекту, повнота інформаційної бази, ступінь надійності проекту та ін.

Слід зазначити, що наведені методи оцінки інвестиційного проекту показують, що залежно від того, який критерій ефективності взято за основу для конкретного проекту, можуть бути зроблені різні висновки. Тому при оцінці інвестиційного проекту аудитору слід виходити з конкретних умов діяльності підприємства і поставлених при інвестуванні цілей. Як правило, найбільш об'єктивну оцінку та достатню кількість аудиторських доказів дає комплексне застосування різних методів оцінки ефективності інвестиційних проектів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, об'єктивне обґрунтування методичного підходу до формування якісного аналітичного забезпечення аудиту інвестиційних проектів насамперед залежить від стратегічного напрямку і економічно безпечного шляху розвитку проекту з урахуванням максимізації очікуваного економічного ефекту, визначення цільової спрямованості та вирішення інших важливих завдань розвитку економічних систем, що є неможливим без розробки і застосування відповідної методології, сучасних методів фінансового аналізу з використанням інноваційних підходів до оцінки проекту на всіх стадіях здійснення аудиту інвестиційних проектів.

Список літератури

1. Інвестиційний клімат в Україні: як Кабмін планує його поліпшувати в 2015-2017 рр. [Електронний ресурс] / FINBALANCE – незалежне Інтернет-видання про фінанси та економіку України й світу: [сайт] – Режим доступу: <http://finbalance.com.ua/news/Investitsiyniy-klimat-v-Ukrani-yak-Kabmin-planu-yoho-polipshuvati-v-2015-2017-rr>.
2. Редченко, К. І. Особливості зовнішнього та внутрішнього аудиту інвестиційних проектів [Електронний ресурс] / К. І. Редченко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2009_647/85.pdf
3. Глищай, Т. Л. Концептуальні основи та методика проведення аудиту інвестиційних проектів [Електронний ресурс] / Т. Л. Глищай. – Режим доступу: <http://www.libr.dp.ua/uploads/files.pdf>
4. Гриньова, В. М. Інвестування [Текст]: підручник / В. М. Гриньова [та ін.]. – К.: Знання, 2008. – 452 с.
5. Гончаренко, О. М. Управління ризиками в процесі реалізації інвестиційного проекту [Електронний ресурс] / О. М. Гончаренко. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/743/1.pdf>.
6. Про інвестиційну діяльність [Електронний ресурс]: закон України від 18 вересня 1991 р. №1560-XII зі змінами. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

References

1. Investment Climate in Ukraine as Cabinet plans to improve its 2015-2017. (2015). <http://finbalance.com.ua/news/Investitsiyniy-klimat-v-Ukrani-yak-Kabmin-planu-yoho-polipshuvati-v-2015-2017-rr>.
2. Redchenko, K. I. (2009). Features external and internal audit of investment projects. http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2009_647/85.pdf.
3. Hlytsay, T. L. (2009). Conceptual basis and methodology of the audit of investment projects. <http://www.libr.dp.ua/uploads/files.pdf>.
4. Grynyova, V. M. (2008). Investment. Kyiv: Knowledge.
5. Goncharenko, O. M. (2009) Risk management in the implementation of the project. Retrieved from : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream.pdf>.
6. On Investments: Law of Ukraine. (1991). Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2015 р.

Тетяна Олександрівна СЛІПЧЕНКО

кандидат економічних наук,
викладач кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: tetyana@dentaldepo.com

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОРГАНІВ МОНЕТАРНОЇ ВЛАДИ ЗА УМОВ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Сліпченко, Т. О. Інституціональні трансформації органів монетарної влади за умов фінансової нестабільності [Текст] / Тетяна Олександрівна Сліпченко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 206-211. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Глобальні фінансові потрясіння породжують інституціональні зміни у сфері монетарного регулювання. У статті досліджуються основні напрямки реформування органів монетарної влади на нинішньому етапі розвитку глобалізаційних процесів та в умовах фінансової нестабільності.

Мета. Метою дослідження є аналіз процесів трансформації інституціонального каркасу центральних банків, розгляд питань незалежності та підзвітності органів монетарної влади, визначення оптимального мандату центрального банку.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети в процесі наукового дослідження використовувались аналітичний, статистичний методи, метод аналогії та порівняння. Інформаційну базу дослідження становлять дані Національного банку України, звітні дані ЄЦБ та центральних банків інших країн, нормативно-правові акти і документи України та центральних банків світу тощо.

Результати. Доведено, що однією з найсуттєвіших змін інституціонального статусу центральних банків є делегування їм права на забезпечення цінової стабільності, це пов'язано з тим, що кінцевою метою грошово-кредитної політики в сучасних умовах, як показує досвід економічно розвинених країн, має бути не короткострокова, а довгострокова економічна стабілізація. Імплементация монетарного режиму інфляційного таргетування центральними банками окремих країн дала позитивний економічний ефект, хоча мандати низки центральних банків містять, попри досягнення цінової стабільності, також і інші макроекономічні цілі. Акцентуючи увагу на мандаті центрального банку в сучасних умовах, зауважено, що за умов фінансової нестабільності його варто розширити, увівши до нього не лише забезпечення цінової стабільності, але й регулювання і нагляд за діяльністю банків та досягненням фінансової стабільності. Обґрунтовано, що необхідною умовою успішної реалізації монетарної політики є незалежність центрального банку, чітка та комплексна система комунікацій центрального банку з усіма макроекономічними агентами, функціонування досконалої системи економічного аналізу та прогнозування.

Ключові слова: центральний банк; монетарна політика; інституціональне середовище; мандат центрального банку; Європейський центральний банк; фінансова нестабільність; монетарний режим.

Tetyana Oleksandrivna SLIPCHENKO

PhD in Economics,
Lecturer, Department of Economic Theory,
Ternopil National Economic University
E-mail: t. slipchenko@tneu.edu.ua

INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF THE CENTRAL BANKS IN THE CONDITIONS OF FINANCIAL INSTABILITY

Abstract

Introduction. Nowadays, the role of institutional factors in orientation of monetary authorities to ensure price stability and accountability of Central banks for compliance with the inflation target in the process of monetary policy implementation is increasing. The global financial turmoil generates institutional changes in the sphere of

monetary regulation.

Purpose. The problem of transparency of monetary policy acquires exceptional importance in terms of overcoming the global financial crisis and achieving financial stability. Transparency primarily provides clarification by the Central Bank the analytical approach, which it takes into consideration in the internal decision-making and in the evaluation of the economic situation and the performance of public economic feasibility of the selected Central Bank rate. Increasing of transparency of monetary policy can achieve the following macroeconomic effects: the reduction in the volatility of inflation, greater flexibility in the response of the economy to the shock of the situations, reducing of information asymmetry, increasing of market efficiency at the macro level.

Method (methodology). It is worth noting that one of the most significant changes in the institutional status of the Central banks is delegating them the right to ensure price stability, due to the fact that the ultimate objective of monetary policy in modern conditions, as the experience of economically developed countries, should not be short-term but long-term economic stabilization. The implementation of the monetary regime of inflation targeting Central banks of several countries gave positive economic effect, although the mandates of a number of Central banks include, despite the achievement of price stability, and also other macroeconomic goals (achieving financial stability – Bank of England, the employment – Bank of Australia and so on). Focusing on the mandate of the Central Bank in modern conditions, it should be noted that in times of financial instability, the Central Bank mandate should be broadened not only to achieve

Keywords: Central Bank; The European Central Bank; monetary policy; institutional environment; the mandate of the Central Bank; financial instability; monetary regime; potential; economic growth.

JEL classification: E58, E59, G28

Вступ

Функціонування центрального банку як ключового інституту в системі кредитних установ забезпечує принципову можливість реалізації державної економічної політики у грошово-кредитній сфері, а відтак створює вихідні засади регулювання господарських процесів саме ринковими методами. Монетарне регулювання як найгнучкіший та найоперативніший з усіх інших інструментів економічної політики держави набуває домінуючої ролі у підтриманні фінансової стабільності і стимулюванні економічного розвитку. За таких обставин недостатньо розглядати питання функцій центрального банку у світлі поширених сьогодні лише окремих аспектів його функціонування. На сьогодні зростає роль інституціональних чинників орієнтації органів монетарної влади на забезпечення стабільності цін та підвищення відповідальності центральних банків за дотримання інфляційних таргетів у процесі реалізації монетарної політики. Глобальні фінансові потрясіння породжують інституціональні зміни у сфері монетарного регулювання, водночас реформування грошово-кредитної політики безпосередньо залежить від інституціонального аспекту трансформації ринку. З огляду на це, виняткової актуальності набувають дослідження у сфері монетарного регулювання, питання визначення мандату центрального банку, проблеми транспарентності його діяльності.

Фундаментальні теоретичні основи дослідження системи і механізму монетарного регулювання економіки закладені у працях Дж. Гікса, Р. Гаррода, Дж. Кейнса, Р. Лукаса, Ф. Модільяні, Дж. Міда, М. Фрідмена, Я. Тінбергена. Серед сучасних економістів аналізу на проблеми монетарного регулювання та дослідження інституціональних трансформацій функціонування центральних банків звертають значну увагу: Б. Бернарке, М. Вудфорд, А. Домбрет, К. Лагард [1], Г. Манків, М. Паркін, К. Рогофф, В. Сміт [2], А. Шварц. Зміна статусу центрального банку у багатьох країнах відбулася під впливом результатів емпіричних досліджень А. Алесіні, Р. Бейда, С. Вебба, Л. Саммерса, А. Цукермана, які виявили обернену залежність між рівнем автономії центральних банків і рівнем інфляції у різних групах країн. Дослідження процесів трансформації функцій центральних банків в умовах глобалізації проводять такі зарубіжні вчені, як: М. Кінг, Б. Коен та інші. У вітчизняній науковій літературі досить ґрунтовно вивчаються проблеми монетарного регулювання, вагомий внесок у теорію макрорегулювання і дослідження економічних ефектів незалежності центрального банку, відкритості та транспарентності монетарної політики та їх впливу на фінансову стабільність зробили А. Гальчинський, А. Гриценко, В. Геєць, В. Козюк [3], В. Лисицький, І. Лютий, В. Міщенко, О. Петрик, М. Савлук, П. Юхименко та інші.

Аналіз останніх публікацій, пов'язаних з трансформаційними процесами в монетарному регулюванні, приводить до висновку, що діяльність банківських структур у світі залежить від інституціональних складових як на національному, так і на міжнародному рівнях. Міжнародні організації: МВФ, Рада фінансової стабільності та інші досліджують інституціональні аспекти реформування монетарного регулювання. Однак, незважаючи на наявні наукові дослідження, питання інституціональних трансформацій монетарного регулювання потребують більш детального аналізу та системного вивчення.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є аналіз процесів трансформації інституціонального каркасу центральних банків, розгляд питань незалежності та підзвітності органів монетарної влади як факторів впливу на фінансову стабільність, визначення оптимального мандату центрального банку на сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Реформування монетарної політики безпосередньо залежить від інституціонального аспекту трансформації ринку. Оскільки процес реформування – це не лише проектування та введення в дію нових економічних механізмів, а й створення нових та трансформація функцій наявних інститутів. Економічна політика держави повинна бути спрямована на створення необхідних умов для проведення інституціональної реформи з метою формування ефективної інституціональної структури, реалізовані перетворення допоможуть стабілізувати монетарну політику та окремі індикатори її складових. Основними інституціональними складовими монетарної політики є законодавча база, нормативно-правові акти з питань грошово-кредитної політики і формування організаційних структур та інституціональних конфігурацій, головними функціями яких є організація та реалізація монетарної політики в країні. До згаданих конфігурацій традиційно відносять національний фінансовий ринок і його головних учасників – банківські та небанківські фінансові установи. Найбільш дієвим регулятором на ринку фінансових послуг є центральний банк.

У сучасних умовах розвитку світової економіки грошово-кредитне регулювання як найгнучкіший та найоперативніший з усіх інших інструментів економічної політики держави набуває домінуючої ролі у підтриманні фінансової стабільності і стимулюванні економічного розвитку. Обмеженість центрального банку у використанні монетарних інструментів знижує можливості адекватного реагування на макроекономічну ситуацію, не дає змоги вчасно реалізовувати необхідні заходи. Обґрунтування потреби транспарентності монетарної політики полягає насамперед у незаперечному існуванні проблеми економічної нестабільності ринкового механізму. За умови повної передбачуваності економічної кон'юнктури проблема економічної нестабільності не виникає априорі, таким чином зникає потреба в транспарентності. Проте повна стабільність практично неможлива, відповідно транспарентність монетарної політики є необхідною.

Сучасна концепція відкритості та транспарентності монетарної політики базується на гіпотезі раціональних очікувань. Відповідно до цієї гіпотези завдяки відкритості та транспарентності діяльності центрального банку економічні агенти довіряють монетарному регулятору, що сприяє ефективному досягненню в довгостроковій перспективі основних монетарних цілей центрального банку, зокрема, цінової стабільності.

Транспарентність насамперед передбачає роз'яснення центральним банком аналітичного підходу, яким він керується при прийнятті внутрішніх рішень і при оцінці економічної ситуації, а також репрезентацію громадськості економічного обґрунтування обраного центральним банком курсу. Аналізуючи компоненти транспарентності монетарної політики, слід виокремити інструменти та канали інформаційної політики. Широкий спектр інструментів інформаційної політики необхідний центральному банку для того, щоб максимально чітко, зрозуміло, без спотворень донести до громадськості засади монетарної політики. Основними інформаційними інструментами центрального банку є: прес-релізи, стенограми прес-конференцій, протоколи зустрічей з членами законодавчої та виконавчої влади, публікації ринкових прогнозів, статистичних даних тощо. У цьому контексті варто виокремити внесок центрального банку в підвищення якості економічної освіти громадськості (зустрічі з представниками суспільства, спілкування з науковцями, організація дослідницьких конференцій серед студентства тощо).

У окремих країнах поширена практика опублікування даних про результати проведення монетарної політики, її основних індикаторів. Зокрема з метою інформування суспільства та учасників фінансового ринку в Європейському центральному банку використовується ціла низка комунікаційних засобів: щомісячні прес-конференції, щорічне звітування голови банку, зустрічі з представниками суспільства, промови членів Ради керуючих тощо [4]. На жаль, в Україні принцип транспарентності монетарної політики ще не набув належного застосування в діяльності НБУ: в комунікаційній політиці відсутні окремі канали, інструменти вичерпного та прозорого інформування суспільства про діяльність центрального банку. Варто зазначити, що в грудні 2014 року Національним банком України в межах процесу трансформації регулятора з метою підвищення інституційної спроможності та поступового переходу до режиму інфляційного таргетування було створено Комітет з монетарної політики (КМП). На першому засіданні КМП розглянув та узгодив прогноз реального сектору економіки, платіжного балансу та монетарних показників, операційні орієнтири грошово-кредитної політики на 2015 рік та визначив основні риси нової операційної структури процентної політики Національного банку України.

«Створення такого органу зумовлене потребою систематизації процесу прийняття рішень з монетарної політики та посилення комунікацій із суспільством щодо визначальних факторів цих рішень», – пояснила Голова Національного банку України Валерія Гонтарева[5]. КМП є колегіальним органом, відповідальним за розроблення пропозицій щодо формулювання та реалізації грошово-кредитної політики, що надаватимуться Правлінню Національного банку для затвердження. Надалі планується внесення змін до законодавства, які передбачають безпосереднє делегування КМП цих функцій Правлінням. Засідання КМП у 2015 році відбуватимуться щомісяця.

Аналізуючи процеси інституціональних трансформацій у діяльності центральних банків в умовах фінансової нестабільності, варто зупинитись на проблемі незалежності монетарної влади та її відповідальності за конкретно визначені цілі. Фундаментальність завдань, що стоять перед центральним банком, та їх успішне виконання вимагають високого рівня автономії монетарного регулятора. Проблема незалежності центрального банку набуває виняткової актуальності в умовах подолання глобальної фінансової кризи. Розвиток макроекономічних проблем у світовій економіці змусив центральні банки внести суттєві корективи в стратегії реалізації монетарної політики, щоб пом'якшити вплив кризових факторів на економіку. Заходи, які були реалізовані монетарними регуляторами разом з урядовими програмами, принесли бажаний результат у боротьбі з кризою, рецесія в окремих країнах змінилася відносним відновленням, проте, як наслідок, за роки кризи зріс вплив влади на проведення грошово-кредитної політики, центральні банки зіштовхнулись з проблемами політичного втручання в діяльність центрального банку.

Варто зазначити, що обмеженість центрального банку у використанні монетарних інструментів знижує можливості адекватного реагування на макроекономічну ситуацію, не дає можливості вчасно реалізовувати необхідні заходи. На сучасному етапі функціонування центральних банків основними факторами їх незалежності можна назвати: наявність чітко сформульованої пріоритетної цілі; самостійність у виборі монетарних інструментів; неприпустимість фінансування державного бюджету і прямого кредитування уряду; порядок призначення та звільнення керуючого центрального банку; порядок фінансування центрального банку, який не залежить від його політики; наявність чітко сформульованих гарантій невтручання органів влади в діяльність центрального банку; стабільність нормативної бази, яка визначає статус центрального банку. Потрібно наголосити, що на користь незалежності центрального банку свідчать також і результати теоретичних та прикладних досліджень. У 1985 році К. Рогофф у своїй теоретичній роботі за допомогою відповідної математичної моделі довів, що схильність центрального банку до інфляції може бути зменшено шляхом делегування монетарної політики "більш консервативному, ніж суспільство загалом", агентові, тобто особі, яка більше уваги надає боротьбі з інфляцією, ніж обсягу виробництва, але такий результат досягається ціною зростання мінливості обсягу виробництва [6, с. 1178]. У результаті проведення емпіричних досліджень (А. Алесіна [7], М. Паркін, Л. Саммерс, А. Цукерман [8] та інші) було отримано результати, які можна інтерпретувати як аргумент на користь незалежності центрального банку, позаяк було доведено, що монетарна дисципліна, пов'язана з незалежністю центрального банку, зменшує рівень інфляції, але не дає суттєвих переваг або втрат, виражених у реальних макропоказниках, що можна вважати підтвердженням гіпотези про нейтральність грошей.

Аналіз незалежності Національного банку України, проведений Центром соціально-економічних досліджень CASE Україна, свідчить про те, що акти, які регулюють діяльність НБУ та уряду, ні формально, ні фактично не відповідають критеріям ЄС щодо незалежності центрального банку. Значення індексу Цукермана для України коливаються в межах від 0,42 до 0,69, на сьогодні – 0,52. Результат слід тлумачити таким чином: «ступінь незалежності» НБУ становить 52 % від ідеального показника [9].

З огляду на євроінтеграційний вектор розвитку економіки України варто гармонізувати вітчизняний механізм монетарного регулювання з європейським. Національний банк України бере активну участь у процесі адаптації національних правових норм до європейського законодавства у сфері монетарної політики та банківської справи. Проте в Україні на сьогодні не відпрацьовано механізм постійної адаптації національного банківського законодавства. Внесення змін і прийняття нових Директив у ЄС повинно автоматично спонукати до нормотворчого процесу у суб'єктів законодавчої ініціативи. Для виконання поставлених цілей Національному банку України бракує функціональної незалежності. Він повинен отримати більшу свободу в здійсненні грошово-кредитної політики та нагляді за фінансовим сектором. Тому необхідне посилення незалежності НБУ, в тому числі шляхом внесення змін до Закону «Про Національний банк України» з метою приведення його у відповідність до стандартів ЄС. Задля гарантування незалежності НБУ важливим є формальне закріплення у законодавстві питань, пов'язаних із персональною та фінансовою його самостійністю. Євроінтеграційні прагнення України вимагають розробки монетарної стратегії як основи ефективної грошово-кредитної політики. Адже відповідно до ст. 2 Протоколу «Про Статут Європейської системи центральних банків та Європейського центрального банку» головна мета ЄЦБ полягає у підтриманні цінової стабільності в ЄС[4].

Варто зазначити, що однією з найсуттєвіших змін інституціонального статусу центральних банків є

делегування їм права на забезпечення цінової стабільності, це пов'язано з тим, що кінцевою метою грошово-кредитної політики в сучасних умовах, як показує досвід економічно розвинених країн, має бути не короткострокова, а довгострокова економічна стабілізація[10]. Одним з найбільш поширених на сьогодні є юридичний мандат центрального банку, який передбачає досягнення цінової стабільності як основної цілі монетарної політики. Імплементація монетарного режиму інфляційного таргетування центральними банками низки країн дала позитивний економічний ефект, хоча мандати окремих центральних банків містять, попри досягнення цінової стабільності, також і інші макроекономічні цілі (досягнення фінансової стабільності – Банк Англії, високого рівня зайнятості – Банк Австралії тощо). Зауважимо, що вибір монетарного режиму обумовлюється економічними та інституційними факторами та поведінкою економічних агентів у країні. Проблема вибору монетарного режиму виходить за межі розуміння механізму його дії в грошово – кредитній сфері, монетарний режим – це засіб підвищення ефективності грошово-кредитної політики. При цьому монетарний режим можна розглядати як спосіб надання прозорості монетарній політиці, а також форму доведення інформації до економічних агентів про принципи реалізації центральним банком монетарного регулювання. Для ефективного запровадження в Україні монетарного режиму, що ґрунтується на ціновій стабільності, необхідна наявність низки макроекономічних, фінансових та інституційних умов, серед яких макроекономічна та фінансова збалансованість, перехід до режиму вільного плавання обмінного курсу, достатній розвиток ринку цінних паперів, трансмісійних механізмів, комунікації центрального банку із суб'єктами господарювання і населенням.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Сучасний стан грошово-кредитного регулювання в Україні, на жаль, не відповідає міжнародній інституціональній системі, пов'язаній з забезпеченням фінансової стабільності в довгостроковому періоді. Вирішення цієї проблеми вимагає реформування наявних інститутів та формування нових, тобто створення ефективного інституціонального середовища на національному рівні.

Акцентуючи увагу на мандаті центрального банку в сучасних умовах, слід зауважити, що за умов фінансової нестабільності мандат центрального банку варто розширити, внівши до нього не тільки досягнення цінової стабільності, але й регулювання і нагляд за діяльністю банків. забезпечення фінансової стабільності.

Необхідною умовою успішної реалізації монетарної політики та досягнення фінансової стабільності є незалежність центрального банку, чітка та комплексна система комунікацій з усіма макроекономічними агентами, функціонування досконалої системи економічного аналізу та прогнозування, високий рівень транспарентності його діяльності.

Для підвищення рівня транспарентності монетарної політики в Україні, національному банку необхідно розробити та затвердити базові транспарентні документи грошово-кредитної політики, вдосконалити законодавчо-нормативні бази монетарної політики, здійснити безпосередній перехід до нового монетарного режиму. Зростання транспарентності монетарної політики дозволяє досягти наступних макроекономічних ефектів: зниження волатильності інфляції, підвищення гнучкості реакції економіки на шоківі ситуації, зниження інформаційної асиметрії, зростання ефективності ринку на макрорівні.

Національний банк України повинен використовувати міжнародний досвід грошово-кредитного регулювання (стрес-тестування, макропруденційна політика, нетрадиційна грошово-кредитна політика), що дозволить Україні модернізувати основні інститути монетарної політики і забезпечить фінансову стабільність у майбутньому.

Список літератури

1. *Christine Lagarde, Fragmentation Risks // Finance & Development. – 2012. – Vol. 49. – No. 3 – P. 26-27.*
2. *Smith V. The Rationale of Central Banking / V. Smith. – Indianapolis: Liberty Fund, Inc. LibertyPress, 1990. – 238 p.*
3. *Козюк, В. В. Трансформація центральних банків в умовах глобалізації: макроекономічні та інституціональні проблеми [Текст]: монографія / В. В. Козюк. – Тернопіль: Астон, 2005. – 320 с.*
4. *The European Central Bank. – Режим доступу до документу: www.ecb.int/ecb/html/index.en.html.*
5. *Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=13236491.*
6. *Rogoff, K. The optimal degree of commitment to an intermediate monetary target / K. Rogoff // Journal of Economics – 1985 – No. 5 – P. 1169-1189.*
7. *Alesina, A. Central Bank Independence and macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence / Alesina A., Summers L. // Journal of Money, Credit and Banking. – 1993. – Vol. 25, № 2. – P. 151-162.*
8. *Cukierman, A. Central Bank Strategy, Credibility and Independence: Theory and Evidence / A. Cukierman. – Massachusetts: MIT Press, Cambridge, 1992. – 215 p.*

-
9. Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/12615455_BROCHURE.pdf.
 10. Issing, O. Inflation targeting: a view from the ECB / O. Issing // Inflation targeting: prospects and problems: Symposium, (16–17 October, 2003): papers set. – St. Louis, 2003. – P. 63-72.

References

1. Lagarde, C. (2012). Fragmentation Risks. *Finance & Development*. Vol. 49. 3.
2. Smith, V. (1990). *The Rationale of Central Banking*, Indianapolis, IN: Liberty Fund, Inc. Liberty Press.
3. Kozyuk, V. (2005). *Transformation of Central Banks in the context of globalization: macroeconomic and institutional problems*, Ternopil: Aston.
4. The European Central Bank. Retrieved from <http://www.ecb.int/ecb/html/index.en.html>.
5. National Bank of Ukraine. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=13236491.
6. Rogoff, K. (1985). The optimal degree of commitment to an intermediate monetary target. *Journal of Economics*, 5.
7. Alesina, A., Summers, L. (1993). Central Bank Independence and macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence, *Journal of Money, Credit and Banking*. Vol. 25.2.
8. Cukierman, A. (1992). *Central Bank Strategy, Credibility and Independence: Theory and Evidence*, Massachusetts: MIT Press. 1992.
9. Center for Social and Economic Research CASE Ukraine. Retrieved from http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/12615455_BROCHURE.pdf.
10. Issing, O. (2003). *Inflation targeting: a view from the ECB*, St. Louis. Inflation targeting: prospects and problems: Symposium.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2015 р.

Марина Олександрівна ТАЛКО

Національний університет державної податкової служби України
E-mail: talkomarina@yandex.ua

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Талько, М. О. Соціальні передумови пенсійної реформи в Україні [Текст] / Марина Олександрівна Талько // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 212-217. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті визначено соціальні передумови пенсійної реформи, а також пріоритетні напрямки реформування пенсійної системи України. На підставі чого визначено, що однією із головних причин реалізації пенсійної реформи в наш час є запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення, де соціальні передумови відіграють ключову роль. Розкрито сутність реформування пенсійної системи та необхідності її запровадження, а також демографічної кризи, яка опанувала Україну.

Мета. Головна мета статті полягає в дослідженні впливу соціальних передумов на стан та розвиток пенсійної реформи в Україні.

Результати. Проведено аналіз динаміки показників пенсійного забезпечення протягом дії пенсійної реформи. А також розглянуто приріст зайнятості населення та валовий внутрішній продукт і підвищення рівня фінансового стану пенсійної системи України після запровадження пенсійної реформи. Розкрито основні проблеми вітчизняної пенсійної системи, а саме: низький рівень пенсій та незадовільний фінансовий стан Пенсійного фонду України. У ході роботи розглянуто систему пенсійного забезпечення як складової частини соціального забезпечення. На сучасному етапі дослідження зазначена тема є надзвичайно актуальною.

Ключові слова: пенсійна реформа; пенсійна система; демографічна криза; соціальне забезпечення; пенсійний вік.

Maryna Oleksandrivna TALKO

National University Of State Tax Service Of Ukraine
E-mail: talkomarina@yandex.ua

SOCIAL BACKGROUND OF THE PENSION REFORM IN UKRAINE

Abstract

The article defines social conditions of the pension reform, as well as priority areas for reform of the pension system of Ukraine. On this basis is determined that one of the main reasons of the implementation of the pension reform nowadays is the introduction of mandatory funded pension provision, where social conditions play a key role. In the article the essence of the reform of the pension system and the need for its implementation are determined, as well as the demographic crisis that has engulfed Ukraine.

The aim of this article is to study the influence of the social background on the state and development of the pension reform in Ukraine.

It was examined the analysis the dynamics of pension provision during the term of the pension reform and also the growth of employment and gross domestic product. How was improved the financial condition of the pension system of Ukraine after the introduction of the pension reform. The main problems of the pension system of Ukraine, namely are the low level of pensions and the poor financial condition of the Pension Fund of Ukraine.

During the research the pension system was considered as an integral part of social security. At the present stage of research this topic is extremely relevant and prevalent in our country.

Keywords: pension reform; pension system; demographic crisis; social security; retirement age.

JEL classification: G23

The relevance of the study

In a modern society, the pension system plays a significant social role and needs constant attention from the state. Social welfare and quality of life largely depends on the level of income and pensions. As well as in other countries, we know that the pension program is the largest program of the social insurance in Ukraine. In case of Ukraine, we see that the pension system stays in poor conditions and needs further adjustments of the process of the pension reform that includes the ease of the financial pressure on the Pension Fund of Ukraine through a gradual transition towards strengthening the role of funded components of that reform (II and III level). This will provide the proper level of wages replacement by pensions while mobilizing the long-term investment resources needed to modernize our economy.

An important component of the welfare state is a system of social protection that provides an adequate level of a material well-being of citizens. Drawing attention to the global trends in the social sphere, the government of our country is aiming to achieve the retirement age citizens' leaving standards close to the international standards.

Analysis of the recent researches and publications

The pension reforms features in developed countries examined in the works of P. Ball, D. Latulippe, A. Albert, N. Borisenko, A. Ivanitskaya, N. Kalita, A. Kindratets and some others. The problem of pensions is reflected in the scientific writings of many economists. An important contribution to the development of the subject of pension system reforming's been added by A. Bakhmach, V. Grushko, P. Laptev, E. Libanova, N. Tkachenko, S. George, B. Yurovsky.

The Aim of the research

The article aims to study the social conditions and the state of development of the pension reform in Ukraine.

The main material of the research

The pension system as a part of the social security system has a great importance for Ukraine that is an independent democratic state with a market economy.

The pension reform in Ukraine is an indisputable fact. The relevance and necessity of its implementation brings no doubts. In general, the reform of the pension system is a difficult and complex process that affects all areas of the social and economic life of the country and remains one of the main problems of the national economy for recent decades.

Its main goal is to provide a high enough standard of living for the citizens of retirement age. The social factors in our country have not yet reached the worldwide standards. Therefore, the attention of many scientists in the field of the social protection has been focused on discovering of the new ways to achieve a balance between economic and social components of social development, which would help to avoid conflicts between the economic development priorities and the principles of social justice [6, p. 21-22].

The key factors of pension reforms at present and in the long term perspective are three demographic trends:

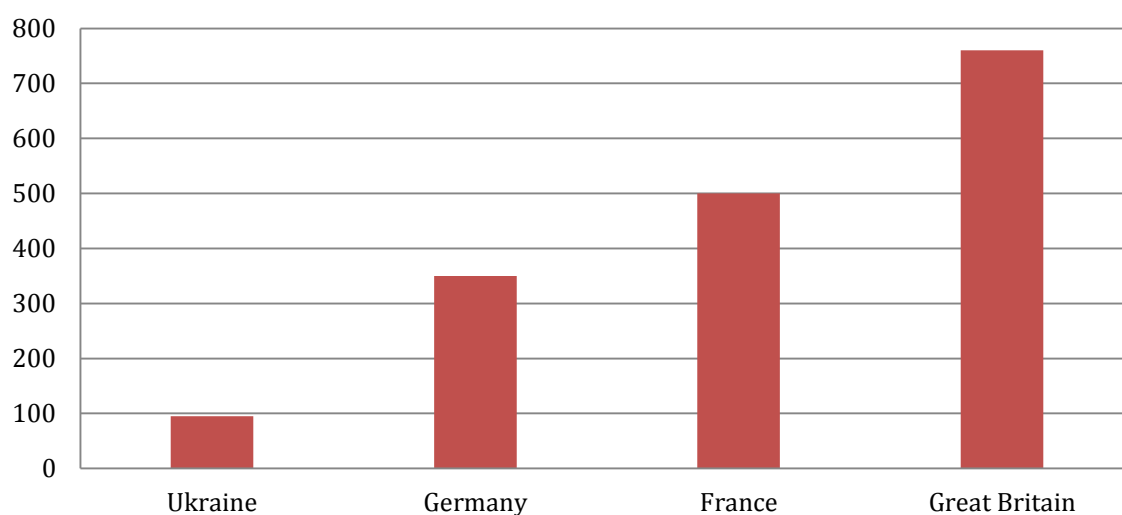
- a low birthrate;
- an increase of the duration of the educational period;
- an increase in life expectancy [3, p. 163].

The first two trends lead to the reduction of actual workers, the latter numbers the population of retirees, and together they become an objective factor that increases the pressure on the pension system.

As for trends in the ratio of the people of retirement age to the people of working age, they are negative throughout the pension reform until 2040 [13, p. 108-109].

One of the benefits of the pension reform in our time is the mandatory funded pension insurance where the social factors rather play a key role. Therefore, one of the basic institutions that provides a social protection of the citizens is a pension insurance system. It provides restrictions for the negative impact of adverse events in everyday life and helps in formation of pensions that would satisfy all the necessary needs of the citizens of retirement age. Analyzing pensions in the European Union in recent years we see that they have been at the level of 250 – 400 euros on average. In Ukraine at the beginning of 2013 the average size of the state pension amounted to 1470,7 Hr. [11]. The statistics show that pension in Ukraine is noticeably less than in Europe.

The analysis shows that dynamics of pension growth is positive, although it hasn't got the European level yet. (Figure 1)

Minimal pension in 2013 (Euros)

The source: made by the author.

Therefore, in the short term social conditions will continue to play a key role in the implementation of the pension reform. After all, in order to participate in the integration of European processes, Ukraine must reach the international standards in the social sphere by many indicators. Late retirement is very rational for both social and economic reasons. Therefore, the retirement age is increasing almost everywhere in Europe. The introduction of a gradually increasing path for the retirement age is particularly important for Ukraine, where the actual retirement age is very low compared to other countries.

The pension system's reform in Ukraine is designed to change the balance of not only economic but also social interests in the country, to strengthen incentives to work and to help in the legalization of earnings, to encourage the insured persons to keep savings for their retirement, to diversify sources of funding pensions through a combination of social insurance contributions as well as mandatory and voluntary savings [4].

Nowadays, the Ukrainian pension system has two the most significant problems, namely, a low level of pensions and the poor financial conditions of the Pension Fund of Ukraine (see, Table 1). And, that's way, Ukraine remains the only country among the former Soviet republics where the pension reform is not fully formed and implemented.

Table 1. The dynamics of the indicators of the pension system during the term of the pension reform (beginning of the year)

Indicator	2010	2011	2012	2013
Average retirement pension	1039,6	1156,0	1252,4	1464,3
Average wages (Hr)	2246,8	2639,2	3031,9	3235,1
Replacement rate	0,46	0,44	0,41	0,45
The cost of living for those who lost their ability to work (Hr)	695	750	822	894
Ratio of average pension to cost of living	1,50	1,54	1,52	1,64

The source: compiled by the author according to the State Statistics Service of Ukraine

Analyzing the Table 1 data, we find out that all the indicators are significantly increasing, which is very positive for both retirees and able-bodied people, but unfortunately, these figures do not improve people's lives.

As noted in the research study „Demographic and Financial Preconditions of the Pension Reform in Ukraine: Forecast – 2050”, the population's level of awareness about the pension reform remains critically low and requires significant efforts from the government to conduct the effective information campaign. In addition, the transition to the funded pension system causes the increase in the population expenses that leads to the reducing of consumption, so the transition period needs to be regulated by the state [7].

The prognosis of the demographic situation and its impact on the pension system in Ukraine is not encouraging: the number of contributors by 2050 will decrease by 25%, and the number of pension recipients will increase by 8%. As statistics confirm, on 01 / 01 / 2013 there are about 13639000 retirees over the current retirement age limit (26%) in Ukraine. By 2021 this number will increase to 29% and by 2050 – up to 38% of the population. So, nowadays 100 citizens who pay pension contributions count for 88 individuals who receive the

pension, by 2025 there will be 100 pensioners per 100 contributors, and by 2050 the number will increase to 125 retired persons per 100 contributors [8].

This demographic pressure will reduce the value of an average pension compared to average wages from 40% to 33% by 2021, and to 28% by 2050 or will increase the subsidies from the state budget to cover the „demographic“ deficit. And to cover the demographic burden by increasing the social contribution (which is already too high), it should be increased from 35. 2% in 2010 to 50% by 2050 [9].

In order to prevent this negative trend the Verkhovna Rada of Ukraine on July 8, 2011 adopted a law „On measures to ensure the legislative reform of the pension system,“ which raised the retirement age for women from 55 to 60 years with an annual increase of it by 6 months starting from the September 1, also the retirement age has been increased for men who serve as civil servants from 60 to 62 years [1].

Thus, the introduction of pension reform will reduce the cost of the current governmental expenditures and will increase a funded system potential as a source for public investments in the economy. Therefore, a three-tier pension system will improve the social standards and welfare of Ukrainians.

According to the State Statistics Service of Ukraine the cost of the pension system as a percentage of GDP in 2010 amounted to 16,3%, and is one of the highest in the world. In other countries this figure ranges from 5% to 14% (e. g., France – 13,5%, Germany – 10,2%, Russia – 9. 4%, the US – 4,9%) [9]. Looking at these figures, we understand that Ukraine is an unambiguous „leader“ among other countries.

One of the manifestations and consequences of the current demographic crisis in Ukraine is usually named the acceleration of the population aging and the corresponding increase in the ratio of the working age people compared to those who are retired.

Among the alarming demographic trends we have to allocate a permanent increase in the proportion of older people (65 years +) that is already prevails over the proportion of children (0-14 years) by 0,8%. The proportion of people of retirement age in 1966 was 15,9%, and on 01 / 01 / 12 the figure has increased more than 1,5 times, reaching 29,3% [5, p 23]. Figure 2 shows the forecast of contractors' flow on the labor market in Ukraine for 2005-2050 years.

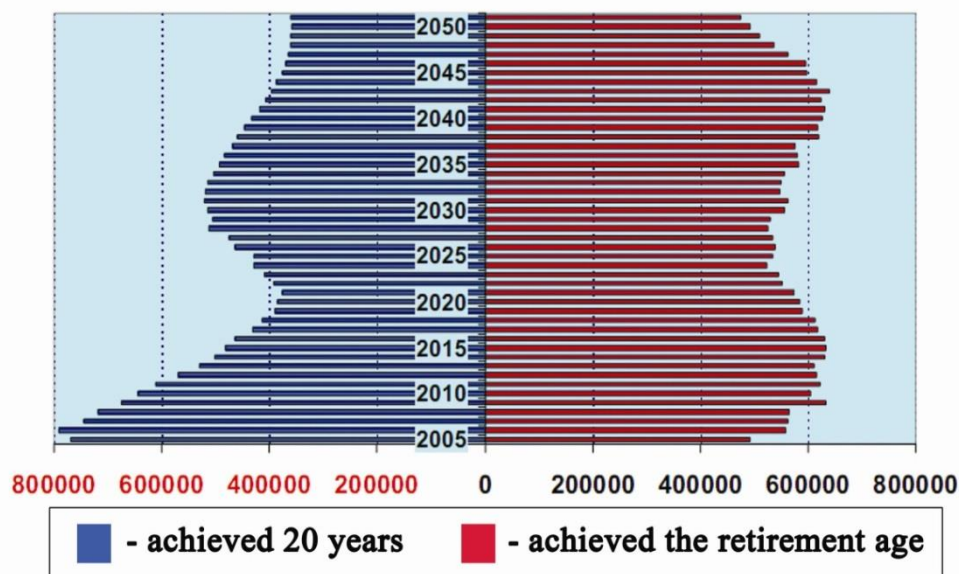

Fig. 2. The forecast of the contractors' flow on 2005-2050 (Input – output) in persons

Source: Status and prospects of the financial system in Ukraine. Data from the official site of the Financial Sector Development Program (USAID / FINREP – II) [electronic resource]. – Access: <http://www.finrep.kiev.ua/>

According to the forecast of USAID, the flow of people who reach 20 years of age will rapidly decrease to 2020, then it will grow until 2029 and then it'll shrink again. At the same time, the forecast tells the flow of people who reach the retirement age is to increase until 2015, from 2015 until 2025 it will decrease, then from 2025 to 2035 they will be small variations, and, finally, by 2044 it will reach its peak, and from that year it begins to fall again. There is a trend of an „aging nation,“ and, therefore, the time comes when there are not enough of the working age people to pay for the pensioners. In a nutshell, that won't be the required number of working-age population, which would pay premiums of their salary sufficiently enough to ensure payment to the pensioners. This will lead to further deregulation of the Pension Fund, increasing its burden. The introduction of the pension reform is aiming to gradually reduce the pressure of the pension system on the economy and,

consequently, on working people. Thus, the projected growth in the retirement age for women and men will increase the number of employed persons and help the GDP growth making an impact on the financial state pension system (Tab. 2).

Table 2. The increase of employment and GDP and the financial growth of the pension system in Ukraine after the introduction of the pension reform

2021 p.	2025 p.	2031 p.	2050 p.
The employment growth (mln)			
0,5	0,4	0,5	0,4
The employment growth and GDP (%)			
2,4	2,3	2,5	2,5
Decrease in the number of people receiving pension (mln)			
1,2	1,0	1,0	0,6
Decrease in the number of people receiving pension (%)			
8,3	7,2	6,9	4,1
Increase in-line balance of the pension system (%)			
10,7	9,5	9,4	6,6

Source: Svyenchitski M. *Demographic and Financial Preconditions of the Pension Reform in Ukraine: Forecast-2050* / M Svyenchitski, L. Tkachenko, J. Chapko Kyiv: Analytical and Advisory Centre Blue Ribbon 2010. – 72s

Analyzing the Table 2, we see that all the indicators except employment and GDP growth significantly decrease. And as the experience of all countries shows, a financial independence and a decent standard of living for pensioners can be only provided by a flexible, diversified pension system that combines all possible ways and methods of financing. Given the recent economic and demographic trends, the World Bank recommends a model of a multilevelled pension system built on five elements:

- Zero level – a basic pension, which is guaranteed by the state to all citizens at the retirement age, regardless of whether they worked or made contributions;
- First level – PAYG (pay-as-you-go) requires to contribute of all the workers and their employers; it funds the pensions to the pensioners according to their insurance participation;
- Second level – a mandatory funded system where a part of mandatory pension contributions are paid, the accumulated pension assets are invested to produce the investment returns and to protect the assets from inflation;
- Third level – a private non-state provision, based on the principles of voluntary participation of citizens and employers in the formation of pension savings for the additional pension benefits;
- The informal level includes financial and non-financial support to older people within the family or community.

This'll let to reduce the social impact of the current demographic problem, namely, the problem of Ukraine's aging population; especially, when the increase in the birth rate in Ukraine is not expected. According to the Institute of Demography and Social Studies a birth rate in Ukraine in 2050 will amount to 1. 6 child compared to 1,46 in 2008. At the same time, the average Ukrainian's life span will have a positive trend and is expected to be 71,0 years for men and 78,2 years for women by 2050 while life expectancy of men was 63 years, and of women – 74 years in 2008 [2].

The justification of the level of retirement requires additional social studies, and can't be associated only with life expectancy. In general, demographic prospects require a fundamental restructuring of the entire socio-economic system, adaptation for the society and economy to the peculiarities of the „old” population, where the number of users exceeds the number of economically active population. With the rapid onset of the aging population the social protection of elderly people has to become one of the main areas of social investments, and their scope and organization – an integral part of the economic system [12].

Conclusions

During the review of the social conditions of the pension reform in Ukraine, we decided that the pension system as a part of the social security is inefficient and has to be reformed. Currently, it operates in only two of three levels: the first – PAYG and the third – the private pension system, the second level is planned to be implemented in the coming years. The practice shows that there is a close relationship between an economic development and a social support. So, in order to overcome the drawbacks of the pension system, we have at first to create the conditions for a stable market development. It would be better to carry out all reforms gradually and in parallel.

The pension system's reform in its further perspective, firstly, weakens the impact of demographic problems

on the pension system, and secondly, the increasing retirement age reduces the pressure on the pension contributors. Of course, the pension reform will get a positive result only under conditions of creating a proper labour activity environment realization through the job creation, modernization of production, reducing the tax burden on businesses; through the improvement of health system, work safety, and so on. After studying the subject, unfortunately, we can say that at this moment, the pension reform in terms of its diversification has failed.

References

1. *Measures to ensure the legislative reform of the pension system: Law of Ukraine № 5067-VI dated 05.07.2012. (2012). Retrieved from : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.*
2. *Decent old age becomes luxury even in rich European countries. (n.d.). Retrieved from: <http://www.uzvards.lv>.*
3. *Karpishchenko, A. I. & Khrebtova, I. V. (2011). The need for a mechanism of private pensions by implementing corporate pension programs. Mechanism of Economic Regulation, 4, 159-166.*
4. *Pyschulina, O. M., Koval, O. P. & Avchuhova, A. M. (2010). Distribution crisis of the pension system in Ukraine and directions of diversification of „retirement portfolio”. Kyiv: NISS.*
5. *Lopushnyak, G. (2011). Pension system in Ukraine: Current State and Trends of reform. Scientific Bulletin, 7, 23-25.*
6. *Pogorelova, S. (2008). Social protection as the main criteria of the welfare state. Bulletin of the Pension Fund of Ukraine, 4, 20-23.*
7. *Results of the survey showed low awareness of Ukrainian pension reform. (2010). Portal „Pension Reform in Ukraine” – 22 July 2010. Retrieved from : <http://pension.kiev.ua>*
8. *Koval, A. P. (2012). The risks, threats, priorities and consequences of reforming the pension system in Ukraine: analysis. Kyiv: NISS.*
9. *Svyenchitski, M., Tkachenko L. & Chapko, J. (2010). Demographic and Financial Preconditions of the Pension Reform of Ukraine: forecast-2050. Kyiv: Analytical and Advisory Centre Blue Ribbon.*
10. *Status and prospects of the financial system in Ukraine. The official site of the Financial Sector Development Program (USAID / FINREP – II). (2015). Retrieved from: <http://www.finrep.kiev.ua/>.*
11. *Statistical information. (2015). Retrieved from : www.ukrstat.gov.ua.*
12. *Tkachenko, N. M. (2010). The impact of demographic processes on the development of the pension system in Ukraine. Demography, labor economics, social economics, 5.*
13. *Tkachenko, I. V. (2011). The impact of demographic processes on the development of the pension system in Ukraine. Demography, labor economics, social economics, 4, 107-110.*

Стаття надійшла до редакції 25.03.2015 р.

Вікторія Юхимівна ФАБІЯНСЬКА

кандидат економічних наук,
старший викладач,
Вінницький національний аграрний університет
E-mail: viktoriafab@ukr.net

Наталія Сергіївна ПОПУК

Вінницький національний аграрний університет
E-mail: popuk1994@mail.ru

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОСТАУДИТУ

Фабіянська, В. Ю. Економічна ефективність постаудиту [Текст] / Вікторія Юхимівна Фабіянська, Наталія Сергіївна Попук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 218-223. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто роль митних платежів у забезпеченні дохідної частини державного бюджету України. Визначено поняття митного постаудиту згідно з Кіотською конвенцією та результати його запровадження в Україні. Обґрунтовано, що постмитний аудит має на меті виявлення, усунення та попередження можливого порушення законодавства з питань справляння податків і зборів при переміщенні товарів через митний кордон, реалізується митними органами шляхом спостереження, перевірки та вимірювання достовірності заявленої інформації про переміщувані товари з метою усунення недоліків у плануванні, організації та проведенні митного контролю.

Метою статті є дослідження економічної ефективності постмитного аудиту в Україні як сучасної форми митного контролю.

Результати. Проведено аналіз дійсного стану, перспективи розвитку постмитного контролю і його безпосередній вплив на фінансовий потенціал митних органів, надано оцінку економічної ефективності постаудиту, а також наведено систему показників оцінки результативності контрольно-перевіркових заходів щодо дотримання вимог законодавства з питань державної митної справи. Як з теоретичної, так і практичної точок зору, визначення ефективності документальних перевірок є найбільш складною проблемою. Окремим та найважливішим показником ефективності документальних перевірок вважають її результативність, в основі визначення якої лежить кількісна та якісна оцінка порушень митного законодавства; визначення сум донарахованих за наслідками документальних перевірок платежів, штрафів і пені.

Основні наукові результати полягають в обґрунтуванні постмитного аудиту як форми митного контролю, що реалізується через систему заходів і форм, визначених податковим і митним законодавством України. На основі вищезазначеного можна стверджувати, що ефективність і результативність постмитного аудиту залежить від сформованої доказової бази на етапі підготовки і проведення документальних перевірок. Фінансові органи повинні підсилювати ефективність доперевіркових заходів у напрямку збору та аналізу інформації, яка свідчить про факти порушення норм митного та податкового законодавства України.

Ключові слова: митний постаудит; митний контроль; митні платежі; документальні перевірки; стягнення податків і зборів; економічна ефективність.

Victoria Yukhymivna FABIANSKA

PhD in Economics,
Senior Lecturer,
Vinnytsia National Agrarian University
E-mail: viktoriafab@ukr.net

Natalia Sergiyivna POPUK

Vinnytsia National Agrarian University
E-mail: popuk1994@mail.ru

ECONOMIC EFFICIENCY OF POST-AUDIT

Abstract

Introduction. The article examines the role of customs duties in ensuring a profitable part of the state budget of Ukraine. The concept of post-customs audit in accordance with the Kyoto Convention and the results of its implementation in Ukraine. Proved that the post-entry audit aims to identify, eliminate and prevent possible violations of the law on collection of taxes and fees when moving goods across borders, implemented by customs authorities supervision, inspection and measurement reliability information stated on goods transported to address deficiencies in the planning, organization and carrying out of customs control.

Purpose of the article is to study the cost-effectiveness of post-entry audit in Ukraine as a modern form of customs control.

Method (methodology). The analysis of the actual situation, prospects of customs post and its direct impact on the fiscal capacity of the customs authorities, the estimation of economic efficiency of post-audit system and provides indicators to measure the effectiveness of control and verification measures for compliance on the state of customs as a theoretical and practical point of view, the definition of documentary checks efficiency is the most difficult problem. Another important indicator of efficiency and documentary checks believe its performance, based on the definition of which is a quantitative and qualitative assessment of customs legislation; determine the amount of additionally assessed the results documentary checks payments, fines and penalties.

Results. The main scientific results is to justify post-entry audit as a form of customs control is implemented through a system of measures and forms determined by the tax and customs legislation of Ukraine. Based on the above it can be argued that the effectiveness and efficiency of post-entry audit depends on the existing evidence in preparation and conduct documentary checks. Fiscal authorities should enhance the effectiveness doperevirochny steps towards collecting and analyzing information that indicates violations of the rules of customs and tax legislation of Ukraine.

Keywords: custom post-audit; customs; customs duties; documentary checks; collection of taxes and fees; economic efficiency.

JEL classification: M40

Вступ

Головним завданням Державної митної служби України на найближчу перспективу визначено створення митної служби європейського зразка, перехід на міжнародні засади здійснення митного контролю шляхом його спрощення, адаптації до вимог міжнародних конвенцій, зокрема Кіотської конвенції [4]. У цьому контексті актуальності набуває посилення контрольно-перевіркової функції митних органів саме у напрямі проведення документальних перевірок – митного постаудиту як сучасної форми митного контролю.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що митний контроль майже не досліджується як вид державного контролю, а також існує необхідність його розвитку у процесі утвердження України як європейської демократичної держави. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне дослідити економічну ефективність постаудиту як перспективної форми митного контролю в Україні.

Питання організації та вдосконалення митного контролю, проблеми митного постаудиту як форми митного контролю досліджували Ю. В. Дубко, Л. Копцева, Є. Корнієнко, Д. О. Сагарьова. Водночас у чинному законодавстві поки що немає обґрунтованого чіткого визначення поняття митного постаудиту, не до кінця розкрито його роль у сучасних умовах регулювання національної економіки, не визначено функціональні зв'язки контрольних органів та їх відповідальність.

Мета статті

Метою нашого дослідження є вивчення шляхів досягнення максимальної економічної ефективності митного постаудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогодні одним із пріоритетних напрямів вдосконалення митного контролю визначено спрощення митних процедур та скорочення часу митного оформлення з метою формування сприятливих умов для учасників зовнішньоекономічної діяльності по збільшенню обсягів зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Митний контроль після випуску (так званий митний постаудит) повинен стати механізмом ефективного захисту економічних інтересів України без створення додаткових адміністративних бар'єрів.

Згідно з Кіотською конвенцією про спрощення та гармонізацію митних процедур, митний постаудит – це форма митного контролю, яка здійснюється митними органами для перевірки правильності та достовірності даних, вказаних у митній декларації, шляхом вивчення бухгалтерських документів, рахунків, системи управління бізнесом після завершення митного оформлення [5].

Україна була приєднана до Кіотської конвенції згідно із Законом України від 05. 10. 2006 р. №227-V «Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до міжнародної конвенції про спрощення та гармонізації митних процедур», [2] після чого митний аудит набув ще більшої актуальності.

Сьогодні акцент переноситься з етапу митного оформлення на етап митного контролю після випуску товарів.

Пріоритетний напрямок – спрощення митних процедур, скорочення часу на митне оформлення. При цьому, контроль – це не самоціль, а один з елементів механізму ефективного захисту комерційних інтересів держави. Митні органи прагнуть створити митний контроль, який буде адекватним і достатнім одночасно. Усе робиться з урахуванням рекомендацій Європейської економічної комісії із спрощення процедур міжнародної торгівлі. Прагнення до розвитку торгівлі і вимоги контролю не повинні протистояти один одному [1].

Основними цілями контрольно-перевіркової діяльності митних органів у практичному значенні є виявлення порушень законодавства з питань митної справи суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, донарахування сум митних платежів повною мірою, накладення фінансових санкцій, сплата до бюджету сум донарахованих митних платежів, штрафу та пені, та, вплив на виявлених під час перевірок правопорушників, попередження вчинення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності відповідних порушень законодавства в майбутньому [5].

Нині в Україні одним з головних завдань, яке стоїть перед митними органами, є забезпечення фіскальної функції шляхом справляння митних платежів. Аналізуючи структуру платежів, справляння яких забезпечено державними митними органами, слід зазначити, що найбільшу частку в надходженні митних платежів займають податок на додану вартість, акцизний податок та мито.

Як впливає з аналізу діяльності Вінницької митниці Міндоходів, результатом її роботи у 2013 році стало перерахування до Державного бюджету України митних платежів та зборів у сумі 1 млрд.7 млн.618 тис. грн.(у т. ч. до загального фонду – 953 млн. 527 тис. грн, до спеціального фонду – 54 млн. 91 тис. грн) (рис. 1).

Індикативний показник доходів до Державного бюджету України (1 065,5 млн.грн) виконано на 94,6 %. Середньоденні перерахування за 2013 рік становлять 4 млн.грн, що на 720,6 тис. грн, або на 21,7 % більше, ніж у попередньому році (2012р. -3,3млн.грн) (табл. 1).

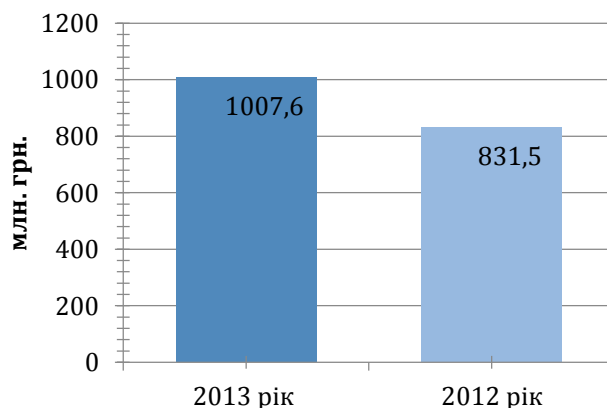

Рис. 1. Суми перерахованих коштів до Державного бюджету України у 2013 та 2012 роках [2]

Індикативний показник доходів до Державного бюджету України (1 065,5 млн.грн) виконано на 94,6 %. Середньоденні перерахунки за 2013 рік становлять 4 млн.грн, що на 720,6 тис. грн, або на 21,7 % більше, ніж у попередньому році (2012р. - 3,3млн.грн) (табл. 1). Найнижчий показник виконання індикативних показників у розрізі податків – 25,9 %, – спостерігається по вивізному миту. Водночас у 2013 році його перераховано 124,9 тис грн, що в 2,2 раза більше, порівняно з 2012 роком (55,9 тис. грн). Зазначений податок сплачувався при експорті насіння льону, насіння соняшника та відходів переробки соняшника (макуха, паливні гранули).

Таблиця 1. Стан виконання індикативних показників по видах платежів у 2013 році*

Загальний фонд Державного бюджету			
	Індикативний показник	Надходження до Держбюджету	Виконання, %
Загальний фонд Державного бюджету			
Мито вивізне	482,8	124,9	25,9
Мито ввізне	125284,1	110636,7	88,3
ПДВ	926534,6	831132,95	89,7
Акцизний податок	82,0		
Плата за митне оформлення	1 027,2	801,28	78,0
Єдиний збір	2 590,5	3 230,97	124,7
Інші		7 600,3	
Всього до загального фонду	1056001,2	953527,1	90,3
Спеціальний фонд Державного бюджету			
Всього до спеціального фонду	8375,9	54090,6	645,8 % або в 6,5 раза
Мито ввізне	1 583,1	1 328,61	83,9
Акцизний податок	7905,4	46519,9	588% або в 5,9 раза
Утилізаційний збір		5 326,28	
Утилізаційний збір		5 326,28	
Екологічний податок		915,81	
Всього до Держбюджету	1065489,7	1007617,7	94,6

*За даними [3]

Порівняно з 2012 роком у 2013 році до держбюджету перераховано на 176,1 млн.грн., або на 21,2 % більше (табл. 2).

Таблиця 2. Надходження до держбюджету за 2012-2013 роки у розрізі податків і зборів, тис. грн*.

Види податкових платежів	2012 р.	2013 р.	Відхилення	
			+ / -	%
ПДВ	718 621,07	831 132,95	112 511,88	15,6
Акцизний податок	6 181,0	46 519,9	40 338,9	653% або в 7,5 раза
Мито	102 548,5	112 090,21	9 541,7	9,3
Єдиний збір	2 193,0	3 230,97	1 037,97	47,3
Плата за м / о	895,0	801,28	-93,7	-10,5
Утилізаційний збір	0,0	5 326,28	5 326,28	100
Екологічний податок	1,0	915,81	914,81	100
Інші	1 077,38	7 600,3	6 522,9	605% або в 7 разів
Разом	831516,9	1007617,7	176100,7	21,2

*За даними [3]

Зменшення надходжень порівняно з 2012 роком спостерігається лише по платі за митне оформлення – на 93,7 тис. грн.(на 10,5 %).

Зменшення відбулося внаслідок суттєвого обмеження кола підстав для проведення оглядів товарів та транспортних засобів (відповідно до положень ст. 338 Митного кодексу України від 13. 03.2012 року) та, як наслідок, – випадків митного оформлення поза місцем розташування митних органів.

Тож за результатами аналізу можна зробити висновок, що частка надходжень податків і зборів від

митної служби до Державного бюджету є дуже вагомою.

Ефективним інструментом державного регулювання у сфері зовнішньої торгівлі в розрізі фіскальної функції та економічної безпеки держави останнім часом є постмитний контроль, який передбачає перевірку вже здійснених суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності операцій шляхом визначення їх законності, економічної доцільності та повноти виконання всіх зобов'язань [7].

Для визначення місця постмитного контролю в забезпеченні дохідної частини Державного бюджету проаналізовано інформацію про проведення документальних перевірок, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в Україні (таблиця 3).

Таблиця 3. Вихідні дані результативності постмитного аудиту в Україні, 2010-2012 рр. [8]

№ з / п	Показник	Роки		
		2010	2011	2012
1.	Всього виїзних документальних перевірок, шт.	532	440	431
2.	Донараховано за результатами виїзних документальних перевірок, тис. грн	121831,60	152531,20	387700,70
3.	Сплачено за результатами виїзних документальних перевірок, тис. грн	67023,30	529032,20	31772,80
4.	Всього невиїзних документальних перевірок, шт.	485	810	829
5.	Донараховано за результатами невиїзних документальних перевірок, тис. грн	66762,40	192840,10	215052,30
6.	Сплачено за результатами невиїзних документальних перевірок, тис. грн	7656,90	43452,00	70405,90
7.	Донараховано в середньому на одну документальну невиїзну перевірку, тис. грн	137,65	238,07	259,41
8.	Донараховано всього за результатами контрольно-перевіркових заходів, тис. грн	188594,00	345371,30	602753,00
9.	Сплачено всього за результатами контрольно-перевіркових заходів, тис. грн	74680,20	572484,20	102178,70
10.	Коефіцієнт результативності документальних перевірок	73,43	508,39	81,09

Аналіз структури додатково донарахованих і сплачених сум свідчить, що поряд із зростанням обсягу донарахувань показник рівня стягнення у розрізі років є нерівномірним. Так у 2010 р. було забезпечено стягнення 39,59 % від донарахованих сум грошових зобов'язань суб'єктів ЗЕД, а 2012р. цей показник знизився до 16,95 %, при цьому рівень перерахування додатково донарахованих сум за результатами виїзних документальних перевірок становив лише 8,19 % на противагу 32,73 % за невиїзними. Це свідчить про те, що фіскальні органи стикаються з проблемою стягнення додатково донарахованих сум мита та митних платежів, штрафних (фінансових) санкцій. Однак рівень несплати не завжди є фактором неефективності проведених контрольно-перевіркових заходів, оскільки донараховані суми можуть бути оскаржені суб'єктами ЗЕД в адміністративному або судовому порядку, що відтерміновує момент виконання грошових зобов'язань.

З огляду на достатньо короткий період застосування постмитного контролю в Україні можна стверджувати про його високу ефективність як щодо економічної безпеки держави, так і в розрізі фіскальної функції митних органів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, перехід митних органів країни на роботу відповідно до світових стандартів митного адміністрування вимагає нового механізму контролю зовнішньоекономічної діяльності. Тому митний постаудит займає важливе місце при застосуванні системи митного контролю та є головним елементом подальшого підвищення ефективності діяльності митних органів. Саме розробка ефективної служби постмитного контролю та аудиту дозволяє сьогодні митній службі виконувати свої завдання, одночасно даючи можливість митним органам сприяти законослухняним учасникам зовнішньоекономічної діяльності в застосуванні форм спрощеного порядку декларування.

Список літератури

1. Дубко, Ю. В. Порядок, механізм та деякі проблеми організації проведення митними органами постаудиту / Ю. В. Дубко, О. А. Гончарук // Юридичні науки. – 2011. – № 1. – С. 119-125.

2. Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до міжнародної конвенції про спрощення та гармонізації митних процедур [Електронний ресурс] : закон України від 05. 10. 2006 р. №227-V. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/227-16>.
3. Звіт про виконання Плану роботи Вінницької митниці Міндоходів за 2013 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vin.sfs.gov.ua/data/material/000/087/134284/zvit_2013_mitnutsa.doc.
4. Копцева, Л. Вплив міжнародних митних правил на законодавство України щодо митного аудиту / Л. Копцева // Митна справа. – 2010. – № 4 (70). – С. 62-71.
5. Корнієнко, Є. Контрольно-перевірочна діяльність митних органів: проблемні питання / Є. Корнієнко // Митниця. – 2008. – № 7. – С. 14-15.
6. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18. 05. 1973 року (редакція на 26 червня 1999 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
7. Сагарьова, Д. О. Роль постмитного контролю в забезпеченні фіскальної функції митних органів / Д. О. Сагарьова // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – №1 (16). – С. 255-258.
8. Харкавий, М. Оцінка ефективності пост-митного аудиту в Україні [Електронний ресурс] / М. Харкавий. – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2014_11_25_lviv/sekcija_4_2014_11_25/ocinka_efektivnosti_post_mitnogo_auditu_v_ukrajini/70-1-0-1089.

References

1. Dubko, Yu. V. & Honcharuk, O. A. (2011). Poryadok, mekhanizm ta deyaki problemy orhanizatsiyi provedennya mytnymy orhanamy post-audytu. Yurydychni nauky, 1, 119-125.
2. Pro pryednannya Ukrayiny do Protokolu pro vnesennya zmin do mizhnarodnoyi konventsii pro sproshchennya ta harmonizatsiyi mytnykh protsedur : zakon Ukrayiny vid 05. 10. 2006 r. № 227-V. (2006). Retrieved from : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/227-16>.
3. Zvit pro vykonannya Planu roboty Vinnyts'koyi mytnytsi Mindokhodiv za 2013 rik. (2013). Retrieved from : http://vin.sfs.gov.ua/data/material/000/087/134284/zvit_2013_mitnutsa.doc.
4. Koptseva, L. (2010). Vplyv mizhnarodnykh mytnykh pravyl na zakonodavstvo Ukrayiny shchodo mytnoho audytu. Mytna sprava, 4 (70), 62-71.
5. Korniyenko, Ye. (2008). Kontrol'no-perevirochna diyal'nist' mytnykh orhaniv: problemni pytannya. Mytnytsya, 7, 14-15.
6. Mizhnarodna konventsia pro sproshchennya i harmonizatsiyu mytnykh protsedur vid 18.05.1973 roku (redaktsiya na 26 chervnya 1999 roku). (1999). Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
7. Sahar'ova, D. O. (2013). Rol' postmytnoho kontrolyu v zabezpechenni fiskal'noyi funktsiyi mytnykh orhaniv. Visnyk Universytetu bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrayiny, 1 (16), 255-258.
8. Kharkavyy, M. (2014). Otsinka efektyvnosti post-mytnoho audytu v Ukrayini. Retrieved from: http://sophus.at.ua/publ/2014_11_25_lviv/sekcija_4_2014_11_25/ocinka_efektivnosti_post_mitnogo_auditu_v_ukrajini/70-1-0-1089.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2015 р.

Людмила Володимирівна ЄЛІСЄЄВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки природокористування та економічної теорії,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
E-mail: ludmyla_kozak@ukr.net

**ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЧЕРЕЗ
ПРИЗМУ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

Єлісєєва, Л. В. Оцінка конкурентоспроможності національної економіки через призму розвитку освіти в Україні [Текст] / Людмила Володимирівна Єлісєєва// Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 224-229. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті проаналізовано вплив освітнього фактору на конкурентоспроможність національної економіки. Досліджено місце України в міжнародних рейтингах за індексами глобальної конкурентоспроможності, людського розвитку, економіки знань, інноваційного розвитку тощо. Встановлено, що освітній потенціал достатньо високо оцінено світовою спільнотою. Вагомим недоліком міжнародних рейтингів, де враховується освітня складова, вважаємо проведення лише кількісного, а не якісного аналізу ринку освітніх послуг та людського капіталу різних країн. Серед основних перешкод для розвитку освітніх послуг в Україні є демографічні (негативний природний приріст, недостатня чисельність абітурієнтів, значні міграційні процеси) та економічні (значне зниження реальних доходів населення, низька рентабельність інвестицій у вищу освіту, високі рівні безробіття та інфляції) тощо. До проблем, які залишилися невирішеними від часу здобуття Україною незалежності, належать розрив між попитом підприємств та пропозицією підготовлених навчальними закладами фахівців, неефективне використання бюджетних коштів, відсутність мотивації для розвитку персоналу та підвищення їх кваліфікації, високий рівень корупції тощо. Спостерігається тенденція до збільшення чисельності населення, яка здобуває освіту за кордоном. З метою подолання негативних наслідків у сфері освіти та перетворення її на ключовий чинник майбутнього економічного зростання у 2014 р. уряд розпочав низку реформ, які охоплюють системи початкової, середньої та вищої освіти. Ці реформи, на наш погляд, мають характер «шокової терапії», соціального експерименту, елементи якого є недостатньо продуманими. У коротко- та середньостроковій перспективі це однозначно призведе до підвищення рівня безробіття, скорочення доходів населення, а відповідно – до поглиблення кризових явищ. У довгостроковій перспективі за умови зниження рівня корупції та подолання інших негативних явищ системної кризи, яку нині переживає Україна, можуть з'явитися позитивні результати щодо скорочення державних витрат у ринок освіти. На нашу думку, такі реформи не здатні забезпечити якісного підвищення підготовки фахівця, публікативної активності викладачів та науковців щодо проведення наукових розробок тощо.

Ключові слова: конкурентоспроможність економіки; індекс глобальної конкурентоспроможності; індекс людського розвитку; державне фінансування освіти; перекваліфікація; реформування освіти.

ASSESSMENT OF NATIONAL ECONOMY COMPETITIVENESS THROUGH THE PRISM OF UKRAINIAN EDUCATION DEVELOPMENT

Abstract

The article analyzes the impact of educational factors on the national economy competitiveness. It has been researched Ukraine's place in the international rankings dealing with the global competitiveness index, human development, knowledge economy, innovation development etc. It has been established that educational potential is highly appreciated by the international community. The fact that it has been carried out only a quantitative, but not qualitative analysis of the educational market and human capital assets in different countries is considered to be a significant disadvantage of international rankings taking into account the educational component. Among the main obstacles of educational services development in Ukraine are demographic (negative natural growth, insufficient number of applicants, significant migration), economic (significant reduction in real incomes, low profitability of investment in higher education, high unemployment rate and inflation) and others. The problems that remain unresolved from the time when Ukraine gained its independence are the gap between business demand and educated specialists supply, inefficient use of public funds, lack of motivation for staff development and improvement of their skills, high level of corruption and so on. There is an increased tendency among the population to get education abroad. The government initiated a series of reforms covering systems of primary, secondary and higher education to overcome the negative effects on education and its transformation into a key factor for future economic growth in 2014. These reforms, in our opinion, are somehow a "shock therapy", a part of social experiment with elements that are not well thought out. In the short and medium term, it will definitely lead to increased unemployment, reduced incomes of population and crisis deepening. In the long run, it can have such positive results as reducing public expenditure into the education market on the condition of the reduction of corruption and overcoming of other negative phenomena of systemic crisis. In our opinion, these reforms cannot provide qualitative training improvement of a specialist, publishing activity of teachers and scientists conducting scientific researches, etc.

Keywords: *economy competitiveness; global competitiveness index; human development index; state funding of education; rehabilitation; educational reform.*

JEL classification: *I210, I220, I280, E610, H500*

Вступ

За останні майже півтора роки в Україні постійно триває пошук точок росту, що стануть підґрунтям для покращення основних макроекономічних показників та соціальних стандартів національної економіки. Одним із потужних факторів економічного зростання вважається освіта, з якої і розпочалося реформування нинішньої влади. Проте необхідність пошуку оптимального масштабу, вибору ключових векторів освітніх реформ, що дозволять підвищити рівень конкурентоспроможності національної економіки та не зруйнувати надбання попередніх поколінь, зумовлюють актуальність даної тематики дослідження.

Окремі аспекти цієї проблеми розкриваються в контексті вивчення питань інформаційної економіки, економіки знань, людського капіталу, якості ринку освітніх послуг тощо. Окремі аспекти цієї теми розкриті працях В. Бугая, В. Геєця, Т. Пасічник та ін.

Мета та завдання статті

Мета дослідження – оцінити конкурентоспроможність національної економіки через аналіз сучасного стану освіти в Україні. Серед наших завдань було проаналізувати глобальні індекси конкурентоспроможності, у складі яких враховується освітня складова, окреслити основні проблеми ринку освітніх послуг та критично оцінити напрями сучасного реформування вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з методологією Світового банку до показників, які характеризують конкурентоспроможність національного господарства, належать індекси інноваційної економіки, підприємницької привабливості,

людського розвитку, глобальної конкурентоспроможності тощо. Кожен з них прямо чи опосередковано пов'язаний із рівнем розвитку освіти та якістю робочої сили в країні.

Відповідно до рейтингу про глобальну конкурентоспроможність 2014-2015 рр. Україна зайняла сімдесят шосте місце серед ста сорока чотирьох країн. Вона поступилася Литві (41 місце), Латвії (42), Польщі (43), Казахстану (50), Росії (53) та ін. За останні три роки більшість з цих країн покращили свій показник, тоді коли в Україні спостерігається змінна динаміка: 2012-2013 рр. – 73, 2013-2014 рр. – 84, 2014-2015 рр. – 76 позиція. Одним із критеріїв його визначення є оцінка початкової, вищої освіти та професійної підготовки населення. На думку експертів Всесвітнього економічного форуму, до конкурентних переваг України і досі належать: доступ до вищої освіти, якість початкової, математичної і природничо-наукової освіти, освітньої системи, тоді як до недоліків у контексті нашої теми віднесено насамперед «відплив мізків» [1]. Водночас вагомими факторами економічного розвитку 2014 р., що дозволили покращити позицію в загальному рейтингу, стали зростання довіри до суспільних інститутів, підвищення ефективності вітчизняних ринків, ширше використання ІТ та телекомунікацій у бізнесі та повсякденному житті.

Відповідно до індексу конкурентоспроможності бізнесу одними з перешкод для розвитку підприємництва в Україні було визначено недостатня якість початкової та вищої освіти. Проте ці фактори є значно менш вагомими порівняно з інституційними та макроекономічними перешкодами, серед яких і рівень корупції. За даними Transparency International 2014 р. Україна залишилася в переліку найбільш корумпованих країн, посівши 142 місце, однією з сфер поширення якої визначено освіту, проте не за величиною сум хабарництва, а кількістю залучених осіб [2].

За останні роки спостерігається відносно високе місце України у рейтингах за Індексом економіки знань та Індексом знань, що забезпечується передусім високими значеннями індексу освіти, однак вона все-таки суттєво відстає від розвинених країн і навіть країн Східної Європи [3]. Загалом Україна віднесена до останньої за рівнем інноваційності четвертої групи “країн, що рухаються навздогін”. У такий спосіб можемо стверджувати, що за світовими рейтингами економіка України не є достатньо конкурентоспроможною та інвестиційно привабливою, хоча оцінка освітнього рівні українців є достатньо високою.

До основних індикаторів, де детально аналізується рівень розвитку освітнього чинника, належить насамперед індекс людського розвитку (ІЛР). Проте недоліком цього індексу є неврахування якості стандартів в освіті. Загалом за індексом людського розвитку Україна належить до другої групи країн – країн з високим рівнем людського розвитку. У 2013-2014 рр. за рівнем людського розвитку Україна зайняла 83 позицію, тоді як у цій самій групі знаходяться Білорусія (53), Російська Федерація (57 місце), Казахстан (70), Грузія (79). У цьому рейтингу Україна посіла останнє місце серед країн Західної та Східної Європи. До першої групи – країн із дуже високим рівнем розвитку – також увійшли Чехія (28), Польща (35), Словаччина (37) тощо. Достатньо висока позиція нашої держави пояснюється тим, що хоча Україна за рівнем ВВП на душу населення значно поступається іншим країнам, проте оцінка освітнього фактору виявилася дещо вищою. За більшістю показників освітнього рівня людського капіталу, такими, як рівень грамотності дорослого населення, рівень охоплення навчанням, індекс рівня освіти, вітчизняний освітній потенціал практично не поступається розвиненим країнам. За відсотком населення, яке має вищу освіту, Україна випереджає практично всі країни світу, поступаючись їм лише за відсотком населення із середнім освітнім рівнем. Проте за показниками інших складових національної інноваційної системи значно відстає в таких аспектах: низька забезпеченість науковими кадрами з розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (нижче порівняно із США та Японією – у два рази, Німеччиною та Францією – у майже півтора рази); скорочення як чисельності наукового персоналу проєктних і науково-дослідних організацій (майже на 50 % порівняно з 1990 р.), так і числа самих організацій; хронічне недофінансування науково-інноваційної сфери економіки (лише 0,35 % ВВП); низька патентна і дослідницька активність (кількість поданих заявок на винаходи зменшилася на понад 30 % порівняно з 1990 р.); низька частка інноваційно активних підприємств (близько 12-14 % від загального їх числа, що у три-чотири рази менше, ніж в інноваційно-розвинутих економіках); низька наукоємність промислового виробництва (лише 0,3 %) [4] тощо. Тому виникає об'єктивна необхідність за допомогою економічної політики забезпечити не лише досягнення кількісних показників розвитку національної економіки, що дозволять підвищити добробут населення та зайняти кращі місця в таких рейтингах.

Серед причин недостатньо високих показників конкурентоспроможності економіки часто називають недостатність коштів, які виділяє держава на людський розвиток [5, с. 209; 6, с. 90]. За показниками фінансування видатків на освіту, що було законодавчо встановлено обсягом 10 % ВВП (фактично коливається від 4 % до 5,6 % ВВП), Україна істотно не відхиляється від середніх міжнародних значень (близько 5 % ВВП). Відсоток видатків на освіту від загальних державних видатків в Україні становив близько 19 %, що перевищує рівень аналогічних видатків в усіх країнах ОЕСР. Однак, якщо освітні бюджети країн ОЕСР є бюджетами інноваційного розвитку, то освітній бюджет України можна вважати «бюджетом проїдання», оскільки у ньому переважають передусім витрати на заробітну плату і

практично відсутнє фінансування капітальних видатків. Нераціональним порівняно з міжнародними зразками є також розподіл вітчизняних державних витрат на освіту між окремими її рівнями. Недофінансування початкової і середньої освіти кореспондується з відставанням країни за показником рівня середньої освіти населення. Спостерігається також нераціональне і значно відхилене від міжнародних зразків співвідношення платного і бюджетного навчання (зокрема значне переважання платного (52 %) в секторі вищої освіти) тощо. За роки незалежності загальна кількість ВНЗ залишилась майже незмінною, у той час, як кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації зменшилась, а кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації збільшилась у понад два рази. Відповідно до заяви Міністра освіти С. Квіта кількість вищих закладів країни скоротять із 802 до 317 [7]. Крім того, майбутня реорганізація освітньої сфери передбачає п'ятивідсоткове скорочення кількості шкіл, об'єднання невеликих навчальних закладів, зниження рівня зайнятості. Окрім цього, передбачено оптимізацію мережі професійних навчальних закладів, скорочення витрат держави на підготовку фахівців, що дозволить скоротити витрати держави майже на 300 млн грн. [7]. Крім того, в Україні окремі заклади віднесені до вищої освіти, хоча фактично вони є середніми, що негативно впливає на якість послуг.

Незадовільний рівень освіти в Україні спонукає молодь виїздити вчитися за кордон. Так, якщо у 2007 р. їх було 36 тис. осіб, 2008 р. – 38 тис. осіб, то у 2011 р. – 43 тис. осіб [8, с. 240], 2014 р. – близько 50 тис. осіб. І хоча освіта за кордоном після значної девальвації гривні доступна порівняно невеликій частині молоді, але з часом чисельність такої міграції зростатиме.

Серед важливих освітніх проблем є професійна орієнтація молоді щодо попиту на кадри на ринках праці, оскільки за окремими спеціальностями невелика частина людей працює за отриманим фахом. Найбільші втрати серед фахівців із фізичних, математичних та технічних (понад 70 %), прикладних наук та техніки (близько 71 %), службовців, пов'язаних із інформацією (близько 68 %). Крім того, питома частка людей, що пройшли перекваліфікацію, на підприємствах становить 5 %, тоді як у Швеції – 46 %, Чехії – 59 %, Франції – 46 % тощо [9, с. 20]. Це означає, що в багатьох країнах працівники один раз на два-три роки в середньому підвищують свою кваліфікацію. У нашій державі утворилося замкнене коло: одні не модернізують підприємства, бо в Україні сформувалися інші механізми отримання прибутків, а інші – не турбуються про кваліфікацію, бо на виробництвах, які не реструктуризуються, можна працювати і без нових знань. У такий спосіб в Україні немає особливих стимулів для підвищення кваліфікації. Розрив у рівнях доходів між тими, хто не має освіти, і тими, хто має науковий ступінь, є доволі несуттєвим порівняно з іншими країнами, такими як Швейцарія, Франція, Польща. В Україні розрив у дохідних групах між початковою та базовою середньою освітою і повною вищою є дещо більшим ніж у два рази, що, на наш погляд, є недостатнім для пробудження сильних мотивів до підвищення кваліфікації. Найвищу ефективність для приватної особи мають рівні загальної середньої освіти та вищої освіти (бакалавр) бюджетної форми навчання. Ці рівні приносять найбільший приріст річних доходів.

Загалом розрив між освітою та вартістю робочої сили реалізується у двох аспектах: відсутності істотного зв'язку між рівнем отриманої освіти й заробітною платнею та низькому рівні оплати праці в освіті щодо господарства загалом та промисловості зокрема. Так станом на 2014 р. згідно з даними Євростату середня погодинна оплата праці в Україні складає 1,8 євро, тоді в Єврозоні – 23,4 євро, Швеції – 41,9 євро, Данії – 39,5 євро, Центрально-Східної Європи – 7,8 євро. Порівняно з Росією вартість робочої сили в Україні є удвічі дешевшою [10].

Важливе значення також має дохід від інвестицій в освіту. За розрахунками Українського центру міжнародної освіти ще до 2014 р. він становив близько 800 млн дол. на рік. Експерти Інституту економіки промисловості НАН України вважають, що в розвинутих країнах професійна компетентність цінується більше (90 %), ніж в Україні (72 %), тобто відбувається недооцінка однієї з головних характеристик конкурентоспроможності працівника. Серед чинників, які перешкоджають конкурентоспроможності, найбільш вагомими є незатребуваність творчої людини, пасивність і байдужість людей [11, с. 110].

Водночас аналіз основних напрямів сучасного реформування освітньої сфери теж викликають сумніви з приводу їх ефективності. Наглядно спостерігаються спроби скорочення державних витрат на освіту, що в умовах значного дефіциту бюджету (майже 6-7 % ВВП за норми 2-3 %) цілком виправдано. Проте стрімке скорочення кількості освітніх закладів зумовлює збільшення чисельності безробітних, зменшення податкових надходжень у державний бюджет, унаслідок чого відбувається поглиблення кризових явищ та збільшення дефіциту державного бюджету. У такому випадку уряд не продумав механізм «утилізації» незатребуваних наукових кадрів та їх подальше працевлаштування. Крім того, в умовах скорочення державного замовлення, значного зменшення доходів населення платні освітні послуги, які мають стати домінуючими в системі освіти, стануть часто недоступними для більшості сімей.

Загалом більшість реформ слід здійснювати не через «шокову терапію», а «градуально». Для прикладу, надання можливості навчальним закладам самостійно обирати дисципліни для підготовки

бакалавра виявило чимало недоліків у системі вищої освіти, унаслідок чого вибір дисциплін часто відбувається за іншими критеріями, ніж сподівалося Міністерство освіти. Крім того, офіційна підтримка урядом збереження дисциплін, які і так у достатньому обсязі вивчаються у школі, знову ставить під сумнів якості та оголошений принцип державного невтручання у підготовку фахівця. І хоча на державному рівні постійно декларуються позитиви від скорочення навчального навантаження на одного викладача й студента, насправді це через монополію на ринку освітніх послуг лише збільшує навантаження на наукові кадри, які в умовах високого активного навантаження змушені будуть також демонструвати високу публікативність, що за збереження сталого рівня заробітних плат (та фактичного скорочення реальної заробітної плати) є «дорогим задоволенням». На нашу думку, такий стан розвитку освітніх послуг не здатен забезпечити конкурентність працівника і національної економіки загалом.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На сучасному етапі в Україні не склалися сприятливі демографічні та соціально-економічні умови для розвитку освітньої сфери, хоча міжнародні рейтинги фіксують з перемінним успіхом позитивні зміни. У розвитку вітчизняних освітніх послуг існує низка проблем: від демографічних (зменшення чисельності абітурієнтів) до економічних (низька оплата кваліфікованої праці, відсутність стимулів для підвищення професійного рівня, диспропорції між підготовкою спеціалістів одних напрямів та їх затребуваністю на ринку праці тощо). Суттєвою перешкодою для економічного зростання вітчизняної економіки є нескоординованість дій ринку праці та ринку освітніх послуг. Непродуманою залишається і політика держави у сфері освіти, яка здатна зруйнувати і позитивні надбання попередніх поколінь.

Список літератури

1. *The Global Competitiveness Report 2014 – 2015* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
2. Офіційний сайт Transparency International Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org>
3. Інноваційна спроможність та технологічна готовність української економіки у міжнародних порівняннях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uitei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432
4. Доклад о развитии человека 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/development/hdr/2013/hdr_2014_complete.pdf
5. Бугай, В. З. Сучасний стан фінансування закладів освіти / В. З. Бугай // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 3 (11). – С. 207–213.
6. Люта, О. Фінансування закладів вищої освіти в Україні / О. Люта, Н. Пігуль. // Економічний аналіз. – 2012. – Випуск 4. – С. 89–91.
7. Квіт, С. Важко, що виш повинен бути фінансово незалежним [Електронний ресурс] / С. Квіт. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novini/novini/2015/04/30/sergij-kvit-«vvazhayu-shho-vish-tae-buti-finansovo-nezalezhnim»/>
8. Пасічник, Т. Моделювання процесів впливу освітнього чинника на економічну безпеку держави / Т. Пасічник // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2 (116). – С. 233–241.
9. Гець, В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Гець // ІДСД. – 2011. – № 4. – С. 3–23.
10. Офіційний сайт Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
11. Жуковська, А. Ю. Умови формування та розвитку людського капіталу як фактор конкурентоспроможності національних економік / А. Ю. Жуковська // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Т. 2. – С. 107–117.

References

1. *The Global Competitiveness Report*. (2014). [Data file]. Retrieved from <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>.
2. *Corruption index CPI-2014*. (2015). [Data file]. Retrieved from <http://ti-ukraine.org>.
3. *Innovatsiina spromozhnist ta tekhnologichna hotovnist ukrainskoi ekonomiky u mizhnarodnykh porivnianniakh*. Retrieved from : http://www.uitei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432.
4. *The report on human development*. (2014). [Data file]. Retrieved from http://www.un.org/ru/development/hdr/2013/hdr_2014_complete.pdf.
5. Buhai, V. Z. (2011). Current state funding of educational institutions. *Journal of Zaporizhzhya National University*, 3 (11), 207-213.
6. Liuta, O. (2012). Financing of higher education institutions in Ukraine. *Economic analysis*, 4, 89-91.

-
7. Kvit, S. (2015). *I think that university should be financially independent. Retrieved from : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/04/30/sergij-kvit-«vvazhayu,-shho-vish-mae-buti-finansovo-nezalezhnim»>.*
 8. Pasichnyk, T. (2011). *Modeling of the impact of educational factors on the economic security of the state. Recent economic problems, 2 (116), 233–241.*
 9. Heiets, V. M. (2011). *The consequences of the demographic challenges for economic growth in Ukraine. Demography and social economy, 4, 3–23.*
 10. Eurostat [Database]. Retrieved from : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
 11. Zhukovska, A. Yu. (2010). *Conditions for the formation and development of human capital as a factor of competitiveness of national economies. Bulletin of the International Nobel Economic Forum, 1 (3), 107–117.*

Стаття надійшла до редакції 05.04.2015 р.

Олена Валеріївна ПІСКУНОВА

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економіко-математичного моделювання,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: episkunova@rambler.ru

Ольга Ігорівна ОСИПОВА

асистент кафедри економіко-математичного моделювання,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: osypovaolha1987@gmail.com

**РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ ФАКТОРІВ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ
ХАРЧУВАННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ**

Піскунова, О. В. Регресійний аналіз факторів, які визначають споживання продуктів харчування в регіонах України [Текст] / Олена Валеріївна Піскунова, Ольга Ігорівна Осипова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 230-239. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Прийняття управлінських рішень щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та її регіонів передбачає дослідження на основі емпіричних даних регіональних особливостей споживання населенням продуктів харчування та факторів, що впливають на обсяг та структуру споживання. Потужним інструментом для вирішення цих завдань є методи економіко-математичного моделювання, зокрема регресійного аналізу.

Мета. Мета дослідження - визначення за допомогою регресійних моделей факторів, які впливають на споживання харчових продуктів у регіонах України.

Метод. За допомогою методів кластерного аналізу на основі статистичних даних за 2000-2013 роки щодо споживання базових продуктів харчування виокремлено три групи регіонів, що мають тісний зв'язок з географією та рівнем соціально-економічного розвитку областей. Оцінювання регресійних моделей здійснювалось на основі середніх за кластерами значень показників. Побудовано, зокрема, двофакторні моделі регресії, у яких розглянуто одночасний вплив на обсяги споживання базових продуктів харчування обсягів виробництва відповідного продукту харчування та наявного доходу населення.

Результати. Результати проведеного регресійного аналізу показали, що споживання населенням регіонів України відносно дорогих харчових продуктів, зокрема м'яса, додатно залежить від наявних доходів населення, у той час, як споживання хліба та картоплі має від'ємний зв'язок з доходами населення. Отримано, що у першому кластері, який містить промислово розвинені регіони, провідним є вплив обсягів наявних доходів на рівень споживання продуктів харчування. У другому кластері, який сформували регіони із потужним агропромисловим комплексом, навпаки спостерігається значний вплив обсягів виробництва на обсяги споживання харчових продуктів. У третьому кластері, до якого увійшли менш розвинені регіони із найнижчим рівнем доходів населення, отримано значущу залежність споживання від наявних доходів для всіх базових груп продуктів харчування. Додатна залежність споживання від виробництва тут виявлена для яєць, овочів та картоплі.

Ключові слова: моделювання; регресійні моделі; продовольча безпека; споживання базових продуктів харчування; регіони України; виробництво продуктів харчування.

Olena Valeriyivna PISKUNOVA

Doctor of Economics,
Professor,
Department of Economic and Mathematical Modeling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: episkunova@rambler.ru

Olha Ihorivna OSYPOVA

Assistant,
Department of Economic and Mathematical Modeling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: osypovaolha1987@gmail.com

REGRESSION ANALYSIS OF FACTORS THAT DETERMINE FOOD CONSUMPTION IN REGIONS OF UKRAINE

Abstract

Management decisions to ensure food security of the country and its regions involve the study of regional characteristics consumption of foods and the factors that affect the amount and structure of consumption on the basis of empirical data. A powerful tool for solving these problems can be the methods of economic-mathematical modeling methods in particular regression analysis.

The aim of this study is to determine the factors that affect food consumption in the regions of Ukraine using regression models. On the basis of statistics during the period from 2000 till 2013 on consumption of basic food products by methods of cluster analysis it has been singled out three groups of regions which have a close relationship with the geography and socio-economic development of regions. Evaluation of regression models is carried out on the basis of the average of the indicators for the clusters. It has been constructed two-factor regression model, which considers the simultaneous effect on the consumption of basic food production volumes of the appropriate product and disposable income of the population. The results of regression analysis show that consumption on regions of Ukraine relatively expensive foodstuffs, including meat, positively depends on disposable income, while consumption of bread and potatoes has a negative relationship with income. It is shown that in the first cluster, which includes industrialized regions, leading impact on the level of food consumption is made by the amount of disposable income. In the second cluster, which is formed in regions with strong agriculture, on the contrary there is a significant impact of food production on the volume of consumption. In the third cluster, which includes less developed regions with the lowest incomes, it has been received a significant dependence on consumer disposable income for all the basic food groups. Positive dependence of consumption on production has been found out for eggs, vegetables and potatoes.

Keywords: simulation; regression models; food security; the consumption of basic foodstuffs; Ukraine regions; food production.

JEL classification: C38

Вступ

Споживання населенням безпечних та якісних продуктів харчування у необхідних обсягах є однією з нагальних потреб громадян, що забезпечує підтримку на високому рівні фізичної та розумової активності населення. Це - ключовий фактор у формуванні продовольчої безпеки країни та її регіонів. Прийняття управлінських рішень щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та її регіонів передбачає оцінювання її рівня на основі емпіричних даних. Для цього необхідно вирішити низку завдань, зокрема виявити регіональні особливості споживання населенням продуктів харчування, обумовлені різними соціально-економічними чинниками та звичками населення у харчуванні, а також визначити фактори, що впливають на обсяг та структуру споживання населенням харчових продуктів. Потужним інструментом для вирішення цих завдань є методи економіко-математичного моделювання, серед яких - методи регресійного аналізу.

Хоча робіт, присвячених дослідженню продовольчої безпеки, є досить багато, майже відсутні праці, в яких ці проблеми розглядаються на підґрунті емпіричних даних. Серед таких слід зазначити праці [1; 2], у яких із застосуванням методів регресійного аналізу було проведено кількісне оцінювання впливу факторів, що характеризують економічну доступність продовольства, на рівень споживання вибраних груп продуктів харчування. Проте тут досліджується лише споживання окремих видів харчових продуктів, а в якості факторів розглядаються чинники, пов'язані з попитом та платоспроможністю

населення. Оцінюванню економічної доступності продовольства за даними вибіркового обстеження домогосподарств присвячено роботу [3]. Низку регресійних моделей для російського регіону, що описують залежності загального рівня споживання продуктів харчування від окремих показників, побудовано у роботі [4]. Теоретичним питанням визначення основних факторів, що впливають на рівень споживання продовольства, присвячена робота [5]. Також слід назвати праці [6; 7], у яких побудовано регресійні моделі, що описують вплив низки факторів на рівень та структуру споживання продуктів харчування на рівні домогосподарств. Водночас невирішеним залишається питання щодо визначення на основі емпіричних даних чинників, які впливають на споживання населенням у регіонах України продуктів харчування.

Мета та завдання статті

Метою статті є визначення за допомогою регресійних моделей факторів, які впливають на обсяги та структуру споживання харчових продуктів населенням України в різних регіонах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження проводилось на основі даних Державної служби статистики України за регіонами України за 2000-2013 роки [8; 9]. У роботі розглянуто середньодушові обсяги споживання населенням базових продуктів харчування, набір яких визначається чинними нормативними актами України [10; 11] і містить наступні продукти: м'ясо та м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо, разом із салом і субпродуктами (далі м'ясо, група 1); молоко і молочні продукти (далі молоко, група 2); яйця (група 3); хлібні продукти - хліб, макаронні вироби в перерахунку на борошно, борошно, крупи, бобові (далі хліб або хлібні продукти, група 4); картопля (група 5); овочі та баштанні продовольчі культури (далі овочі, група 6); плоди, ягоди і виноград без переробки на вино (далі фрукти, група 7); рибу і рибопродукти (далі риба, група 8); цукор (група 9); олію (група 10).

На попередньому етапі дослідження було проведено класифікацію регіонів України за рівнем споживання населенням базових продуктів харчування [12]. Результати кластерного аналізу дозволили зробити висновок, що за обсягами та структурою споживання населенням харчових продуктів регіони поділяються на три досить стійкі у часі групи, що мають тісний зв'язок з географією та рівнем соціально-економічного розвитку регіонів. До першої групи увійшли промислово розвинені східні регіони та Київська область, другу групу сформували центральні регіони з потужним агропромисловим комплексом, третя група була представлена західними регіонами з менш розвинутою промисловістю.

На рис.1 наведено середні за кластерами значення середньодушових обсягів споживання продуктів харчування в динаміці за 14 років. Як показало проведене дослідження, регіони першого кластеру характеризуються найвищими середньодушовими обсягами споживання м'яса, яєць, фруктів та риби, водночас кластер вирізняється найнижчими обсягами споживання картоплі, молока та хліба. Регіони другого кластера характеризуються найвищими обсягами споживання овочів та цукру і середніми (порівняно з двома іншими кластерами) обсягами споживання інших продуктів харчування. Регіони третього кластера вирізняються найвищими рівнями споживання молока та картоплі, а споживання м'яса, овочів, фруктів, риби, цукру та олії знаходиться тут на найнижчому рівні. Загалом можна сказати, що для регіонів першого кластеру характерними є високі обсяги споживання дорогих та цінних з позиції вмісту поживних речовин груп продовольства, в той час, як у регіонах третього кластеру потреба в їжі задовольняється передусім за рахунок дешевих продуктів.

Для виявлення основних факторів впливу на рівень споживання населенням базових продуктів харчування було розглянуто наступні показники: середньодушові обсяги виробництва базових продуктів харчування - м'яса у забійній вазі (X^1 , кг), молока (X^2 , кг), яєць (X^3 , штук), зернових (X^4 , кг), картоплі (X^5 , кг), овочів (X^6 , кг), плодів, ягід та винограду (X^7 , кг), риби та інших водних живих ресурсів (X^8 , кг), цукрових буряків фабричних (X^9 , кг), соняшнику (X^{10} , кг); середньомісячна заробітна плата працівників (грн); середньодушові обсяги наявного доходу населення (D , грн); експорту та імпорту продовольчих товарів (грн); роздрібного товарообороту продовольчих товарів. Набір зазначених факторів визначається тим, що традиційно у дослідженнях продовольчої безпеки виокремлюють дві групи показників, які мають найбільший вплив на обсяг та структуру споживання (попит): перша група показників характеризує пропозицію продуктів харчування, друга група – платоспроможний попит населення. До показників першої групи, зокрема, належать обсяги виробництва та імпорту продуктів харчування, до показників другої групи – обсяги наявного доходу населення та середньомісячна заробітна плата працівників. Зазначимо, що показники, які вимірюються у грошових одиницях, було перераховано у постійних цінах 2000 року.

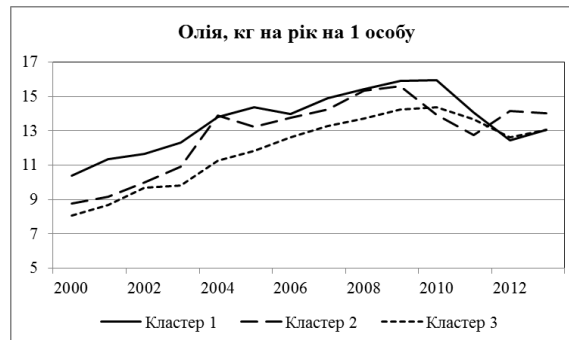
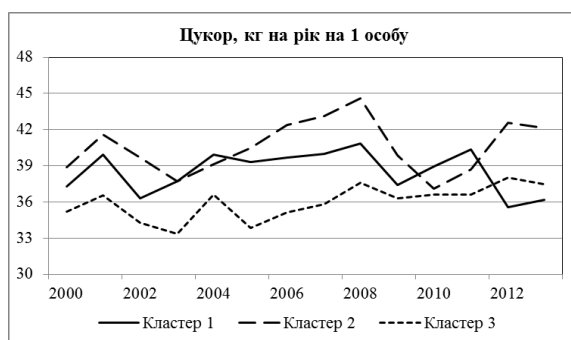
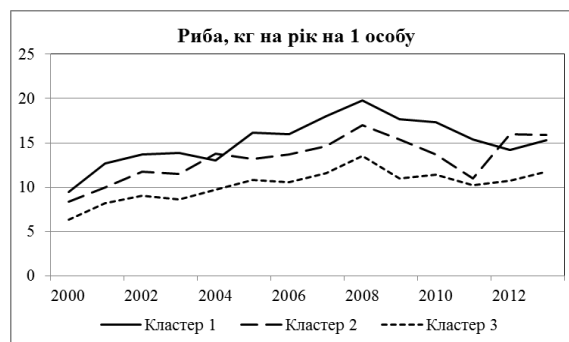
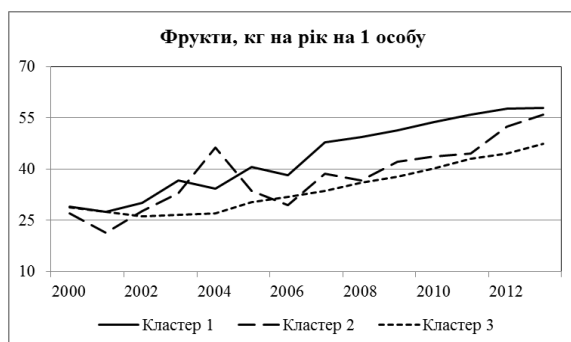
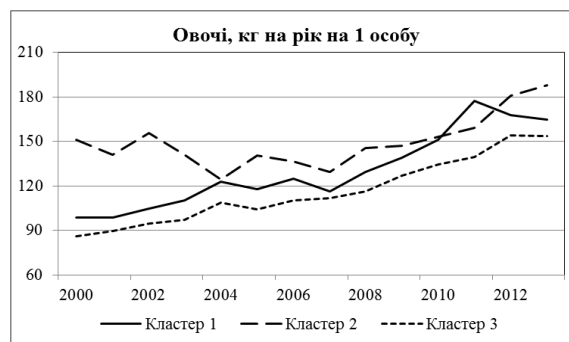
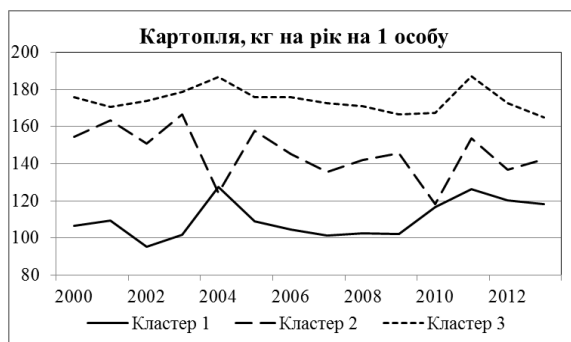
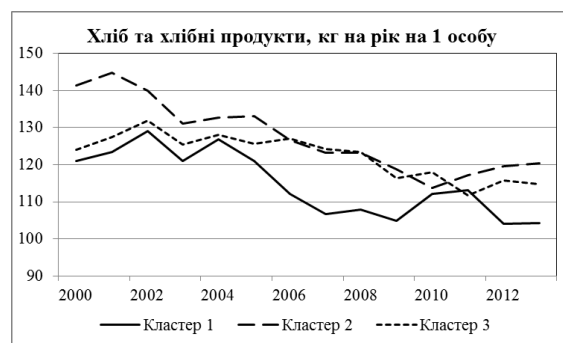
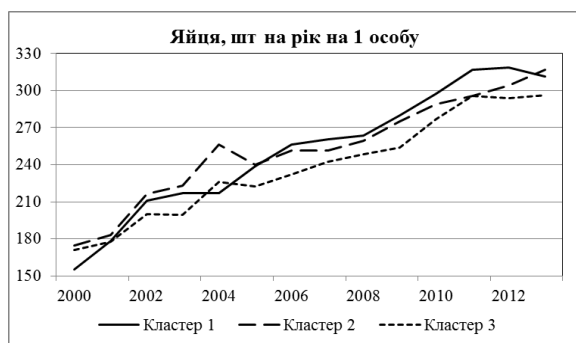
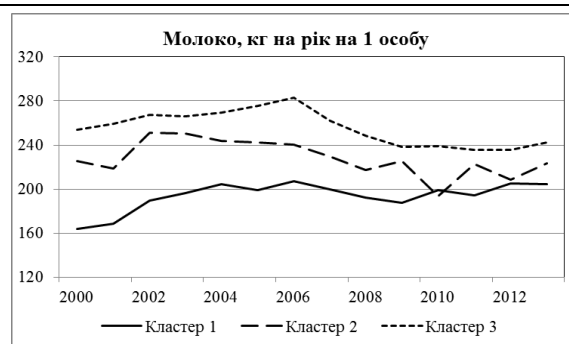
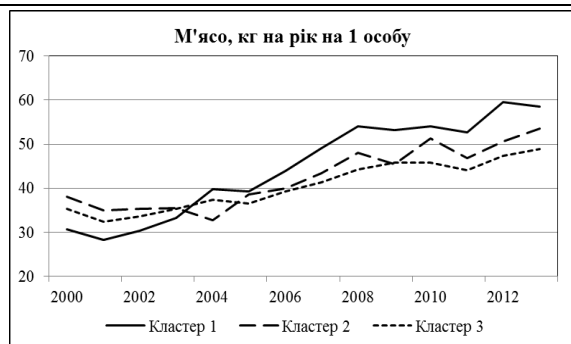

Рис. 1. Середні по кластерах значення споживання базових продуктів харчування у 2000-2013 роках

Динаміку середніх за кластерами значень середньодушових обсягів виробництва основних видів продовольства у 2000-2013 рр. показано на рис. 2, динаміку середніх за кластерами значень середньодушових обсягів наявного доходу та середньомісячної заробітної плати працівників - на рис. 3.

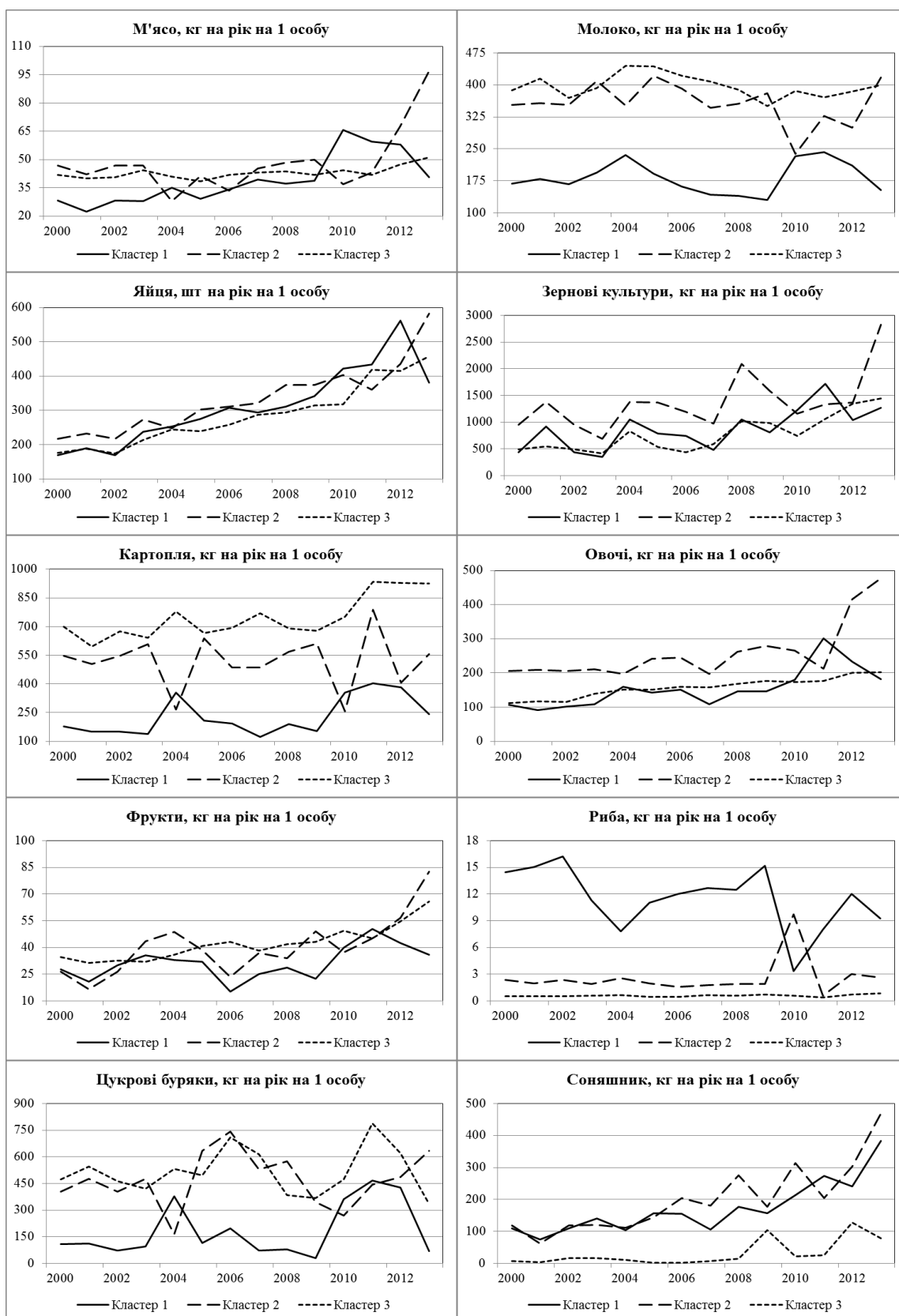

Рис 2. Середні за кластерами середньодушові обсяги виробництва основних видів продовольства у 2000-2013 роках

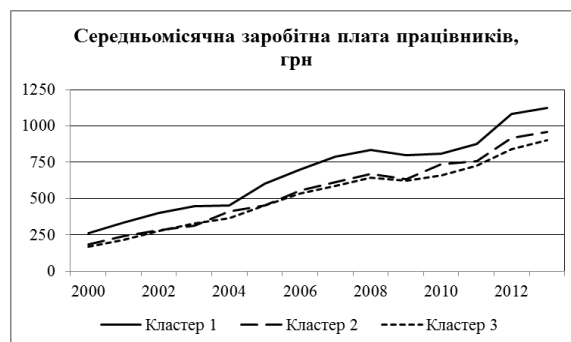
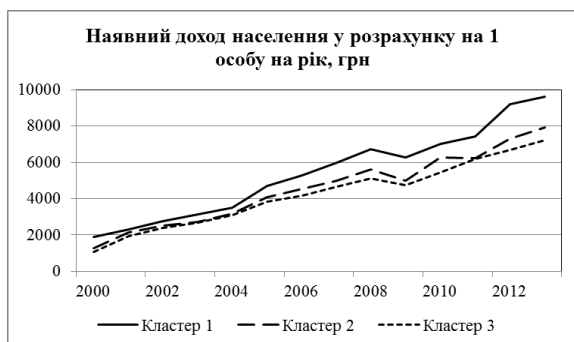

Рис 3. Середні за кластерами середньодушові обсяги наявного доходу населення та середньомісячної заробітної плати працівників у 2000-2013 роках

Як видно з рис. 2 і 3, кластер 1 не вирізняється високими обсягами виробництва продовольства (окрім риби), проте протягом усього досліджуваного періоду характеризується найвищим рівнем доходів населення. Кластер 2 займає позиції лідера за обсягами виробництва майже всіх груп продовольства (за винятком молока, картоплі та риби). Доходи населення тут є дещо вищими порівняно з третім кластером, проте спостерігається їх суттєве відставання від аналогічного показника в першому. Кластер 3 характеризується найвищим рівнем виробництва картоплі, на досить високому рівні знаходиться тут виробництво молока та фруктів. Водночас середньодушовий наявний дохід у цьому кластері є найнижчим.

На рис. 4 наведено динаміку середніх за кластерами значень середньодушових обсягів товарообороту продовольчих товарів та їх імпорту і експорту у 2008-2013 рр. Аналіз графіків на рис. 4 показує, що перший кластер характеризується високими обсягами експорту та імпорту продовольчих товарів у розрахунку на 1 особу, які у 2-3 рази перевищують середні значення відповідних показників у кластерах 2 і 3, аналогічна картина спостерігається і для показника товарообороту продовольчих товарів у розрахунку на 1 особу. Це дозволяє зробити припущення про те, що в першому кластері потреба населення у харчових продуктах задовольняється значною мірою за рахунок імпорту.

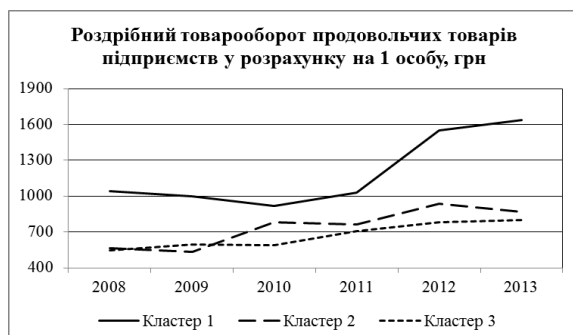
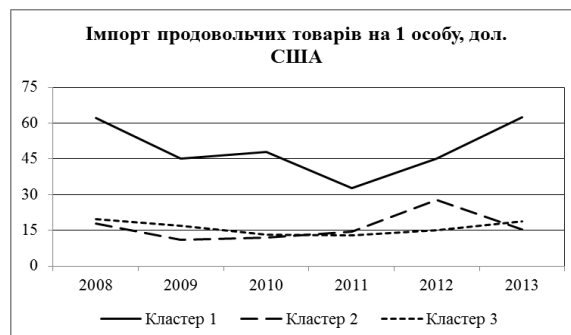
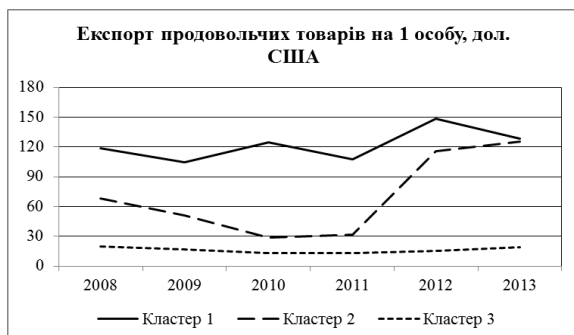

Рис 4. Середні за кластерами середньодушові обсяги імпорту, експорту та роздрібного товарообороту продовольчих товарів у 2008-2013 роках

Для визначення впливу розглянутих факторів на обсяги та структуру споживання базових продуктів харчування побудовано регресійні рівняння за даними щодо середніх за кластерами значень показників за 2000-2013 рр.

Спочатку для кожного кластера було розглянуто залежності між обсягами споживання базових продуктів харчування y_t^j ($j = \overline{1, 10}$ - номер базової групи продуктів харчування, $t = \overline{1, 14}$ - номер періоду, $t = 1$ відповідає 2000 року) від їх обсягів виробництва x_t^j та від доходів населення d_t :

$$\ln(y_t^j) = a_0 + a_1 \cdot \ln(x_t^j) + \varepsilon_t^j, \quad (1)$$

$$\ln(y_t^j) = a_0 + a_1 \cdot \ln(d_t) + \varepsilon_t^j. \quad (2)$$

Зазначимо, що використання логарифмованих величин дозволяє інтерпретувати оцінки параметрів економетричної моделі як оцінки еластичності споживання з виробництва та доходу.

Оцінювання економетричних моделей виконувалось за методом найменших квадратів (1МНК) за допомогою статистичного програмного пакета «Gretl», при цьому здійснювалась перевірка моделей на наявність автокореляції залишків. У разі виявлення явища автокореляції побудована модель коригувалась на основі процедури Кохрейна-Орката¹.

Результати оцінювання моделей (1) і (2) подано відповідно у табл. 1-2, де для трьох кластерів наведено значення параметра a_1 , рівень його значущості та величину коефіцієнта детермінації R^2 .

Таблиця 1. Результати оцінювання регресійних моделей залежності обсягів споживання базових продуктів харчування від обсягів їх виробництва

Базові продукти харчування	Кластер 1			Кластер 2			Кластер 3		
	a_1	p -рівень	R^2	a_1	p -рівень	R^2	a_1	p -рівень	R^2
м'ясо	0,15	0,11	0,22	0,14	0,10	0,22	0,41	0,05	0,39
молоко	0,05	0,35	0,05	0,37	0,00	0,57	0,16	0,28	0,11
яйця	0,57	0,00	0,87	0,55	0,00	0,77	0,55	0,00	0,93
хліб	0,05	0,06	0,72	0,05	0,01	0,91	-0,09	0,00	0,61
картопля	0,20	0,00	0,80	0,25	0,00	0,77	0,04	0,65	0,02
овочі	0,28	0,00	0,97	0,31	0,00	0,74	0,81	0,00	0,94
фрукти	0,16	0,03	0,91	0,63	0,00	0,86	0,29	0,05	0,94
риба	0,001	0,98	0,01	0,09	0,04	0,59	0,03	0,79	0,01
цукор	0,01	0,49	0,04	0,08	0,03	0,35	0,01	0,99	0,01
олія	-0,04	0,49	0,04	0,02	0,71	0,01	-0,003	0,77	0,01

Таблиця 2. Результати оцінювання регресійних моделей залежності обсягів споживання базових продуктів харчування від обсягу наявного доходу населення

Базові продукти харчування	Кластер 1			Кластер 2			Кластер 3		
	a_1	p -рівень	R^2	a_1	p -рівень	R^2	a_1	p -рівень	R^2
м'ясо	0,49	0,00	0,94	0,46	0,00	0,93	0,33	0,00	0,92
молоко	0,03	0,57	0,03	-0,06	0,12	0,19	-0,16	0,03	0,76
яйця	0,31	0,00	0,95	0,33	0,00	0,92	0,33	0,00	0,92
хліб	0,12	0,00	0,72	-0,13	0,00	0,80	-0,12	0,00	0,75
картопля	0,06	0,20	0,13	-0,11	0,00	0,51	-0,01	0,47	0,01
овочі	0,35	0,00	0,84	0,34	0,03	0,64	0,45	0,00	0,92
фрукти	0,50	0,00	0,94	0,41	0,00	0,63	0,65	0,00	0,98
риба	0,07	0,54	0,03	0,31	0,00	0,67	0,24	0,03	0,69
цукор	0,01	0,88	0,005	0,25	0,08	0,34	0,04	0,05	0,28
олія	-0,29	0,12	0,21	-0,19	0,36	0,08	-0,19	0,19	0,15

На основі аналізу побудованих моделей можна зробити наступні висновки. У першому кластері найтісніший зв'язок між рівнями виробництва та споживання отримано для таких продуктів харчування, як яйця, картопля, овочі та фрукти. Аналіз параметрів розрахованих моделей дозволяє сказати, що найбільший вплив виробництва на зміну рівнів споживання отримано для яєць – при

¹Детально про метод Кохрейна-Орката див. Доугерти К. Введение в эконометрику: Пер. с англ. — М: ИНФРА-М, 1999, с. 222-225.

збільшенні виробництва яєць на 1 % їх споживання зростає на 0,57 %. Водночас, хоча і виявлено наявність суттєвого зв'язку між споживанням хлібних продуктів та виробництвом зерна, проте збільшення об'ємів виробництва останнього на 1 % призведе до збільшення споживання хліба лише на 0,05 %. Не виявлено значущого впливу обсягів виробництва молока, риби, цукру та олії на рівень їх споживання. У другому кластері, що представляє регіони із потужним агропромисловим комплексом, практично за всіма видами продовольчих груп отримано суттєву залежність рівнів споживання від рівнів виробництва. Найбільший приріст рівнів споживання при збільшенні виробництва на 1 % виявлено для молока, яєць та фруктів (на 0,37 %, 0,55 % та 0,63 % відповідно). Виняток становить олія: залежність між виробництвом та споживанням цього продукту відсутня. Для третього кластера виявлено суттєву залежність споживання м'яса, яєць, хліба, овочів та фруктів від рівнів їх виробництва. При збільшенні рівнів виробництва на 1 % найбільше зростання обсягів споживання спостерігається в таких продовольчих групах, як м'ясо (на 0,41 %), яйця (на 0,55 %), овочі (на 0,81 %).

Аналіз результатів табл. 2 дозволяє зробити наступні висновки. Для всіх трьох кластерів виявлено суттєву прямопропорційну залежність обсягів споживання м'яса, яєць, овочів та фруктів від величини доходу. Збільшення величини доходів найбільше впливає на обсяги споживання м'яса та фруктів і при зростанні на 1 % призводить до зростання споживання м'яса на 0,49 %, 0,46 % та 0,33 % та фруктів на 0,50 %, 0,41 % та 0,65 % у кожному кластері відповідно. Також виявлено значущий вплив величини доходів на рівень споживання хлібних продуктів. Проте, якщо в першому кластері цей зв'язок є прямо пропорційним, то в другому і третьому збільшення величини доходу веде до зниження обсягів споживання хліба на 0,13 % та 0,12 % відповідно. Це можна пояснити тим, що споживання хлібних продуктів (що традиційно є дешевими) у цих кластерах знаходиться на дуже високому рівні і зі збільшенням доходів населення поступово переходить на більш дорогі види продовольства, зменшуючи обсяги споживання хліба. У другому та третьому кластерах було встановлено існування залежності споживання риби та цукру від розміру доходів. Для всіх трьох кластерів не виявлено суттєвої залежності між розміром доходів та споживанням олії.

Також було побудовано двофакторні моделі регресії, у яких розглянуто одночасний вплив на показник обсягів виробництва відповідного продукту харчування та наявного доходу населення:

$$\ln(y_t^j) = a_0 + a_1 \cdot \ln(x_t^j) + a_2 \cdot \ln(d_t) + \varepsilon_t^j \quad (3)$$

Результати оцінювання цих моделей наведено у табл. 3, де зібрано отримані значення параметрів a_1 , a_2 (у дужках зазначено рівень їх значущості) та розрахункові значення F-статистики (у дужках - рівень її значущості).

Таблиця 3. Результати оцінювання двофакторних регресійних моделей споживання базових продуктів харчування

Базові продукти харчування	Кластер 1			Кластер 2			Кластер 3		
	a_1	a_2	F-статистика	a_1	a_2	F-статистика	a_1	a_2	F-статистика
м'ясо	0,15 (0,14)	0,42 (0,00)	104,50 (0,00)	0,07 (0,17)	0,41 (0,00)	86,17 (0,00)	0,24 (0,25)	0,30 (0,00)	73,07 (0,00)
молоко	0,06 (0,34)	0,04 (0,49)	0,23 (0,80)	0,34 (0,00)	- 0,04 (0,16)	9,78 (0,03)	0,58 (0,17)	- 0,04 (0,02)	8,97 (0,01)
яйця	0,10 (0,37)	0,35 (0,00)	104,5 (0,00)	0,02 (0,87)	0,31 (0,00)	63,25 (0,00)	0,27 (0,01)	0,20 (0,00)	177,83 (0,00)
хліб	0,04 (0,13)	- 0,18 (0,00)	28,88 (0,00)	0,06 (0,04)	- 0,19 (0,00)	40,33 (0,00)	- 0,07 (0,03)	- 0,02 (0,02)	9,36 (0,00)
картопля	0,23 (0,00)	- 0,03 (0,09)	36,81 (0,00)	0,25 (0,04)	- 0,10 (0,00)	55,61 (0,00)	0,13 (0,09)	- 0,04 (0,03)	86,17 (0,00)
овочі	0,29 (0,00)	0,17 (0,00)	269,5 (0,00)	0,39 (0,00)	- 0,04 (0,41)	11,17 (0,00)	0,52 (0,04)	0,25 (0,07)	86,17 (0,00)
фрукти	0,13 (0,05)	0,47 (0,00)	132 (0,00)	0,48 (0,00)	0,21 (0,00)	86,17 (0,00)	0,76 (0,46)	0,60 (0,00)	269,50 (0,00)
риба	0,004 (0,95)	0,07 (0,56)	0,06 (0,95)	0,08 (0,10)	0,19 (0,22)	1,74 (0,22)	0,02 (0,85)	0,24 (0,05)	1,55 (0,25)
цукор	0,01 (0,49)	- 0,01 (0,79)	0,29 (0,75)	0,08 (0,04)	0,02 (0,38)	3,67 (0,06)	0,002 (0,04)	0,04 (0,02)	2,14 (0,16)
олія	- 0,01 (0,84)	- 0,28 (0,19)	0,61 (0,56)	0,03 (0,58)	- 0,22 (0,34)	0,17 (0,85)	- 0,01 (0,29)	- 0,26 (0,11)	0,75 (0,49)

При дослідженні одночасного впливу виробництва та доходів на обсяги споживання продуктів харчування отримано результати, які загалом узгоджуються з попередніми модельними розрахунками. Проведений аналіз показав, що споживання таких відносно дорогих продуктів харчування, як м'ясо та фрукти, а також яєць в усіх трьох кластерах значущо додатно залежить від доходів населення: збільшення середньодушового наявного доходу призводить до збільшення обсягів споживання цих продуктів. Водночас споживання картоплі та хліба в усіх кластерах від'ємно залежить від доходів населення. Тобто, що багатшим стає населення, то менше воно споживає хліба і картоплі у розрахунку на 1 особу. Звернемо увагу на те, що у випадку однофакторних моделей для першого кластера було отримано додатну статистичну залежність між обсягами споживання картоплі та хліба і наявними доходами населення, що є менш логічним. Таким чином двофакторні моделі, які показують вплив доходів на споживання продуктів харчування за фіксованих значень обсягів їх виробництва, є більш прийнятними для економічного аналізу. Додатно впливають на обсяги споживання в розглядуваних кластерах обсяги виробництва картоплі та овочів. Крім того, для другого кластера регіонів з потужним АПК є характерною значна залежність обсягів споживання від виробництва молока, хліба, фруктів і цукру.

Зазначимо, що невелика кількість спостережень не дозволяє у такому випадку будувати більш складні економетричні моделі. Крім того, через відсутність даних для експорту та імпорту продовольчих товарів за 2000-2008 рр., також не можна розглянути ці показники в якості факторів економетричних моделей.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Прийняття управлінських рішень щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та її регіонів передбачає дослідження на основі емпіричних даних регіональних особливостей споживання населенням продуктів харчування та факторів, що впливають на обсяги та структуру споживання. Потужним інструментом для вирішення цих завдань є методи економіко-математичного моделювання, зокрема методи регресійного аналізу. У нашому дослідженні за допомогою регресійних моделей було визначено фактори, що впливають на споживання харчових продуктів у регіонах України.

Використано результати кластеризації регіонів України на основі статистичних даних за 2000-2013 роки щодо споживання базових продуктів харчування, за результатами якої виокремлено три групи регіонів, що мають тісний зв'язок з географією та рівнем соціально-економічного розвитку областей. Проведений аналіз показав, що для регіонів першого кластеру характерними є високі обсяги споживання дорогих та цінних з позиції вмісту поживних речовин груп продовольства, в той час, як у регіонах третього кластеру потреба в їжі задовольняється передусім за рахунок дешевих продуктів. Протягом усього досліджуваного періоду кластер 1 характеризується найвищим рівнем доходів населення. Кластер 2 займав позиції лідера за обсягами виробництва майже всіх груп продовольства. Кластер 3 характеризувався найвищим рівнем виробництва картоплі, на досить високому рівні знаходилося тут виробництво молока та фруктів. Водночас середньодушовий наявний дохід у цьому кластері був найнижчим. Аналіз даних за 2008-2013 рр. показав, що перший кластер характеризується найвищими середньодушовими обсягами експорту, імпорту та товарообігу продовольчих товарів.

Оцінювання регресійних моделей здійснювалось на основі середніх за кластерами значень показників. При виборі пояснюючих чинників економетричних моделей враховувалось, що традиційно у дослідженнях продовольчої безпеки виокремлюють групу чинників, які характеризують пропозицію продовольчих товарів, та групу тих, які характеризують попит на них. До першої групи чинників можна, зокрема, віднести обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, до другої – наявні доходи населення.

Побудовано двофакторні моделі регресії, в яких розглянуто одночасний вплив на обсяги споживання базових продуктів харчування обсягів виробництва відповідного продукту харчування та наявного доходу населення.

Результати проведеного регресійного аналізу показали, що споживання населенням регіонів України відносно дорогих харчових продуктів, зокрема м'яса, додатно залежить від наявних доходів населення, в той час, як споживання хліба та картоплі має від'ємний зв'язок з доходами населення. Отримано, що у першому кластері, який об'єднує промислово розвинені регіони, провідним є вплив обсягів наявних доходів на рівень споживання продуктів харчування. У другому, який сформували регіони із потужним агропромисловим комплексом, навпаки спостерігається значний вплив обсягів виробництва на обсяги споживання харчових продуктів. У третьому, до якого увійшли менш розвинені регіони із найнижчим рівнем доходів населення, отримано значущу залежність споживання від наявних доходів для всіх базових груп продуктів харчування. Додатна залежність споживання від виробництва тут виявлена для яєць, овочів та картоплі.

Список літератури

1. Одінцов, М. М. Формування попиту на продукти харчування / М. М. Одінцов // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 111-115.
2. Сало, І. А. Прогнозування попиту на внутрішньому ринку плодів та ягід / І. А. Сало // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2009. – Вип. 141. – С. 284-288.
3. Яців, І. Б. Оцінка варіації рівня економічної доступності продовольства / І. Б. Яців, С. Ф. Яців // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 228-236.
4. Чекавинский, А. Н. Моделирование продовольственной безопасности региона / А. Н. Чекавинский, Р. Ю. Селименков // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2014. – № 4 (34). – С. 226-235.
5. Мудрак, Р. П. Поведінка споживача як чинник продовольчої безпеки домогосподарства / Р. П. Мудрак // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 3-4(1). – С. 27-30.
6. Mango N. Factors influencing household food security among smallholder farmers in the Mudzi district of Zimbabwe / Mango N., Zamasiya B., Makate C., Nyikahadzoi K., Siziba S. // Development Southern Africa. – 2014. – Vol. 31, No. 4. – P. 625-640.
7. Regression analysis of the determinants of food security: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifad.org/hfs/thematic/rural/rural_app.htm.
8. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2013 рік: Статистичний збірник [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/bl/06/zb_cdnd_14.zip.
9. Статистичний щорічник України за 2013 рік: [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/10/sz_2013_uk.zip.
10. Закон України «Про продовольчу безпеку» № 4227 – VI від 22.12.2011 року.
11. Постанова «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» № 656 від 14.04.2000 року.
12. Піскунова, О. В. Кластерний аналіз у моделюванні продовольчої безпеки на регіональному рівні / Піскунова О. В., Осипова О. І. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – К. Київський університет, 2014. – № 9(162). – С. 82-89.

References

1. Odintsov, M. M. (2011). Formation of demand for food. *Ekonomika APK*. 1 (10), 111-115.
2. Salo, I. A. (2009). Forecasting demand in the domestic market of fruits and berries. *Naukovyy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny*. 1 (149), 284-288.
3. Yatsiv, I. B., Yatsiv, S. F. (2014). Grade variation of the economic availability of food. *Ekonomichnyy analiz*. 15 (1), 228-236.
4. Chekavynskyy, A. N., Selymenkov, R. Yu. (2014). Modeling of food security in the region. *Ekonomicheskies i sotsialnyie peremenyi: faktyi, tendentsii, prognoz*. 4 (34), 226-235.
5. Mudrak, R. P. (2014). Consumer behavior as a factor in household food security. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*. 3-4 (1), 27-30.
6. Mango, N., Zamasiya, B., Makate, C., Nyikahadzoi, K., Siziba, S. (2014). Factors influencing household food security among smallholder farmers in the Mudzi district of Zimbabwe. *Development Southern Africa*. 31 (4), 625-640.
7. Regression analysis of the determinants of food security. (2012). Retrieved from : http://www.ifad.org/hfs/thematic/rural/rural_app.htm. Last accessed 20th Apr 2015.
8. The State Statistics Service of Ukraine (2014). Balances and consumption of basic foodstuffs for the population of Ukraine in 2013. Retrived from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/bl/06/zb_cdnd_14.zip.
9. The State Statistics Service of Ukraine (2014). Statistical Yearbook of Ukraine for 2013. Retrived from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/10/sz_2013_uk.zip.
10. Law of Ukraine "On food security". 2011. № 4227 – VI. Holos Ukrayiny.
11. Resolution "On approval of food sets, sets of sets of non-food products and services for major social and demographic groups» (2000), 656.
12. Piskunova O. V., Osypova O. I. (2014). Cluster analysis in modeling food security at the regional level. *Bulletin of Taras Shevchenko National university of Kyiv. Economics*. 1 (9 (162)), 82-89.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2015 р.

Надія Вікторівна ШАПОВАЛЕНКО

аспірантка,
Університет банківської справи Національного банку України
E-mail: nadia.shapovalenko@gmail.com

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ДОХОДУ ТА ВІДНОСНИХ ЦІН НА ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНІ ПОТОКИ

Шаповаленко, Н. В. Оцінка впливу факторів доходу та відносних цін на зовнішньоторговельні потоки [Текст] / Надія Вікторівна Шаповаленко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 240-247. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. В умовах глобалізації та інтеграції України у міжнародні ринки важливим є проведення ефективної та виваженої економічної політики, спрямованої на усунення зовнішніх дисбалансів в економіці. Зважаючи на те, що вже другий рік поспіль відбувається падіння експорту та імпорту товарів та послуг та усвідомлюючи важливу роль зовнішньоторговельних операцій для економіки України, актуальним є питання моделювання динаміки зовнішньоторговельних потоків та виявлення чинників, які на них впливають.

Мета. Метою статті є визначення еластичностей за доходом та відносними цінами для українського експорту та імпорту.

Методи. Для досягнення поставленої мети використано наступні загальнонаукові і спеціальні методи дослідження – економіко-математичне моделювання та аналіз, економетричний метод та інші.

Результати. Досліджено питання оцінювання впливу факторів відносних цін та доходу на зовнішньоторговельні потоки в Україні. З метою оцінки еластичності за доходом та відносними цінами побудовано рівняння для українського експорту та імпорту, де в якості доходу та відносних цін використано відповідно показники ВВП та РЕОК. Також розроблено альтернативні рівняння, де замість РЕОК застосовано одразу декілька цінових індексів.

Отримано оцінки еластичностей експортних та імпортних потоків за відносною ціною та доходом. Як у базових, так і в альтернативних рівняннях оцінки знаходяться в прийнятних межах та є статистично значущими. Згідно з результатами дослідження підтверджено гіпотезу одиничної еластичності за доходом та важливу роль відносних цін у формуванні експортних та імпортних потоків. Також встановлено, що для України виконується умова Маршала-Лернера. Оскільки у короткостроковій перспективі реакція торговельного балансу на номінальну девальвацію також залежить від поведінки цін, є доцільним дослідження у напрямку побудови рівнянь для дефляторів експорту та імпорту товарів та послуг.

Ключові слова: платіжний баланс; міжнародна торгівля; рівняння експорту; рівняння імпорту; модель корекції похибки; умова Маршала-Лернера.

Nadiia Viktorivna SHAPOVALENKO

PhD Student,
University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)
E-mail: nadia.shapovalenko@gmail.com

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF INCOME FACTORS AND RELATIVE PRICES ON THE FOREIGN TRADE FLOWS

Abstract

Introduction. In the context of globalization and integration of Ukraine into international markets it is important to carry out an effective and balanced economic policy in order to eliminate external imbalances in the economy. Considering that fact that it is the second year when we can observe the falling of export and import of goods and services. Understanding the important role of foreign trade for the economy of Ukraine, the question of modeling the

dynamics of trade flows and identification of the factors that affect them become actual.

Purpose. The aim of the article is to determine the elasticities by income and relative prices for Ukrainian export and import.

Methods. In order to achieve the set goal we have used the following general scientific and special methods: economic modeling and analysis, econometric method and others.

Results. It has been considered the question of evaluation of the impact of relative prices factors and income on foreign trade flows in Ukraine. In order to estimate the elasticity of income and relative prices it has been constructed the equations for Ukrainian export and import, where the income and relative prices are used in accordance to GDP and the REER. Also we have developed the alternative equations, where instead of the REER we have used the multiple price indices.

Estimates of elasticities of export and import flows according to relative price and income are worked out. As in the base so in the alternative equations the assessments are within the acceptable limits and statistically significant. According to the study it has been confirmed the hypothesis of unit elasticity of income and an important role in shaping the relative prices of export and import flows. Also it has been found out that the condition of Marshall-Lerner is fulfilled for Ukraine. As in the short-term perspective the reaction of the trade balance in nominal depreciation also depends on the behavior of prices, it is appropriate becomes the study of construction of equations for deflators of export and import of goods and services.

Keywords: balance of payments; international trade; export sequeation; import sequeation; error correction model; Marshall-Lerner condition.

JEL classification: C32, C51, F14

Вступ

В умовах глобалізації та інтеграції України у міжнародні ринки важливим є проведення ефективної та виваженої економічної політики, спрямованої на усунення зовнішніх дисбалансів в економіці. Зважаючи на те, що вже другий рік поспіль відбувається падіння експорту та імпорту товарів та послуг (у 2014 році показники скоротились, відповідно, на 19,9 % та 27,0 %) та усвідомлюючи важливу роль зовнішньоторговельних операцій для економіки України, актуальним є питання моделювання динаміки зовнішньоторговельних потоків та виявлення чинників, які на них впливають.

Крім того, з огляду на значну номінальну девальвацію гривні, яка відбулась останнім часом (протягом 2014 року номінальний курс гривні до долара США зріс вдвічі - з 8,0 до 15,8 грн /дол. США, а наприкінці I кварталу 2015 року він становив 23,4 грн /дол. США), особливої уваги потребує питання визначення ролі обмінного курсу в контексті корекції значних торговельних дефіцитів.

Питання моделювання та пошуку факторів, які впливають на зовнішньоторговельні потоки, знайшли відображення в дослідженнях багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Аналіз наявного наукового доробку показав, що найпоширенішим підходом є побудова рівнянь для експорту та імпорту, де в якості пояснювальних змінних виступають показники відносних цін і доходу, та оцінка коефіцієнтів рівнянь з метою отримання значень еластичностей. Теоретичні основи питання детально розглянуто в наукових працях Дж. Міда, який поєднав абсорбційний та ціновий підходи [1, с. 3]. Вищезгадані фактори є визначальними у моделюванні динаміки поточного рахунку у багатьох моделях відкритої макроекономіки.

Питання емпіричної оцінки еластичностей експорту та імпорту за доходом та відносними цінами було розглянуто в роботах П. Хупера [2], Хеюнг Ву [3], М. Рубашека [4], Л. Крейна [5], А. Вечерського [6] та багатьох інших.

Серед вітчизняних робіт, присвячених аналізу моделей експортних та імпортних потоків для України, можна виділити праці С. Шумської [7], Є. Корнієнко та Н. Шаповаленко [8], Ю. Василенко [9].

Численні публікації з питань моделювання зовнішньоторговельних потоків загалом стосуються оцінювання залежності експорту та імпорту окремих груп товарів від змін обмінного курсу. Водночас недостатня увага звертається на моделювання впливу відносних цін та доходу на агреговані показники експорту та імпорту.

Мета та завдання статті

Метою статті є визначення еластичностей за доходом та відносними цінами для українського експорту та імпорту.

Відповідно до поставленої мети окреслено такі завдання:

- встановити показники, які можуть бути використані у рівняннях як індикатори доходу та відносних цін, та обрати з них оптимальні;
- побудувати рівняння для експорту та імпорту товарів та послуг і оцінити коефіцієнти рівнянь;
- перевірити гіпотезу щодо одиничної еластичності обсягів експорту та імпорту за доходом;

-
- перевірити виконання умови Маршала-Лернера та проаналізувати вплив номінальної девальвації на торговельний баланс.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для дослідження був обраний підхід оцінки еластичностей, отриманих шляхом моделювання залежностей зовнішньоторговельних потоків від факторів відносних цін та доходу, за допомогою побудови рівнянь експорту та імпорту. На нашу думку, обраний підхід має низку переваг. По-перше, він є простим у сприйнятті та трактуванні результатів. По-друге, дає відповідь на питання щодо впливу на торговельні потоки зміни обмінного курсу. По-третє, розроблені рівняння з оціненими коефіцієнтами можна використовувати в більш складних макроекономічних моделях для прогнозування показників експорту та імпорту, оцінки ефективності заходів курсової політики. Однак запропонований підхід має й недоліки: здебільшого аналізується тільки ринок товарів, що торгуються, та ігнорується взаємодія інших ринків в економіці загалом. Так, наприклад, не розглядається ринок капіталу. Хоча слід зазначити, що Україна, на жаль, належить до країн, що мають недорозвинені фінансові ринки, а динаміка сальдо поточного рахунку більшою мірою відображає саме коливання сальдо торговельного балансу.

Отримані оцінки еластичностей також дають змогу перевірити виконання умови Маршала-Лернера та визначити ефективність впливу девальвації на торговельний баланс. Як відомо, вивчення впливу обмінного курсу на торговельний баланс є важливою темою для дослідження в країнах, які розвиваються, оскільки саме вони найчастіше вдаються до номінальної девальвації курсу задля зменшення існуючих дисбалансів та корекції дефіциту торговельного балансу. Згідно з умовою Маршала-Лернера, позитивний ефект від реальної девальвації у середньостроковій перспективі слід очікувати, якщо сума еластичностей за відносною ціною для експорту та імпорту більша за одиницю.

За основу обрані рівняння експорту та імпорту, запропоновані Імбс та Межан [10, с. 3] (усі часові ряди прологарифмовано):

$$x_t = \eta_x \cdot y_t^* + \varepsilon_x \cdot r p_t \quad (1)$$

$$m_t = \eta_m \cdot y_t + \varepsilon_m \cdot r p_t \quad (2)$$

де x_t та m_t , відповідно, обсяги експорту та імпорту,

η_x – еластичність експорту за доходом,

y_t^* – зовнішній попит,

η_m – еластичність імпорту за доходом,

y_t – внутрішній попит,

$r p_t$ – відносні ціни,

ε_x – еластичність експорту за відносними цінами,

ε_m – еластичність імпорту за відносними цінами.

У рівняннях(1-2) розглянуто вплив на експорт та імпорт показника доходу з боку попиту. Слід зазначити, що у довгостроковій перспективі, окрім фактора попиту, також аналізується й фактор пропозиції [4, с. 13]. Оскільки науковців та осіб, які приймають політичні рішення, більше цікавить аналіз у коротко- та середньостроковій перспективі, на нашу думку, слід сфокусуватись саме на оцінці еластичностей експорту та імпорту товарів та послуг за попитом.

У таблиці 1 наведено кількісні оцінки еластичностей за доходом та відносними цінами для експорту та імпорту, отримані в розглянутих емпіричних дослідженнях для різних країн. Як видно з Таблиці 1, зростання вітчизняної економічної активності збільшить вітчизняний попит на імпорт, а відповідно зростання економічної активності за кордоном – зовнішній попит на вітчизняний експорт. Неокласична теорія говорить про те, що у довгостроковій перспективі еластичність за доходом має бути одиничною або трохи більше за 1. Однак у різних емпіричних дослідженнях величина еластичностей за доходом коливається в межах від 1 (Польща) до 3 (Німеччина), а для деяких країн існує ефект асиметрії (Велика Британія, Канада, США, Японія). Одним з можливих пояснень розбіжностей є неоднорідна структура товарів експорту та імпорту [11, с. 10]. Крім того, вибір пояснювальних змінних теж може вплинути на величину еластичності. Зазвичай у якості показника, що відображає вплив фактору попиту, використовують ВВП або абсорбцію. Однак, наприклад, у роботі Хеюнг Ву [3] також залучено показник експорту у рівняння для імпорту. Хоча отриманий показник еластичності імпорту за ВВП Китаю

становить лише 0,45, агрегована еластичність (еластичність за експортом становить 0,75) знаходиться в прийнятних межах.

У дослідженні для України, що було проведено експертами Світового банку [13, с.10], оцінена еластичність експорту за доходами до країн, за винятком Росії, виявилась рівною 0,8, тобто меншою за 1. Така низька еластичність за умов, якщо структура експорту не буде змінюватись, свідчить про відсутність потенціалу до подальшого зростання. Однією з причин низької еластичності вважаємо велику частку сировинного експорту в структурі.

Щодо еластичностей за відносною ціною, зростання ціни імпорту відносно вітчизняних цін на товари-замінники знизить попит на імпорт, а зростання ціни експорту відносно зовнішніх цін на аналогічні товари пригнічуватиме попит на вітчизняну експортну продукцію. Часто в якості індексу відносної ціни (тобто ціна на товар на внутрішньому ринку відносно ціни на міжнародних ринках) обирається реальний ефективний обмінний курс (далі - РЕОК). Зазвичай РЕОК обраховується на основі індексу споживчих цін (далі - ІСЦ). Однак наявність у структурі ІСЦ товарів, що не торгуються, та імпортованих товарів може призвести до викривлення результатів. На нашу думку, частково виправити цей недолік можна за допомогою використання індексу РЕОК на основі дефлятора ВВП. Загалом аналіз досліджень показав, що залежно від специфіки торгівлі в тій чи іншій країні фактор відносної ціни може бути як важливим, так і несуттєвим.

Таблиця 1. Оцінки еластичностей за доходом та відносними цінами**

Автор	Країна	Період	Еластичність за доходом		Еластичність за ціною (відносні ціни)	
			Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
П. Хупер та ін. [2]	Канада	1990-1996, кв	1,1	1,4	-0,9	-0,9
	Франція		1,5	1,6	-0,2	-0,4
	Німеччина		1,4	1,5	-0,3	-0,06
	Італія		1,6	1,4	-0,9	-0,4
	Японія		1,1	0,9	-1,0	-0,3
	Велика Британія		1,1	2,2	-1,6	-0,6
	США		0,8	1,8	-1,5	-0,3
Хеюнг Ву [3]	Китай	1999-2004, кв	1,0	0,45	-0,6	
М. Рубашек [4]	Польща	1995-2004, кв	1	1	0,69	-0,85
Л. Крейн та ін. [5]*	Канада	1981-2006, кв	1,06	1,67	-0,18	-1,17
	Франція		1,22	1,62	-2,86	-0,61
	Німеччина		2,67	3,28	-1,15	0,08
	Італія		1,74	2,48	-0,74	-0,23
	Японія		1,7	1,94	-0,34	0,05
	Велика Британія		1,28	1,65	1,17	-0,6
	США		2,34	1,93	-0,61	-0,63
А. Вечерський [6]	Білорусь	2001-2011, кв	1,10	1,06	-0,62*	0,57*
Фахівці МВФ [12]	47 країн, які розвиваються, експортери неенергетичних товарів,	1980-2005, р	1,27	1,54	0,16	-0,44
	експортери нафти,		1,87		0,02	
	експортери промтоварів		2,38		-0,53	

* Як відносні ціни, обрано РЕОК.

** Розроблено автором на основі розглянутих досліджень [2-6; 12].

Варто також звернути увагу на працю експертів ОЕСР [14, с. 129], у якій було оцінено еластичності обсягів експорту та імпорту за відносною ціною для України. Загалом було отримано досить типові значення еластичності (0,51 та 0,77 відповідно для експорту та імпорту). Окремо було оцінено еластичності для різних груп товарів та встановлено, що чутливість металургійної продукції є набагато нижчою, ніж чутливість продукції машинобудування, хімічної промисловості чи сільського господарства. Однак загальноприйнятною є думка, що сировинні товари є більш чутливими до зміни цін, аніж,

наприклад, більш високотехнологічні товари машинобудівної галузі. У зв'язку з цим можна висловити припущення, що отриманий експертами результат свідчить не про низьку чутливість металургійної продукції до зміни цін, а про той факт, що обраний індекс відносних цін не відображає динаміку цін на металургійну продукцію. Що спонукає до пошуку індексу, який врахує динаміку цін на метали з метою аналізу його впливу на показник експорту.

Отже, на нашу думку, для більш повного аналізу динаміки українського експорту та імпорту слід оцінити декілька варіантів рівнянь. У якості відносних цін у базовому варіанті було використано РЕОК на основі дефлятора ВВП. Однак, враховуючи наявність значної частки сировинного експорту в загальній структурі та важливу роль енергетичного імпорту у процесі виробництва, було оцінено альтернативні рівняння, в яких використовується одразу декілька цінових індексів замість стандартного РЕОК. Так у рівнянні експорту в якості зовнішніх цін обрано індекс цін на сировинні товари на міжнародних ринках, композитний індекс цін на сталь та зважений за торговим оборотом дефлятор ВВП у країнах-торговельних партнерах. У якості вітчизняної ціни обрано дефлятор експорту.

У рівнянні імпорту використано як стандартний РЕОК, так і відношення дефлятора імпорту до індексу цін виробників.

Як у базовому, так і в альтернативному варіанті рівнянь у якості показника попиту розглянуто ВВП України та зважений ВВП в країнах-партнерах відповідно для імпорту та експорту. Крім того, в рівнянні імпорту додано пояснювальну змінну, що корегує динаміку імпорту природного газу.

Для оцінки використано квартальні дані за 2001-2013 роки показників, що наведені в таблиці 2. Усі дані для оцінювання було сезонно скориговано та прологарифмовано.

Оскільки часові ряди не є стаціонарними та інтегрованими першого порядку, оцінювання виконувалось із використанням моделі корекції похибки, яка дозволяє отримати довгострокові та короткострокові оцінки еластичностей. Оцінювання проводилось за допомогою програмного пакету Eviews.

Таблиця 2. Показники, які використано при моделюванні*

Ряди	Позначення	Визначення	Джерело
Експорт товарів та послуг	X	Експорт товарів та послуг у постійних цінах	ДССУ
Імпорт товарів та послуг	m	Імпорт товарів та послуг у постійних цінах	ДССУ
Вітчизняний випуск	Y	Український ВВП у постійних цінах	ДССУ
Іноземний випуск	y^*	Зважений за торговим оборотом індекс реального ВВП країн-основних торговельних партнерів	МФС, НБУ, розрахунки автора
Відносні ціни	rp_1	Відношення індексу цін на сировинні товари до дефлятора експорту товарів та послуг	МФС, ДССУ, НБУ, база даних Reuters, розрахунки автора
	rp_2	Відношення композитного індексу цін на сталь (CRUindex) до дефлятора експорту товарів та послуг	
	rp_3	Відношення зваженого за торговим оборотом дефлятора ВВП країн основних торговельних партнерів до дефлятора експорту товарів та послуг	
	rp_4	Відношення дефлятора імпорту товарів та послуг до індексу цін виробників	
Реальний обмінний курс	$reer$	Реальний ефективний обмінний курс на основі дефлятора ВВП	МФС, ДССУ, НБУ, розрахунки автора
	gas_d	Трендова складова індексу зростання обсягів експорту природного газу, отримана за допомогою фільтра Годріка-Перскотта	НБУ, розрахунки автора

*Розрахунки автора, база даних Reuters, ДССУ - Державна статистична служба України, МФС - Міжнародна фінансова статистика (IFS), НБУ - Національний банк України.

Рівняння базової моделі мають наступний вигляд:

$$m_t = 1,0 \cdot y_t + 0,87 \cdot reer_t + 0,25 \cdot gas_d \quad (R^2=0,66) \quad (8,4150) \quad (3)$$

$$coi_t^m = coi_{m_{t-1}} + \Delta m_t - [1,0 \cdot \Delta y_t + 0,87 \cdot \Delta reer_t + 0,25 \cdot \Delta gas_d] \quad (4)$$

$$\Delta m_t = 0,19 \cdot \Delta m_{t-1} + 0,81 \cdot \Delta y_t + 0,65 \cdot \Delta reer_t + 0,25 \cdot \Delta gas_d - 0,407 \cdot coi_{t-1}^m \quad (R^2=0,62) \quad (3,1863) \quad (5)$$

$$x_t = 1,0 \cdot y_t^* - 1,39 \cdot reer_t \quad (R^2=0,55) \quad (-7,7268) \quad (6)$$

$$coi_t^x = coi_{t-1}^x + \Delta x_t - [1,0 \cdot \Delta y_t^* + 1,39 \cdot \Delta reer_t] \quad (7)$$

$$\Delta x_t = 0,13 \cdot \Delta x_{t-1} + 0,87 \cdot \Delta y_t^* - 0,188 \cdot coi_{t-1}^x \quad (R^2=0,52) \quad (8)$$

Хоча й оцінки є статистично значущими, а коефіцієнт детермінації знаходиться в прийнятних межах, очевидно, що рівняння для експорту потребують додаткової пояснювальної змінної. Додавання цих змінних в альтернативній моделі значно покращує статистичні оцінки (коефіцієнт детермінації для рівняння експорту зріс з 0,55 до 0,95):

$$m_t = 1,0 \cdot y_t + 0,79 \cdot rp_{4t} + 0,43 \cdot reer_t + 0,14 \cdot gas_d \quad (R^2=0,82) \quad (6,4640) \quad (4,1737) \quad (9)$$

$$coi_t^m = coi_{m_{t-1}} + \Delta m_t - [1,0 \cdot \Delta y_t + 0,79 \cdot \Delta rp_{4t} + 0,43 \cdot \Delta reer_t + 0,14 \cdot \Delta gas_d] \quad (10)$$

$$\Delta m_t = 0,10 \cdot \Delta m_{t-1} + 0,90 \cdot \Delta y_t + 0,90 \cdot \Delta rp_{4t} + 0,14 \cdot \Delta gas_d - 0,311 \cdot coi_{t-1}^m \quad (R^2=0,84) \quad (9,7500) \quad (11)$$

$$x_t = 1,0 \cdot y_t^* + 0,17 \cdot rp_{1t} + 0,52 \cdot rp_{2t} + 0,17 \cdot rp_{3t} \quad (R^2=0,95) \quad (2,1092) \quad (8,4500) \quad (2,1156) \quad (12)$$

$$coi_t^x = coi_{t-1}^x + \Delta x_t - [1,0 \cdot \Delta y_t^* + 0,17 \cdot \Delta rp_{1t} + 0,52 \cdot \Delta rp_{2t} + 0,17 \cdot \Delta rp_{3t}] \quad (13)$$

$$\Delta x_t = 0,16 \cdot \Delta x_{t-1} + 0,84 \cdot \Delta y_t^* + 0,38 \cdot \Delta rp_{1t} + 0,36 \cdot \Delta rp_{2t} - 0,368 \cdot coi_{t-1}^x \quad (R^2=0,79) \quad (5,7008) \quad (5,8805) \quad (14)$$

Для рівнянь (3-14) у дужках вказані значення коефіцієнту детермінації та t-статистики, а coi_t^m та coi_t^x - показники відхилення від довгострокових рівнів для імпорту та експорту.

Згідно з результатами оцінювання, еластичності за доходом виявилися рівними 1. Цю гіпотезу додатково було підтверджено за допомогою тесту Вальда. Отримані цінові еластичності як у базових, так і в альтернативних рівняннях, знаходяться в прийнятних межах та є статистично значущими. Крім того, довгострокові еластичності виявились більшими за короткострокові, що свідчить про довгострокову природу впливу зміни відносних цін на торговельні потоки.

Високі показники залежності обсягів експорту від цін на сировинні товари ще раз підтверджують той факт, що сировинні товари є більш вразливими до зміни цінової кон'юнктури на міжнародних ринках. Отже, зміна структури експорту товарів у бік збільшення частки високотехнологічного експорту забезпечуватиме зниження чутливості до дії зовнішніх шоків та є однією з важливих задач економічної політики.

Залучення у рівняння обсягів імпорту показника відношення індексу цін виробників до дефлятора імпорту товарів дало змогу покращити статистичні показники рівняння та збільшити чутливість імпорту до зміни обмінного курсу.

Загалом відносні ціни та показники зовнішнього та внутрішнього попиту є важливими факторами у формуванні як експортних, так і імпорتنих потоків. Результати отриманих оцінок для України свідчать про виконання умови Маршала-Лернера та існування у середньостроковій перспективі позитивного ефекту від девальвації частини корекції дефіциту торговельного балансу.

Також результати підтверджують висновки фундаментальної роботи фахівців МВФ[12], що вплив зміни обмінного курсу на торговельний баланс значною мірою відбудеться через канал імпорту, а не тільки вплине на експорт. Отже, отримавши позитивний вплив номінальної девальвації на експортні потоки, слід зважати ще й на негативні наслідки «подорожчання» інвестиційного та енергетичного імпорту, потрібного країні для зростання виробництва та економічного розвитку. Ще одним негативним наслідком може бути збіднення населення через знецінення національної валюти. Таким чином, для успішного запровадження корекції зовнішніх дисбалансів шляхом номінальної девальвації необхідно ретельно оцінити величину необхідної девальвації та узгодити її з іншими заходами політики.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У роботі побудовано рівняння для експорту та імпорту товарів та послуг та оцінено еластичності за доходом та відносними цінами для України. Як відносні ціни, в базовому варіанті було використано РЕОК на основі дефлятора ВВП. Однак, враховуючи наявність значної частки сировинного експорту в загальній структурі та важливу роль енергетичного імпорту у процесі виробництва, було оцінено альтернативні рівняння, у яких використовується одразу декілька цінових індексів замість стандартного РЕОК.

Отримані цінові еластичності як у базових, так і в альтернативних рівняннях знаходяться в прийнятних межах та є статистично значущими. Було підтверджено гіпотезу щодо існування одиничної еластичності за доходом. Зміна відносних цін також виявилась важливим фактором у формуванні як експортних, так і імпорتنих потоків. Високі показники залежності обсягів експорту від цін на сировинні товари ще раз підтверджують той факт, що сировинні товари є більш вразливими до зміни цінової кон'юнктури на міжнародних ринках. А залучення до рівняння обсягів імпорту показника відношення індексу цін виробників до дефлятора імпорту товарів дало змогу покращити статистичні показники рівняння та збільшити чутливість імпорту до зміни обмінного курсу.

Згідно з отриманими результатами, для України виконується умова Маршала-Лернера. Однак для успішного запровадження корекції зовнішніх дисбалансів шляхом номінальної девальвації необхідно ретельно оцінити величину необхідної девальвації та узгодити її з іншими заходами політики.

Крім того, у короткостроковій перспективі відгук торговельного балансу на номінальну девальвацію також залежить від поведінки цінових показників під час номінальної девальвації. Якщо дефлятор експорту виявиться достатньо жорстким (англомовний термін *sticky prices*, тобто навіть за умов девальвації дефлятор експорту, номінований у вітчизняній валюті, може залишитись незмінним), тоді позитивний ефект від девальвації з метою зниження дефіциту торговельного балансу у короткостроковій перспективі може бути знівельовано.

Отже, моделювання цінової динаміки є важливою компонентою моделювання динаміки торговельного балансу загалом. Припущення щодо природи формування споживчих цін є ключовою компонентою у макроекономічному моделюванні, оскільки рішення економічних агентів завжди базуються на інформації щодо цін та будуть впливати на відгук економічних показників на будь-якого роду економічні шоки. Зважаючи на вищезгадане, є доцільним дослідження у напрямку побудови рівнянь для дефляторів експорту та імпорту товарів та послуг. Під час моделювання цінової динаміки корисним буде розглянути наступні питання: чи є внутрішні ціни в Україні жорсткими, чи існує ефект перенесення змін обмінного курсу на внутрішні ціни та ефект пристосування до ринку (англомовний термін *PTM effect*) для імпорتنих цін.

Список літератури

1. Obstfeld, M. *International Macroeconomics: Beyond the Mundell-Fleming Model* /M.Obstfeld //NBER Working Papers. – 2001.–№8369.
2. Hooper, P. *Trade Elasticities for the G-7 Countries* / P. Hooper, K. Johnson, J. Marquez // *Princeton Studies In International Economics*. – 2000.–№87.
3. Haiying, Wu *A Quarterly Foreign Trade Error Correction Model of China. Research Report to Ford Foundation– 2004.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.135.5968&rep=rep1&type=pdf>.
4. Rubaszek, M. *Fundamental equilibrium exchange rate for the Polish zloty* / M. Rubaszek // *MPRA Paper*. – 2009. – №126.
5. Crane, L. *Understanding the evolution of trade deficits: Trade elasticities of industrialized countries* / L. Crane, M.A. Crowley, Saad Quayyum // *Economic Perspectives*. – 2007. – №4. – P.2-17.

6. Вечерський, А. Модель прогнозування платіжного балансу Республіки Беларусь / А. Вечерський // Банківський вісник. – 2010. – № 10. – С. 14-23.
7. Шумська, С.С. Модельні оцінки короткострокової курсової еластичності товарного експорту та імпорту України / С.С. Шумська // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 5-6. – С. 101-105.
8. Корнієнко, Є. Аналіз та прогнозування показників зовнішньої торгівлі України: роль факторів РЕОК, зовнішнього та внутрішнього попиту / Є. Корнієнко, Н. Шаповаленко // Вісник НБУ. – 2006. – № 7. – С. 24-31.
9. Василенко, Ю. Наслідки девальвації для ефективності експорту / Ю. Василенко // Вісник НБУ. – 2001. – № 2. – С. 10-15.
10. Imbs, J. Trade Elasticities: A Final Report for the European Commission. / Imbs, J., Mejean, I. // Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission – 2010 – Economic Paper № 432.
11. Pingfan Hong Import elasticities revisited / Pingfan Hong // DESA Discussion paper. United Nations. – 1999. – № 10.
12. Exchange Rates and Trade Balance Adjustment in Emerging Market Economies. – IMF, 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2006/101006.pdf>.
13. Ukraine's Trade Policy A Strategy for Integration into Global Trade. – WB country study Document. – 2005. – Report № 34336 Volume No 1.
14. OECD Economic Surveys: Ukraine 2007 (Ukrainian version). – OECD Publishing - 2007. – P. 164.

References

1. Obstfeld, M. (2001). *International Macroeconomics: Beyond the Mundell-Fleming Model*. NBER Working Papers, 8369.
2. Hooper, P., Johnson, K. & Marquez, J. (2000). *Trade Elasticities for the G-7 Countries*. Princeton Studies In International Economics, № 87.
3. Haiying, Wu. (2004). *A Quarterly Foreign Trade Error Correction Model of China*. Research Report to Ford Foundation [E-Reader Version]. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.135.5968&rep=rep1&type=pdf>
4. Rubaszek, M. (2009). *Fundamental equilibrium exchange rate for the Polish zloty*. MPRA Paper, 126.
5. Crane L., M. A. Crowley, Saad Quayyum. (2007). *Understanding the evolution of trade deficits: Trade elasticities of industrialized countries*, *Economic Perspectives*, 4, 2-17.
6. Vecherskii, A. (2010). *The model of balance of payments forecasting. Case of Belarussia*. *Herald of the Bank*, 10, 14-23.
7. Shumska, S. S. (2014). *Short-term exchange rate elasticity evaluation model for Ukraine's merchandise exports and imports*. *Economic Annals-XXI*, № 5-6, 101-105.
8. Kornienko, E. & Shapovalenko, N. (2006). *Analysis and forecasting of ukrainian external trade indicators: the role of REER, external and internal demand*. *Herald of the NBU*, 7, 24-31.
9. Vasylenko, Y. (2001). *Consequences of devaluation for exports effectiveness*. *Herald of the NBU*, 2, 10-15.
10. Imbs, J. Mejean, I. (2010). *Trade Elasticities: A Final Report for the European Commission*. Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission. *Economic Papers*, 432.
11. Pingfan, Hong. (1999). *Import elasticities revisited*. DESA Discussion paper of United Nations, 10.
12. *Exchange Rates and Trade Balance Adjustment in Emerging Market Economies*. (2006). IMF [E-Reader Version]. Retrieved from <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2006/101006.pdf>.
13. *Ukraine's Trade Policy A Strategy for Integration into Global Trade*. (2005). WB country study, Document Report № 34336, Volume No 1.
14. *OECD Economic Surveys: Ukraine (2007) (Ukrainian version)*. OECD Publishing, 164.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2015 р.

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Збірник наукових праць

*Том 19
№ 1
2015 рік*

Редактор-коректор *М. І. Руденко*
Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон 380 (352) 47-50-50*12309.
E-mail: mail.econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 29.04.2015 р. Формат 60х90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-01-15
Умовно-друк. арк. 31. Обл. -вид. арк. 21,27.
Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон / факс 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.